

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ташкилоти базавии
давлатҳои аъзои ИДМ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ КОММЕРЦИИ

**МАВОДҲОИ КОНФЕРЕНСИЯИ III-юми БАЙНАЛМИЛАЛИИ
ИЛМӢ-АМАЛӢ ДАР МАВЗУИ “РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯИ
РАҚАМӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР”, БАХШИДА БА
“БИСТСОЛАИ ОМУӢЗИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ
ТАБИАТШИНОСӢ, ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ
МАОРИФ” 27 декабри соли 2025**

**КОНФЕРЕНСИЯИ
БАЙНАЛМИЛАЛИИ
ИЛМӢ-АМАЛӢ**

**МАВЗУӢ: РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР
ШАРОИТИ МУОСИР**

*бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ
дар соҳаи илм ва маориф” (солҳои 2020-2040)*

26-27 декабри 2025с.

**МАТЕРИЛЫ III-ей МЕЖДУНАРОДНОЙ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«РАЗВИТИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННЫХ
УСЛОВИЯХ» ПОСВЯЩЕННОЙ «ДВАДЦАТИЛЕТИЕ ИЗУЧЕНИЯ
И РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ, ТОЧНЫХ И
МАТЕМАТИЧЕСКИХ НАУК
В ОБЛАСТИ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ»
27 декабря 2025 года**

ДУШАНБЕ - 2025

ББК: 67.4/67.9

УДК: 342.1/342.9

Маводҳои конференсияи III-юми байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Рушди технологияи рақамӣ дар шароити муосир”, бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф”. 27 декабри соли 2025 / Зери таҳрири доктори илмҳои техникӣ, профессор Х.Х. Назарзода, н.и.и., дотсент Машокиров Ҷ.Н. н.и.и., дотсент Султонов З.С., н.и.и., Амонов С.С. ва н.и.и., Шамсов Ф.Т.- Душанбе: «ДДТТ», 2025. – 228 с.

Материалы III-й Международной научно-практической конференции на тему “Развитие цифровых технологий в современных условиях”, посвященной “Двадцатилетию изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования”. 27 декабря 2025 / под редакцией доктора технических наук, профессора Х.Х. Назарзода, к.э.н., доцента Дж.Н. Машокирова, к.э.н., доцента З.С. Султонова, к.э.н., С.С. Амонова и к.э.н., Шамсова Ф.Т.,- Душанбе: “ДДТТ”, 2025. – 228 С.

Матни маърузаҳо дар шакли асл нашр шудаанд ва барои мазмун ва аслияти онҳо масъулият ба зиммаи муаллифон мебошад.

Тексты статей публикуются в оригинальном виде, ответственность за их содержание и оригинальность несут авторы.

МУНДАРИЧА/СОДЕРЖАНИЕ

№	Ному насаби муаллиф ва номгӯи мақола	Саҳ.
1.	Davlatov A.A. INTEGRATING DIGITAL TRANSFORMATION STRATEGIES WITH VALUE CREATION BASED ON THE INTERNATIONAL INTEGRATED REPORTING FRAMEWORK	6
2.	Azizova Z.Sh. USE OF MODERN TECHNOLOGIES AND DIGITALIZATION IN MIGRATION	22
3.	Абдурахмон Ҳ. Шаропов Ф.Н. НИЗОМИДДИНОВИЧ БАЪЗЕ МУАММОҲОИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ МУАССИСАҲОИ ХӢРОКИ ОММА ДАР ҚУМӢУРИИ ТОҚИКИСТОН	24
4.	Азимбоев А. ЗАМИНАҲОИ ТАШАҚҚУЛИ ӢУКУМАТИ ЭЛЕКТРОН	30
5.	Алимов К.К. ТАҚМИЛИ ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ ДАСТГИРИИ СОӢИБКОРИИ ИСТЕӢСОЛӢ ДАР ҚУМӢУРИИ ТОҚИКИСТОН	34
6.	Туйчиқулов З.Қ. Алимов Қ.Ш. ИСТИФОДАИ ТАҚРИБАИ ПЕШОӢАНГИ ХОРИҚӢ ДАР РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАЪЛИМӢ-РАҚАМӢ	36
7.	Алимов Қ.Ш. САМТӢО ВА ПРИНСИПӢОИ АСОСИИ РУШДИ МЕХАНИЗМИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАЪЛИМӢ.	40
8.	Гайбуллаева М. Л. ЦИФРОВИЗАЦИЯ В СИСТЕМЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ	45
9.	Ёров М.Р., Мастонон С. ӢАМГИРОИИ НАЗАРИИ ХИЗМАТРАСОНИИ ОММАВӢ ВА ЗЕӢНИ СУНӢӢ ЗИМНИ КОРКАРДИ ӢУҚҚАТӢОИ ЭЛЕКТРОНӢ	49
10.	Иброҳимзода Г.Х., ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ХЛОПКОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ РАЗРАБОТОК	56
11.	Косимов И.Л. ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЛЯ ДИАГНОСТИКИ СТЕНОКАРДИИ ПО КЛИНИЧЕСКИМ ДАННЫМ	59
12.	Шамшеров Д.О., Абдуллоев А.Ф., Закирова М.З. ХУСУСИЯТӢОИ АУДИТИ, ӢӢДАДОРИҲОИ ӢИСОБӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ	63
13.	ҒаюрӢ Р.С., Абдуқодирзода Қ. К. РУШДИ МАҚОМОТИ ГУМРУКИ ҚУМӢУРИИ ТОҚИКИСТОН ВА НИЗОМИ ИТТИЛООТИИ КОРКАРДИ МАЪЛУМОТИ ГУМРУКӢ (АСИКУДА-И ҚАӢОНӢ)	70
14.	Мирбобоев Р.М., Хайруллоева Д.С. ЦИФРОВОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ТАДЖИКИСТАНА И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ	74
15.	Мирбобоева М.И. ТРАНСФОРМАЦИЯ МЕХАНИЗМОВ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОЙ ПОДДЕРЖКИ НА КРАУДФАНДИНГОВЫХ СЕРВИСАХ В УСЛОВИЯХ РАСШИРЕНИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И РАСПОСТРАНЕНИЯ СВОБОДНЫХ ФОРМ ЗАНЯТОСТИ	78
16.	Мирбобоева М. И. СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТИ В РАМКАХ ПЕРЕРАСПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	83
17.	Муродова Р.С. РАҚАМКУНОНӢ ОМИЛИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИИ ТИҚОРАТ	85
18.	Муродова Р.С., ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ КАФИЛИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ ДАВЛАТ	92

19.	Назаров М.Х. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ	94
20.	Назаров М.Х. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛИИ ҲИСОБОТИ КОРПОРАТИВӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ	97
21.	Насруллоева М. ЗЕҲНИ СУНӢ: АФЗАЛИЯТҲО ВА ХАТАРҲО	100
22.	Назаров М.Х. ВНЕДРЕНИЕ ОБЛАЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ КОРПОРАТИВНОГО УЧЕТА	103
23.	Курбонова С.А., Шарифова Ҷ.Н. МАРҲИЛАҲОИ МУОСИРИ РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ	107
24.	Рустамзода Ф.М. АМСИЛАИ РУШДИ ИҚТИСОДӢ ТАВАССУТИ САРМОЯИ ИНСОНӢ	111
25.	Сайфуддинзода Ф., Холов Ш.Ё. РАЗРАБОТКА АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ ОЦЕНКИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА ПЕКТИНА НА ОСНОВЕ ТЕОРИИ НЕЧЕТКОЙ ЛОГИКИ	118
26.	Тулиев М.С. НИГОҲЕ БА РУШДИ АМСИЛАСОЗИИ ИҚТИСОДӢ – МАТЕМАТИКӢ, ОПТИМИЗАТСИОНӢ ВА МАСОИЛИ ПЕШГИРИИ КИБЕРТАҲДИДҲО	120
27.	Холов Ш.Ё., Сайфуддинзода Ф. ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОИЗВОДСТВЕ ПЕКТИНА И ОЦЕНКА ЕЁ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ	125
28.	Шамсов Ф.Т. ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫЙ РЫНОК КАК СТРУКТУРНЫЙ ЭЛЕМЕНТ РЫНОЧНОГО МЕХАНИЗМА	127
29.	Шамсов Ф.Т. РУШДИ РАҚАМИКУНОНИ СОҲАИ ИҚТИСОДИЁТ	133
30.	Шамсов Ф.Т. МАСОИЛИ ТАШАКУЛ ВА РУШДИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	138
31.	Шаропов Ф.Н. ТАҲҚИҚИ ОМИЛҲОИ ТАЪСИРРАСОН БА СИФАТИ МАҲСУЛОТИ ХӢРОКВОРӢ	148
32.	Шоназарзода Н.Ш. МЕДИЦИНСКОЕ СТРАХОВАНИЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ В ТАДЖИКИСТАНЕ	153
33.	Шоназарзода Н. Ш. СИСТЕМА СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: ПРОБЕЛЫ И РЕКОМЕНДАЦИИ	164
34.	Раҳимов К.Р. НАҚШИ ПАЁМИ САРВАРИ ДАВЛАТ ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҲУ СИФАТИ ТАЪЛИМ ВА РУШДУ НУМУИ СОҲАИ МАОРИФ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ	170
35.	Салимов Н.С., Шамсов Ф.Т. Зайнудинов С. РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	172
36.	Джабаров Г. Н. ЦИФРОВИЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ	177
37.	Хукматов Д.Ҷ. БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ ДАР КИШОВАРЗӢ: МЕТОДОЛОГИЯ ВА САМТҲОИ РУШД	180
38.	Ёкубова Н. Т. ХУСУСИЯТИ ТАШКИЛӢИ САРМОЯИ КОРҲОНАҲОИ ХУРД	190
39.	Курбонов Д., Дустов А., Маҳмадалиев Н. ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ НАЗОРАТИ ГУМРУКӢ	192
40.	Шарифов З. Р., Мирзоева М.Х., НАҚШИ МАҚМОТИ ГУМРУК ДАР РУШДИ ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ СОҲАИ САӢЁҲИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ	194

41.	Мирзозода А. Ш., Мирзоева М.Х., Мирзоев М.А. МАВҚЕИ РАСМИЁТ ВА ПАРДОХТҲОИ ГУМРУКӢ ДАР РУШДИ МАРКЕТИНГӢ ҲОҶАГИИ ҚИШЛОҚ ВА ДИВЕРСИФИКАТСИЯИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ	198
42.	Баротова Т.Ҳ. МЕХАНИЗМИ МУАЙЯН КАРДАНИ АРЗИШИ ГУМРУКИИ МОЛИ ВОРИДОТӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ИҚТИСОД	202
43.	Махмадализода Б.М. ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ПРОДУКТЫ В ЭКОНОМИКЕ ЗНАНИЙ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ, ОЦЕНКИ И РЫНОЧНОГО ОБРАЩЕНИЯ	206
44.	Ясакиева С.А. РАҚАМИКУНОНИИ ҲАМКОРИҲОИ НАЗДИСАРҲАДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ДУРНАМО ВА РУШД (ДАР МИСОЛИ ВМКБ)	212
45.	Одинабеков Х.В., Файзмамадова Л.Г. НАҚШИ МАТЕМАТИКА ДАР ОМОДАСОЗИИ ОМУӢЗГОРОНИ ФАНҲОИ РАҚАМӢ	214
46.	Алибеков Ф., Болтабоев А. Ш., Махмадов У. Р., Умаров У.С. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ БАНКОВСКИМИ РИСКАМИ	216
47.	Дустматов Б.М., Кабылов М. М., Алибеков Ф., Ҳомитов Д. М. ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ – КАТАЛИЗАТОР ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ	221
48.	Шамсов Ф.Т., Мубораккадамова З. ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	224

Davlatov A.A.
**INTEGRATING DIGITAL TRANSFORMATION STRATEGIES WITH VALUE
CREATION BASED ON THE INTERNATIONAL INTEGRATED REPORTING
FRAMEWORK.**

Davlatov Alijon Azizbekovich

Doctor (PhD), Department of Finance and Accounting,
University of Malaga, Malaga, Spain.

Tel: (+34) 667 71 27 08

E-mail: accounting.tj@mail.ru

The rapid diffusion of affordable high-performance computing and advanced communication networks has accelerated the digitalization of modern society. This process has fundamentally reshaped business operations, stakeholder interactions, and value creation mechanisms. Digital interactions on multi-sided platforms generate large-scale data, forming interconnected ecosystems in which businesses and individuals are globally linked through continuous data flows.

Within this dynamic environment, organizations face heightened uncertainty and are required to continuously adapt their business models while maintaining sustainable value creation over the short, medium, and long term. The International Integrated Reporting Framework offers a holistic perspective on value creation by emphasizing the role of external environments, stakeholder relationships, and the interdependence of multiple forms of capital.

This paper develops a conceptual framework that aligns corporate digital transformation driven by big data with long-term value creation in accordance with the principles of integrated reporting. The proposed framework demonstrates how digital capabilities enhance the efficient use and transformation of financial, manufactured, intellectual, human, social, and natural capital. In addition, the paper argues that for highly digitalized firms, user data access and digital content usage rights constitute strategically significant intangible assets and should be explicitly recognized within corporate reporting systems.

Keywords: digital transformation, value creation, integrated reporting, International Integrated Reporting Framework (IIRC), business strategy, sustainable development, digital economy, corporate reporting, stakeholders, value added.

**ИНТЕГРАЦИЯ СТРАТЕГИЙ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ С СОЗДАНИЕМ
ЦЕННОСТИ НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНЦЕПЦИИ
ИНТЕГРИРОВАННОЙ ОТЧЕТНОСТИ**

Быстрое распространение доступных высокопроизводительных вычислительных технологий и современных коммуникационных сетей ускорило цифровизацию современного общества. Этот процесс коренным образом изменил способы ведения бизнеса, взаимодействие со стейкхолдерами и механизмы создания стоимости. Цифровые взаимодействия на многосторонних платформах формируют большие массивы данных, создавая взаимосвязанные экосистемы, в которых бизнес и индивиды объединены на глобальном уровне посредством непрерывных потоков данных.

В условиях динамичной цифровой среды организации сталкиваются с высокой неопределённостью и вынуждены постоянно адаптировать свои бизнес-модели, обеспечивая при этом устойчивое создание стоимости в краткосрочной, среднесрочной и долгосрочной перспективе. Международная концепция интегрированной отчётности предлагает целостный взгляд на создание стоимости, подчёркивая влияние внешней среды, взаимоотношений со стейкхолдерами и взаимозависимость различных видов капитала.

В статье разрабатывается концептуальная модель согласования цифровой трансформации компании, основанной на использовании больших данных, с долгосрочным созданием стоимости в соответствии с принципами интегрированной отчётности.

Предложенная модель демонстрирует, каким образом цифровые возможности повышают эффективность использования и трансформации финансового, производственного, интеллектуального, человеческого, социального и природного капитала. Кроме того, обосновывается, что для высокоцифровых компаний доступ к пользовательским данным и права на использование цифрового контента представляют собой стратегически значимые нематериальные активы и должны быть явно отражены в корпоративных системах отчётности.

Ключевые слова: цифровая трансформация, создание ценности, интегрированная отчетность, Международная концепция интегрированной отчетности (IIRC), бизнес-стратегия, устойчивое развитие, цифровая экономика, корпоративная отчетность, заинтересованные стороны, добавленная стоимость.

ҲАМГИРОИИ СТРАТЕГИЯҲОИ ТАБДИЛИ РАҚАМӢ БО ЭҶОДИ АРЗИШ ДАР АСОСИ КОНСЕПСИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҲИСОБОТИ ИНТЕГРАТСИОНӢ

Паҳншавии босуръати технологияҳои ҳисоббарории дастрасу серкувват ва шабакаҳои муосири иртиботӣ ба рақамисозии ҷомеаи муосир мусоидат намуд. Ин раванд тарзи ғайриодӣ соҳибкорӣ, ҳамкориҳои ҷонибҳои манфиатдор ва механизмҳои эҷоди арзишро ба таври кулӣ дигаргун сохт. Муносибатҳои рақамӣ дар платформаҳои бисёрҷониба ҳаҷми бузурги маълумотро ба вуҷуд меоранд ва экосистемаҳои ба ҳам пайвастаро шакл медиҳанд, ки дар онҳо ширкатҳо ва афрод тавассути ҷараёнҳои доимии додаҳо дар микёси ҷаҳонӣ бо ҳам алоқаманд мегарданд.

Дар ҷунин муҳити рақамии босуръат тағйирёбанда, ташкилотҳо бо сатҳи баланди номуайянии рӯ ба рӯ шуда, маҷбур мешаванд моделҳои соҳибкории худро пайваста мутобик намоянд ва ҳамзамон эҷоди устувори арзишро дар кӯтоҳмуддат, миёнамуддат ва дарозмуддат таъмин созанд. Ҷаҳорҷӯбаи байналмилалии ҳисоботдиҳии интегратсионӣ (International Integrated Reporting Framework) назари фарогирро нисбат ба эҷоди арзиш пешниҳод намуда, таъсири муҳити беруна, муносибат бо ҷонибҳои манфиатдор ва вобастагии мутақобили намудҳои гуногуни сармояро таъкид менамояд.

Дар ин мақола модели концептуалӣ барои ҳамроҳсозии табдили рақамии ширкат, ки ба истифодаи пешниҳодҳои калон асос ёфтааст, 7ajik эҷоди арзиши дарозмуддат мутобик ба принципҳои ҳисоботдиҳии интегратсионӣ пешкаш мегарданд. Модели пешниҳодшуда нишон медиҳад, 7ajik гуна имкониятҳои рақамӣ самаранокии истифода ва табдили сармояи молиявӣ, истеҳсоли, зехнӣ, инсонӣ, иҷтимоӣ ва табииро баланд мебардоранд. Илова бар ин, асоснок карда мешавад, ки барои ширкатҳои сатҳи баланди рақамисозӣ шуда дастрасӣ ба додаҳои қорбарон ва ҳуқуқи истифодаи мухтавои рақамӣ дорои хусусияти доройҳои ғайримоддӣ аз ҷиҳати стратегӣ муҳим буда, бояд дар низомҳои ҳисоботдиҳии корпоративӣ ба таври возеҳ инъикос шаванд.

Калидвожаҳо: тағйирёбии рақамӣ, эҷоди арзиш, ҳисоботи интегратсионӣ, Концепсияи байналмилалии ҳисоботи интегратсионӣ (IIRC), стратегияи тичорат, рушди устувор, иқтисоди рақамӣ, ҳисоботи корпоративӣ, ҷонибҳои манфиатдор, арзиши иловагӣ

Digital transformation refers to the adoption of novel digital technologies – such as social media, mobile applications, advanced analytics, and connected devices to achieve significant business enhancements. These enhancements include improving customer experience, optimizing operational processes, and developing entirely new business models [1]. In the current era, characterized by the ubiquitous presence of affordable, high-performance computing and communication infrastructure, the impact of digital transformation extends beyond mere business improvements to fundamentally disrupt established value creation paradigms. This disruption stems from the fact that digital interactions among globally distributed users (both individuals and organizations) on multi-sided platforms [2] generate vast amounts of data, or «big data». This data enables the global scaling of connections between users who previously interacted in fragmented

ways and serves as a catalyst for user-driven innovation [3]. As noted in, business models with a higher degree of digitalization are typically marked by key features: achieving cross-border scale without the traditional need for physical assets or large workforce (scale without mass), the critical role of intangible assets, and the essential value derived from data, active user engagement, and the interplay between these elements and intellectual property. These crucial intangibles which are often not formally recognized as intangible assets under prevailing accounting frameworks encompass areas such as computer software, intellectual innovation (e.g., R&D expenditure), and economic competencies. The latter category includes investments in strategic planning, product redevelopment, brand equity, and the development of company-specific human capital and organizational structures [4].

Furthermore, it is acknowledged that the very forces of globalization and heightened interconnectivity can also contribute to systemic risks, such as global financial crises. To foster sustainable development by improving the alignment between investment choices, corporate actions, and disclosure, the International Integrated Reporting Framework (hereafter, the «IIRF») was established [9]. Its core objective is to clarify for providers of financial capital how an enterprise generates value across temporal boundaries. Within this framework, value is conceptualized as arising over short, medium, and long-term horizons for various stakeholders through an organization's use of and effect on multiple forms of capital. Consequently, value creation is improbable if achieved solely by maximizing financial capital at the expense of other capitals. However, this recognition exists alongside the legitimate interest of financial capital providers in the value an organization generates for itself, as this underpins their financial returns. Ultimately, a company is anticipated to enhance its financial capital, and thus create value, in a manner that is sustainable from both a social and environmental perspective.

Numerous studies have highlighted the potential adverse effects of digital transformation, demonstrating that it can impede sustainable development and exacerbate societal challenges. To address the critical need of synchronizing digital transformation with long-term value creation, this paper introduces a framework grounded in the IIRF. Traditionally, the value chain model serves as a standard analytical tool for assessing a firm's competitive positioning within its industry.

A core innovation of the proposed framework is its explicit treatment of data generated as a byproduct of digitalization as a distinct output within the value chain analysis. This output constitutes what is commonly termed big data. The Internet, functioning as an open and democratizing system, acts as a powerful agent of creative destruction: it flattens competitive landscapes across sectors, lowers barriers to entry, and disrupts established industry structures. Furthermore, the rise of intelligent, connected products not only intensifies competition within existing markets but also fundamentally redefines and expands industry boundaries themselves. Consequently, the capability to extract and harness the complete value embedded in data emerges as a paramount determinant of competitive advantage [6].

To effectively manage digital transformation which is typically deployed on Internet-based, multi-sided platforms that generate both direct and indirect network – effects the proposed framework advocates for the integration of multiple, interconnected value chains. This integration is facilitated and sustained by the continuous flow and analysis of big data.

Due to the pervasive nature of network effects, companies of all types not solely those in the business-to-consumer (B2C) sector ultimately serve individuals who are members of broader society. Consequently, the concept of creating shared value has gained prominence as a strategic approach to generating economic value that simultaneously addresses societal needs and challenges, thereby creating value for the community [7].

The International Integrated Reporting Framework (IIRF) was specifically developed to equip a company's providers of financial capital with material information to assess its prospects for long-term economic viability. To demonstrate the practical utility and effectiveness of the proposed framework, this paper conducts an analysis of the digital transformation strategies employed by two distinct companies, evaluated explicitly through the lens of the IIRF.

Finally, while not underestimating the critical importance of financial performance, this paper contends that the supply of data by users constitutes a vital economic resource. It argues that such data should be formally recognized as an intangible asset on the balance sheet, analogous to other long-lived assets. This treatment is justified because user data is effectively acquired from an external party within the business's value chain, representing a significant input with future economic benefit.

Digital Transformation and Strategy.

Digital transformation represents a fundamental shift in corporate strategy rather than a mere technological upgrade. When a company digitizes its operations in ways that conflict with its core strategic goals, such a misalignment can significantly undermine business performance [8]. Given the enduring and universal relevance of Porter's strategic development tools and their application frameworks which are industry-agnostic and transcend specific technologies or management trends this study's alignment model is grounded in these foundational concepts.

In the aftermath of the dot-com crash, Porter outlined the Internet's impact on industry dynamics and sustainable competitive advantage through three principal observations [9]:

1. The Internet functions as an open architecture, whose continuous innovations create a more level competitive landscape across sectors. This democratization heightens competitive intensity and lowers barriers to market entry.
2. By vastly increasing the transparency and availability of information, the Internet fundamentally redistributes market power, shifting it decisively toward customers.
3. As improvements in operational effectiveness such as gains in speed, agility, or efficiency can be rapidly replicated by rivals, sustainable advantage increasingly depends on distinctive and defensible strategic positioning.

Since the Internet is central to digital transformation, the three influences outlined above must be considered when adopting digital transformation strategies. In the era of big data, the increased availability of information to buyers further amplifies their bargaining power. Emphasizing strategic positioning over operational effectiveness, Porter argued that the Internet helps sustain competitive advantage in the following ways:

1. The Internet enables firms to develop a tailored, proprietary, and integrated information platform. This platform strengthens the alignment among all the company's activities, creating a system that is difficult for competitors to replicate.
2. Instead of replacing or undermining a company's traditional competitive methods, the Internet can enhance and extend them.
3. By blending online and offline activities to overcome the inherent limitations of the Internet or of purely virtual interactions (such as the inability of customers to physically examine products) companies can secure a sustainable competitive edge.

All these recommendations the creation of a unique, integrated system (Recommendation 1), the use of the Internet to augment a company's existing competitive advantages (Recommendation 2), and the blending of physical and virtual activities to overcome digital limitations (Recommendation 3) are directly applicable to digital transformation. The core principle is to guide physical and virtual activities to function in synergy. This concept aligns with my proposed management framework for Artificial Intelligence, which is designed to supplement the human workforce by integrating statistical insights from machine learning with the deterministic, rule-based expertise derived from expert systems [10].

When Porter initially analyzed the Internet's effects, he concluded that its greatest impact was enabling the reconfiguration of established industries previously constrained by high communication, information-gathering, and transaction costs. While he acknowledged the creation of entirely new industries like online auctions and digital marketplaces, the primary force was transformation, not just creation. Today, the pervasive spread of digital technologies has accelerated this reconfiguration of traditional sectors and fueled the dramatic expansion of Internet-born online marketplaces. These marketplaces epitomized by global giants like Amazon, Facebook (Meta), and Twitter (X) have evolved into vast, multi-sided platforms with worldwide

reach. Notably, Porter observed that the ultimate source of sustainable competitive advantage may lie in a firm's unique, localized environment or «proximate context» [11].

Value Chain.

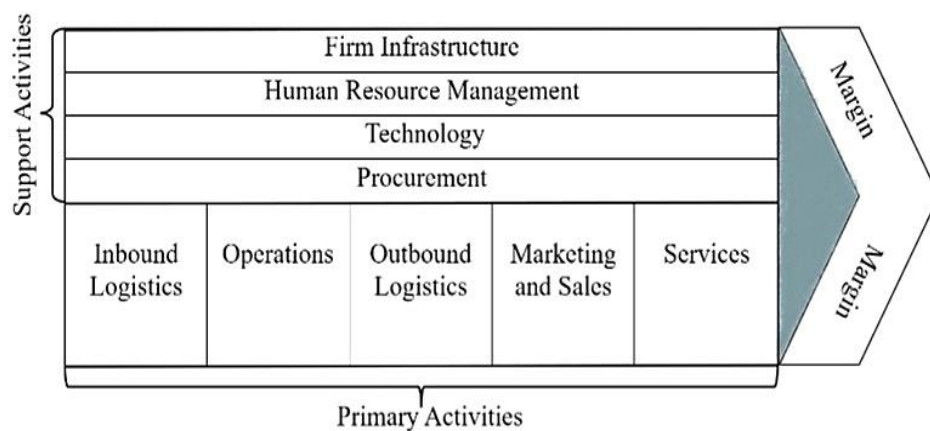
A firm can be understood as a system of interconnected activities undertaken to conceive, manufacture, promote, distribute, and service its offerings. These activities are mapped using a value chain, a model constructed for a company's operations within a specific industry or, more problematically, for a business unit whose boundaries are often ambiguous. An industry-wide value chain has historically been considered too broad an analytical lens, as it risks obscuring the true origins of competitive advantage. It has been noted that a company's value chain within an industry can differ for distinct product lines, customer segments, geographic markets, or sales channels.

In this model, value is quantified by total revenue. The fundamental objective of any generic strategy is to generate value for customers that surpasses the cost of their production. Margin is the arithmetic difference between this total value and the aggregate cost of executing all value-creating activities.

Each discrete value activity consumes purchased inputs, utilizes human capital, and applies technology to fulfill its purpose. Furthermore, every activity both uses and generates information such as customer data, performance metrics, and product reliability statistics. Value activities can also give rise to financial assets (e.g., inventory, accounts receivable) or liabilities (e.g., accounts payable). The process of identifying these distinct activities requires isolating operations that are unique both on a technological basis and their strategic purpose.

The value chain framework, depicted in Figure 1, distinguishes between two fundamental types of activities: primary and support activities:

Figure 1. Value Chain Framework.

Source: compiled by the author

The value chain comprises two main categories of activities. First, primary activities encompasses the direct, sequential processes of physically creating a product, bringing it to market, facilitating its sale and transfer to the buyer, and providing after-sales service. Second, support activities, bolster the efficiency of primary activities and each other by supplying essential resources like purchased materials, technological capabilities, human resources, and corporate-wide administrative functions. The use of dotted lines in the model visually represents that procurement, technology development, and human resource management contribute both to specific primary activities and to the value chain. Firm infrastructure, however, stands apart as a category that supports the entire chain without direct association with any individual primary activity. Table 1 shows the five primary activities of the value chain.

Table 1: Primary Activities in the Value Chain

Primary Activity	Activities Description
Inbound Logistics	Received, storing and distributing inputs: material handling, warehousing, inventory control, scheduling, returns to suppliers.
Operations	Transforming input into final products: machining, packaging, assembly, equipment maintenance, testing, printing, facility operations.
Outbound Logistics	Collecting, storing and distributing finished products: warehousing, material handling, delivery operations, order processing, scheduling.
Marketing and Sales	Encouraging buyers to purchase advertising, promotion, sales force, pricing, quoting, channel, selection and management.
Service	Enhancing or maintaining product value: installation, repair, training, parts supply, product adjustments.

Source: compiled by the author

The support value activities in any industry are divided into four generic categories, as shown in Table 2.

Table 2: Support Value Activities in the Value Chain

Support Activity	Activities Description
Procurement	Activities related to purchasing inputs used in the firm's value chain, including raw materials, supplies, consumables and assets such as machinery, laboratory equipment, office equipment and buildings.
Human Resource Management	Activities related to recruiting, hiring, training, developing human capital and compensating all types of personnel.
Technology Development	Activities aimed at improving products and processes, including basic research, product design, process engineering and media research.
Firm Infrastructure	Activities related to general management, planning, finance, accounting, legal services, government affairs and quality management.

Source: compiled by the author

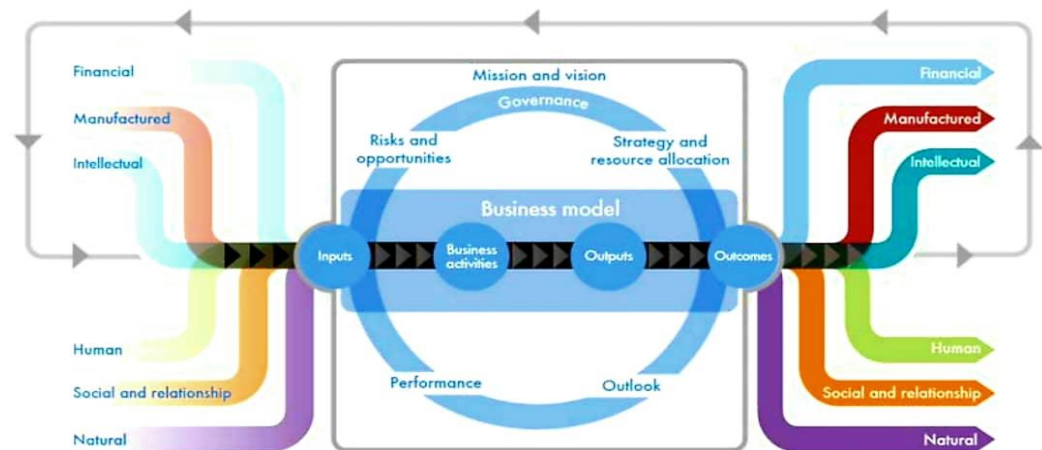
Extensive research has focused on adapting the value chain for the digital economy. As highlighted in the traditional model views information merely as a support function, not as an intrinsic source of value. Consequently, the virtual value chain concept was introduced to transform raw data into novel digital products and services. However, with the pervasive digitization of the entire economy, isolating a purely «digital» sphere is increasingly untenable, making a separate virtual value chain impractical for modern businesses. Furthermore, [13] argues that the value chain's structure and logic are ill-suited for many service sectors, suggesting alternative frameworks like the value network and value shop.

The International Integrated Reporting Framework (IIRF)

The principal aim of the IIRF is to communicate to providers of financial capital how an enterprise creates, preserves, and erodes value over time. These capital providers have a vested interest in the organization's own value generation. The framework delivers insights into the full spectrum of resources and relationships categorized as «the capitals» that a business employs and influences. It also details how the entity engages with its external context and these capitals to produce value in the short, medium, and long term. Importantly, an organization's ability to create

value for itself is interdependent with the value it creates for other parties. Figure 2 provides a visual representation of this value creation process.

Figure 2: The value creation process.

Source: *Business Model Representation in Integrated Reporting.*

Capitals represent stores of value that are enhanced, diminished, or converted by an organization's activities and outputs. The IIRF classifies them into six categories financial, manufactured, intellectual, human, social and relationship, and natural capital though organizations are not obliged to use this classification in their integrated reports.

- ❖ **Financial Capital:** The funds accessible to an organization for producing goods or delivering services, sourced from financing (debt, equity, grants) or generated internally via operations and investments.
- ❖ **Manufactured Capital:** Human-made physical assets (as opposed to natural ones) used in production or service provision. Examples include buildings, machinery, and infrastructure like roads, ports, and treatment plants.
- ❖ **Intellectual Capital:** Intangible, knowledge-based assets of the organization. This encompasses intellectual property (patents, copyrights, software) and organizational capital (tacit knowledge, systems, procedures).
- ❖ **Human Capital:** The collective skills, experience, and innovative drive of an organization's people. This includes their adherence to governance and ethics, strategic competence, and their motivated capacity to lead, collaborate, and improve processes and offerings.
- ❖ **Social and Relationship Capital:** The networks, institutions, and relationships among communities and stakeholders, along with the shared information that fosters well-being. It involves shared norms, trusted stakeholder relationships, brand reputation, and the organization's social license to operate.
- ❖ **Natural Capital:** All environmental resources and processes, renewable and non-renewable, that underpin an organization's viability. This includes elements like air, water, minerals, and forests, as well as biodiversity and ecosystem health.

The International Integrated Reporting Framework (IIRF) is founded on a principles-based approach. Rather than mandating specific key performance indicators (KPIs), measurement techniques, or disclosures, it establishes a set of Guiding Principles. These principles form the foundation for preparing a report and directly shape its content and presentation. A report is in accordance with the IIRF only when these principles are applied.

The core Guiding Principles and mandatory Content Elements are outlined in the table below:

Table 3: Guiding Principles and mandatory Content Elements

IIRF Aspect	Category	Core Principle
Core Approach	Principles-based	Does not prescribe specific Key Performance Indicators (KPIs), measurement methods or mandatory

		disclosure of individual items. Contains requirements that must be applied for a report to be in accordance with the IIRF.
Guiding Principles <i>(inform content and presentation)</i>	1.Strategic Focus and Future Orientation	Should show provide insight into the organization's strategy and how it relates to its ability to create value in the short, medium, and long term, and to its use of and effects on the capitals.
	2.Connectivity of Information	Should show a holistic picture of the combination, interrelatedness and dependencies between factors affecting the organization's ability to create value over time.
	3.Stakeholder Relationships	Should provide insight into the nature and quality of relationships with key stakeholders, including how and to what extent the organization understands, considers and responds to their legitimate needs and interests.
	4. Materiality	Should disclose information about matters that substantively affect the organization's ability to create value in the short, medium and long term.
	5. Conciseness	Should be concise.
	6. Reliability and Comparability	Should include all material matters, positive and negative in a balanced way and without material error.
	7.Consistency and Comparability	Information should be presented: (a) on a consistent basis over time and (b) in a way that enables comparison with other organizations to the extent it is material to its own ability to create value.
Content Elements <i>(8 fundamentally linked, required elements)</i>	1.Organizational Overview and External Environment	<i>Question:</i> What does the organization do and what are the circumstances under which it operates?
	2. Governance	<i>Question:</i> How does the organization's governance structure support its ability to create value?
	3.Business Model	<i>Question:</i> What is the organization's business model?
	4. Risks and Opportunities	<i>Question:</i> What specific risks and opportunities affect the organization's ability to create value and how is it dealing with them?
	5.Strategy and Resource Allocation	<i>Question:</i> Where does the organization's want to go and how does it intend to get there?
	6.Performance	<i>Question:</i> To what extent has it achieved its strategic objectives and what are its

		outcomes in terms of effects on the capitals?
	7.Outlook	<i>Question:</i> What challenges and uncertainties is it likely to encounter and what are the potential implications for its business model and future performance?
	8. Basis of Presentation	<i>Question:</i> How does the organization`s determine what to include in the report and how are such matters quantified or evaluated?

Source: compiled by the author

Digital Transformation as Data-Driven Innovation (DDI) within the Value Chain.

Digital transformation has not altered the essential purpose of a firm's core profit-generating activities – such as sourcing inputs, adding value, and selling to customers. However, it has fundamentally reshaped how these activities are performed [14]. Businesses operating in a digital context typically share three key characteristics:

1. **Global Scale without Mass:** Companies distribute their production stages across multiple countries, enabling them to reach a vast global customer base without the need for extensive physical presence in each market.
2. **Reliance on Intellectual Property (IP) Assets:** Operations depend critically on intangible IP assets like software and algorithms, which power platforms and key functions. These assets may be owned by the firm or licensed from external parties.
3. **Data, User Participation, and Synergies with IP:** Value is amplified through the interaction of user data and IP. The utility of data analytics increases with the volume of relevant user-specific information collected. Notably, the level of user engagement does not directly determine the degree of a firm's digitalization.

To outperform competitors, a company must establish a sustainable competitive advantage through lower costs, higher prices, or both. In the digital era, the Internet has made advantages from operational effectiveness hard to sustain, elevating the importance of strategic positioning creating unique customer value through distinct activities. Implementing capabilities like «global scale without mass» (Characteristic 1) involves platforms based on open technology (e.g., Google File System), where building proprietary equivalents is prohibitively expensive. Similarly, developing core IP assets (Characteristic 2) is a major undertaking, though facilitated by the availability of powerful open-source tools like Apache Hadoop and Apache TensorFlow [15].

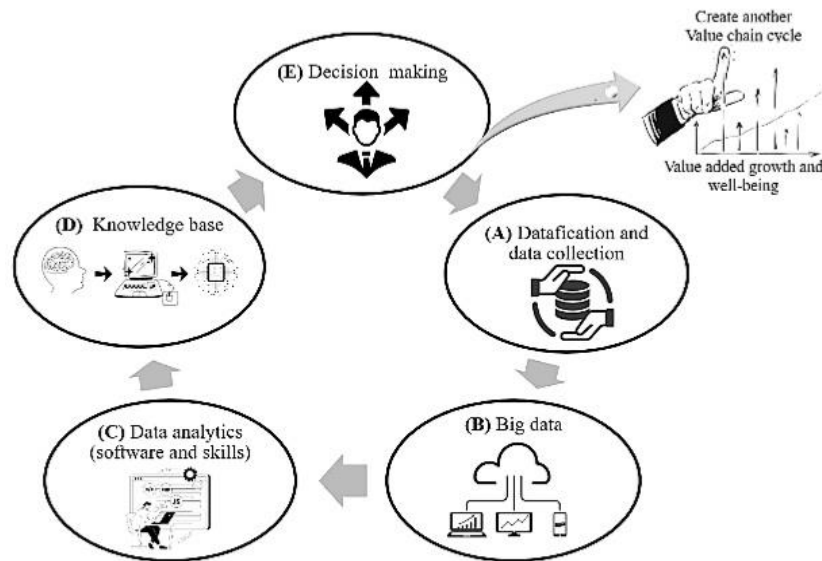
While data integration is now a core feature of digital business models, competitive advantage requires more than just data collection. Big data is a necessary input, but differentiation is created through the unique knowledge and insights a company develops by analysing this data in real-time across all its business functions.

Characteristic (3) is examined within the framework of data-driven innovation (DDI) [16]. DDI signifies a process leading to the significant improvement of existing offerings or the generation of novel products, processes, organizational structures, and markets, all originating from the application of data. Conceptually, DDI is often modelled as a phased sequence, progressing from datafication to data analytics and, ultimately, to decision-making (see Figure 3).

Figure 3. The data value cycle.

Data-driven innovation (DDI) is conceptualized not as a linear value chain but as a dynamic value cycle featuring multiple feedback mechanisms. The cycle, illustrated in Fig. 3, consists of these sequential yet iterative phases [16]:

1. **Datafication and Data Collection:** Encompasses activities that generate data, including the digitization of content and the sensor-based monitoring of both digital and physical-world activities.

Source: compiled by the author

2. Big Data Formation: Represents the aggregated product of the preceding phase a voluminous and heterogeneous dataset ripe for analytical exploitation.

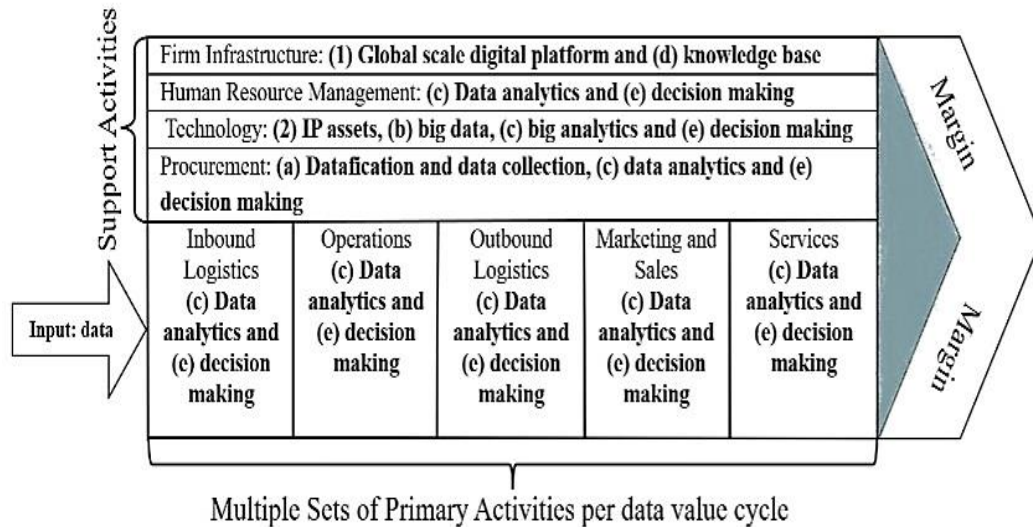
3. Data Analytics: The critical phase of processing and interpreting raw big data, which lacks intrinsic utility without analysis. This function is predominantly enabled by cloud computing infrastructure.

4. Knowledge Base Development: Signifies the repository of institutional knowledge accumulated through iterative learning. In machine learning contexts, it embodies the learned state of the system. This base is the paramount strategic asset of data-centric firms and is safeguarded by comprehensive legal and technical protections.

5. Decision Making and Feedback: Value extraction occurs principally during insight generation and subsequent decision-making. The actions resulting from these decisions generate further data, thus closing the loop and triggering a new cycle.

Digital transformation can be understood as the integration of three core components: the phases of the DDI cycle, global-scale digital platforms, and critical intellectual property (IP) assets like software and algorithms. Figure 4 illustrates how these elements of digital transformation align with and enhance the traditional value chain. Notably, within this framework, multiple sets of a firm's primary activities are engaged in each iteration of the data value cycle.

Figure 4. Digital Transformation Integrated with the Value Chain (Author's adaptation of Figure 1).

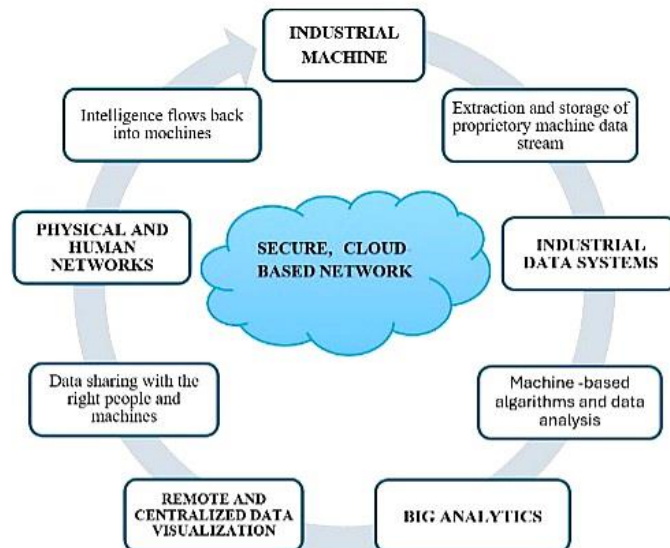

Source: compiled by the author

The configuration and execution of a firm's value chain are inherently unique, shaped by its historical path, organizational culture, and strategy. Consequently, the knowledge base accumulated from organizational learning is highly firm-specific. This customized intellectual capital, which cannot be fully leveraged by outsiders, forms a foundation for sustainable competitive advantage.

A practical manifestation of this principle is General Electric's (GE) «Industrial Internet» initiative, announced in 2025 to enhance manufacturing productivity. The concept hinges on the triad of connected machines, data analytics, and connected people. The Industrial «Internet Data Loop» that emerges from this initiative represents a case of a value chain undergoing digital transformation via a global digital platform.

Figure 5. Industrial Internet Data Loop

Source: compiled by the author

Creating a digitally transformed value chain on a global platform demands that GE develop significant digital capabilities. To finalize its Industrial Internet Data Loop, the company pursued strategic acquisitions in the 2025 fiscal year, investing approximately \$2.1 billion to enhance and expand its digital expertise. This substantial investment underscores the significant capital required

to build such a platform. Beyond operational efficiency, sharing this platform can also contribute to broader social well-being.

Performance Measurement

A company is profitable when its revenue exceeds the costs of production, which is the primary objective of any business strategy. Financial metrics are vital for managing the performance of the value-creating process. Standard accounting frameworks [17] define core financial statement elements like assets, liabilities, income, and expenses. However, expenditures on internally generated intangibles, such as research and development (R&D), typically fail to meet the criteria for asset recognition and are not recorded on the balance sheet. Consequently, a company's knowledge base remains an off-balance-sheet item.

In contrast, the International Integrated Reporting Framework (IIRF) can recognize this knowledge base as intellectual capital. For instance, investments in employee analytics training can be framed as enhancing human capital. While the IIRF's principles-based approach does not mandate specific KPIs or measurement methods, it requires governance bodies to report on organizational outcomes related to all capitals. This proposed framework, therefore, offers a method for managing value chain performance within the IIRF's holistic perspective.

Most jurisdictions mandate absorption costing for external financial reporting, a method where all manufacturing costs are assigned to products. Under accounting standards, expenses are defined as outflows or the consumption of assets (or the incurrence of liabilities) arising from an entity's core, ongoing operations. Assets represent probable future economic benefits controlled by the entity, while liabilities denote probable future sacrifices of economic benefits due to present obligations.

Applying these definitions, when a company emits carbon dioxide during manufacturing, no corresponding expense is recognized or allocated to product costs. This is because the emissions do not directly deplete a company asset or create a legal liability in traditional accounting terms. However, from an integrated reporting perspective, such emissions represent a depletion of natural capital. If a company's governance deems this information material to long-term value creation, it must be disclosed. Tools like internal carbon pricing or an internally estimated cost of emissions can then serve as a performance management mechanism, incentivizing energy efficiency and cost reduction to create value.

When digital transformation targets a specific business unit to boost productivity, it often displaces the human workforce while rapidly scaling process innovations through replication. Consider a scenario where employees whose roles have been automated or made redundant by reduced supervision needs remain with the company due to restrictive employment policies that prevent layoffs and rehiring. In this case, to enhance overall corporate productivity, the transformation process must create new roles for these employees. This involves upgrading their skills for the future marketplace and strengthening organizational and knowledge-based intangibles. If the primary goal of digitalization is simply to cut labor costs and increase financial capital, the resulting competitive advantage is unlikely to be sustainable. To prevent this outcome, the proposed framework advocates managing digital transformation with a holistic view of all capitals financial, manufactured, intellectual, human, social and relationship, and natural rather than a narrow financial focus.

Recognizing Rights to User Data as Intangible Assets on the Balance Sheet

From an accounting perspective, intangible assets are recorded at their historical cost only when acquired through a purchase. If a company develops such assets internally, the associated costs are typically expensed as incurred. For instance, Google expensed all research and development (R&D) costs related to creating its search engine. Companies generally capitalize only specific direct costs, such as legal fees, incurred during development, while expensing all other related expenditures.

On social media platforms, user demand is primarily for social interaction, not advertising, despite advertising being the core revenue source for operators. Users essentially trade a license to their data and content in exchange for the service of public self-expression. This exchange is

formalized in the Terms of Service of companies like Facebook and Twitter, which explicitly grant them a license to user data as consideration for platform access. From a business perspective, user contributions are effectively inputs sourced from independent third parties within the platform's supply chain. The operator then internally develops marketing-related intangible assets using these externally sourced inputs.

According to accounting standards, companies must record purchased intangibles at cost. Applying the fair value principle, the cost of the license to user data can be measured as the fair value of the services provided in exchange. Consequently, the measurement of these user-generated inputs can serve as a basis for valuing the resulting marketing intangibles.

Analysis.

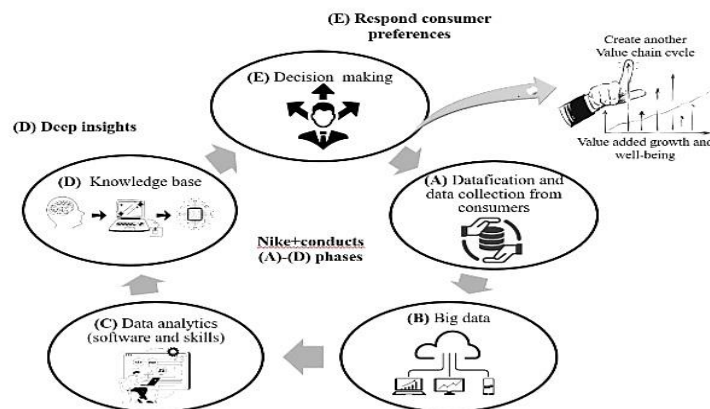
The proposed framework utilizes the IIRF to manage digital transformation, effectively positioning the value chain within a multi-sided platform ecosystem. To address a broader range of customer needs beyond its core offerings, a company can provide partner firms with access to aggregated customer data. This exchange generates value across multiple capitals: intellectual capital grows from the influx of customer data; social and relationship capital is enhanced by onboarding new data-access partners; and financial capital increases through partnership fees. While the ultimate aim of digital transformation is to boost financial capital, sustainable success is unlikely to come from maximizing it at the expense of the other capitals over the long term.

Nike and Walmart are advancing digital transformation initiatives that collect and analyze consumer data to build their knowledge base. These cases demonstrate how digital transformation can enhance intellectual, social, and relationship capitals alongside financial capital. However, their strategies do not explicitly target the sustainability of the remaining two capitals: human and natural. The current focus of digital transformation is predominantly on maximizing customer need fulfillment. Yet, employees (human capital) are also consumers, and they like all customers exist within and depend upon natural capital. By applying the IIRF for organizational performance management, the proposed framework highlights that these two digital transformation strategies lack an explicit design to sustain human and natural capital.

2. Nike+ Platform

Nike operates as a consumer-reactive company, co-creating value in collaboration with its customers. Its diverse design teams identify opportunities to integrate new technologies into existing product lines based on consumer insights, aiming to drive sales. As of 2025, the Nike+ platform has evolved into a comprehensive digital ecosystem, building on its initial launch and continuously integrating advanced data analytics, mobile technologies, and connected devices. Developed originally in partnership with Apple, the platform was designed to boost running shoe sales (i.e., increase financial capital) and has since expanded its role in enhancing customer engagement and data-driven value creation. The Nike+ ecosystem effectively constitutes the data value chain illustrated in Figure 6.

Figure 6. The data value chain for Nike+

Source: compiled by the author

In Phase (a), the Nike+ system originally relied on a sensor or transmitter embedded in specialized Nike footwear to measure and record distance, pace, and activity performance during walking or running. By 2025, this functionality has evolved into a fully digital, sensor-agnostic ecosystem, primarily supported by mobile applications, wearable devices, and cloud-based analytics, eliminating the need for dedicated embedded hardware.

The Nike+ platform enables the generation of deep consumer insights (knowledge base) and facilitates social interaction and engagement among a global community of users, thereby strengthening social and relationship capital. Nike's strategic focus extends beyond the physical product itself to emphasize how the product digitally connects individuals with others who share similar interests and lifestyles, further reinforcing social and relationship capital.

During fiscal 2007, growth in U.S. footwear revenue was partly driven by increased unit sales of men's running products associated with the expansion of Nike+ performance models. In subsequent years, and particularly by 2025, the platform's contribution has shifted from direct product sales toward long-term value creation, including customer loyalty, personalized product offerings, and data-driven innovation across Nike's value chain.

In December 2012, Nike launched the Nike+ Accelerator program to support startups in developing applications and services for the Nike+ platform, thereby expanding its digital ecosystem and enhancing social and relationship capital. By 2025, this open-innovation approach has matured into broader partnerships with technology firms, developers, and digital service providers, reinforcing Nike's position within a global digital platform economy.

However, if the Nike+ data value chain does not sufficiently consider natural and human capitals in later phases I, managerial decisions driven primarily by data and performance metrics may unintentionally erode these capitals. For sustainable value creation and long-term growth, financial, social, human, and natural capitals must be jointly maintained and balanced, consistent with the principles of integrated reporting.

Walmart Ecosystem

By leveraging digital technologies, Walmart has continuously enhanced its operational efficiency and strengthened its cost-leadership position [18]. Significant investments have been made in the Retail Link platform, which enables close interaction with suppliers and effective management of merchandise flows to stores. Through this platform, managers gain real-time access to point-of-sale and inventory data at the store level, supporting data-driven decision-making across the supply chain [18].

As of 2025, Walmart has expanded this digital infrastructure into a global ecosystem, integrating advanced analytics, artificial intelligence, cloud computing, and automation to improve forecasting, inventory optimization, and last-mile delivery. This ecosystem approach allows Walmart to scale its capabilities beyond internal operations and deliver integrated digital solutions for customers and partners worldwide.

In 2011, Walmart acquired the social media company Kos mix and established @WalmartLabs to develop technologies and business models centred on social and mobile commerce. One of the key outcomes of this initiative was the Social Genome [48], a large-scale knowledge base that captures shopping personas and behavioural patterns derived from users' social media interactions and digital footprints.

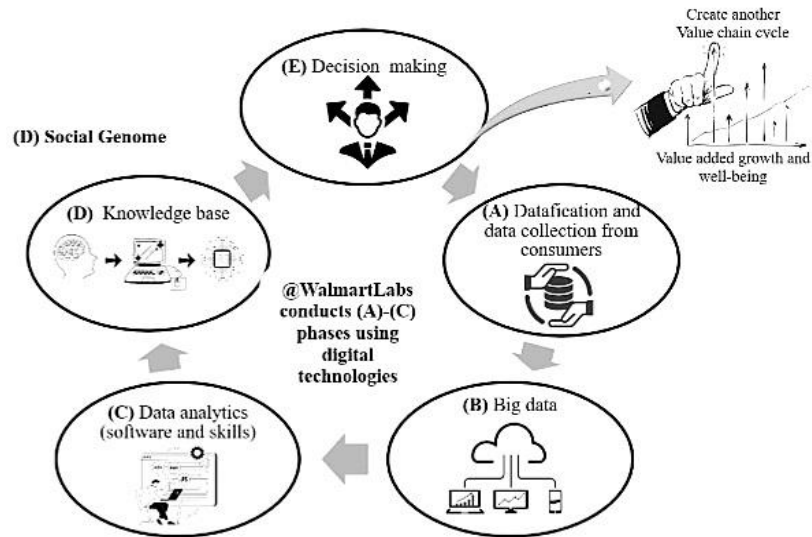
By 2025, the Social Genome concept has evolved into a broader data-intelligence framework, incorporating omnichannel transaction data, online behaviour, mobile interactions, and external data sources. As illustrated in Figure 7, for the Social Genome to function as a representation of the social world, @WalmartLabs continuously maintains and enriches it using diverse and heterogeneous data streams. This capability supports personalized recommendations, demand prediction, and enhanced customer engagement, thereby contributing to Walmart's financial, social, and intellectual capital within its integrated value creation model.

Walmart is increasingly reaching customers through digitally connected channels to respond rapidly to evolving customer needs, thereby contributing to growth in financial capital.

The company aims to be present when, where, and how customers prefer to shop, while delivering seamless, convenient, and personalized experiences across platforms.

By 2025, @WalmartLabs plays a central role in supporting Walmart's global omnichannel strategy, integrating physical (brick-and-mortar) stores with e-commerce platforms, mobile applications, and digital services. This integration enables a unified shopping experience that connects online and offline touchpoints, enhances customer engagement, and improves operational performance across the value chain

Figure 7. The data value chain for Walmart

Source: compiled by the author

The Social Genome, representing Walmart's intellectual capital, functions as a dynamic knowledge base that identifies potential value-creation cycles within the data value chain. When insights generated from the Social Genome highlight new opportunities, additional value chain activities or data-driven initiatives may be developed and incorporated into the ecosystem.

Walmart is building a large-scale ecosystem that combines its omnichannel capabilities, physical stores, digital services, e-commerce platforms, supply chain infrastructure, and more than 2.2 million associates worldwide, thereby strengthening social and relationship capital and improving customer service outcomes.

However, throughout Walmart's data value chain, natural and human capitals are not always explicitly managed or integrated into data-driven decision-making processes. For sustainable long-term growth, these capitals must be systematically considered and maintained alongside financial, intellectual, and social capitals, in line with the principles of integrated reporting and sustainable value creation.

Summary.

To enhance the effectiveness and sustainability of digital transformations powered by big data, this paper proposes a framework for aligning digital initiatives with long-term value creation. This is achieved by managing organizational performance through the International Integrated Reporting Framework (IIRF). Frequently, digital transformation utilizes a multi-sided platform, which simultaneously expands social and relationship capital, generates big data, and provides the analytical tools to convert this data into a knowledge base (intellectual capital). Within this framework, the data produced by digital transformation is explicitly evaluated as an output in value chain analysis. This output then serves to augment intellectual capital and can initiate a new value chain cycle. By applying IIRF principles to manage these value chains, all forms of capital are maintained and enhanced, supporting the goal of sustainable growth.

Given the essential role of externally sourced data in the value chain, this paper argues that licenses to user data should be recognized as assets, analogous to long-lived tangible assets. Driven by the network effects of a multi-sided platform, a company can engage broader societal groups including employees and partners as potential customers. Analysing two digital transformation strategies through the IIRF lens, the proposed framework finds they are designed to augment intellectual capital, IP assets, social and relationship capital, and the customer base. However, the framework also reveals a lack of clarity regarding the sustainable maintenance of human and natural capital. For sustainable growth, value chain strategies must explicitly enhance these capitals as well.

A limitation of this framework is its assumption of a digitally mature organization. In practice, challenges such as integrating IT with business strategy, developing a sustainable company-wide digital platform, and upskilling employees to use analytical tools effectively are significant hurdles. In other words, the very intellectual and human capitals that form sustainable competitive advantages are difficult to implement. Future research addressing these implementation challenges is necessary.

REFERENCES

1. M. Fitzgerald, N. Kruschwitz, D. Bonnet, and M. Welch, «Embracing digital technology: a new strategic imperative» MIT Sloan Management Review, pp. 571 – 682, 2013.
2. D. Evans, «Platform economics: essays on multi-sided businesses» Createspace Independent Publishing Platform, pp. 211 – 252, 2011.
3. OECD, «Measuring the digital transformation: a roadmap for the future» pp. 351 – 382, 2019.
4. Corrado, C. Hulten, and D. Sichel, «Intangible capital and U.S. economic growth» Review of Income and Wealth, series 55, num. 3, pp. 661-685, September 2009.
5. The International Integrated Reporting Council (IIRC), «The international <IR> framework» 2013.
6. A. Bharadwaj, O. A. El Sawy, P. A. Pavlou, and N. Venkatraman, «Digital business strategy: Toward a next generation of insights» MIS Quarterly. Vol. 37, pp. 471 – 482, 2013
7. M. E. Porter, and M. R. Kramer, «Creating shared value» Harvard Business Review, January-February pp. 141 – 189, 2011.
8. Tabrizi, E. Lam Kirk, and G. V. Irvin, «Digital transformation is not about technology» Harvard Business Review, March 2019.
9. M. E. Porter, «Strategy and the Internet» Harvard Business Review, pp. 131 – 155, March 2001.
10. A. Tomita, «A managing framework for artificial intelligence to supplement human workforce in a digital economy» 2019 Portland International Conference on Management of Engineering and Technology (PICMET), 2019.
11. M. E. Porter, «Towards a dynamic theory of strategy» Strategic Management Journal, vol. 12, pp. 95-117, 1991.
12. M. E. Porter, «Competitive advantage: creating and sustaining superior Performance» The Free Press, 1985.
13. B. Stabell, and Ø. D. Fjeldstad, «Configuring value for competitive advantage: On chains, shops, and networks» Strategic Management Journal, vol. 19, no. 5, pp. 413-437, May, 1998.
14. OECD, «Tax challenges arising from digitalisation –Interim report» 2018.
15. S. Ghemawat, H. Gobioff, and S. Leung, «The Google file system» ACM SIGOPS Operating Systems Review, pp. 171 – 182, October 2003

16. M. Abadi, and et al., «TensorFlow: A system for large-scale machine learning», Proceedings of the 12th USENIX Symposium on Operating Systems Design and Implementation, 2016.
17. OECD, «Data-driven innovation: Big data for growth and well-being» 2015.
18. IASB, «Conceptual framework for financial reporting» 2018.
19. R. M. Grant, and J. J. Jordan, «Foundations of strategy, 2nd Edition» Wiley, pp. 271 – 280, 2023

USE OF MODERN TECHNOLOGIES AND DIGITALIZATION IN MIGRATION

Azizova Zarina Shavkatovna

Institute of economy and trade Tajik state university of commerce in Khujand

Digitalization has led to the development of new products, platforms, and services, as well as increased the need among labor migrants for additional information, training, and online services. These changes can enhance the efficiency of the public sector by speeding up processes and freeing up staff time.

Digitalization also gives countries the opportunity to attract top international talent, introduce e-government service portals, and train citizens to help them acquire relevant digital skills enabling them to benefit from the ongoing digital revolution. It further allows for the recognition of skills and qualifications of citizens from third countries [2].

This Analytical Brief highlights digital products and services that facilitate labor migration, as well as the existing barriers to the use of modern technologies. The publication also provides an analysis of current policy measures and recommendations on how to leverage digitalization to promote labor migration.

Labor migration is one of the most common forms of mobility, accelerated by the constantly growing wave of digitalization. Labor market conditions—particularly worker shortages (especially in Europe), the ongoing globalization of the economy, and the demand for flexible mechanisms—have created the need for digitalization. In turn, the widespread introduction of digital tools, automation, and remote work solutions has not only expanded opportunities for job searches across regions but also changed the dynamics of labor migration.

The more active provision of information on labor migration and e-government services in the Prague Process region aimed at supporting migrants has become one of the tangible results of technological progress. Examples include educational services, especially language courses, which have moved online, resulting in an increase in remote workers and reduced project costs. In addition to EU Member States, leading positions in this context are held by countries such as Georgia, Kazakhstan, and Tajikistan.

Migrant Resource Centres (MRCs), established to provide neutral information on labor migration in countries of origin, also use digital channels in their activities. MRCs have been created in Afghanistan, Bangladesh, Iraq, Pakistan, Tajikistan, and Sri Lanka (and soon also in Uzbekistan and Kyrgyzstan) and can provide electronic services (such as consultations and online language and vocational training), helping people make informed decisions about labor migration. Their services include pre-departure orientation (where applicable), information about working and living conditions abroad, rights and responsibilities, access to protection mechanisms, and information in destination countries. Consultants increasingly offer their services via social media and online platforms, as the digital component of their activities has expanded in recent years [4].

In addition, a growing number of migrants find their first jobs through platforms that filter candidates by knowledge and competencies and then match them with clients, including in geographically distant locations. The number of such e-recruitment services has grown exponentially in recent years and now includes platforms such as Uber, Wolt, Just Eat, Glovo, and Bolt for food delivery and ride-hailing; Distributed, Nerdapp, Topcoder, and Ework for IT-specific talent; Appjobs, Upwork, and Fiverr for people with a wider range of skills; as well as TalentPools,

Sigma Software, and EmployUkraine, through which companies find Ukrainian talents via digital technologies, using them as a mechanism for timely response to the war in Ukraine.

For most of these platforms, all that is required is an Internet connection and a smartphone or computer application to start earning money, without the need for advanced language proficiency, formal qualifications in the local labor market, or lengthy administrative procedures. E-recruitment services have had a significant impact on labor markets in Europe and Central Asia. Revenues from the platform economy were estimated at €20 billion in 2020. In the EU alone, there are more than 500 digital employment platforms and over 28 million platform workers. The number is expected to reach 43 million by 2025.

Some non-EU countries are also now offering electronic visas, and countries such as Georgia, Armenia, and Uzbekistan have recently introduced new digital schemes. Although e-visas were initially launched as a tourism service, they are likely to become the first step toward services that will also be used by labor migrants. Policymakers, government authorities, and the public are now embracing e-visa systems, and there is a general trend toward offering more visa services online. The advantages of this approach include shorter waiting times, improved security, and strengthening the country's image as open to business and labor migration, as well as being forward-looking, progressive, and attractive to talent.

The first step on this path in Europe and Central Asia is for countries to capitalize on the opportunities of remote work by offering digital nomad visas. Moving beyond pure tourism, countries are simplifying the process of obtaining temporary residence visas for foreigners working for foreign companies or as freelancers.

It is also important that digitalization ensures a balance between simplifying formalities and maintaining appropriate levels of control in Europe and Central Asia. Digital tools should facilitate job matching and the dissemination of reliable information—not merely achieve security-related goals such as combating fraud, crime, terrorism, or secondary migration. Moreover, the growth of digitalization should go hand in hand with the expansion of online authentication and cybersecurity programs. The EU Digital Identity Wallet initiative is a positive development, but it should be implemented in such a way that data are not used or disseminated illegally and no abuses occur leading to excessive surveillance of citizens or the wider population [3].

Best practices should be shared across borders to replicate successful actions within the Prague Process region. In this regard, it is necessary to ensure the safe and reliable cross-border transfer of large volumes of data. To this end, new and existing digital systems in Europe and Central Asia should be interoperable—and ideally, compatible at the international level as well.

LITERATURE:

1. Европейская комиссия (2022 г.) «Цифровизация услуг по интеграции мигрантов во время пандемии COVID-19» https://ec.europa.eu/migrant-integration/special-feature/digitalisingmigrant-integration-services-during-covid-19-pandemic-adaptation_en
2. Европейская комиссия (2022 г.) «Въезд в ЕС – онлайн-процесс подачи заявления на получение визы и цифровая виза» https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/haveyour_say/initiatives/12758-Entering-the-EU-online-visa-application-process-and-digitalvisa_en
3. Европейская комиссия (2022 г.) «Европейский кошелек цифровой идентификации» <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/funding/23ajikist-digital-identity-wallet>
4. Единая структура Европейской комиссии (2004 г.) для улучшения качества услуг в отношении навыков и квалификаций (Europass) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32018D0646&from=EN>
5. Миграционный прогноз – Восточная Европа и Центральная Азия, 2023 г. <https://www.pragueprocess.eu/en/resources/repository/33-reports/373-icmpd-migrationoutlook-eastern-europe-and-central-asia-2023>
6. Ресурсные центры для мигрантов (2023 г.) www.migrantresources.org

Использование эмоций в коммуникации по миграционной политике – Аналитический бриф (2022 г.)
https://www.icmpd.org/file/download/59052/file/EUROMED_MIGRATION_USNG_EMOTIONS_IN_MIGRATION_POLICY_COMMUNICATION.pdf

7. Роль информационных кампаний в решении проблемы нерегулируемой миграции Аналитический бриф (2022 г.)
<https://www.icmpd.org/file/download/57991/file/Information%2520Campaigns%2520Brief%2520%2528v.5%2529.pdf>
8. Цифровизация и занятость: Обзор MOT (2022 г.)
https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_emp/documents/publication/wcms_854353.pdf

Information about the author: Azizova Zarina Shavkatovna, the second year Master's student of "World economy" department, Institute of economy and trade Tajik state university of commerce in Khujand

Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Ismoil Somoni Ave. 169.

Tel: 992927901995;

Email: zarina230995@mail.ru

АБДУРАХМОН ҲАКИМЗОДА

н.и.и., и.в. дотсент, мудири кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, ш. Душанбе, Деҳотӣ ½; Тел: (+992) 907704890, E-mail: hakimzod-90@mail.ru.

ШАРОПОВ ФАРҲОД НИЗОМИДДИНОВИЧ,

муаллими калони кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Ш. Душанбе, Деҳотӣ ½;
 Тел: (+992) 934444237.

БАЪЗЕ МУАММОҲОИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ МУАССИСАҲОИ ХҲҶҲОКИ ОММА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муаллифон баъзе муаммоҳои рушди хизматрасониҳои муассисаҳои хӯроки оммаро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додаанд. Муаллифон қайд намудаанд, ки муассисаҳои хӯроки омма (тарабхонаҳо, қаҳвахонаҳо, буфетҳо, ошхонаҳо, толорҳои зиёфат ва ғайра) барои хизматрасонӣ бевосита ба аҳоли пешбинӣ шудаанд. Муассисаҳои хӯроки омма яке аз сохторҳои асосии соҳаи хизматрасонӣ ба шумор рафта, рушди босамари онҳо ба ташаккули низоми сифатан нави соҳаи хизматрасониҳо оварда мерасонад.

Вожаҳои калидӣ: маҳсулот, хӯроки омма, муассисаҳои хӯроки омма, тарабхона, бозори хӯроки омма, сифат, бозори истеъмолӣ, хизматрасонӣ.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ УСЛУГ ПРЕДПРИЯТИЙ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье авторы исследовали некоторые загадки развития услуг предприятий общественного питания в Республике Таджикистан. Авторы отмечают, что предприятий общественного питания (рестораны, кафе, буфеты, столовые, банкетные залы и т.д.) предназначены для непосредственного обслуживания населения. Предприятий

общественного питания являются одной из основных структур сферы услуг, их эффективное развитие ведет к формированию качественно новой системы сферы услуг.

Ключевые слова: продукт, общественного питания, предприятия общественного питания, ресторан, рынок общественного питания, качество, потребительский рынок, услуги.

Хӯроки омма яке аз унсурҳои асосии бозори истеъмоли ба шумор рафта, ба сифати омили муҳими рушди истеҳсолот ва иқтисодиёт баромад мекунад. Маҳсулоти муассисаҳои хӯроки омма зудтағйирёбанда ва дигаргуншаванда мебошад. Дар раванди рушди ҷомеаи инсонӣ шаклҳои асосии хӯрокворӣ барои аҳоли, аз ҷумла дастрасӣ ба хӯроки фардӣ, ба вучуд омад, ки раванди омодагӣ ба он дар сатҳи фардӣ ё оилавӣ анҷом дода мешавад.

Соҳаи хӯроки омма имрӯз дар ҳаёти ҳар як шахс ва дар маҷмӯъ ҷомеа нақши муҳим мебозад. Имрӯзҳо дар шаҳрҳои калон шумораи бештари одамон хӯрокро барои истеъмол берун аз хона интиҳоб мекунанд. Хӯроки омма дар соҳаи хизматрасонӣ ҷойгоҳи махсус пайдо кардааст. Ин бо як қатор сабабҳо вобаста аст: технологияҳои нави коркарди маҳсулот пайдо мешаванд, пешниҳодҳо васеъ мешаванд, коммуникатсияҳо рушд мекунанд, воситаҳои интиқоли маҳсулоти тайер такмил меёбанд, равандҳои истеҳсоли пурзӯр мешаванд. Хӯроки омма ба ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ иқтисодии марбут ба истифодаи самараноки захираҳои озуқаворӣ кишвар, бо озод кардани вақти холии аҳоли, таъмини хизматрасонии босифати ғизоӣ, ки ба нигоҳ доштани саломатии одамон ғайралола кӯмак мерасонад, кӯмак мерасонад.

Хӯроки умумӣ хӯроки ҷамъиятӣ ё соҳаест, ки бо истеҳсол ва фурӯши хӯрокҳои тайёр ва нимтайёр машғул аст. Хӯроки ҷамъиятӣ ин ғайроияти соҳибкорие мебошад, ки бо истеҳсол, коркард, фурӯш ва ташкили истеъмоли маҳсулоти хӯрокворӣ алоқаманд аст.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ” таърифи хӯроки умумӣ чунин шарҳ дода шудааст: “... хӯроки умумӣ – ғайроияти шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ оид ба истеҳсол, коркард, фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ мебошад” [2].

Корхонаи хӯроки умумӣ – объекте (тарабхона, қаҳвахона, ошхона, бар, комбинати хӯроки умумӣ, фабрикаи кулинару мактабӣ, сеҳи озуқаворӣ барои мусофирони ҳавопаймоҳо, ошхонаи парҳезӣ, вагон-тарабхона, қаҳвахона-автомат, автоматҳои обфурӯшӣ, буфет, мағозаи кулинару) мебошанд, ки барои истеҳсоли маҳсулоти кулинару, кулчақандҳо ва фурӯши онҳо ё ташкили истеъмол пешбинӣ гардидаанд. Мувофиқи таҳқиқотҳо дар замони гуногун шаклҳои хӯрокворӣ тағйир ёфта, доираи хизматрасониҳо он низ васеъ гардидаанд.

Айни замон низоми хӯроки омма маҷмӯи корхонаҳои шаклҳои гуногуни ташкилию ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ мебошанд, ки бо истеҳсол, фурӯш ва ташкили истеъмоли маҳсулоти хӯрокворӣ машғуланд [2].

Хӯроки омма яке аз шаклҳои қадимтарини ғайроияти хоҷагидорӣ мебошад, ки талаботи рӯзмарраи инсонро бо маҳсулоти ниёзи аввалия таъмин мекунанд. Дар ин ё он шакл хӯроки ҷамъиятӣ ҳанӯз дар ҷомеаи ибтидоӣ вучуд дошт ва ҳоло рушди ҳудро идома медиҳад. Аммо мафҳуми “хӯроки омма” вазиҳо ва хусусиятҳои он дар адабиёти илмӣ таърифи яктарафа надоранд.

Муассисаҳои хӯроки омма, ки барои хизматрасонӣ бевосита ба аҳоли пешбинӣ шудаанд (ресторанҳо, қаҳвахонаҳо, буфетҳо, тарабхонаҳо, ошхонаҳо, толорҳои зиёфат ва ғайра), ба тарабхонаҳо ва ташкилотҳои давлатӣ итоат мекарданд. Мувофиқи низоми иқтисодиёти нақшавӣ, ки он вақт дар кишвар вучуд дошт, нархгузорӣ дар корхонаҳои хӯроки умумӣ тибқи синфи муассиса ба истилоҳ категорияҳои нархгузорӣ анҷом дода мешуд [5].

Маҳсулоти истеҳсоли худии корхонаҳои хӯроки омма – таом ва маҳсулоти қаннодию кулинару, нӯшокӣ, намудҳои нимтайёри онҳо, ки инсон истеъмол менамояд ва дар

корхонаҳои хӯроки умумӣ мутобиқи технология ва дастури (ретсепти) тайёркунӣ тавассути коркарди сард ё гарми маҳсулоти озукаворӣ истеҳсол шуда, барои фурӯши минбаъда ва ташкили истеъмоли он пешбинӣ шудаанд.

Рушди муассисаҳои хӯроки омма натавонад воситаи ивазшавандаи ҳаёти маишӣ, балки боиси ҳалли мушкилот ва тағйирёбии муносибатҳои иқтисодие, ки дорои хусусияти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мебошанд, ба назар мерасад.

Дар натиҷаи рушди ҳамаҷонибаи иҷтимоӣ – иқтисодии ҳаёти ҷамъиятӣ, ҳамзамон, ба шакли мусбат амалӣ гардидани равандҳои он, дигаргунӣ ҳадаф ва вазифаҳои субъектҳои хоҷагидори муассисаҳои хӯроки омма ба кулلى тағйир ёфт, ки ин дар навбати худ ба арзёбии фаъолияти маҳсулоти хӯроки омма, болоравии нишондиҳандаҳо ва усулҳои методологии таҳлил таъсири амиқ мерасонанд.

Муассисаҳои хӯроки омма дар раванди ислоҳоти бозорӣ низоми нави муносибатҳои иқтисодӣ буда, равандҳои иқтисодӣ, таҷдиди инфрасохтор, муттаҳидсозии ошхона ва тарабхонаҳо боиси зуд ба майдон омадани бозори хӯроки омма гардиданд. Хӯроки омма ҳамчун соҳаи иқтисодиёти миллӣ дорои хусусиятҳои хос буда, чараёни истеҳсоли мубодиларо васеъ намуда, иштирокчиёни онро бояд қонеъ гардонад [1].

Таҳқиқи андешаҳои болозикр имконияти ҳулоса бароварданро медиҳад, ки хӯроки омма соҳаи муҳими иқтисодии миллӣ буда, ба чараёни истеҳсол ва мубодила таъсир расонида, алаҳусус ба низоми маҳсули ташкилӣ ва савдою саноат алоқаманд буда, шакли фаъолияти онро самаранок мегардонад.

Хизматрасонии хӯрокворӣ як қатор вазифаҳои муҳими иҷтимоӣ иқтисодиро иҷро мекунад, ба монанди:

- қонеъ гардонидани талаботи объективии аҳоли ба ғизои тайёр ва хизматрасониҳо оид ба истеъмоли ҷамъиятиро ташкили он;
- қонеъ гардонидани талаботи субъективии иҷтимоӣ фарҳангии аҳоли (муошират, фароғату истироҳат) ;
- тақмили сохтори истифодаи вақти холии истеъмолкунандагон;
- баланд бардоштани даромади воқеии истеъмолкунандагон тавассути ратсионаликунонии сохтори хароҷот;
- афзоиши даромади воқеии табақаҳои камбизоат ва бемуҳофизати аҳоли [2].

Ҷадвали 1. Тамоюлҳои рушди шумораи корхонаҳои хӯроки омма аз рӯи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020*

Ҳудуд	Солҳо						Суръати афзоиш бо %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2010/2015
Ҷумҳурии Тоҷикистон	2717	2748	2757	2802	2848	2882	106,07
ш. Душанбе	870	881	883	894	905	914	106,47
НТҚ	229	231	232	237	242	245	108,04
Вилояти Суғд	842	851	856	873	891	904	108,26
Вилояти Хатлон	619	626	628	637	646	653	106,78
ВМКБ	157	159	158	161	164	166	106,49

**Дар асоси омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб дода шудааст. Душанбе: АОНПҚТ, 2021. С. 626-636.*

Мувофиқи ҷадвали 1 дар давраи таҳлилшаванда шумораи умумии корхонаҳои соҳаи хӯроки умумӣ дар давраи соли 2020 нисбат ба соли 2015 дар маҷмӯъ дар ҷумҳурӣ 106,07%

афзоиш ёфтааст. Дар баҳши минтақавӣ, динамикаи рушди шумораи корхонаҳои соҳаи хӯроки омма дар Вилояти Суғд дар давраи аз соли 2015 то 2020 108,26% афзуда, мутаносибан 904 ададро ташкил медиҳад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки соҳаи хӯроки омма дар Вилояти Суғд унсури муҳимми сохтори иқтисоди миллӣ буда, шумораи корхонаҳои хӯроки омма дар марҳилаи рушд қарор дошта, дар байни дигарон мавқеи пешсафро ишғол менамояд.

Бояд қайд кард, ки ин ба мушкилоте вобаста аст, ки ба болоравии нархи захираҳои истеҳсолӣ, муттаҳид кардани корхонаҳои хӯрокворӣ ҳамчун корхонаҳои калон ва инчунин дигар сабабҳои иқтисодӣ таъсир мерасонанд. Бо вучуди ин, сарфи назар аз вазъи баръакси динамикаи нишондиҳандаҳо, шумораи корхонаҳои соҳаи хӯроки омма дар вилояти Суғд дар давраи солҳои 2015-2020 108,26% афзудааст.

Бисёре аз маҳсулоте, ки дар истифодаи умум қарор доранд, ба таври анъанавӣ мубодила ва истифода бурда мешаванд, ҳарчанд ки низоми муосири хӯроки омма бо шиддати баланд рушд карда истодааст. Ғайр аз ин, тарзи фаъолияти бозори хӯроки омма ба низоми нишондиҳандаҳои механизми иқтисодии бозорӣ амал намекунад, зеро тарзи фаъолияти муосири он аз низоми анъанавӣ қариб ки тафовут надорад.

Мувофиқи таҳқиқотҳо хусусияти асосии хӯроки омма дар амал татбиқ намудани истеҳсолот, мубодилаи маҳсулот ва хизматрасониҳо мебошад.

Ба хусусиятҳои асосии бозори хӯроки омма бандҳои зерин дохил мешаванд:

- ✓ нобаробарии аҳоли барои дастрасӣ ба хӯроки омма;
- ✓ фарқияти молиявӣ байни истифодабарандагони маҳсулоти хӯроки омма;
- ✓ монеаҳо чиҳати нигоҳдории захираҳо вобаста аз мавсим барои омода намудани маҳсулоти тайёр;
- ✓ бе ҳадаф истифода гардидани технологияҳо, ки дар раванди маҳсулот ва хизматрасониҳои хӯроки омма истифода мешаванд;
- ✓ ягонагии равандҳои истеҳсолӣ, ташаккул ва дигаргунии хӯроки мизочон;
- ✓ ба назар нагирифтани талаботи мизочони маҳсулоти хӯроки омма;
- ✓ татбиқи сусти технологияҳои ҳозиразамон чиҳати тақвият бахшидани равандҳои алоҳида дар муассисаҳои хӯроки омма;
- ✓ ба талаботи замон ҷавобгӯ набудани базаи моддӣ-техникии муассисаҳои хӯроки омма;
- ✓ ғайримаксаднок истифода гардидани муассисаҳо, ки ба пешниҳоди хизматрасониҳои хӯроки омма равона гардидаанд;
- ✓ пешниҳоди маҳсулоти пастсифат ва аз чиҳати санитарияю экологӣ ба талаботҳо ҷавобгӯ набуда [4].

Дар аксар шаҳру навоҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон муассисаҳои хӯроки омма бештар ба зиёд намудани даромад диққат медиҳанд, ки ин боиси кам гардидани муштариёни онҳо мегардад. Дар ҷойҳое, ки хизматрасонии босифат ба роҳ монда шуда, нархи гарон имконият намедиҳад, ки ҳамагон аз муассисаҳои хӯроки омма васеъ истифода баранд.

Иштирокчиёни фаъоли бозори хизматрасонии муассисаҳои хӯроки омма соҳибкороне ҳастанд, ки ба омода намудани маҳсулот ва хизматрасониҳои соҳа машғуланд. Дар шароити муосир доираи хизматрасониҳои муассисаҳои хӯроки омма рӯз аз рӯз васеъ шуда, ин боиси пайдоиши шаклҳои нави корхонаҳои дар бозор фаъолияткунанда мегардад [1].

Муассисаҳои хӯроки омма яке аз сохторҳои асосии соҳаи хизматрасонӣ ба шумор рафта, рушди босамари онҳо ба ташаккули низоми сифатан нави соҳаи хизматрасониҳо оварда мерасонад. Мо чунин натиҷагирӣ намудем, ки бозори хизматрасонии хӯроки омма ба самти мусбат ҳаракат намуда, дар оянда самараи баланди иқтисодӣ дода метавонанд.

Ҷадвали 2. Дарачаи хизматрасониҳои муассисаҳои хӯроки омма

Дарачаи хизматрасониҳо	Тавсифи хизматрасониҳо	Доираи пешниҳоди муассисаҳои хӯроки омма
Хизматрасониҳои муассисаҳои хӯроки омма	Таъмин намудани талаботҳои асосӣ, яъне фароҳам оварандаи иқтидори махсус	Хизматрасониҳои муассисаҳои хӯроки омма ба талаботи мизочони он алоқаманд аст
Хизматрасонии дар амал истифодашаванда	Ин намуди хизматрасоние мебошад, ки хизматрасониҳои муассисаҳои хӯроки оммаро ба роҳ мемонад	Хизматрасонӣ бо ҷалб намудани муштариён ва татбиқи он, аз ҷумла шакл ва усули хизматрасонӣ, хизматрасонӣ оид ба омода намудани хӯроки омма, ҷашнҳо, бурда расонидан то ба истеъмолкунанда новобаста аз мавқеи ҷойгиршавии он
Хизматрасониҳои иловагии муассисаҳои хӯроки омма	Дар раванди амалишавӣ истифода нагардидани маҳсулоти асосӣ. Ин намуди хизматрасонӣ ба ҷалб намудани мизочони хӯроки омма ва васеъ гардонидани фаъолияти онҳо, ки нуфузи корхонаро боло мебардоранд ва даромаднокии онро зиёд менамояд, равона карда шудааст	Хизматрасонӣ оид ба ташаккули фароғати аҳоли (хизматрасониҳои маданӣ, гузаронидани ҷашну идҳо, ҷорабиниҳо ва ғ.)

Мутаассифона, айни замон маҳсулот ва хизматрасониҳои баъзе аз муассисаҳои хӯроки омма, аз қабилӣ, ошхонаҳои сариҷа, ошхонаҳо ва тарабхонаҳоро маҳсулоти пастсифат ва аз ҷиҳати санитарии экологӣ ташкил медиҳанд. Шароити муносири муассисаҳои хӯроки оммаро рақобатнок ва зудтағйирёбанда унвон карда, қайд кардан зарур аст, ки дар ин рақобати шадид танҳо корхонаҳое фаъолияти устувор карда метавонанд, ки ба талаботи муштариён ҷавобгӯ бошанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муассисаҳои хӯроки омма дар раванди рушди воқеӣ қарор доранд. Бояд таъкид кард, ки шароити хуб, хизматрасониҳои сатҳи баланд, дастрасӣ ба маҳсулот ва хизматрасониҳои босифати муассисаҳои хӯроки омма боис мегардад, ки ҳаёти маишӣ боло бардошта шуда, солимии аҳоли таъмин карда шавад.

Аксар таҳқиқотҳои созмонҳои байналмилалӣ ва ташкилотҳои тандурустӣ, инчунин, институтҳои миллии таҳқиқотҳои ҳаёти маишӣ солимии аҳолиро ба дастрасӣ ба хӯрок ва маҳсулоти хушсифат вобаста донистаанд. Ин раванд ба табилии тағйирот дар бозори муассисаҳои хӯроки омма вобастагии қавӣ дошта, талаб менамояд, ки корхонаҳои маҳсулот ва хизматрасонии истифодаи омма бояд ба сатҳи сифати маҳсулот ва хизматрасониҳо диққати ҷиддӣ зоҳир намоянд. Аммо, аз лиҳози иқтисодӣ яке аз мушкилоти он ин масъалаи марказии ташаккули бозори хӯроки омма мебошад.

Барои зинда мондан дар ин муҳит, бояд тамоми нозукиҳо ва хусусиятҳои соҳаи хӯрокхӯриро ба назар гирифта, ҳамаи мушкилоти калидиро, ки ба рушди тичорати тарабхона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалал мерасонанд, ба назар гирифт.

Ду омили асосиро ҷудо кардан мумкин аст, ки инҳоянд:

1. Интиҳоби кадрҳо ва идоракунии онҳо дар корхона;
2. Назорати сифати маҳсулоти истеҳсолшуда.

Кормандони корхона коллективи меҳнатӣ, маҷмӯи кормандоне мебошанд, ки ҳайати рӯйхати онро ташкил медиҳанд. Идоракунии кадрҳо таҳия ва татбиқи босалоҳияти сиёсати кадриро дар бар мегирад, ки ҳадафҳои мушаххасро дар назди худ мегузорад. Ба онҳо дохил мешаванд: қонунгардонидани талаботи корхона ба кадрҳои касбӣ-таҳассусӣ ва ҷойгиркунии оқилонаи онҳо дар корхона барои таъмини истифодаи самаранок.

Барои самаранок идора кардани тарабхона, шумо бояд кадрҳои соҳибтаҳассус ва босалоҳиятро интихоб кунед, мутахассисонро тавассути усулҳои ҳавасмандгардонии меҳнат ва мукофотпулӣ ҷалб карда, менечерони самаранокро ҷустуҷӯ кунед. Бояд ба назар гирифт, ки ошпазҳои соҳибхисос, маъмурон, менечерон ва дигар кормандон метавонанд ба корфармоён шартҳои гуздоранд. Ин ба набудани мутахассисон дар ин соҳа вобаста аст ва сарфи назар аз ҳама мушкилоте, ки дар соҳаи хӯроки омма дар пандемия ба вучуд омадад, талабот ба кадрҳои баландхисос пайваста меафзояд.

Аксари мутахассисон дар ҷойҳои қорӣ худ ба воя расидаанд; аксар вақт онҳо маълумоти идоракунии надоранд, қарорҳо бо тақия ба таҷриба ва ҳиссиёт қабул карда мешаванд, ки аксар вақт ба талафот оварда мерасонанд. Истисноҳое мавҷуданд, ки кормандон мустақилона кор карда, рушд мекунанд ё таҳсили онҳо аз ҷониби корфармо пардохт карда мешавад. Беҳтар аст, ки розӣ шавед, ки гузашт 29ajikist дар корхона коргари ботажриба дошта бошед, аз он ки ба талаботи худ риоя 29ajikist аз даромаднокӣ ва рақобатпазирии корхона маҳрум шавед.

Ҳатогӣҳои кормандони одӣ 90% аз ҳатогӣҳои менечмент бармеоянд, зеро истеъдоди роҳбарӣ ва идоракунии кадрҳо вучуд надорад, ки дар навбати худ як қатор хусусиятҳои хос дорад, ки аз талабот ба сифатҳои шахсӣ, малака ва малакаҳои кормандони дар ин соҳа машғулбуда иборатанд: устувории стресс, ҳушёрӣ, қобилияти муошират дар коллектив ва бо мизочон, иҷроия, масъулият, сабр ва посухгӯӣ.

Дар асоси гуфтаҳои боло, бояд ба назар гирифт, ки ошпазҳо, маъмурон, менечерон ва дигар кормандони соҳибхисос метавонанд ба корфармоён шартҳои гуздоранд. Ин ба набудани мутахассисон дар ин соҳа вобаста аст ва сарфи назар аз ҳама мушкилоте, ки дар соҳаи хӯроки омма ба вучуд меоянд, талабот ба кадрҳои баландхисос мунтазам меафзояд.

Рақобати баланд дар бозор муассисаи хӯроквориро водор мекунад, ки пайваста роҳҳои баланд бардоштани сифати хизматрасониҳоро ҷустуҷӯ кунанд, ки онҳоро ҳамчун хосиятҳои ғизматрасониҳои махсус муайян кардан мумкин аст ва ҳар қадаре ки онҳо зиёд бошанд, сатҳи сифат баландтар хоҳад буд. Ташкили назорати сифат дар ин ҳолат дар ҷои аввал меистад. Афзалияти он аз зарурати назорати доимии маҳсулоти истеҳсолшуда иборат аст, ки яке аз шартҳои асосии даромаднокии корхона ва баланд бардоштани даромаднокии тиҷорат мегардад. Корхонаҳои хӯрокворӣ, ки дар онҳо назорат риоя намешавад, одатан ба корхонаҳои зиёновар табдил ёфта, дар ниҳоят баста шуда, дар ҷараёни кор бо ҷаримаҳо ва дигар оқибатҳои номатлуби мақомоти назоратӣ, бинобар вайрон шудани меъёрҳо ва талабот дучор мегарданд.

Назорати сифат аз се марҳилаи пайдарпайи зерин иборат аст:

1. Маҳсулоти хом ва тайёр бояд тафтиш карда шаванд.
2. Санҷиши мутобиқат дар таомнома ба режими коркарди гармӣ, раванди технологӣ ва талаботи истеҳсоли маҳсулоти тайёр аз ҷониби кормандони омӯзонидашуда.
3. Назорати қабули маҳсулот ва санҷиши мутобиқати иттилоот дар ҳуҷҷатҳои ҳамроҳӣ.

Ҳар як корхона низомии ташкили назорати сифатро дорад. Тоҷирон худашон интихоб мекунанд, 29ajikist усули санҷиш ба қорӣ кормандон татбиқ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, бо риояи шартҳои талаботҳои болозикр, муассисаҳои хӯроки омма бо хизматрасониҳои баландсифат ва фазаи гувору рушд карда, муштариёни зиёдро ба худ ҷалб хоҳад кард. Ҷустуҷӯи имкониятҳои барои ҳалли ин мушкилот вазифаи асосии саноати хӯрокворӣ дар солҳои оянда мебошад. Ин як пешниҳоди эҷодӣ барои ҷавононест, ки имкони нишон додани худ ва сарм гузоштан дар рушди соҳаи хӯроки оммаро доранд.

АДАБИЁТ

1. Тўйчиқулов З.Қ., Иброҳимзода И.Ш. Масоили муҳими таҳлили назариявии ташаккулёбии ҳуқуқи омма дар шароити иқтисодиёти рақамӣ // ТГФЭУ. 2021. №2 (26). URL: <https://cyberleninka.ru>.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ” (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2013, №3, мод.186; с.2014, №3, мод.150) (қонуни ҷт аз 14.03.2014 № 1075, аз 8.08.2015 № 1216).
3. Лайпанова З. М., Кубанова Ф. А. Классификация системы общественного питания // Столыпинский вестник. 2021. №4. URL: <https://cyberleninka.ru>.
4. Фасеҳзода И.С. Нақши идоракунии давлатӣ дар таъмини маҳсулоти озуқаворӣи ватанӣ/ И.С. Фасеҳзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе. – 2020. -№ 1. – С. 95-99.
5. Павел И. Современное состояние предприятий отрасли общественного питания в России // Вестник МИЭП. 2012. №1(6). URL: <https://cyberleninka.ru>.
6. Мотышина М.С. Менеджмент в сфере услуг. Теория и практика. СПб.: Изд-во СПбГУЭиФ, 2006, с.149-153.

Азимбоев Абдушафе

дотсенти кафедраи технологияи рақамӣ дар иқтисодиёти ДДТТ

ЗАМИНАҲОИ ТАШАККУЛИ ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ

Аннотатсия. Нишон дода шудааст, ки ташаккули ҳукумати электрон яке аз зинаҳои асосии сохтани ҷомеаи иттилоот ва ташкили давлати электрон мебошад. Дар барномаи давлатии рушд ва истифодаи технологияи иттилоотӣи коммуникатсион дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои асосӣ ин сохтани ҳукумати электрон мебошад. Дар баробари ин сохтори ҳукумати электрон ва модели кибернетикӣи ҳукумати электрон пешниҳод гардидааст

Вожаҳои калид. Ҳукумати электрон, ҷомеаи иттилоот, модели кибернетик, технологияи иттилоотӣи коммуникатсион.

ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА

Аннотация. Показано, что формирование ЭП является ключевым элементом на пути создания информационного общества и формирования электронного государства. Рассмотрены вопросы создания электронного правительства, как одного из основных направлений, включенных в Государственную программу развития и внедрения информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в Республике Таджикистан. На основании исследования приведена схема формирования ЭП. Структура предлагаемого электронного правительства дана в виде кибернетической модели.

Ключевые слова. Электронное правительство, индустриальное общество, кибернетическая модель, информационно-коммуникационные технологии.

STAGES OF ELECTRONIC GOVERNMENT DEVELOPMENT

Annotation. The article discusses the issues of building and functioning of electronic government. The modern concept of the transition from an industrial society to an information one is presented. It is shown that the formation of electronic information is a key element in creating an information society and the formation of an electronic state. The issues of creating electronic government, as one of the main areas included in the State program for the development and implementation of information and communication technologies (ICT) in the Republic of Tajikistan, are considered. Based on the study, a diagram of the formation of EP is given. The structure of the proposed e-government is given in the form of a cybernetic model.

Keywords. E-government, industrial society, cybernetic model, information and communication technologies.

Инсоният вобаста аз тарзи коркарди иттилоот якчанд зинаҳои инкишофро аз сар гузаронидааст. Дар айни замон ҷомеаи инсон дар ҳолати гузариш аз ҷамъияти саноат ба ҷамъияти иттилоот қарор дорад.

Дар ҷамъияти саноат, ки давоми ҷамъияти аграр мебошад асосан ба истеҳсоли молу маҳсулот машғул буда, инкишофи саноат ва базаи техникаю модд дар мадди аввал қарор дошт. Дар ҷамъияти иттилоот бошад воситаи истеҳсолот ва маҳсулоти онро зеҳни сунъ ва дониш ташкил медиҳад. Асоси моддию техникии ҷомеаи иттилоотиро бошад технологияи рақам ва системаҳои телекоммуникатсион ташкил медиҳад. Қисми зиёди кормандон ба истеҳсол, нигоҳдор, коркарди иттилоот ва хариду фурӯши информатсия машғул мебошанд. Ҳамин тавр ҷамъияти муосир, ки дар он бештари аҳол дар соҳаи истеҳсол, коркард ва нигоҳдории иттилоот машғул мебошад, ҷомеаи иттилоот ном дорад. Ҷараёни гузариш аз ҷомеаи саноат ба ҷомеи иттилоот иттилоотикунон номида мешавад.

Дар охири қарни XX ва аввали қарни XXI истифодаи васеи технологияи иттилоот дар ҳамаи соҳаҳои ҳоҷагии халқ имконият фароҳам овард, ки татбиқи технологияи иттилоотию коммуникатсион (ТИК) дар идоракунии давлат васеъ ба роҳ монда шавад. Азбаски сохторҳои давлат бузургтарин истеъмолкунандагони иттилоот ва ҳамзамон калонтарин таъминкунандаи намудҳои гуногуни хизматрасон мебошанд, онҳо наметавонанд аз ҷараёни иттилоотикунон дар қанор бимонанд.

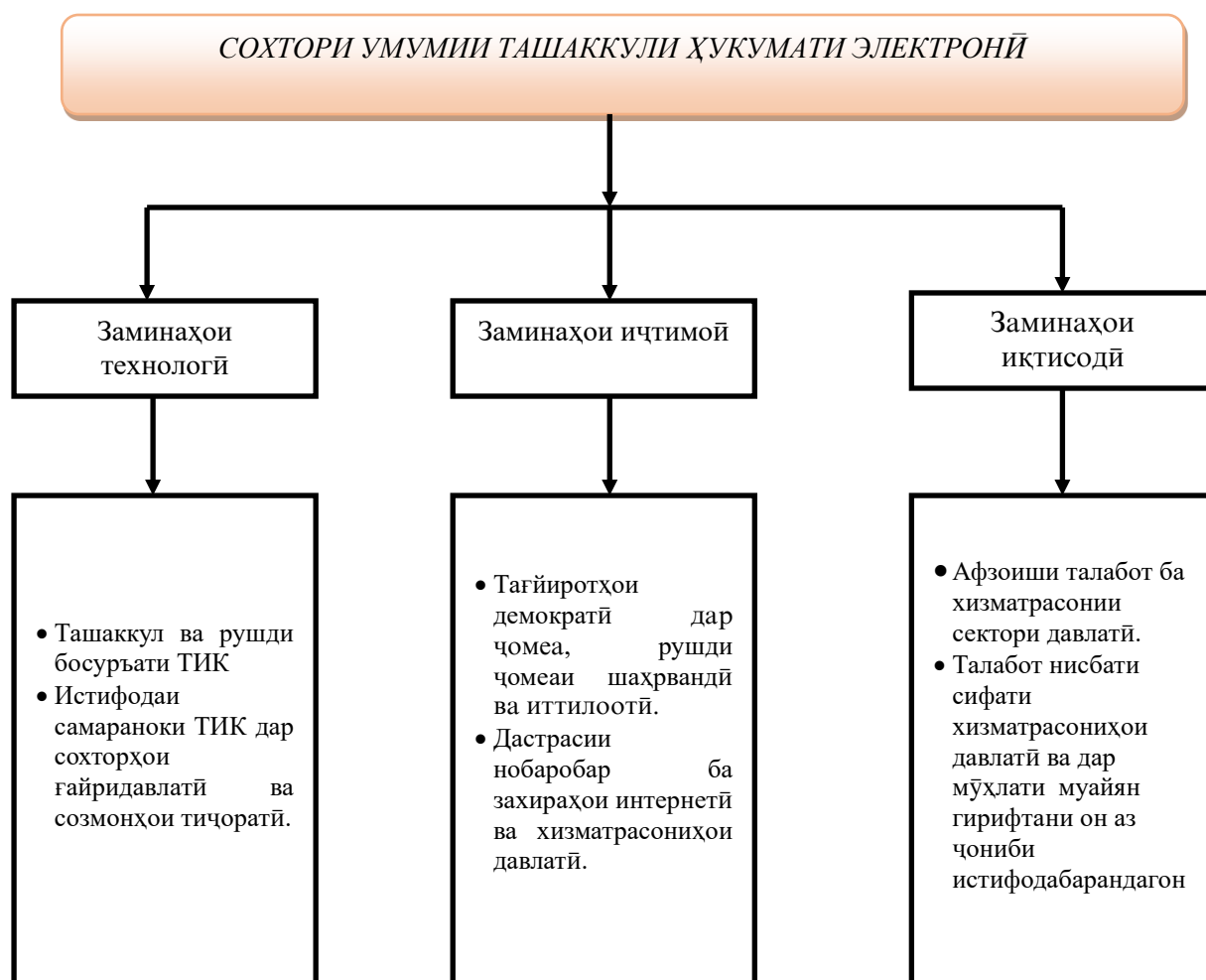
Дар расми 1 заминаҳои ташаккул ва пайдоиши ҳукумати электрон аз қабili заминаҳои иқтисод, иҷтимо ва технолог оварда шудааст.

Барои ташкили ҳукумати электрон ислоҳоти ҳамаи зинаҳои мақомотҳои давлат ва инчунин муносибатҳои ҷамъият, аз ҷумла соҳаи маориф, илму фарҳанг, тандуруст, бизнес ва ҳаёти шахрвандони алоҳида зарур мебошад.

Ташаккули ҳукумати электрон яке аз унсурҳои калидии ташкили ҷомеаи иттилоот ва давлати электрон мебошад. Мутахассисон якчанд модели ташаккулёбии ҳукумати электрониро, ки ҳар яки он дорои савияи муайяни инкишофи хизматрасониҳои электрон мебошад, пешниҳод намуданд. Аз ҳама бештар модели панҷсавиягии ҳукумати электрон паҳн гардидааст, ки он ба зинаҳои зерин ҷудо карда шудааст[4].

- **Мавҷудияти ибтидоии давлат дар шабака** – зинаи аввали ташаккули ҳукумати электрон: дар ин маврид ҳамаи мақомотҳои давлат дорои сомона мебошанд ва ҷопи ҳуҷҷатҳои электрониро дар сомона таъмин мекунанд.
- **Мавҷудияти бомароми давлат дар шабака** – таъмини якҷонибаи робитаи мақомотҳои давлат бо истеъмолкунандагони хизматрасонии давлат: дар ин маврид намудҳои гуногуни шаблони ҳуҷҷатҳо, аз қабili ариза, анкетаҳо ва дигар ҳуҷҷатҳо барои пур намудан, ба таври электрон, дастрас мебошанд.
- **Мавҷудияти интерактив** – таъмини дучониба миёни истеъмолкунандагони хизматрасонии давлат (муштариён) ва мақомотҳои давлат. Дар ин маврид мубодилаи информатсия миёни истифодабарандагон ва мақомотҳои давлат ба таври онлайн сурат мегирад.
- **Хизматрасониҳои транзаксион** – дар ин маврид истифодабаранда имконияти гирифтани хизматрасонии пурраи электрониро дорад (пардохти андоз, ҷарима, хизматрасониҳои коммунал ва ғайра).

- **Ҳукумати электронии шабакав** – сатҳи баланди робитаи истифодабарандагон бо мақомотҳои давлат тавассути Интернет. Мавҷудияти портали ягона, ки робитаи миёни истифодабарандагонро бо ҳамма намуди хизматрасонии давлат таъмин менамояд.

Расми 1. Заминаҳои ташаккул ва пайдоиши ҳукумати электрон.

Мақсад аз ташкили ҳукумати электрон – ин сохтани ҳукумати хушманд мебошад, ки параметрҳои он аз ҷониби ширкатҳои Gartner, IBM, IDC баён карда шуда буданд.[2]. Ин гуна ҳукумат метавонад дастраси шаҳрвандонро ба хизматрасониҳои давлат на танҳо аз тариқи компютерҳои фард, балки аз тариқи гаджетҳои гуногун (планшет, смартфон, соати даст ва ғайра) таъмин намояд.

Масъалаи мазкур дар мадди назари ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ қарор дорад. Ҳанӯз 30 декабри соли 2011 Консепсияи ташаккули ҳукумати электрон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул шуда буд.

Дар барномаи давлатии рушд ва истифодаи технологияи иттилоотию коммуникатсион (ТИК) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои асоси ин сохтани ҳукумати электрон мебошад. Барномаи мазкур бо мақсади татбиқи стратегияи давлатии «Технологияи иттилоотию коммуникатсион барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки 5 – уми ноябри соли 2003, таҳти рақами 1174 аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудааст.

Барномаи мазкур имконият медиҳад, ки фаъолияти ҳамаи мақомотҳои давлат дар марзи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар соҳаи рушд ва паҳн намудани технологияи иттилоотию коммуникатсион ба низом оварда шавад.

Дар Паёми навбати худ Асосгузори сулҳу ваҳдати милл, Пешвои миллат-Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомал Раҳмон оид ба татбиқи технологияи иттилоотию коммуникатсион дар идоракунии давлат махсус қайд намуданд: «Имрӯз моро зарур аст, ки раванди идоракунии давлатиро бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ ба роҳ монда, таъсири омили инсониро дар тамоми соҳаҳо ва ҳама гуна муносибатҳои молиявӣ коҳиш диҳем» [1]. Яъне масъалаи мазкур ҳамеша зери мадди назари доимии ҳукумати ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад.

Барои коркард ва татбиқи ҳукумати электрон сохтани модели намунавии фаъолияти органҳои ҳукумат зарур аст, ки он сохтори ҳукуматро муайян намуда, алоқамандии мантиқии онро таъмин намояд. Яъне модели намунавии фаъолияти ҳукумат вазифаҳои органҳои ҳукумат ва самтҳои фаъолияти онро муайян менамояд.

Ба таври умум сохтори ҳукумати электрониро ба намуди модели кибернетик тасвир намудан мумкин аст, ки ворид намудани параметрҳои зеринро талаб мекунад:

x_1 - таъмини маблағҳои пул барои татбиқи ҳукумати электрон.

x_2 -рушди инфрасохтори телекоммуникатсион ва таъминоти кадр

x_3 - талабот ба хизматрасонии электрон аз ҷониби бизнес – сохторҳо ва аҳол.

x_4 - коркарди платформаи сатҳи зарур барои ҳукумати электрон бо интерфейси ҳозиразамон.

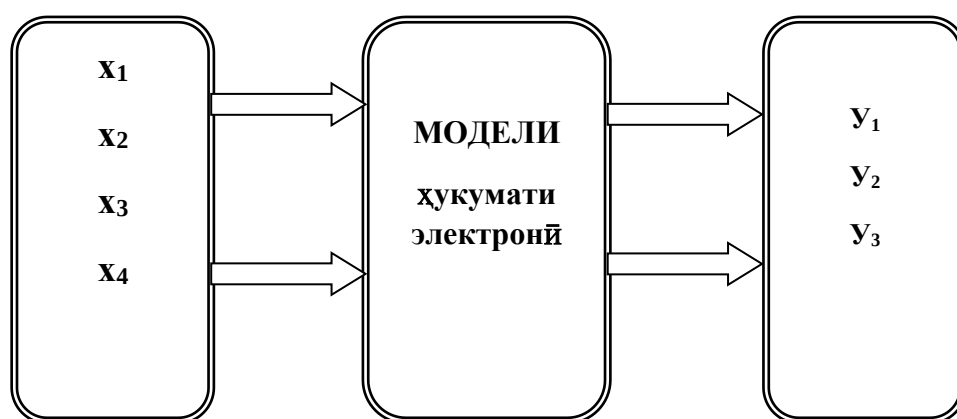
Самтҳои фаъолияти ҳукумати электрон иборат аст:

y_1 – иқтисод;

y_2 – иҷтимо;

y_3 -сиёс.

Алоқамандии қисматҳои ҳукумати электрониро ба таври зерин тасвир намудан мумкин аст (рас. 2). Дар айни замон, мувофиқ барномаи мазкур дар кишвар оид ба ташаккули ҳукумати электрон корҳои зиёде ба анҷом расонида мешавад. Дар баробари ин таҳқиқотҳо оид ба рушд ва паҳн намудани технологияи иттилоотию коммуникатсион дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳанд, ки асосҳои ҳукукию меъёр ва инчунин инфрасохтори зарур низ беҳбудиро меҳадад.

Рас.2 Алоқамандии қисматҳои ҳукумати электрон.

Инчунин хизматрасонӣҳое, ки дар асоси технологияи иттилоотию коммуникатсион, аз ҷониби ҳукумати электрон барои аҳол пешниҳод мегагардад, бояд дастраси ҳамагон бошад. Мутаассифона таъмини интернет дар ғушаҳои дурдасти ҷумҳур нисбат ба шаҳрҳои калон маҳдудият дорад. Барои бартараф намудани ин гуна норасогӣҳо зурут аст, ки инфрасохтори зарур ҳамаҷониба таъмин карда шавад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. 16.12.2025. <https://khovar.tj/2025/12/payomi-prezidenti-um-urii-to-ikiston-mu-taram-emomal-ramon-dar-borai-samt-oi-asosii-siyosati-dohil-va-hori-ii-um-ur-3/?ysclid=mjqz2hde989747>
2. Дрожжинов В. Когнитивное правительство России/ URL; <http://www.cnewc.ru>.
3. Концепция формирования электронного правительства в Республике Таджикистан – (30 декабра 2011г), № 643. [http:// www.cipi.tj](http://www.cipi.tj)
4. Морозова О.А., Лосева В.В., Иванова Л.И. Информационные технологии в государственном и муниципальном управлении. Москва. Юрайт. 2019.

Алимов К. К.**ТАКМИЛИ ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ ДАСТГИРИИ СОҲИБКОРИИ
ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН****Алимов Комилҷон Касирович** – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи иқтисодиёт ва ташкили соҳибкории ДДТТ.E-mail: alimov-30-86@mail.ru. Тел.: (+992)918-81-75-59

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ, ки санаи 16.12.2025 ироа гардид, Ҳукумати мамлакатро вазифадор намуданд, ки бояд самтҳои афзалиятноки рушди технологияҳои рақамӣ ва зехни сунъӣ, саноатикунони босуръат бо технологияҳои муосир, истифодаи имкониятҳои транзитӣ ва сайёҳӣ, идомаи ислоҳоти идоракунии давлатӣ, дастгирии соҳибкорӣ ва беҳтар гардонидани фазои сармоягузорию тақвият бахшад.

Дар ин раванд, ба идоракунии самараноки корхонаҳои давлатӣ, рушди иқтисоди «сабз» ва «даврагӣ», гузариш ба модели иқтисодии ба донишу навоарӣ асосёфта, рушди сармояи инсонӣ ва пешгирӣ кардани таъсири тағйирёбии иқлим бояд эътибори аввалиндараҷа дода шавад. [2, С. 3].

Дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ пайвасти мавриди таваҷҷуҳи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад. Соли 2001 мулоқоти нахустини Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо соҳибкорону сармоягузoron баргузор гардид, ки барои гузаронидани ислоҳот ва фароҳам овардани шароити мусоид ба фаъолияти соҳибкорӣ, махсусан соҳибкории истеҳсолӣ заминаи мусоид гузошт. Дар мулоқоти аввалин Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон рушди бахши хусусиро ҳамчун самти асосии сиёсати иқтисодии давлат арзёбӣ намуда, аз ҷумла таъкид намуданд, ки “ минбаъд фаъолияти бахши хусусӣ, соҳибкорӣ ва инкишофи босуръати бизнеси хурду миёна дар кишвар аз омилҳои асосии рушди иқтисодиёт хоҳад буд”. [1, С. 8].

Дар заминаи сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, чиҳати дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории истеҳсолӣ ва бартараф намудани монеаҳои мавҷуда чор маротиба солҳои 2009-2010, 2012-2014, 2019-2020 ва 2025-2026 ба ҳамагуна санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ, хусусан соҳибкории истеҳсолӣ мораторий эълон гардид.

Дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ соҳибкории истеҳсолӣ яке аз омилҳои асосии таъмини рушди устувори иқтисодӣ, диверсификатсияи сохтори иқтисод, баланд бардоштани сатҳи шуғли аҳоли ва тақвияти рақобатпазирии истеҳсолоти миллӣ ба ҳисоб меравад. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки маҳз рушди соҳибкории

истеҳсолӣ метавонад ба афзоиши ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, коҳиш додани вобастагӣ аз воридот ва рушди содирот мусоидат намояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо вучуди мавҷуд будани заминаҳои муайяни захиравӣ, имкониятҳои рушди соҳибкории истеҳсолӣ ҳанӯз пурра истифода нашудаанд. Яке аз сабабҳои асосии ин ҳолат нокифоя будани самаранокии сиёсати давлатии дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ мебошад. Аз ин рӯ, таҳқиқи масъалаҳои тақмили сиёсати давлатии дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ аҳамияти муҳими назариявӣ ва амалӣ дорад.

Асосҳои назариявии сиёсати давлатии дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ

Сиёсати давлатии дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ маҷмӯи чораҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, молиявӣ ва ташкилӣ мебошад, 35a)ik мақсади фароҳам овардани муҳити мусоиди соҳибкорӣ ва рушди истеҳсолоти миллӣ амалӣ карда мешаванд. Дар назарияи иқтисодӣ нақши давлат дар дастгирии соҳибкорӣ асосан бо зарурати ислоҳи номукаммалиҳои бозор, ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ва таъмини рушди мутавозини иқтисодӣ шарҳ дода мешавад.

Аз нигоҳи илмӣ, сиёсати давлатии дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ бояд ба принципҳои зерин асос ёбад: самаранокӣ, шаффофият, устуворӣ, ҳадафнокӣ ва мутобиқшавӣ ба шароити иқтисодӣ. Механизмҳои асосии дастгирии давлатӣ метавонанд дастгирии молиявӣ, имтиёзҳои андозӣ, дастгирии институтсионалӣ ва рушди инфрасохтори истеҳсолиро дар бар гиранд. [6, С. 5].

Таҳлили ҳолати ҷорӣ рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор стратегия ва барномаҳои давлатӣ, аз ҷумла барномаҳои рушди саноат ва соҳибкории хурду миёнаро қабул намудааст. Тибқи маълумоти оморӣ, сатҳи бахши саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ тадриҷан афзоиш меёбад, аммо ҳанӯз ҳам сатҳи рушди соҳибкории истеҳсолӣ ба талаботи иқтисоди миллӣ ҷавобгӯ нест.

Таҳлилҳои солҳои охир нишон медиҳад, ки соҳибкории истеҳсолӣ бо мушкилоти зерин рӯ ба рӯ мебошад:

- маҳдуд будани дастрасӣ ба манбаъҳои молиявӣ, махсусан қарзҳои дарозмуддат;
- сатҳи баланди фоизи қарзҳои бонкӣ ба соҳибкории истеҳсолӣ;
- норасоии технологияҳои муосир ва таҷҳизоти истеҳсолӣ;
- дар сатҳи номукамал ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба бахши истеҳсолӣ;
- нагузаштани соҳибкорони истеҳсолӣ ва тақмили ихтисос ва ҷорӣ накардани таҷрибаи омӯхташуда дар фаъолияти худ.

Ин омилҳо гувоҳӣ медиҳад, ки сиёсати давлатии амалкунанда дар самти дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсолӣ ба тақмил ниёз дошта, мутобиқсозӣ ба талаботи замони муосир дорад.

Нақши сиёсати давлатӣ дар рушди соҳибкории истеҳсолӣ

Сиёсати давлатӣ метавонад тавассути таъсири мустақим ва ғайримустақим ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ мусоидат намояд. Таъсири мустақим асосан тавассути дастгирии молиявӣ, аз ҷумла субсидияҳо, грантҳо ва қарзҳои имтиёзнок амалӣ мегардад. Таъсири ғайримустақим бошад, ба беҳтарсозии муҳити соҳибкорӣ, ислоҳоти андозӣ ва рушди инфрасохтор равона шудааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсолӣ асосан ба воситаи имтиёзҳои андозӣ ва барномаҳои рушди соҳаҳои алоҳида сурат мегирад. Аммо самаранокии ин тадбирҳо на ҳамеша ба натиҷаҳои интизоршаванда оварда мерасонад, ки сабаби он набудани механизми ҳамгиро ва ҳамохангшудаи дастгирии давлатӣ мебошад.

Самтҳои асосии тақмили

Бо дарназардошти мушкилоти мавҷуда, самтҳои асосии тақмили дастгирии давлатӣ дар соҳаи соҳибкории истеҳсолӣ метавонанд чунин бошанд:

1. Тақмили механизмҳои молиявии дастгирӣ тавассути таъсиси фондҳои махсуси рушди соҳибкории истеҳсолӣ ва пешниҳоди қарзҳои дарозмуддати имтиёзнок.

2. Такмили сиёсати андозӣ бо роҳи ҷорӣ намудани имтиёзҳои ҳавасмандкунанда барои корхонаҳои истеҳсоли, махсусан дар марҳилаи аввали фаъолияти онҳо.

3. Рушди инфрасохтори истеҳсоли ва ташкили корхонаҳои саноатӣ, ки метавонанд ҳамкориҳои корхонаҳои хурд ва миёнаро таъмин бахшанд.

4. Баланд бардоштани сатҳи ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва мусоидат ба интиқоли технологияҳои муосир ба бахши истеҳсоли.

5. Таъминоти ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои истеҳсоли.

Дар маҷмӯъ соҳибкориҳои истеҳсоли яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, метавонад дар асоси дастгирии давлатӣ рушд намояд. Такмили сиёсати давлатии дастгирии ин бахш бояд ба фароҳам овардани муҳити мусоиди соҳибкорӣ, таъминоти дастгирии молиявӣ ва рушди инфрасохтори истеҳсоли равона карда шавад. Амалсозии самтҳои пешниҳодшуда метавонад ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳибкориҳои истеҳсоли ва таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ мусоидат намояд.

Адабиёт

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомал Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 28. 12. 2024.
2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомал Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 16. 12. 2025.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» / Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Соли 2002, № 4, қисми 1.
4. Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе аз 3 ноябри соли 2021 таҳти №549.
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2023. Душанбе-2016.
6. Алимов К.К. Соҳибкорӣ омили муҳими рушди соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. (маҷаллаи илмӣ) – Душанбе: «ДДТТ», 2024. – №4(54). – С.23-29.(0,437ҷ.ч).
7. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025.
8. Бозоров Ш.Ш., Асосҳои соҳибкорӣ, китоби дарсӣ, Душанбе-2018.

Туйчикулов З.Ҷ. Алимов Ҷ.Ш.

ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ ПЕШОҲАНГИ ХОРИҶӢ ДАР РУШДИ ХИЗМАТРАСОНӢҲОИ ТАЪЛИМӢ-РАҚАМӢ

Рушди донишгоҳҳои ҳушманд ва гузаштан аз шакли анъанавӣ ба интеллектуалӣ, ки бо се унсурҳои асосӣ фаъолият менамоянд: ба даст овардани маълумот тавассути IoT, мутамарказонии маълумот бо ёрии дастгоҳҳои хусусӣ, идоракунии ва таҳлили маълумот бо истифодаи маълумоти калон мебошад, ки мақсади асосии маводи мазкурро ташкил медиҳад. Барои ҳамин дар таҳқиқот унсурҳои асосии рушди таҳсилоти рақамӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: муассисаҳои олии таълимии касбӣ, рақамикунонӣ, донишгоҳҳои ҳушманд, иқтисодиёти рақамӣ, бозори хизматрасониҳои рақамӣ, хизматрасониҳои рақамӣ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЕРЕДОВОГО ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА В РАЗВИТИИ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СЕРВИСОВ

Развитие умных университетов и переход от традиционных к интеллектуальным, которые работают с тремя основными элементами: сбор данных через Интернет вещей, централизация данных с использованием частных устройств, а также управление данными и их анализ с использованием больших данных, является основной целью данного материала. В связи с этим в исследовании были изучены и исследованы основные элементы развития цифрового образования.

Ключевые слова: высшие профессиональные учебные заведения, цифровизация, умные университеты, цифровая экономика, рынок цифровых услуг, цифровые сервисы.

Технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ унсури асоси рушди иқтисодиёт дар шароити имрӯза ба ҳисоб меравад. Таҳлили вазъи имрӯзаи татбиқи технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ дар иқтисодиёт шаҳодат медиҳад, ки мавқеи он дар рушди иқтисодиёти кишварҳои мутараққӣ хусусан ИМА, Чин, Олмон, Британияи кабир, Фаронса, Сингапур, Ҳиндустон ва ғ. Ниҳоят калон мебошад. Воридшавӣ ба фазои ягонаи иттилоотии ҷаҳонӣ дар заминаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ба вучуд омада, ҳолати иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсии ҷомеаро куллан тағйир дод. Дар ҳамин давра доираҳои гуногуни тичоратӣ дар шабакаи Интернет фаъол гардида, категорияҳои нави иқтисодӣ «тиҷорати таълимӣ-рақамӣ»-ро ба вучуд овард, ки барои гузаронидани амалиёт аз имкониятҳои технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ба таври васеъ истифода менамоянд.

Дар шароити имрӯза унсуре, ки барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти аҳоли равона шудааст, хизматрасониҳои таълимӣ-рақамӣ (e-services) мебошад, ки бо пайдоиши шабакаи умумиҷаҳонии Интернет алоқаманд аст ва боиси рушд кардани бозори хизматрасониҳои таълимӣ-рақамӣ гардидааст. Ба ақидаи мо хизматрасониҳои таълимӣ-рақамӣ омили муҳим самаранок ва қонеъкунандаи эҳтиёҷоти аҳоли мебошад, ки дастрасӣ ба маҳсулот бидуни шахси сеюм сурат мегирад ва барои сарфаи вақт ва аз байн бурдани хароҷоти иловагӣ муфид аст.

Вобаста ба ин дар раванди омӯзиши мавзӯи мазкур таҳқиқи масъалаҳои зерини ба рушди минбаъдаи соҳа алоқаманд муҳим шуморида мешаванд:

- таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии масоили рақамикунонӣ;
- таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳои рақамикунонӣ бо кишварҳои мутараққӣ ва Осиёи миёна.

Муҳимтарин воситаи пешниҳоди хизматрасониҳои таълимӣ-рақамӣ технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ буда тамоми амалиётҳои таълимӣ-рақамӣ бо шарофати он ба вучуд омадааст. Барои ҳамин таҳқиқи масоили тақвият бахшидани рақамикунонии соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ дар заминаи татбиқи васеи хизматрасониҳои рузмарра мебошад.

Дар муҳовараи ба мафҳуми ҷомеаи иттилоотӣ бахшидашуда нисбат ба фаҳмиши мазкур чунин таъриф пешниҳод карда шудааст. Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ин – маҷмӯи усулҳо, равандҳои истеҳсолӣ, воситаҳои техникӣ-барномавӣ, забонӣ, ки бо мақсади ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ, паҳн ва намоиши иттилоот ба манфиати истифодабарандагони он нигаронида шудааст, мебошад [2, С. 61]. Ба назари мо фаҳмиши мазкур мафҳум ва моҳияти технологияҳои иттилоотию коммуникатсиониро пурра инъикос намекунад, аз ин ҷост, ки технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ на танҳо равандҳои истеҳсолӣ ва коркарду нигоҳдории иттилоотро дар назар дорад, балки тамоми ҷузъҳои фаъолияти инсониятро фаро гирифта муҳаррики пуриқтидор, омили муҳими рушди соҳаҳо дар шароити имрӯза мебошад.

Дар идомаи таҳқиқот таърифҳои дигари ба мафҳуми зикргардидаро пешниҳод менамоем.

Дар таҳқиқоти муҳаққиқи соҳа Агафонова А. Н. Ба хулосае омадан мумкин аст, ки технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ омили муҳими рушди иқтисодиёт буда, имконият медиҳад, ки дар заминаи он барномаҳои дигари рақамӣ таҳия намуд. Ба андешаи ӯ дар заминаи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ ба вучуд овардани низомҳои пуриктидори рақамӣ дар самти бонкдорӣ, молия, андоз, гумрук, маориф хусусан тичорати таълимӣ-рақамӣ ва дигар соҳаҳо, ки ба манфиати иштирокчиёни равандҳои болозикр нигаронида шудааст имконпазир мебошад.

Хизматрасонии таълимӣ-рақамӣ – ин хизматрасоние мебошад, ки бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ ва воситаҳои электронии телекоммуникатсионӣ пешниҳод карда мешавад [1, С. 135-136].

Айни замон, хизматрасониҳои таълимӣ-рақамӣ асосан тариқи шабакаи ҷаҳонии иттилоотӣю коммуникатсионӣ Интернет пешниҳод карда мешавад.

Ҳангоми таҳқиқи мавзӯ ӯ хусусиятҳои зерини хизматрасониҳои электрониро пешниҳод намудааст:

1. Дар муҳити маҷозӣ (таълимӣ-рақамӣ) пешниҳод карда мешавад;
2. Муносибати байни фурушанда ва харидор тариқи барномаҳои махсусгардонидашуда сурат мегирад;
3. Суръати баланди пешниҳоди хизматрасонӣ.

Дар ҳақиқат қайд намудан зарур аст, ки хизматрасониҳои таълимӣ-рақамӣ бештар дар муҳити маҷозӣ пешниҳод кардашуда ҳангоми амалишавӣ даҳолати миёнаравон дар ҳама зинаҳои иқтисодӣ маҳдуд мебошад. Дигар хусусияте, ки раванди истифодаи хизматрасониҳои электрониро дар сатҳи аҳоли ва давлат метезонад фосилаи муомилоти ва суръати баланди пешниҳоди хизматрасонӣ буда имконият медиҳад, ки фурушанда ё харидор новобаста аз макони ҷойгиршавӣ дастрасӣ ба маҳсулот ва хизматрасониро дар муҳлати камтарин пайдо намояд.

Хусусияти зеринро ба назар гирифта қайд намудан мумкин аст, ки хизматрасониҳои таълимӣ-рақамӣ вобаста аз шакли пешниҳод интерактивӣ, доройи муҳити гиперматнӣ, фазои мултимедӣ буда бо дарназардошти низоми дастгирии амсилаҳои мухталифи алоқа ба роҳ монда мешавад.

Самтҳои асосии рушди хизматрасониҳои электронии фосилавӣ инҳо мебошанд:

- ❖ хизматрасонии интегралӣю бизнеси таълимӣ-рақамӣ (савдои таълимӣ-рақамӣ, банкингӣ таълимӣ-рақамӣ, интернет-трайдинг);
- ❖ хизматрасонии иттилоотӣ ва ҳамгироии захираҳои тариқи интернет
- ❖ хизматрасониҳои ВАО – и таълимӣ-рақамӣ коркард ва пешниҳоди реклама тариқи интернет;
- ❖ хизматрасониҳои провайдингҳо барои лоиҳаҳои интернетӣ;
- ❖ **таҳсилоти фосилавӣ**, хизматрасониҳои таҳсилот;
- ❖ серверҳои геолокатсионӣю иттилоотӣ ва замимаҳои интернетӣ [1, 156-160].

Аввалин маротиба фаҳмиши мақур дар ИМА ба вучуд омада дар идома онро ҳамчун воситаи муфид ва самараноки тичоратӣ, тариқи шабакаҳои телекоммуникатсионӣ тавсиф намудан мумкин аст. Дар шароити имрӯза муҳити тичорати маҷозӣ тамоми оламо фаро гирифта гирдгардиши савдои таълимӣ-рақамӣ тавассути шабакаҳои тичорати таълимӣ-рақамӣ наздики 3,5 трлн доллари ИМА буда 40 Ҷоизи ММД ҷаҳониро ташкил медиҳад. Қайд намудан зарур аст, ки тичорати таълимӣ-рақамӣ дар баробари содда гадидани муносибатҳои хариду фуруш байни ширкатҳо боиси афзиши ММД мегардад.

Муҳаққиқи тоҷик Мухторзода С.С. дар таҳқиқоти монографияш хусусиятҳои асосии масоили рушди савдои шабакавино тавсиф намуда изҳор намудааст, ки бидуни робитаҳои телекоммуникатсионӣ тақвият бахшидани фазои **таҳсилоти рақамӣ** дар шароити имрӯза имконнопазир мебошад. Дар таҳқиқоти ӯ муқаррар карда шудааст, ки раванди коркард, нигоҳдории иттилоот тариқи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ сурат гирифта аз унсурҳои асосии рушди иқтисодиёти рақамӣ мебошад [5, С. 9-10].

Технологияҳои иттилоотӣ – ИТ, (технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ИСТ) – воситае мебошад, ки тариқи он бо роҳи татбиқи равандҳо ва усулҳои махсусгардонӣшуда иттилооти марбути соҳаҳо чустучӯ, чамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард, паҳн карда мешавад [10]. Дар адабиёти иқтисодӣ атрофи мафҳуми мазкур фаҳмишҳои гуногун аз нигоҳи доираи васеи муҳаққиқон пешниҳод карда шудааст, ки дар баробари самаранокӣ ба аҳамияти ҳалқунандаи он дар бахшҳои ҷамъиятӣ: сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ сухан меравад. Ба таври васеъ мавриди назар менамоям, ки технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дорои имкониятҳои зиёд буда дар натиҷаи татбиқи он соҳаҳои иқтисодӣ рушд намуда сифати истеҳсолоти хизматрасонӣ тағйир меёбад. Рушди ҳаматарафаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ имконият дод, ки дар заминаи он шабакаҳои мубодилакунандаи иттилооти уммичаҳонӣ «Интернет» таъсисдодашуда мушкилоти гуногуни дар самти интиқолу дастрасии иттилоот ҷойдошта аз байн бардошта шавад.

Рушди Интернет боис гардид, ки бозори ҷаҳонии хизматрасониҳои электронии таҳсилот васеъ гарданд, муносибатҳои хариду фурӯш нисбатан озод ва сода шуда, иқтисодиёти шахшудамонда ба иқтисодиёти рӯбатараққӣ мубадал гардад. Аз ин рӯ, мамлакатҳои зиёди ҷаҳон ба татбиқи хизматрасониҳои таълимӣ-рақамӣ дар бахши таҳсилот тавачҷӯх зоҳир намуданд, ки роҳи расидан ба иқтисодиёти рақамӣ, тавлиди нерӯи зеҳнии сунъии қавӣ ва пешрафтaro талқин менамояд.

Дигар воситае, ки рушди бозори хизматрасонии электронии рақамиро метезонад, пайдоиши соҳаҳои чун **хизматрасониҳои электронии таҳсилот**, хизматрасониҳои электронии молиявӣ, савдои таълимӣ-рақамӣ, тичорати таълимӣ-рақамӣ ва интиқоли электронии маълумот, ки танҳо тавассути алоқаҳои таълимӣ-рақамӣ сурат мегиранд, мебошад. Ҳамаи инҳо барои рушди устувор пайдо намудани соҳа дар Тоҷикистон омили асосӣ ҳисобида мешавад. Таҳқиқи навъбандии тичорати таълимӣ-рақамӣ нишон медиҳанд, ки дар маркази ташаккули он хизматрасониҳои электронии сифатнок ва бо боварӣ асоснокёфта унсури асосӣ ба ҳисоб меравад.

Чунин, ҳулосабарори намудан мумкин аст, ки бозори тичорати таълимӣ-рақамӣ унсури такондиҳандаи иқтисодиёти бозорӣ буда рушди устувори он ба истифодаи самаранокӣ хизматрасониҳои таълимӣ-рақамӣ вобастагии зич дорад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. А. Мирсаидов Иқтисодиёти рақамӣ- воқеияти ақлонӣ Нуктаи дастрасӣ: <http://hamsafon.tj/print:page,1,6625-i1178tisodieti-ra1178am1250-vo1178eiya-ta1178lon1250.html> (вақти даромад 17.04.2019)
2. Андреева Г.Н., Бадалянц С.В. и др. Развитие цифровой экономики в России как ключевой фактор экономического роста и повышения качества жизни населения: Г.Н., Андреева, В.С., Бадалянц коллектив авторов / Нижний Новгород: издательство «Профессиональная наука», 2018. С.8
3. Василенко Н.В. Цифровая экономика: концепции и реальность // Инновационные кластеры в цифровой экономике: теория и практика: труды научно-практической конференции с международным участием 17–22 мая 2018 года / под ред. Д-ра экон. Наук, проф. А.В. Бабкина. – СПб.: Издательство ПУ, 2018. – 147-151 с
4. Иқтисоди рақамӣ сеяки маҷмӯи маҳсулоти дохилии Чинро ташкил медиҳад. Захираи электронӣ: <https://www.prpchannel.com/tg/cina-secondo-pechino-leconomia-digitale-genera-un-terzo-del-pil/> (вақти даромад)
5. Крутиков В.К. Цифровая экономика: проблемы и возможности. Калуга: Изд-во АКФ «Политоп», – 2018. С. 21
6. М. Ҳомидов, Д. Бобочонова, Иқтисоди рақамӣ. Роҳи инноватсионии рушди иқтисоди миллий. Нуктаи дастрасӣ: http://www.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=32793 (вақти даромад 23.08.2019)
7. У. Меликов Баъзе масъалаҳои рушди иқтисоди рақамӣ дар партави Паёми Пешвои миллат, Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Нуктаи дастрасӣ:

<http://www.tguk.tj/index.php/tj/amai-khabar-o/1132-masalohiiktisodirakami> (вақти даромад 23.08.2019)

8. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ 26.12.2019: Захираи электронӣ: www.president.tj (вақти даромад 15.02.2020)

Маълумот дар бораи муаллиф:

1. Туйчикулов Зухалҷон Ҷоникулович н.и.и. дотсент мудири кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлати тиҷорати Тоҷикистон тел: (+992) 935835090, E mail: mr.zuhaljon@mail.ru

2. Алимов Ҷоми Шарифалиевич – унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлати тиҷорати Тоҷикистон, тел: (+992) 988434931, E mail: jomi.alimov@mail.ru

Алимов Ҷ.Ш.

САМТҲО ВА ПРИНСИПҲОИ АСОСИИ РУШДИ МЕХАНИЗМИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАЪЛИМӢ.

Ҳангоми тарҳрезӣ ва истифодабарии экосистемаи ягонаи таҳсилоти рақамӣ, бояд манфиатҳои се ҷониб: аҳоли, ҷомеаи тиҷоратӣ, мақомоти давлатӣ ва хусусан иштирокчиёни низом: омӯзгорон, донишҷӯён ба инобат гирифта шавад. Ба такмили хизматрасониҳои рақамӣ роҳбарони тамоми сохторҳои вазорати маориф, намояндагони мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии миллӣ ва минтақавӣ, роҳбарони шаҳрҳо ва дигар нуқтаҳои аҳолинишини вилоят, ташкилоти давлатӣ (вилоятӣ) ва шаҳрӣ дар соҳаи нигоҳдории тандурустӣ, маориф, варзиш, маданият, санъат, илм ва дигар хоҷагиҳои дар низоми иқтисодиёти миллӣ амалкунанда масъул мебошанд. Экосистемаи рақамӣ бояд қобилиятҳои рақамии низоми мавҷудаи рақамии пешниҳоди хизматрасониҳои давлатиро низ мукамал созад, ва онро ба гунаи чашмрас иваз намояд. Зарурати рушди экосистемаҳои рақамии муассисаҳои олии таълимӣ бо имкониятҳои зиёди нерумандии техникӣ ба портали ягонаи давлатии мавҷуда, вақте ки шумораи зиёди сокинони кишвар ба он муроҷиат мекунанд, ба кам шудани шумораи миёнаравҳо дар дастрасӣ, қабул ва интиқоли иттилооти муҳим дар бораи фаъолияти муассиса ва истифодабарандагони он, инчунин мавҷудияти фарқиятҳои муайян дар шароити таъмини дастгирии иҷтимоӣ иқтисодии шаҳрвандон ва қорбарон, ки дар минтақаҳои гуногуни кишвар зиндагӣ мекунанд, имконияти васеъ ба бор меорад. Дар баробари таъмини шаффофият маводҳои дар экосистемаи рақамии ягона ҷойгиршуда хусусияти ба ҳама дастрасро мегиранд. Аз тарафи дигар, экосистемаи рақамии миллӣ як платформаи қулай барои ҳамкории миёни муассисаҳои олии таълимӣ ба ҳисоб рафта барои ташкил ва дастрасии захираҳои электронии маҳсулот ва истифодаи хизматрасонии маҳаллӣ мусоидат менамояд. Бақайдгирии ройғони муассисаҳои олии таълимӣ, ки аз ҷониби мақомоти назоратӣ бо нишон додани маълумоти дахлдори соҳа дар бораи иҷозатномаҳои мавҷуда, номгӯи молу хизматрасонӣ, нархҳо ба роҳ монда мешавад, кафолати баланд бардоштани эътимоднокии сифати хизматрасониҳоро бидуни пардохтҳои электронӣ медиҳад.

Экосистемаи рақамии милли муассисаҳои олии таълимӣ дорои принципҳои зерини мебошад:

- кам кардани номуайяни ва ноустувории ҳаҷми пешниҳоди хизматрасонӣ. Платформаҳои рақамӣ аз рӯи шумораи иштирокчиён метавонанд моҳиятан экосистемаҳои рақамӣ бошанд, дар ҳоле ки андозаи платформа вобаста ба аҳамият ё фарсудашавии маҳсулот ё хизматрасониҳои рақамии пешниҳодшуда метавонад ба таври экспоненсиалӣ афзоиш ё кам шавад;

- бисёрқабата: иштирокчиёни экосистемаи рақамӣ метавонанд шахсони ҳуқуқӣ ва воқеие бошанд, ки салоҳиятҳои гуногун доранд ва дар таъмини устувории тамоми системаи муассисаҳои олии таълимӣ нақшҳои гуногун мебозанд;

- динамизм: экосистемаи рақамӣ бояд пайваста таҳаввул ёбад, ҷалби провайдерҳои нави захираҳои рақамӣ, фароҳам овардани имкониятҳои нав барои истеъмолкунандагон, фароҳам овардани интерфейси қулай барои ҳамкорӣ бо шарикон;

– баланд бардоштани нақш ва вазифаҳои ҳар як иштирокчӣ: сарфи назар аз шумораи зиёди иштирокчиён дар экосистемаи рақамӣ, нақши ҳар яки онҳо ба таври қатъӣ муайян карда мешавад;

вобастагии саҳт ба таъсири манфии шароити беруна. Тағйирот дар технология, моделҳои рақамӣ, қонунгузорӣ, коҳиш ёфтани вазъи эпидемиологӣ дар ҷаҳон, қарорҳои сиёсӣ метавонанд ба рушд ё тамоюли экосистемаи рақамӣ таъсир расонанд;

– осонии пайвастшавӣ ва монеаҳои бехатарӣ: иштирокчиёни нав бояд барои пайвастшавӣ ба экосистемаи рақамӣ кӯшишҳои зиёдро анҷом диҳанд, дар ҳоле ки тарки он набояд бо мушкилот ё таҳримҳо ҳамроҳ шавад. Муассисаҳои олии таълимӣ метавонад ба экосистемаи рақамӣ пайваст ва аз он хориҷ шавад, ихтиёри дар ҳоле, ки ягон қисми система пурра аз кор мебарояд ва зарурат ба навшавӣ дорад;

– амалиёти иштирокчиён: сарфи назар аз гуногунии вазифаҳо, ки иштирокчиён дар экосистемаи рақамӣ иҷро мекунанд, ҳама амалҳои имконпазир ба таври возеҳ муайян карда шудаанд;

- гузариши табиӣ аз марҳилаҳои давраи ҳаёти экосистемаи рақамӣ, ки пайваста воридшавӣ, афзоиш, камолот ва корношоямии экосистемаро дар бар мегирад, вақте ки он бо муосиртар ва мутобиқ ба шароити беруна иваз карда мешавад.

Экосистемаи ягонаи милли рақамӣ барои иштирокчиёни раванд бояд манфиатҳои зеринро фароҳам меорад:

- дастрасии пурра ба захираҳои рақамии портали ягонаи милли;

- ба даст овардани маълумот дар бораи хусусиятҳои инкишофи ҷамъият ва равандҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ кишвар;

- имконияти тавлиди дархостҳо барои азназаргузаронӣ, таъмир, азнавсозӣ;

– гирифтани маълумоти иловагӣ оид ба барномаҳои милли ва лоиҳаҳои давлатии рушди муассисаҳои олии таълимӣ маҳаллӣ, ки дар минтақа ҷойгир шудаанд;

- кумаки шабонарӯзӣ дар хабардор намудани корҳои ҷорӣ хизматрасонӣ, қарорҳо оид ба пешгирии садамаҳои техникӣ ва кибертаҳдидҳо;

- гирифтани маълумот аз мақомоти назоратӣ дар бораи муассисаҳои олии таълимӣ ва хизматрасониҳои онҳо;

иштирок дар овоздиҳии онлайн дар самтҳои афзалиятноки рушди хизматрасониҳои муассисаҳои олии таълимӣ

– тартиби кабули онлайн ба муассисаҳои олии таълимӣ;

– рушди низоми рақамии муассисаҳои олии таълимӣ

– иштирок дар озмунҳои байналмилалӣ, лоиҳаҳо ва грантҳо;

- гирифтани маълумот дар бораи ҷойҳои холии дар муассисаҳои олии таълимӣ дар шакли онлайн;

- тартиб додан ва ҷустуҷӯи маълумот дар муассисаҳои олии таълимӣ аз ҷониби донишҷӯён ва хатмкардагони МТОК, инчунин волидайнро атрофиёни донишҷӯён;

– ба роҳ мондани варинати оптималии дастрасии хизматрасониҳои муассисаҳои олии таълимӣ;

– гирифтани маълумоти ройгон оид ба тақмили ихтисос ё бозомӯзии иловагӣ;

– бевосита шиносӣ бо маҳсулот ва хизматрасониҳои муассисаҳои олии таълимӣ;

- дастрасии ройгони маводҳо дар шакли онлайн.

Фаъолияти экосистемаи ягонаи милли рақамӣ ба муассисаҳои олии таълимӣ ва дигар ташкилот имтиёзҳои зеринро фароҳам меорад:

– муколама бо мақомоти давлатӣ;

- имкониятҳои муттаҳидшавӣ бо намоёндагони ҷомеаи соҳибкории касбӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳо ва натиҷаҳои умумӣ;
- тавсеаи бозори маҳсулот ё хизматрасониҳои рақамӣ;
- муомилоти беҳатар бо таъминкунандагон ва миёнаравҳои маҳсулот;
- кӯмак ва маслиҳат оид ба тағйироти низоми қонунгузорӣ ва андозбандӣ;
- рақамикунонии баъзе равандҳои бизнес ҳангоми истифодаи замимаҳои махсуси тижоратӣ, ки дар захираҳои экосистема ҷойгир шудаанд;
- таъмини низоми соддакардашудаи иштирок дар ҷорабиниҳои муассисаҳои олии таълимӣ;
- ҳамкории мустақим бо ташкилотҳои қарзӣ ва сармоягузoron;
- гирифтани маълумот оид ба тадбирҳои ҳукумат оид ба дастгирии муассисаҳои олии таълимӣ;
- ҳамкории мустақим бо истеъмолкунандагони эҳтимоли ва воқеӣ;
- Имкониятҳо барои таблиғи маҳсулот ва хизматрасониҳои муассисаҳои олии таълимӣ.

Нақши танзимкунанда дар тарҳрезӣ ва фаъолияти экосистемаи рақамии миллий ба ташкили маркази ягонаи хизматрасониҳои маориф яъне рақамикунонӣ вобаста мебошад. Дар раванди идоракунии намоёндагони мақомот, ташкилотҳои таълимӣ, коршиносони табдили рақамӣ, намоёндагони ассотсиатсияҳои касбии ғайритижоратӣ ва шарикони фаъолияткунанда дохил мешаванд.

Фаъолияти маркази ягонаи хизматрасониҳои таълимии салоҳияти рақамӣ бояд ба принципҳои зерин асос ёбад:

- ошкорбаёнӣ – тамоми амалиёти ҷорӣ оид ба табдил додани иқтисодиёти миллий бояд ба муҳокимаи ҳолатҳо пешниҳод карда шаванд ва аз ҷониби намоёндагони маркази ягонаи хизматрасониҳои маориф баҳодиҳии мустақили экспертӣ гузаронад;
- объективӣ – татбиқи лоиҳаҳои рақамӣ ва фаъолияти онҳо набояд аз таъсири шахсии мансабдорон ё роҳбарони муассисаҳои олии таълимӣ вобаста бошад;
- ташкили маълумот-марказӣ (data center) – қабули қарорҳо дар бораи ҷорӣ намудани воситаҳои рақамӣ бояд ба ҷамъовариҳои доимии маълумоти калон оид ба рушди системаи иҷтимоӣ иқтисодии муассисаҳои олии таълимӣ асос ёбад;
- равиши раванд – маълумот (data processing) – амалисозии лоиҳаҳо бояд дар шакли ҳамкории амалиёти рақамии алоқаманд пешниҳод карда шавад;
- равиши шарикӣ – бо дарназардошти манфиатҳои ҳамаи шарикон ва ҷонибҳои манфиатдори табдили рақамии муассисаҳои олии таълимӣ;
- самаранокӣ – суръати баланди қабули қарорҳо оид ба рақамисозӣ дар асоси омилҳои вазъият;
- равиши хизматрасонӣ – марказонидани табдили рақамӣ барои беҳтар кардани сифати донишандӯзӣ ва афзоиши устувори намоёндагони доираҳои муассисаҳои олии таълимӣ;
- бартарафсозии омилҳои ғаразнок, ки ба рушди низоми хизматрасониҳои муассисаҳои олии таълимӣ таъсири манфӣ мерасонанд;
- тағйирпазирии кулӣ – татбиқи қарорҳои рақамикунонӣ бояд ба имконияти навсозии хизматрасониҳои муассисаҳои олии таълимӣ таъсир расонад;
- тағйирпазирии ҷузъӣ – имкони тағйир додани унсурҳои таркибии рақамикунонӣ дар ҳоле ки бетағйир нигоҳ доштани самтҳои боқимондаи низомҳои муассисаҳои олии таълимӣ ба миён меояд;
- миқёспазирӣ – рушди муассисаҳои олии таълимӣ, ки дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ҷойгир шудаанд.

Дар расми 5.2 модели асосии алоқа байни иштирокчиёни экосистемаи рақамии муассисаҳои олии таълимӣ пешниҳод карда шудааст. Иштирокчиёни асосии экосистемаи рақамии муассисаҳои олии таълимӣ донишҷӯён мебошанд, ки тавассути иштироки шахсӣ бо кӯмаки ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва таълимӣ метавонанд ба фаъолияти экосистемаи

рақамии миллӣ, корхонаҳо ва ташкилотҳои минтақа таъсир расонанд, ки тавассути намояндагӣ дар ҷомеаҳо ва иттиҳодияҳои касбӣ, инчунин ба фаъолияти экосистема таъсири қавӣ мерасонанд.

Расми 1111. Иштирокчиёни амалисозандаи механизми автоматикунонии фаъолияти муассисаҳои олии таълимӣ (таҳияи муаллифи диссертатсия)

Маркази салоҳияти рақамӣ, расонидани хизматрасонии дастгирии техникӣ ба экосистемаи рақамии муассисаҳои олии таълимиро доранд. Ба роҳ мондани муколама байни иштирокчиён ва экосистемаи рақамӣ бо истифода аз ҳисоби шахсӣ, фикру мулоҳизаҳо – бо истифода аз абр – хониш (бот – чат) дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва мессенҷерҳои фаврӣ ва мушовири онлайн дар вебсайти асосии экосистема сурат мегирад. Муассисаҳои олии таълимӣ бо мақомоти давлатӣ ва аҳоли тавассути саҳифаҳои шахсӣ дар портали экосистема ҳамкорӣ мекунанд, фикру мулоҳизаҳо тавассути почтаи электронӣ гирифта мешаванд.

Мақомот дар ҳама сатҳҳо инчунин метавонанд дар кори экосистемаи рақамии миллӣ тавассути таҳияи лоиҳаҳои миллӣ, барномаҳои рушд, грантҳо, озмунҳо, инчунин платформаҳои электронии давлатӣ ва тичоратӣ – тавассути ҷойгир кардани гиперҳаволаҳо барои дастрасии захираҳои рақамии сеюм иштирок кунанд ва монанди инҳо.

Ҳамин тариқ, экосистемаи рақамии муассисаҳои олии таълимӣ системаи ягонаи бисёрвазифагӣ мебошад, ки дорои маълумоти мушаххаси истиноддор ва далелҳо, каналҳои гуногуни алоқа миёни ҷомеаи маданӣ ва мақомоти давлатӣ дар мақомоти маҳалии ҳокимияти маҳаллӣ, равандҳои пайваста ва зуд танзимшавандаи ҳамкориҳои байни иштирокчиён, имкони рушди симои рақамии муассисаҳои олии таълимӣ ва зернизоми он ё ташкилот ва пешниҳоди фаъолонаи хизматрасониҳои сифатнок мебошад.

Рӯйхати адабиётҳо

1. Абрамян Г.В. Проблемы, риски и угрозы цифровизации образования в современных условиях. [Текст] / Г.В. Абрамян // В сборнике: Актуальные проблемы инфотелекоммуникаций в науке и образовании. Сборник научных статей: в 4х томах. Санкт-Петербург, 2021. С. 143-149.
2. Александрова И.Ю. Цифровые маркетинговые коммуникации на рынке образовательных услуг в период пандемии. [Текст] / И.Ю. Александрова // В сборнике: Коммуникации в эпоху цифровых изменений. Сборник материалов IV Международной научно-практической конференции. Под редакцией А.Д. Кривоносова. 2020. С. 284-287.
3. Алимов Ҷ.Ш. Баъзе масъалаҳои рушди хизматрасониҳои таълимӣ – рақамӣ. [Текст] / Ҷ.Ш. Алимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2022. № 2 (41). С. 40-48.
4. Алтунин А.А. Роль цифровых коммуникаций в сфере образовательных услуг. [Текст] / А.А. Алтунин // В книге: Молодежь XXI века: образование, наука, инновации. Материалы X Всероссийской студенческой научно-практической конференции с международным участием. Новосибирск, 2022. С. 137-138.
5. Андреева О.В. Стратегии и инструменты продвижения дополнительных образовательных услуг вуза в цифровой среде. [Текст] / О.В. Андреева // Актуальные исследования. 2021. № 20 (47). С. 46-50.
6. Андруник А.П., Ощепков А.М., Плотников А.В., Урасова А.А. Цифровой маркетинг в сфере образовательных услуг. [Текст] / А.П. Андруник, А.М. Ощепков, А.В. Плотников, А.А. Урасова // Международный журнал прикладных наук и технологий Integral. 2019. № 4-1. С. 26.
7. Антамошкина Е.Н., Токарева Е.В., Саакян М.А. Цифровые онлайн технологии обучения иностранных студентов как направление экспорта образовательных услуг. [Текст] / Е.Н. Антамошкина, Е.В. Токарева, М.А. Саакян // В сборнике: Стратегии привлечения иностранных студентов в российские образовательные организации в современных условиях экспорта образования. Материалы научно-практической конференции. Волгоград, 2021. С. 34-39.
8. Апанасюк Л.А., Артемьева Ю.В. Мониторинг эффективности образовательных услуг университета в цифровом дистанционном обучении. [Текст] / Л.А. Апанасюк, Ю.В. Артемьева // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2021. Т. 10. № 3 (36). С. 24-28.
9. Ахмедова Б.А. Процесс цифровой трансформации в сфере образовательных услуг. [Текст] / Б.А. Ахмедова // Инновации и инвестиции. 2021. № 4. С. 361-365.
10. Ахметов Л.Г., Леденева А.В. Сущность цифрового имиджа образовательной организации. [Текст] / Л.Г. Ахметов, А.В. Леденева // Вестник Оренбургского государственного университета. 2022. № 2 (234). С. 70-78.
11. Ачкасова О.Г., Кузнецова И.Ю. Маркетинговое продвижение как инструмент формирования имиджа конкурентоспособной образовательной организации. [Текст] / О.Г. Ачкасова, И.Ю. Кузнецова // Профессиональное образование и рынок труда. 2021. № 1 (44). С. 131-137.

12. Балганова Е.В. Современные тенденции и проблемы цифровизации образовательного процесса. [Текст] / Е.В. Балганова // В сборнике: Инновации в профессиональном и профессионально-педагогическом образовании. Материалы 26-й Международной научно-практической конференции. Под научной редакцией В.А. Федорова. Екатеринбург, 2021. С. 150-152.
13. Бегов Р.М., Латышев Д.В. Особенности сегментирования и выбор целевых рынков образовательных услуг в условиях цифрового образования. [Текст] / Р.М. Бегов, Д.В. Латышев // В сборнике: Научные подходы к формированию и трансформации стратегического развития малого бизнеса в системе цифровой экономики и рисков дрейфа. Сборник статей по итогам Всероссийской конференции и Всероссийского конкурса исследовательских работ. 2019. С. 63-65.
14. Безбородова Е.В. Цифровые технологии как средство повышения качества образовательных услуг дошкольной образовательной организации: проблемы и перспективы. [Текст] / Е.В. Безбородова // В сборнике: Цифровизация современного дошкольного образования: основные подходы, проблемы и перспективы развития. Материалы Всероссийской научно-практической конференции. Липецк, 2022. С. 40-44.
15. Белов В.И., Степанова Т.В. Возможности развития рынка образовательных услуг в условиях становления цифровой экономики в российской федерации. [Текст] / В.И. Белов, Т.В. Степанова // В сборнике: XXII ЦАРСКОСЕЛЬСКИЕ ЧТЕНИЯ. Материалы международной научной конференции. 2018. С. 18-22.

Маълумот дар бораи муаллиф:

1. **Алимов Чоми Шарифалиевич** – унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлати тичортаи Тоҷикистон, E mail: jomi.alimov@mail.ru

Гайбуллаева М.Л.

ассистент кафедры «Правоведение»
факультета коммерции
таможенного дела и права,
Института Экономики и торговли
Таджикского государственного
университета Коммерции

ЦИФРОВИЗАЦИЯ В СИСТЕМЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Аннотация

Для эффективной организации государственного управления информационная поддержка имеет решающее значение для структуры правления и других процессов в рамках национальных и административных систем, а также для взаимодействия между гражданами и национальными и административными системами. Сегодня движущей силой практического применения передовых информационных технологий является государственное управление. Информационные технологии повышают качество государственных услуг, эффективность и результативность государственного управления и позволяют лучше использовать потенциал удаленных территорий.

Ключевые слова: цифровизация, информационные технологии, юриспруденция, информационная поддержка.

Шарҳи мухтасар

Барои идоракунии самараноки давлатӣ, дастгирии иттилоотӣ – барои сохтори ҳукумат ва дигар равандҳо дар дохили системаҳои миллӣ ва маъмурӣ, инчунин барои ҳамкориҳои байни шаҳрвандон ва системаҳои миллӣ ва маъмурӣ муҳим аст. Имрӯз дастгирии иттилоотӣ қувваи пешбарандаи татбиқи амалии технологияҳои пешрафтаи иттилоотӣ

идоракунии давлатӣ мебошад. Технологияҳои иттилоотӣ сифати хизматрасониҳои давлатӣ, самаранокӣ ва самаранокии идоракунии давлатиро беҳтар намуда, имкон медиҳанд, ки имкониятҳои ноҳияҳои дурдаст беҳтар истифода шаванд.

Вожаҳои калидӣ: рақамикунонӣ, технологияҳои ахборотӣ, ҳуқуқшиносӣ, дастгирии иттилоотӣ

Annotation

For effective public administration, information support is crucial for the structure of governance and other processes within national and administrative systems, as well as for the interaction between citizens and national and administrative systems. Today, the driving force behind the practice of application of advanced information technologies in the republican administration. Information technologies improve the quality of public services, the efficiency and effectiveness of public administration and make it possible to better use the potential of remote areas

Key words: digitalization, information technologies, jurisprudence, artificial intelligence.

Формирование принципиально новой технологической среды на базе современных цифровых технологий оказывает существенное влияние на экономику, политику и социальные процессы современного мира. Сегодня в эпоху цифровой трансформации развивается глобальное информационное общество, а также возрастает роль знаний и образования, меняется система общественных отношений, появляются новые субъекты и объекты информационного права. Правовое осмысление и выявление имеющихся в настоящее время мировых тенденций, для выявления проблем цифровой трансформации, новых вызовов, а также ответов на них, необходимо для изучения развития прорывных технологий, их влияния на развитие информационного общества и системы правового регулирования и обеспечения информационной безопасности. Это в значительной степени связано с потребностью выработки новых концептуальных научно обоснованных подходов, определяющих или корректирующих цели, задачи и меры, включая и правовые, по реализации внешней и внутренней политики государства. Настоящее время характеризуется тенденцией невероятной динамики развития сквозных технологий с одной стороны, и «сжатием времени» а также использованием больших данных, развитием систем субъектов и объектов информационных правоотношений в системе правового регулирования.

Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон на своем послании отметил, что «Таджикистан идет устойчивыми шагами по пути перехода к цифровизации сфер национальной экономики во имя обеспечения прозрачности финансово-экономических отношений». Основные направления Послания акцентировано на актуальные вопросы, которые влияют на развитие страны. Среди них можно выделить вопрос цифровизации экономики и инновации в стране. В связи с этим, по поручению главы государство разработана Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан 2020-2025г., предусматривающий постепенный, поэтапный переход к реализации видения цифровой трансформации в республике[1].

Безусловно, процессы трансформации в условиях цифровизации отражаются и на трансформации права в условиях цифровизации, не только национальной системы права, но и международной. Очевидно, что одной из ключевых проблем в условиях, происходящих в мире процессов международной информационной противостоянии, становится международно-правовое обеспечение информационной безопасности, развитие и разработка международно-правовых норм с учетом национальных интересов. Активизация процессов институционализации информационного права связана с усложнением и появлением новых общественных отношений в информационной сфере, созданием предпосылок для формирования таких новых институтов, как правовое регулирование искусственного интеллекта. [2].

Таким образом, актуальной задачей в глобальном информационном обществе является выбор современных, правовых механизмов построения системы правового обеспечения информационной безопасности, имеющих сложноорганизованный характер, учитывая процессы трансформации права. Исследуется возможность и необходимость сочетания правовых, технических, при этом уделяется внимание проблеме связанных с исследованием законодательства о техническом регулировании, касающимся информационной безопасности. Представляется, что это важно для выработки концептуальных подходов правового регулирования обеспечения информационной безопасности.

На сегодняшний день понятие «цифровая трансформация» не имеет четкого определения. В широком смысле под цифровой трансформацией понимаются изменения, происходящие во всех сферах жизни общества в связи с применением цифровых технологий. Цифровая трансформация признана важной тенденцией, характерной для различных отраслей экономики и социальной сферы, которая может радикально повысить эффективность работы организаций и расширить сферу их деятельности. Стратегии цифровой трансформации часто основаны на применении инновационных технологий для изменения продуктов, процессов и организации деятельности (управления) с целью создания новых возможностей для взаимодействия с потребителями и удовлетворения их потребностей. [3].

В условиях цифровизации современного информационного общества актуализируется проблема правового регулирования информационных технологий – создание, применение, распространение и другие действия, применимые к информационным технологиям. Для того чтобы проанализировать состояние правового регулирования, необходимо определить, какие подходы к термину «информационные технологии» имеются на настоящее время. С точки зрения преобразования информации в области информатизации в условиях цифровизации под информационными технологиями понимают «процесс, использующий совокупность средств и методов сбора, обработки и передачи данных для получения информации нового качества о состоянии объекта, процесса или явления.

Информационные технологии сбора, обработки, хранения и передачи информации, благодаря техническому прогрессу, постоянно развиваются, видоизменяются и создаются, поэтому растет количественный показатель новых современных информационных технологий и улучшается их качество. В связи с этим качественные признаки классификации информационных технологий могут быть различными.

Во всем мире происходит цифровизация различных сфер жизнедеятельности. Информационные и телекоммуникационные технологии стали неотъемлемой частью повседневной жизни современного человека, необходимой для организации современных процессов в обществе. [4].

Цифровизация в сфере государственного управления также означает разработку и внедрение новых технологий и инструментов управления, которые влияют на формирование цифрового государственного управления с целью повышения эффективности – процессов принятия административных решений и предоставления государственных услуг населению.

Для эффективной организации государственного управления информационная поддержка имеет решающее значение для структуры правления и других процессов в рамках национальных и государственных систем, а также для взаимодействия между гражданами и государственными системами.

Эффективность принятия государственных решений зависит от качества информации и способа ее обработки. Все это невозможно эффективно сделать без компьютерного оборудования и современных информационных технологий.

Появление Интернета и удешевление доступа к глобальным сетям стало настоящей информационной (цифровой) революцией, которая изменила нашу жизнь в целом и экономику в частности. [5].

Сегодня движущей силой практического применения передовых информационных технологий является государственное управление. Информационные технологии повышают качество государственных услуг, эффективность и результативность государственного управления и позволяют лучше использовать потенциал удаленных территорий.

Внедрение цифровых технологий в государственное управление направлено на обеспечение доступности приоритетных государственных услуг и сервисов для граждан и учреждений в цифровой среде, создание национальной системы управления данными, развитие электронного правительства в государственном управлении. Цифровые технологии могут существенно изменить традиционные подходы к планированию, мониторингу и оценке деятельности государственных институтов. Цифровые технологии могут автоматизировать и упростить процессы в государственных учреждениях. Например, системы электронного документооборота позволяют сократить время на обработку и передачу информации и снизить вероятность ошибок. Цифровые технологии также позволяют собирать и анализировать большие объемы данных, помогая принимать более обоснованные решения и оптимизировать работу государственных учреждений. Электронное правительство – это использование цифровых технологий для предоставления государственных услуг и взаимодействия с гражданами и предпринимателями. Однако развитие электронного правительства еще не завершено, и ожидается, что в будущем электронные услуги будут расширяться и совершенствоваться. [6].

Работа любой системы правового характера, всегда связана со сбором, обработкой и использованием информации. Правоохранительные органы собирают и обрабатывают поступающую информацию, возбуждают и расследуют на её основе уголовные дела. Процедура юридического доказывания строится из отдельных операций поиска и оценки различных видов информации. При этом требуется найти такие количественные и качественные характеристики исходных данных об объекте познания, которые позволили бы получить о нём необходимую для определения истины в проводимом правовом исследовании информацию.

Таким образом, вне информационного обмена невозможно ни существование системы, ни управление ею. С помощью информации: во первых, осуществляется взаимосвязь и взаимодействие всех элементов правовых механизмов, объединение их в правовую систему общества, связь правовых образований с внешней средой; во-вторых, информация является основой всех этапов правового воздействия. На основе полной и своевременной информации происходит движение в направлении поставленных целей, принимаются оптимальные решения.

Специалист юриспруденции реализует предмет своей профессиональной деятельности на основе различной информации – научной, социальной, юридической, экономической и иной. Решение профессиональных задач с помощью информационно-коммуникационных технологий даёт возможность воздействовать на качество и эффективность всей юридической деятельности, повысить производительность труда специалистов в среднем в три раза.

Универсальные программы общего назначения не только повышают производительность труда и эффективность работы по раскрытию и расследованию преступлений, но и поднимают её на качественно новый уровень.

Для эффективного решения поставленной задачи необходимо соответствующее техническое обеспечение. Техническое обеспечение автоматизированного рабочего места специалиста юридической консультационной службы.

Таким образом, цифровые технологии расширяет возможности использования столь широкого спектра источников данных в процессах планирования, мониторинга и оценки достигнутых результатов, а также принятия управленческих решений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, основателя мира и национального единства уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 28 декабря 2024 года, электронный ресурс <http://www.mmk.tj/>.
2. Закон Республики Таджикистан «Об Информатизации» от 26.12.2005 №124, г. Душанбе, 6 августа 2001 года № 40
3. Введение в «Цифровую» экономику / А. В. Кешелава В. Г. Буданов, В. Ю. Румянцев [и др.]; под общ. Ред. А. В. Кешелава; гл. «цифр.» конс. И. А. Зимненко. М.: ВНИИГеосистем, 2017. 28 с.
4. Цифровое будущее государственного управления по результатам / Е. И. Добролюбова, В. Н. Южаков, А. А. Ефремов, Е. Н. Ключкова, Э. В. Талапина, Я. Ю. Старцев. — М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, (Научные доклады: государственное управление).
5. Иванов В. В., Малинецкий Г. Г. Цифровая экономика: мифы, реальность, перспектива. М.: ООО «Ньюанс». 2017. 64 с.
6. Бачило И.Л. Цифровизация экономики и управления – задача общегосударственная// Государство и право. -2018. -№1. -С.62; Полякова Т.А.

Ёров М.Р., Мастонои С.

ҲАМГИРОИИ НАЗАРИЯИ ХИЗМАТРАСОНИИ ОММАВӢ ВА ЗЕҲНИ СУНӢЙ ЗИМНИ КОРКАРДИ ҲУЧЧАТҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ

Ёров М.Р. – н.и.т., дотсенти кафедраи информатикаи ДМТ

*Мастонои С. – докторанти PhD-и кафедраи системаи автоматикунонидашуда
ва шабакаҳои алоқаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав*

Дар шароити рушди технологияи рақамӣ маҷмуи ҳуҷҷатҳои электронӣ афзоиш ёфта, тибқи пешгӯиҳои ширкати таҳлили International Data Corporation дар соли 2025 ҳаҷми умумии додаҳо дар ҷаҳон ба 163-175 зеттабайт мерасад, ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2016 даҳ маротиба зиёдтар мебошад [1]. Қисми зиёди ин маълумотро на танҳо корбарони инфиродӣ, балки корхонаву муассисаҳо эҷод менамоянд, ки он тақрибан 60% маълумотро дар бар мегирад [1]. Ин вазъ ба афзоиши сарбории системаҳои идоракунии ҳуҷҷатҳо ва зарурати таҳияи усулҳои нави коркарди иттилоот оварда мерасонад. Барои ҳалли масъалаи мазкур аз коркарди интеллектуалии ҳуҷҷатҳо истифода менамоянд. Он аз технологияи шинохти оптикӣ аломатҳо, коркарди забони табиӣ ва омӯзиши мошинӣ истифода менамояд. [9] Бо вучуди ин, самаранокии чунин системаҳо аз идоракунии навбат вобаста аст. Барои идоракунии навбати коркарди ҳуҷҷатҳо системаҳои хизматрасониҳои оммавӣ (СХО) истифода мегарданд.

Бояд зикр намуд, ки дар самти татбиқи системаҳои хизматрасонии оммавӣ дар коркарди ҳуҷҷатҳо олимони ватанӣ ва хориҷӣ корҳои муайянеро ба сомон расонидаанд [3-6, 8].

Дар самти татбиқи зеҳни сунӣ дар коркарди ҳуҷҷатҳо низ корҳои зиёде ба анҷом расидаанд [2]. Аммо, вобаста ба ҳамгироии системаҳои хизматрасониҳои оммавӣ ва зеҳни сунӣ адабиётҳои камтар ба назар мерасанд. Дар ин ҷо бошад, мо тасмим гирифтем оид ба ҳамгироии системаҳои хизматрасониҳои оммавӣ ва зеҳни сунӣро зимни коркарди ҳуҷҷатҳо татбиқ намоем.

Бигузор ба системаи иттилоотӣ дар як вақт n дархост бо тартиби $i = 1, 2, 3, \dots, n$ барои коркарди ҳуҷҷатҳои мувофиқ ворид шуда бошад. Ҳар як ҳуҷҷати воридшударо СХО бояд бо тарзи худкор дар ду зина – $Q1 = \{q1_1, q1_2, \dots, q1_n\}$ (зинаи якум) ва $Q2 = \{q2_1, q2_2, \dots, q2_n\}$ (зинаи дуюм) баррасӣ, навбати иҷрояшро муайян ва ҳудашро тибқи навбати муқарраршуда кор карда барояд. Дар маҷмӯҳои дархостии $Q1$ ва $Q2$ бо ёрии $q1_i$ – вақти баррасӣ ва коркарди дархости i -юм дар зинаи якум ва бо ёрии $q2_i$ – вақти баррасӣ ва коркарди дархости i -юм дар зинаи дуюм ($i = 1, 2, 3, \dots, n$) ишорат карда шудаанд. Вақти баррасии ҳуҷҷатҳо бо истифода аз технологияи зехни сунъӣ муайян карда мешавад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1 – Тартиби воридот ва вақти коркарди ҳуҷҷатҳо

i	1	2	3	...	n
$Q1$	$q1_1$	$q1_2$	$q1_3$	...	$q1_n$
$Q2$	$q2_1$	$q2_2$	$q2_3$	...	$q2_n$

Зимни автоматикунонии раванди ҷустуҷӯи ҳалли масъалаи мазкур талаботи асосӣ чунин муайян карда шудааст: бояд тартиби (навбати) баррасӣ ва коркарди маҷмуи ҳуҷҷатҳои воридшуда ончунон ба роҳ монда шавад, ки суммаи вақти сарфшавандаи иҷрои онҳо минималӣ (аз ҳама хурд) бошад.

Барои ҳалли ин масъала аз Алгоритми Ҷонсон истифода мебарем [6]:

- *якум*, аз байни ҷузьҳои (элементҳои) маҷмӯҳои $Q1$ ва $Q2$ ҷузьро (дархостро) меёбем, ки қимати он минималӣ бошад, яъне

$$m = \min\{q1_1, q1_2, \dots, q1_n, q2_1, q2_2, \dots, q2_n\}; \quad (1)$$

- *дуум*, агар қимати m ба маҷмуи дархостҳои $Q1$ дахл дошта бошад, он гоҳ коркарди ҳуҷҷатҳо аз ҳуҷҷате оғоз меёбад, ки қимати он ба m баробар бошад. Дар ҳолати акс, яъне дар мавриди ба маҷмуи дархостҳои $Q2$ дахл доштани қимати m , навбати коркарди ҳуҷҷате, ки қиматаш ба m баробар аст, ба охири навбати коркарди ҳуҷҷатҳо гузаронида мешавад;

- *сеюм*, дархости (ҷузьи) иҷрошуда аз рӯйхати дархостҳои маҷмӯҳои $Q1$ ва $Q2$ хориҷ карда шуда, идоракуни аз нав ба қадами якуми алгоритм дода мешавад ва бо ҳамин усул ҳамаи ҷузьҳои боқимондаи ин маҷмӯҳо санҷида мешаванд.

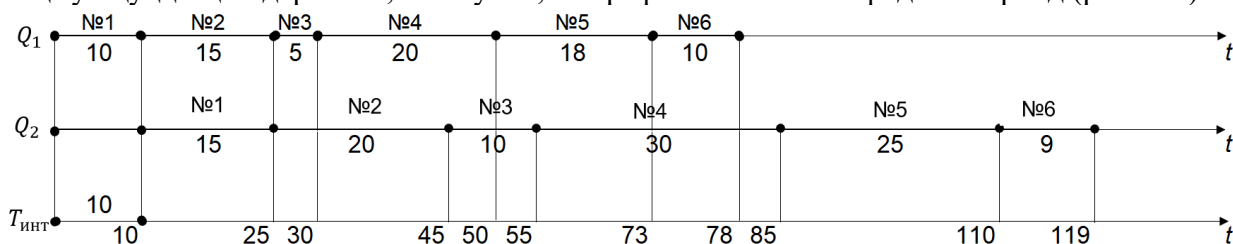
Барои тасдиқи алгоритми Ҷонсон масъалаи зеринро дида мебароем. Фарз мекунем, ки дар як вақт ба системаи хизматрасонии оммавии иттилоотӣ барои коркарди ҳуҷҷатҳо 6 дархост бо вақтҳои гуногуни интизорӣ ворид шуда бошанд. Системаи хизматрасонӣ бояд ин дархостҳоро тавре қабул, баррасӣ ва кор карда барояд, ки суммаи вақти интизории коркарди онҳо аз ҳама хурдтарин бошад.

Бо истифода аз шартҳо ва ишораҳои дар масъалагузории умумӣ овардашуда ҷадвали дархостии зеринро тартиб медиҳем. Одатан вақти интизории ҳар як дархост бо истифода аз технологияи зехни сунъӣ зимни хондани матни ҳуҷҷат омода карда мешавад (ҷадвали 2):

Ҷадвали 2 – Тартиби воридот ва вақти коркарди дузинагии ҳуҷҷатҳо

i	1	2	3	4	5	6
$Q1$	10	15	5	20	18	10
$Q2$	15	20	10	30	25	9

Барои дар шакли графикӣ тасвир намудани вақти интизории коркарди дузинагии маҷмуи ҳуҷҷатҳои дархостӣ, маъмулан, аз Графики Гант¹ истифода мебаранд (расми 1):

¹ Графики Гант аз ҷониби олими амрикоӣ Ҳенри Лоуренс Гант соли 1910 сохта шуда, дар таҳияи нақшаи лоиҳаҳо бо номи Гант-чарт (Gantt chart) маъруф аст.

Расми 1– Тасвири интизорияти иҷрои дархостҳо бо ёрии Графики Гант

Дар Графики Гант (расми 1) бо ёрии $T_{\text{инт}}$ – вақти интизорӣ барои ҳолатҳои ишорат шудааст, ки айнаи ҳол дар зинаи дуюм $Q2$ барои онҳо дархости коркардшаванда пайдо нашудааст ва зинаи мазкури баррасӣ ва коркарди ҳуҷҷатҳо бояд то коркарди дархости навбатӣ дар зинаи якум $Q1$ дар ҳолати интизорӣ қарор бимонад.

Дар ҳолати умумӣ, барои ҳисоб кардани суммаи вақтҳои зимни коркарди ҳуҷҷатҳои дархостӣ сарфшаванда аз формулаҳои зерин истифода мебаранд:

$$T_{Q2} = \sum_{i=1}^n q2_i, \quad (2)$$

$$T_{\text{инт}_k} = \sum_{i=1}^k q1_i - \left(\sum_{j=1}^{k-1} q2_j + \sum_{j=1}^{k-1} T_{\text{инт}_j} \right), T_{\text{инт}_1} = q1_1, k = 2, 3, \dots, n \quad (3)$$

Дар инҷо, $T_{\text{инт}_k}$ вақти интизории зинаи дуюми баррасӣ мебошад.

$$T_{\text{инт.умумӣ}} = \sum_{k=1}^n T_{\text{инт}_k} \quad (4)$$

$$T_{\text{коркард}} = T_{Q2} + T_{\text{инт.умумӣ}} \quad (5)$$

Дар формулаи (5) бо ёрии $T_{\text{коркард}}$ – суммаи вақти коркарди ҳамаи ҳуҷҷатҳои дархостӣ ишорат карда шудааст.

Акнун бо истифода аз маълумоти дар ҷадвали 2 овардашуда ва бо ёрии формулаҳои (2-5) суммаи вақтҳои сарфшударо барои коркарди ҳамаи 6 ҳуҷҷати онлайнӣ дархостӣ ҳисоб менамоем:

$$\begin{aligned} T_{\text{инт.умумӣ}} &= 10, \\ T_{Q2} &= 15 + 20 + 10 + 30 + 25 + 9 = 109, \\ T_{\text{коркард}} &= 10 + 109 = 119. \end{aligned}$$

Агар натиҷаҳои ададии ҳосилшударо дар ҳисоббарориҳои Алгоритми Љонсон истифода барем, он гоҳ вақти оптималии баррасӣ ва коркарди ҳуҷҷатҳои дархостиро ёфта метавонем:

- *якум*, бо истифода аз формулаи (1) аз байни ҷузьҳои маҷмуъҳои дархостии $Q1$ ва $Q2$ ҷузьеро меёбем, ки қимати он минималӣ аст: $m = \min\{10, 15, 5, 20, 18, 10, 15, 20, 10, 30, 25, 9\} = 5$. Маълум мешавад, ки ин гуна ҷузь $m = q1_3 = 5$ мебошад ва он ба маҷмуи дархостҳои $Q1$ дахл дорад. Аз ин лиҳоз, дар навбати аввал дархости 3-юм $q1_3$ баррасӣ карда мешавад. Пас аз коркарди дархости мазкур ҷадвали 2 шакли зеринро мегирад (ҷадвали 3):

Ҷадвали 3 – Тартиби нави вақти коркарди ҳуҷҷатҳо пас аз иҷрои як дархост

i	1	2	4	5	6
$Q1$	10	15	20	18	10
$Q2$	15	20	30	25	9

- *дуюм*, нисбат ба маълумоти адабии дар ҷадвали 3 овардашуда низ пайдарпайии амалҳои зикршуда аз нав такрор карда мешаванд: $m = \min\{10, 15, 20, 18, 8, 15, 20, 30, 25, 9\} = 9, m = q2_6 = 9$. Маълум мешавад, ки ҷузьи навбатии ёфташуда ба маҷмуи дархостҳои $Q2$ дахл доштааст. Аз ин лиҳоз, дархости 6-ум аз ҳама охир, яъне 6-ум баррасӣ карда мешавад ва акнун ҷадвали қаблӣ 3 шакли навбатии зеринро ба худ қабул мекунад (ҷадвали 4):

Ҷадвали 4 – Тартиби нави вақти коркарди ҳуҷҷатҳо пас аз иҷрои ду дархост

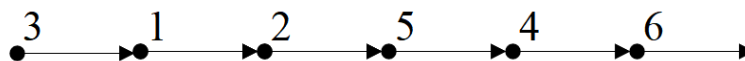
i	1	2	4	5
$Q1$	10	15	20	18
$Q2$	15	20	30	25

Бо ҳамин шакл то дархости охирин ин амалро такрор намуда, дар натиҷа, тартиби оптималии баррасӣ ва коркарди кулли ҳуҷҷатҳои дархостӣ муайян мегардад (ҷадвали 5):

Ҷадвали 5 – Тартиби оптималии коркарди ҳуҷҷатҳои дархостӣ

i	3	1	2	5	4	6
-----	---	---	---	---	---	---

Агар тартиби оптималии баррасӣ ва коркарди ҳуҷҷатҳои дархостии ҳосилшударо дар шакли граф тасвир намоем, он гоҳ мебинем, ки шакли он чунин мебошад:

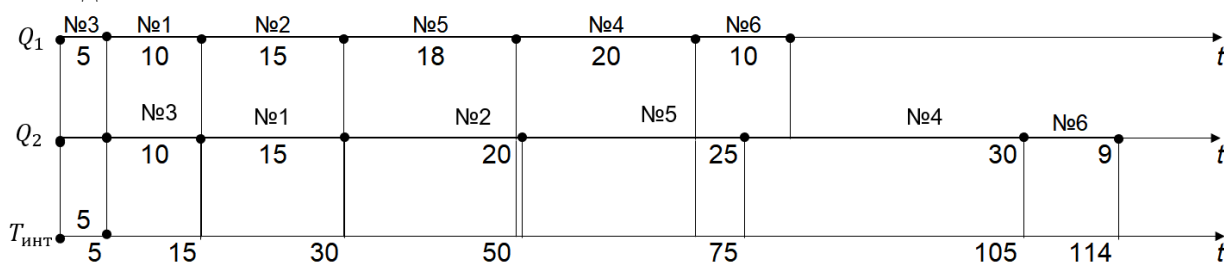

Ҳамин тариқ, ҷадвали аввалии додашудаи тартиби воридот, баррасӣ ва вақти коркарди дузинагии ҳуҷҷатҳо (ҷадвали 2) пас аз коркарди пурраи тамоми 6 ҳуҷҷати дархостӣ ба худ намуди ниҳоии зеринро қабул мекунад (ҷадвали 6):

Ҷадвали 6 – Баррасӣ ва коркарди оптималии кулли ҳуҷҷатҳои дархостӣ

i	1	2	3	4	5	6
Q_1	10	15	5	20	18	10
Q_2	15	20	10	30	25	9
QN	3	1	2	5	4	6

Варианти оптималии ҳосилшудаи баррасӣ ва вақти интизории коркарди ҳамаи 6 ҳуҷҷати онлайнӣ дархостӣ тавассути Графики Гант дар шакли зерин инъикоси худро меёбад:

Расми 3 – Тасвири интизорияти оптималии иҷрои дархостҳо бо ёрии Графики Гант

Ин дафъа аз нав формулаҳои (2-5)-ро дар ҳисобкунии суммаи вақтҳои оптималии коркарди ҳамин 6 ҳуҷҷати онлайнӣ дархостӣ истифода мебарем:

$$T_{\text{инт.умумӣ}} = 5,$$

$$T_{Q_2} = 10 + 15 + 20 + 25 + 30 + 9 = 109,$$

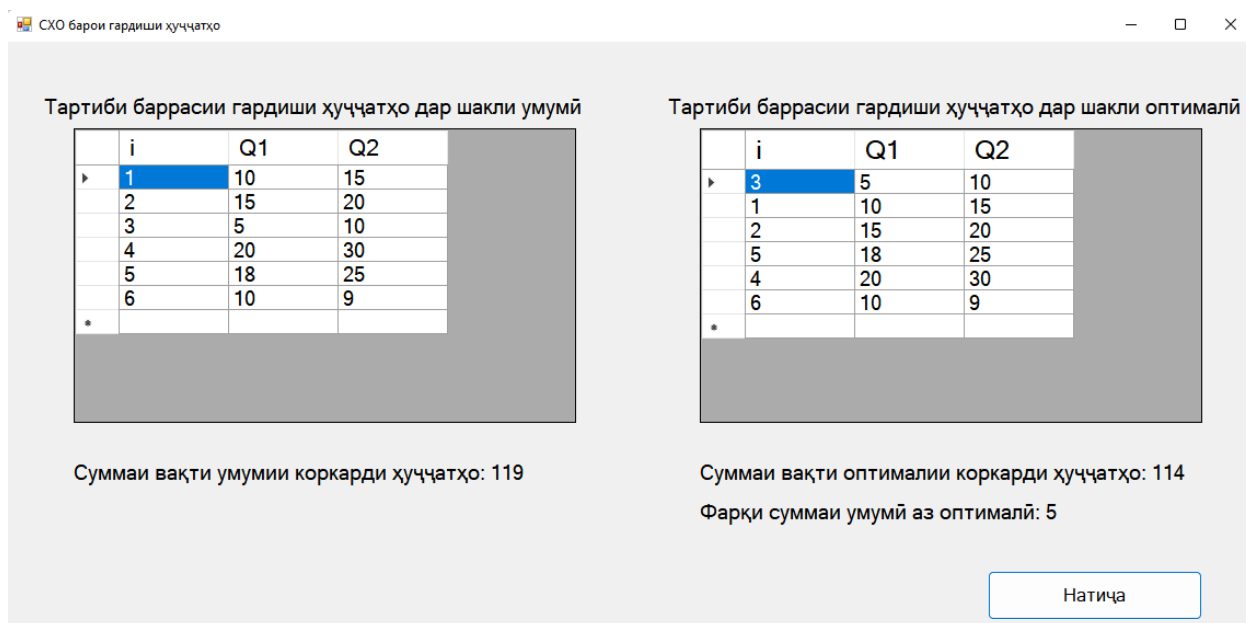
$$T_{\text{коркард}} = 5 + 109 = 114.$$

Акнун фарқи байни суммаи вақтҳои дар навбатҳои умумӣ ва оптималии коркарди ҳуҷҷатҳои дархостӣ сарфшударо бо ΔT ишора намуда, ҳосил мекунем:

$$\Delta T = 119 - 114 = 5.$$

Дар маҷмӯъ, тавре аз натиҷаи ҳисоббарорӣ дида мешавад, зимни коркарди дузинагии ҳуҷҷатҳои дархостии онлайнӣ фарқи мазкур ΔT ба 5 воҳиди ченаки шартӣ баробар будааст.

Ҳамчунин барои тасдиқи ҳисобҳои кардашуда, барномаи компютерӣ дар забони барномасозии C# таҳия шуда [7], дурустии ҳисобҳои болозикр тасдиқи худро ёфт.

Расми 4 – Натиҷаи кори барномаи компютерӣ

Ҳамин тариқ, дурустии Алгоритми Ҷонсон тасдиқи худро дар муқоисаи натиҷаҳои барномавии тавассути компютер бадастомада ва натиҷаҳои бо тарзи дастӣ ҳисобшуда пурра ёфта тавонист.

Хулоса

1. Таҳлилҳо собит сохтанд, ки ҳоло дар баробари масъалаҳои идоракунии ва автоматикунории фаъолияти корхонаҳо, ки маъмулан дар заминаи истифодаи васеи ТИК ба роҳ монда мешаванд, масъалаи дар сатҳи зарурӣ ташкил намудани хизматрасониҳои оммавии шабакавӣ барои воридот, баррасӣ ва коркарди хуччатҳо бо истифодаи зеҳни сунъӣ ҳамчун яке аз масъалаҳои мубрами ҷомеа ҳанӯз ҳам ҳалли мукаммали худро интизор аст.

2. Барои ёфтани тартиби оптималии коркарди дузинагии хуччатҳои онлайнӣ дархостии воридотӣ аз Алгоритми такмилдошудаи Ҷонсон ва барои визуализатсияи маълумоти ҷадвалӣ оид ба вақти интизории коркарди хуччатҳои дархостӣ аз Графики Гант истифодаи шудааст.

3. Дурустии усули таҳияшуда тасдиқи худро дар муқоисаи натиҷаҳои барномавии тавассути компютер ҳисобшудаи фарқи байни суммаи вақтҳои умумӣ ва оптималии коркарди дузинагии хуччатҳои онлайнӣ дархостӣ ва ҳамин гуна натиҷаҳои бо тарзи дастӣ ҳисобшудаи ин хуччатҳо пурра ёфтааст.

АДАБИЁТ

1. IDC, Seagate. The Digitization of the World – From Edge to Core : white paper / IDC, Seagate. – 2018. – URL: <https://www.seagate.com/files/www-content/our-story/trends/files/dataage-idc-report-final.pdf> (Date of the application: 22.06.2025).
2. Saini, B. AI-enhanced telemedicine: transforming resource allocation and cost-efficiency analysis via advanced queueing model / B. Saini, D. Singh, K. C. Sharma, D. K. Saini // Scientific Reports. – 2025. – Vol. 15, No. 31551. – doi:10.1038/s41598-025-15664-8.
3. Souvik Pal. Adaptation of Johnson Sequencing Algorithm for job scheduling to minimize the average waiting time in cloud computing environment [Electronic resource] / Pal Souvik, P.K. Pattnaik // URL: <https://www.researchgate.net/journal/Journal-of-Engineering-Science-and-Technology-1823-4690> (Date of the application: 29.05.2023).
4. Вентцель, Е. С. Исследование операций: задачи, принципы методология. Учебное пособие [Текст] / Е.С. Вентцель. – М.: КноРус, 2010. – 192 с.
5. Ёров, М. Р. Таъбиқи системаи хизматрасонии оммавӣ дар коркарди дархостҳои онлайнӣ [Матн] / М.Р. Ёров, Ф.С. Комилиён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои табиӣ -2023. - №2, С. 31-38.

6. Коваленко, И. Н. Теория массового обслуживания. Итоги науки. Сер. Теор. Вероятн., мат. Стат., теор. Кибернет [Электронный ресурс] / И. Н. Коваленко // URL: <https://www.mathnet.ru/php/getFT.phtml?jrnid=intv&paperid=14&what=fullt> (Дата обращения: 28.04.2023).
7. Комилиён, Ф. С. Забонҳои барномарезӣ / Ф.С. Комилиён, З.Ф. Раҳмонзода// Душанбе: Маориф, 2015. – 144 с. – EDN FHUNXG.
8. Кудряшов К.А. Программная реализация конвейерной обработки данных в распределенной информационной системе [Электронный ресурс] / К.А. Кудряшов // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/programmnyaya-realizatsiya-konveyernoy-obrabotki-dannyh-v-raspredelennoy-informatsionnoy-sisteme> (Дата обращения: 22.05.2023).
9. Интеллектуальная обработка документов (IDP) / Amazon Web Services (AWS) [Электронный ресурс]. – 2025. – URL: <https://aws.amazon.com/ru/what-is/intelligent-document-processing/> (Дата обращения: 22.06.2025)

АННОТАЦИЯ

ҲАМГИРОИИ НАЗАРИЯИ ХИЗМАТРАСОНИИ ОММАВӢ ВА ЗЕҲНИ СУНӢЙ ЗИМНИ КОРКАРДИ ҲУЧЧАТҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ

М.Р. Ёров, М. Сайдализод

Дар мақола бо истифода аз усули барномасозии компютерӣ масъалаи истифодаи системаи хизматрасонии оммавӣ дар қабул ва коркарди ҳуҷҷатҳо ва муайян намудани вақти баррасӣ бо истифода аз зеҳни сунӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст, ки раванди коркарди дархостҳои бешумори муштариёни шабакаҳои гуногуни иттилоотиро ба таври ҳудкор ба танзим меорад. Системаи хизматрасонии оммавӣ бояд дархостҳоро тавре қабул ва коркард намояд, ки вақти умумии интизории коркарди ҳуҷҷатҳо камтарин бошад.

Барои ёфтани тартиби оптималии коркарди ҳуҷҷатҳои воридотӣ аз алгоритми Љонсон ва барои визуализатсияи маълумоти ҷадвали оид ба вақти интизории коркарди онҳо аз графикаи Гант истифода шудааст.

Дурустии усули таҳияшуда тасдиқи ҳудро дар муқоисаи натиҷаҳои барномавии тавассути компютер ҳисобшудаи фарқи байни суммаи вақтҳои умумӣ ва оптималии сарфшаванда барои коркардаи ҳуҷҷатҳои воридшуда ва ҳамин гуна натиҷаҳои бо тарзи дастӣ бадастомадаи ин ҳуҷҷатҳо пурра ёфтааст.

Калидвожаҳо: маълумот, зеҳни сунӣ, хизматрасонӣ, алгоритм, график, дархост, набаробарӣ, формула, барнома, амсила, система, нишондиҳанда.

АННОТАЦИЯ

ИНТЕГРАЦИЯ ТЕОРИИ МАССОВОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ПРОЦЕССАХ ОБРАБОТКИ ЭЛЕКТРОННЫХ ДОКУМЕНТОВ

М.Р. Ёров, М. Сайдализод

В статье на основе методов компьютерного программирования исследуется вопрос применения систем массового обслуживания (СМО) для приема и обработки документов. Рассматривается задача определения времени обработки с использованием алгоритмов искусственного интеллекта, что позволяет автоматизировать процесс управления многочисленными запросами пользователей в различных информационных сетях. Система массового обслуживания спроектирована таким образом, чтобы минимизировать общее время ожидания при обработке входящей документации.

Для нахождения оптимального порядка обработки поступающих документов применен алгоритм Джонсона, а для визуализации табличных данных и временных интервалов ожидания использован график Ганта.

Достоверность разработанного метода подтверждается путем сравнительного анализа результатов: сопоставляются программные вычисления разности между суммарным и

оптимальным временем обработки документов с результатами, полученными расчетным (ручным) путем.

Ключевые слова: данные, искусственный интеллект, обслуживание, алгоритм, график, запрос, неравенство, формула, программа, модель, система, показатель.

ABSTRACT

INTEGRATION OF QUEUING THEORY AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ELECTRONIC DOCUMENT PROCESSING

M.R. Yorov, M. Saidalizod

Using computer programming methods, this paper investigates the application of Queuing Systems (QS) for document reception and processing. The study addresses the problem of determining processing time through artificial intelligence algorithms, enabling the automated management of numerous client requests across various information networks. The queuing system is designed to minimize the total waiting time for incoming document processing.

To identify the optimal processing sequence for incoming documents, Johnson's algorithm was implemented. Gantt charts were utilized to visualize tabular data regarding processing wait times.

The validity of the proposed method is confirmed through a comparative analysis of the results: software-calculated differences between the total and optimal processing times for incoming documents are cross-referenced with results obtained through manual calculation.

Keywords: data, artificial intelligence, queuing, algorithm, chart, request, inequality, formula, program, model, system, indicator.

Ёров Меҳрдод Раҳматуллоевич – номзади илмҳои техники, дотсенти кафедраи информатикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. Тел. (+992) 933055003, E-mail: yorov.mehrdod@gmail.com.

Мастонаи Сайализод – докторанти PhD-и кафедраи системаи автоматикунонидашуда ва шабакаҳои алоқаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ш. Бохтар, кӯчаи Дустии халқҳо 40/15. Тел: +992 905 25 00 03, E-mail: mastona.1995@mail.ru

Иброхимзода Г. Х.,

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ХЛОПКОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ РАЗРАБОТОК

Иброхимзода Гулчахон Холназар – ассистент кафедры мировой экономики и международных отношений Таджикского государственного университета коммерции. E-mail: ibrokhimzoda1990@bk.ru

Аннотация: в статье приводятся результаты проведенных сравнительных расчетах экономической эффективности базовых и разработанных теплообразовательных устройств на хлопкоперерабатывающих предприятиях страны. Выявлено, что разработанные и внедренные устройства имеет большое преимущество перед известными по простоты конструкции, обслуживанию, универсальности применения и самое главное они работают на местном топливе и энергетических ресурсов.

Ключевые слова: экономическая эффективность, топлива, электроэнергия, теплообразователь, импортозамещающая продукция, цвет волокна.

РОҲҶОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ КОРХОНАҶОИ САНОАТӢ (дар мисоли корхонаҳои пахтадозакунӣ вилояти Хатлон)

Шарҳи мухтасар: Дар мақола натиҷаҳои ҳисобҳои муқоисавии самаранокии иқтисодии дастгоҳҳои гармидиҳандаи асосӣ ва таҳияшуда дар корхонаҳои коркарди пахтаи ҷумҳурӣ оварда шудааст. Муайян карда шуд, ки дастгоҳҳои таҳия ва ҷорӣ кардашуда аз ҷиҳати оддӣ будани конструкция, нигоҳубини техникӣ, ҳарчониба истифода бурдан ва аз ҳама муҳимаш, аз ҳисоби ресурсҳои сузишворию энергетикӣ маҳаллӣ кор мекунад, нисбат ба дастгоҳҳои маълум бартарии калон доранд.

Калидвожаҳо: самаранокии иқтисодӣ, сӯзишворӣ, нерӯи барқ, генератори гармӣ, маҳсулоти ивазкунандаи воридот, ранги нах.

INCREASING THE EFFICIENCY OF COTTON PROCESSING ENTERPRISES BASED ON THE USE OF INNOVATIVE DEVELOPMENTS

Abstract: the article presents the results of comparative calculations of the economic efficiency of basic and developed heat-generating devices at cotton processing enterprises of the country. It was revealed that the developed and implemented devices have a great advantage over the known ones in terms of simplicity of design, maintenance, versatility of application and, most importantly, they operate on local fuel and energy resources.

Keywords: economic efficiency, fuel, electricity, heat generator, import-substituting products, fiber color.

Развитие всех сфер экономики республики Таджикистан напрямую зависит от эффективного использования основных богатств страны, в первую очередь гидроэнергетических запасов и в больших объёмах запасов угля.

Повышение экономической эффективности внедрения новой техники и технологии будет оправдано лишь тогда, когда оно ведет к снижению себестоимости, повышению производительности труда, улучшению условий труда, повышению качества продукции.

Основной показатель эффективности внедрения новой техники – экономический эффект, определение которого основывается на сопоставлении приведенных затрат по заменяемой (базовой) и внедряемой (новой) технике [3, 4].

Экономический эффект представляет собой суммарную экономию всех производственных ресурсов, которую получит народное хозяйство в результате производства и использования новой техники, которая в конечном счете выражается в увеличении национального дохода.

При нынешнем времени в условиях рынка модернизация оборудования необходимо для достижения требуемого качества выпускаемых на нем продукции и выходит на первое место по отношению к вопросу производительности.

На хлопкоперерабатывающих предприятиях страны для обеспечения сушильным хозяйствам использованы топочные агрегаты работающие на жидком и газообразном виде топлива, и для их функционирования были применены тракторный керосин, дизельное топлива, мазут и природный газ. Но начиная с 2007 года, когда в республике внедрены международный стандарт на хлопок-сырец и хлопкового волокна (Стандарт департамента сельского хозяйства США), порядок работы и структура сушильные цеха хлопкозаводов несколько изменилась. Основного требования международного стандарта являлась сохранение природного цвета волокна. Поэтому задача состояла в разработке новых доступных теплообразователей, которые должны работать от местных ресурсов, т.е. производства импортозамещающих технологий, оборудования и продукции. С этой целью специалисты хлопкоперерабатывающей отрасли республики были разработаны новые теплообразователи, работающие от электроэнергии и природного угля, вырабатывающие экологически чистого теплоносителя для использования в сушильном хозяйстве хлопкоперерабатывающих предприятий страны [1, 2].

Экономическая эффективность от использования дизельного топлива.

Экономический эффект от внедрения новой техники определяется:

$$\mathcal{E} = [(C_1 + E_n \cdot K_1) - (C_2 + E_n \cdot K_2)], \quad (1)$$

где, C_1, C_2 – себестоимость базового и нового топочного агрегата;

E_n – нормативный коэффициент капитальных вложений (0,15);

K_1, K_2 – удельные капитальные вложения до и после внедрения новой техники.

В базовом топочном агрегате насос Г-11-11 подает жидкое топливо в топочный агрегат СТАМ-К-2 и для сушки хлопка-сырца затрачивается 8 л/мин жидкого топлива, которая приводится в действие от электродвигателя мощностью 1,0 кВт и для транспортирования сушильного агента 30 кВт (ВЦ-10). Кроме того вентиляторы первичного воздуха потребляют 4,0 кВт и вторичного воздуха 5,0 кВт, всего в одну смену потребляется 320 кВт электроэнергии (40 кВт*8 час) и составляет 150,4 сомони (320 кВт*0,47 сом). Цены на электроэнергию и топлива приняты несколько в период, когда функционировали данные топочные агрегаты работающие на жидком виде топлива.

Затраты топочного агрегата на жидком топливе для сушки влажного хлопка-сырца за одну смену составляет 2880 сомони (480 л · 6 сом.).

Сумма затрат базового топочного агрегата (действующего на жидком виде топлива) за смену составляет 3030,4 сомони (150,4+2880).

В новом топочном агрегате согласно Малого патента ТЈ № 956 за 8 часов работы с дополнительным обогреванием зданий цеха и увлажнения хлопкового волокна затрачивается 500 кг природного угля. При цене 0,60 сомони за 1,0 кг угля составляет 300 сомони, а затраты на использование электроэнергии составляет 112,8 сомони (транспортирования сушильного агента с ВЦ-10, 30 кВт/час · 0,47 сом.).

Сумма затрат нового топочного агрегата за смену составляет 412,8 сомони (300+112,8).

При применении нового теплообразователя экономический эффект составит:

$$\mathcal{E} = [(3030,4 + 0,15 \cdot 3000 \text{ сомони}) - (412 + 0,15 \cdot 3000 \text{ сомони})] = 2617,6 \text{ сомони/смену.}$$

Хлопкоперерабатывающие предприятие работают в две смены, тогда экономический эффект за один месяц работы теплообразователя составляет около 157056 сомони.

Экономическая эффективность от использования электрического теплообразователя.

Ниже приводятся результаты проведенных расчетов экономической эффективности от внедрения в производство инновационной технологии – нового электрического теплообразователя.

Расход материалов для изготовления одной установки теплообразователя составляет около 2000 сомони, а общая сумма расходов для изготовления двух установок с учетом прочие расходы составляет около 7000 сомони.

Расход электроэнергии на две установки составляет около 100 кВт·час, при цене за 1 кВт электроэнергии для промышленных предприятий 46 дирам (0,46 сомони на состоянии 2018году) без учета НДС.

Таким образом, работа двух установок складывается из следующих затрат:

- 1) 100 кВт час x 0,46 сомони = 46 сомони в час;
- 2) 1 смена работы предприятия 7 часов, 7 x 46 сомони = 322 сомони;
- 3) предприятие работает в две смены, 322 сомони x 2 = 644 сомони;
- 4) в месяц предприятие работает 26 дней, 26 x 644 = 16744 сомони;
- 5) сезон работы предприятия 6 месяцев, 6 x 16744 = 100464 сомони.

С учетом суммы затрат для изготовления установки и затраты на электроэнергию получим:

$$\sum C_{\text{затрат}} = C_{\text{эл.эн.}} + C_{\text{мат.}} = 100464 + 7000 = 107464 \text{ сомони.}$$

С учетом курса иностранной валюты (доллар США),

1 долл. = 8,82 сомони по курсу Национального банка РТ на состоянии 10.02.2018 г., итак, $107464 : 8,82 = 12184$ долл. Т.е. при пересчете на у.е. составляет 12184 у.е. Таким образом, экономия от внедрения электрического теплообразователя на одно хлопкоперерабатывающем предприятии составляет 12184 у.е. или 122000 сомони.

Для сравнения разницы прибыли предприятия приведем сравнительные расчеты теплогенератора работающего на дизельном топливе. При использовании дизельного топлива на топочных агрегатах для выработки тепла и её транспортировании в камеру сушки необходимо 2 или 3 вентилятора, которые в среднем затрачивают от 30 до 50 кВт электроэнергии. На хлопкоперерабатывающих предприятиях для подсушки 1 тонны влажного хлопка-сырца и снижении его влажности от 13,0% (норма влажности хлопка-сырца при хранении) до 8 – 9% (технологическая норма влажности хлопка-сырца) в топочных агрегатах, необходимо в среднем потратить 8,6 кг дизельного топлива.

В 2022г. На ООО «Водии Вахш» из общего заготовленного объема хлопка-сырца в среднем 10000 тонн подвергались подсушке перед поступлением в основное производство.

Таким образом, $Q_{\text{х/с}} = 10000 \times 8,6 \text{ кг дизельное топливо} = 86000 \text{ кг} = 86 \text{ тонны топлива}$, т.е. для подсушки 10000 тонн хлопка-сырца необходимо потратить 86 тонн дизельного топлива.

При стоимости 1кг дизельного топлива 6,2 сомони (при цене за топливо в 2018году), составляет:

$$C_{\text{топ.}} = 86000 \times 6,2 = 533200 \text{ сомони.}$$

Это сумма при пересчете на иностранную валюту (доллар США) составляет: $361200 \text{ сомони} : 8,82 = 604535 \text{ у.е.}$

Теперь, рассчитываем разницу расходов:

$$\sum \text{общ} = C_{\text{топлива}} - C_{\text{электр. энергия}} = 533200 - 107464 = 425736 \text{ сомони.}$$

Примечание: если ввести расчет эффективности при нынешней цены на горяче-смазочные материалы, тогда получится другое значение.

Использование установки электрического теплообразователя по сравнению с топочными агрегатами работающих на дизельном топливе при переработке 10000 тонн хлопка-сырца даст экономический эффект в размере 48269 у.е.

Таким образом, применение новых инновационных разработках на хлопкоперерабатывающих предприятий весьма эффективны, в связи с тем, что во-первых используется

местные дешевые ресурсы, являющимися импортозамещающих продукций, во-вторых сохраняется важнейший качественный показатель хлопкового волокна – её природный цвет, которые наряду с другими параметрами определяет её стоимость на внешнем рынке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иброгимов Х.И., Рузиев Р.Б. и др. Теплообразователь. Малый патент ТД 82, заявлено 30.03.2007, заявка № 0700092, зарегистрировано в Гос. Реестре изобретений РТ от 13.08.2007 г. Государственное патентное ведомство Республика Таджикистан.
2. Иброгимов Х.И., Рузиев Х.Г. и др. Теплообразователь. Малый патент № ТД 956, заявлено 01.03. 2018., заявка № 1801182, Государственное патентное ведомство Республика Таджикистан. Дата выдачи патента от 21.11.2018 г.
3. Голофаст В.А. Интегральная оценка эффективности изменений производственной деятельности предприятий / В.Л. Голофаст, А.А. Миллер // Научно-технические ведомости СПбПУ. Серия экономические науки. 2010. – №2(96). – С.83-88.
4. Кондратьев С.В. Теория и практика управления хозяйственными системами / Учебное пособие. Юргинский технологический институт. Томск. Изд-во Томского политехнического университета. 2010. – 173 с.
5. Баторова С.Р. Алексеева Р.Д. Расчет экономической эффективности внедрения новой техники на предприятиях легкой промышленности. Методические указания по выполнению экономической части дипломного проекта для студентов специальности 1504.06 “Машины и аппараты текстильной, легкой промышленности” 1504.08 “Бытовые машины и приборы”. – Улан-Удэ, –2006. – 20 с.
6. Расчет экономической эффективности внедрения новых технологических процессов / Учебно-методическое пособие Белорусский национальный технический университет. Минск. 2010. – 56 с.

Косимов И.Л.

Косимов Исмаил Латипович – Институт математики им. А. Джураева НАНТ Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Тел. (+992) 918487637. E-mail: qosismoil@yandex.ru. ismoilq612@gmail.com.

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЛЯ ДИАГНОСТИКИ СТЕНОКАРДИИ ПО КЛИНИЧЕСКИМ ДАННЫМ

Целью данной статьи является разработка и реализация модели диагностики стенокардии на основе клинических симптомов с использованием алгоритмов искусственного интеллекта, в частности метода дерева решений, на языке программирования Python. В работе ставится задача изучения возможностей интеллектуального анализа медицинских данных для построения интерпретируемых диагностических моделей, способных повысить точность и оперативность выявления признаков стенокардии.

Введение. Современная медицина активно использует достижения информационных технологий для повышения качества диагностики и лечения заболеваний. Одним из актуальных направлений является применение алгоритмов искусственного интеллекта в клинической практике. Особенно востребованы такие подходы в кардиологии, где ранняя и точная диагностика заболеваний, включая стенокардию, имеет решающее значение для сохранения жизни пациента. Стенокардия — форма ишемической болезни сердца, проявляющаяся болями в грудной клетке, и может быть трудно диагностируема на ранних стадиях, особенно при ограниченных ресурсах. В данной статье рассматривается

возможность построения диагностической модели на основе метода дерева решений — одного из наиболее интерпретируемых алгоритмов машинного обучения. В статье приводится анализ важнейших признаков, оценка точности классификации и обсуждаются перспективы применения подобного подхода в медицинской практике.

Математическая модель:

Построение математической модели для диагностики стенокардии (на основе дерева решений).

Пусть имеется множество клинических данных:

$$D = \{(x_i, y_i) | i = 1, 2, \dots, n\}$$

где:

- $x_i = (x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{im}) \in \mathbb{R}^m$ — вектор признаков пациента i (например, боль в груди, отдышка, тошнота, потливость и др.),
- $y_i \in \{0, 1\}$ — целевая переменная:
 $y_i = 1$, если у пациента диагностирована стенокардия,
 $y_i = 0$, если нет.

Цель модели:

Построить функцию принятия решений:

$$f(x): \mathbb{R}^m \rightarrow \{0, 1\}$$

такую, что:

$$f(x_i) \approx y_i$$

т.е. функция правильно классифицирует наличие стенокардии по симптомам пациента.

Для решения данной задачи используется один из методов машинного обучения — метод дерева решений.

Функция $f(x)$ реализуется в виде **дерева решений**, состоящего из узлов с логическими условиями:

$$f(x) = \begin{cases} 1, & \text{если } x_3 > 0.5 \\ x_1 = 1 & \\ 0, & \text{иначе} \end{cases}$$

Общая модель строится путём **рекурсивного разбиения** пространства признаков $\mathbb{R}^m$ на подпространства с однородными метками y , используя критерии: [9, стр.190, 10, стр.55].

$$G(t) = 1 - \sum_{k=1}^K p_k^2$$

или **Энтропию**:

$$H(t) = - \sum_{k=1}^K p_k \log_2 p_k$$

где p_k — доля объектов класса k в узле t .

Обучение и проверка:

Алгоритм оптимизирует разбиения, минимизируя импурность (Gini или энтропию), и строит дерево глубины d , которое затем применяется для новых пациентов.

Таблица 2. Клинические симптомы стенокардии с указанием научных источников
Table 2. Clinical Symptoms of Angina with Referenced Scientific Sources. [1, 2, стр.2]

№	Симптом	Клиническая характеристика	Научное/медицинское подтверждение
1	Боль в груди	Давящая, жгучая, стягивающая боль в центре груди, иногда отдаёт в руку, шею, челюсть	ESC (2019), АНА/ACC (2021), Минздрав РФ, Приказ № 56 от 2016 г.
2	Иррадиация боли	Распространение в левое плечо, лопатку, спину, челюсть	ESC Guidelines (2019), ACC/AHA, клин. Рекомендации Минздрава РФ
3	Одышка	Чувство нехватки воздуха при нагрузке	ESC (раздел “Atypical Angina”), АНА Clinical Statement (2021)
4	Повышенная утомляемость	Усталость даже при обычной активности	Подтверждено в FRISC-II, COURAGE Trial, и ESC 2019
5	Холодный пот (диафорез)	Часто сопровождает приступы стенокардии или инфаркта	АНА, ACC, Минздрав РФ – клинические рекомендации
6	Тошнота, головокружение	Неспецифические, но возможные проявления у пожилых и женщин	АНА: Women and Heart Disease (2021), ESC Guideline
7	Симптомы при нагрузке	Симптоматика возникает при ходьбе, подъёме по лестнице, стрессах и холоде	Основано на стресс-тестах, ESC и ACC/AHA
8	Уменьшение симптомов в покое	Обычно симптомы проходят через 1–5 минут после отдыха или приёма нитроглицерина	Минздрав РФ, ESC Clinical Protocols
9	Отсутствие связи с дыханием	В отличие от плевральной боли, стенокардия не усиливается при вдохе	Дифференциальная диагностика, ESC/AHA

При создании компьютерной модели формулируются вопросы для обучения модели и принятия решений. Вопросы обосновываются на основе данных таблицы 1 и 2. Вопросы задаются при выполнении программа на Python

Вопросы:

Есть ли боль в груди (1– да, 0 – нет)?

Боль отдаёт в руку/спину/челюсть (1 – да, 0 – нет)?

Есть ли одышка (1 – да, 0 – нет)?

Чувствуете ли утомляемость (1 – да, 0 – нет)?

Выделяется ли холодный пот (1 – да, 0 – нет)?

Присутствует ли тошнота (1 – да, 0 – нет)?

Появляются ли симптомы при физической нагрузке (1 – да, 0 – нет)?

Исчезают ли симптомы в покое (1 – да, 0 – нет)?

Результат программа:

Введите симптомы:

Есть ли боль в груди (1 — да, 0 — нет)? 1

Боль отдаёт в руку/спину/челюсть (1 — да, 0 — нет)? 1

Есть ли одышка (1 — да, 0 — нет)? 1

Чувствуете ли утомляемость (1 — да, 0 — нет)? 1

Выделяется ли холодный пот (1 — да, 0 — нет)? 1

Присутствует ли тошнота (1 — да, 0 — нет)? 0

Появляются ли симптомы при физической нагрузке (1 — да, 0 — нет)? 0

Исчезают ли симптомы в покое (1 — да, 0 — нет)? 0

Решение дерева:

Проверка: [Симптомы при нагрузке] = 1 > 0.50

Проверка: [Боль в груди] = 1 > 0.50

Проверка: [Тошнота] = 1 > 0.50

Рисунок 1. Компьютерная модель дерева решений для диагностики стенокардии
Figure 1. Decision Tree-Based Computer Model for the Diagnosis of Angina

Выводы:

В данной работе была разработана и реализована математическая и компьютерная модель диагностики стенокардии на основе клинических симптомов с использованием метода дерева решений — одного из наиболее интерпретируемых алгоритмов машинного обучения. Проведённая классификация позволила выявить ключевые симптомы, оказывающие наибольшее влияние на постановку диагноза, такие как боли в груди, одышка, потливость и другие.

Литератури

1. Минздрав РФ. Приказ № 56 от 20.02.2016 г. — Клинические рекомендации по ИБС.
2. Куликов А. Г., Шляхто Е. В. Ишемическая болезнь сердца: Руководство. — М.: ГЭОТАР-Медиа, 2020.
3. Клин. Рекомендации РКО и Минздрава РФ: <https://cr.minzdrav.gov.ru>
4. Қосимов И.Л. Фарқи байни зеҳни сунъӣ, омӯзиши мошинӣ, омӯзиши амиқ ва шабакаҳои нейронӣ. // Қосимов И.Л., Қосимова М.И. / Маводҳои Конфронси байналмилалӣ илмӣ-назорӣ бахшида ба «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои

табиатшиносӣ, дақиқ ва Риёзӣ дар соҳаи илму маориф» ва 80-солагии зодрузи профессор Боймурод Алиев. Душанбе, 2025 EDN: XTGXKT

5. Косимов, И.Л. Косимова М.И. Решение некоторых сложных математических задач с помощью языка программирования высокого уровня Python // Вестник Таджикский национальный университет. – 2023. №3. – С.24-34. ISSN: 2413-452X

6. Косимов, И.Л. Рахматова Г.И. Компьютерное моделирование физических процессов средствами языка программирования Python 3.10 // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. – 2022. – №.3. – С.106-115.

7. Косимов, И.Л. Возможности языка программирования Python в решении системы линейных уравнений // Вестник Института развития образования. Душанбе 2021 - №1 (33). – С.236-240. EDN: KUXMDN.

8. Қосимов И.Л., Қосимова М.И. Амсилаи компютерӣ шинохти нутқ дар забони барномасозии сатҳи баланд python 3.11. // Маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи, бахшида ба «солҳои 2020-2040 эълон гардидани 20-солаи омӯзиш ва рушди илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» ва «75-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон». Душанбе – 2023. С. 86-90. EDN: CXKPDA.

9. Косимов И.Л. Теория и концепции машинного обучения, искусственного интеллекта и нейронных сетей. – Вестник Академии образования Таджикистана. 2024. № 4 (54). С. 189-196. – ID:80275199 EDN: KYHWWX.

10. Касимов И.Л. Компьютерное моделирование деревьев решений на основе алгоритмов и методов машинного обучения в среде Python / И.Л. Касимов, Н.И. Юнусов, Ш.Ш. Зияев // Политехнический вестник. Серия Интеллект. Инновации. Инвестиции. № 3 (71) 2025, - 51-57 ст.

Шамшеров Д.О., Абдуллоев А.Ф., Закирова М.З.

ХУСУСИЯТҲОИ АУДИТИ ҶҲДАДОРИҲОИ ҲИСОБӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Магистрантони бахши 2-юми ихтисоси 250108 ДДТТ.

Шамшеров Д.О., Абдуллоев А.Ф., Закирова М.З.

Аннотатсия: дар мақолаи мазкур муаллифон чигуна дар шароити иқтисоди бозорӣ корхонаҳо ҷои намоёнро ишғол намудан, барои пешравии иқтисодӣ нақши ниҳоят калонро бозидани иқтисоди рақамиро дар фаъолияти корхонаҳо рушду нумӯёбанд, чун яке аз звеноҳои марказии системаи ташкили механизми бозор нишон додаанд. Натиҷаҳои санҷиши аудиторӣ асоси бисёре аз қарорҳои иқтисодӣ мебошанд, аз ин рӯ фаъолияти аудиторӣ дар ҳамаи мамлакатҳои дунё бо таври қатъӣ ба танзим дароварда мешавад. Дар якҷоягӣ бо аудит дигар намудҳои назорат арзи вучуд менамоянд. Шартҳои асосии фаъолияти аудиторон-мустақилият аст, ки назар ба мустақилияти ревизорон-назоратчиёни давлатӣ ва маъмурӣ хеле васеътар мебошад.

Калидвожаҳо: Аудит; аудиторӣ; давраи санҷиш; амалиёт; ҳисобот; мақсад; ҳисоботи молиявӣ; камбудии иқтисодӣ; ҷҳдадори; субъект-объект; корхона; андоз; сарчашма; методика ва ахбории корхона; аудити дохилӣ; аудити беруна; аудити ихтиёрӣ; аудити ҳатмӣ

Бӯҳрони шадиди иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929-1933 ба инкишофи аудит тақони сахте дод. Ин бӯҳрон ба муфлисшавии оммавии ташкилоту корхонаҳои шаклу сохторҳои гуногуни иқтисодӣ ва идоракунии дошта, хусусан ҷамъиятҳои саҳҳомӣ сабаб гашт ва дар навбати худ ба инкишофи минбаъдаи фаъолияти аудиторӣ таъсири мусбат расонд. Тартиб ва тасдиқи қатъии ҳисобот ва баланси корхонаҳоро аз тарафи аудиторони соҳибхитӣ талаб намуд. Аудит силоҳи ниҳоят тавоно ба муқобили қаллобӣ ва ҳанноти гашт. Дар

натиҷа фаъолияти аудиторӣ дар самтҳои ташкилӣ- ҳуқуқӣ хеле такмил ёфт. Ҳамин тариқ фаъолияти аудиторӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ тавлид гашта, қисми таркибии он иқтисодиёт мебошад.

Инкишофи минбаъдаи аудитор ба се давра тақсим намудан мумкин аст: Давраи якуми инкишофи аудит то охири солҳои 1940-умро дар бар мегирад, ки онро аудити тасдиқунанда номидан мумкин аст. Сабаби асосии чунин номгузорӣ кардан дар он аст, ки аудиторон дар ин давра ба санҷиши ҳуҷҷатҳои. Ки амалиётҳои қайдшудаи пулӣ ва дурустии гурӯҳбандии онҳоро дар ҳисоботҳои молиявӣ тасдиқ мекарданд, машғул буданд. Яъне дар ин давра асосан сабтқунакҳо ва ҳуҷҷатҳо санҷида мешуданд. Давраи дуюми инкишофи аудит аз ибтидои солҳои 1950 то солҳои 1970-ро дар бар мегирад. Аудити ин давраро аудити системаи самтнок номидан мумкин аст. Хусусан дар ҳамин давра аудиторон ба фаъолияти машваратӣ машғул буданд. Муносибати системавии самтнок ба аудит имконият дод, ки танҳо системаҳои, ки амалиётро назорат мекунанд, муоина карда шаванд.

Мақсади асосии аудит ин ифодаи фикр оиди боваринокии ҳисоботҳои молиявӣ, дарёфт, пешгирӣ, баҳодиҳии суғуртавӣ ва эътирофи камбудии ҳаёти иқтисодӣ, расонидани хизмат, ёрӣ ва ҳамкорӣ бо мизоҷ мебошад. Мақсади дигари аудит – ин ҳалли вазифаҳои аниқе, ки қонунгузорӣ, системаи танзими меъёрии фаъолияти аудиторӣ, уҳдадорихои шартномавии аудитор ва мизоҷ муқаррар намудаанд, мебошад. Мақсади асосии аудит бо ҳал намудани вазифаҳои зерине, ки дар шартномаи басташуда бо мизоҷ омадааст, пурра карда мешавад:

Дарёфти захираҳои истифодаи беҳтари захираҳои молиявӣ;

Таҳлили дурустии ҳисоби андозҳо;

Коркарди чорабиниҳо барои беҳтарсозии ҳолати молиявии корхона, муносибгардонии хароҷотҳо ва натиҷаи фаъолият.

Вазифаҳои аудитор шартан ба 3- гурӯҳ чудо намудан мумкин аст:

Назоратӣ –тафтишотӣ;

Машваратӣ –пешгӯӣ;

Машваратӣ –баҳодиҳӣ.

Аудиторон ё ширкатҳои аудиторӣ метавонанд чунин намудҳои хизматрасониро ба ҷой оранд :

1. Тафтиши новобастаи берунаи ҳисоботи молиявӣ, ҳуҷҷатҳои пардохти пулу ҳисоби баёноту андозситонӣ ва дигар маҷбурияти молиявӣ ва талаботи субъектҳои иқтисодӣ;
2. Пешбинӣ кардани фаъолияти ҳоҷагиву молиявии корхона;
3. Ташкили суҳбат оид ба масъалаҳои молиявии андозситонӣ, бонкӣ ва дигар қонунгузориҳои ҳоҷагии ҚТ;
4. Ба роҳ мондан, барқарор кардан ва ташкили ҳисоби молиявӣ, тартиб додани баёнот оид ба даромад ва ҳисоби молиявӣ;
5. Экспертизаи фаъолияти молиявӣ, баҳогузориҳои воситаҳои ҳоҷагӣ аз рӯи намуди ҷойгиршавӣ ва сарчашмаҳои ташкилбиво мақсади сафарбаркунӣ;
6. Омӯзиши кормандони хизматӣ ва баҳисобгирии корхона;
7. Таъмини методика ва ахбории корхона;
8. Расонидани дигар ёриҳо оид ба фаъолияти касбии аудиторон ; Мувофиқи моддаи 7-уми қонуни Қ Т «Оиди фаъолияти аудиторӣ» чунин намудҳои аудит маълуманд:

1. Аудити дохилӣ;
2. Аудити беруна;
3. Аудити ихтиёрӣ;
4. Аудити ҳатмӣ.

Аудити дохилиро контролинг низ меноманд. Ин намуди аудит аз ҷониби кормандони корхона ба амал баровардашуда, барои назорати ҳолат ва вазъияти молиявии дохилӣ -

хоҷагӣ, дарёфти захираҳо ва таъмини маъмурият бо тавсияҳо оиди афзоиши самаранокии иқтисодии корхона таъин шудааст

Таснифи вазифаҳои фаъолияти аудиторӣ

Аудити беруна бошад, аз тарафи ширкатҳои алоҳидаи аудиторӣ, ки санҷиши ташкилотҳои дигарро амалӣ мегардонанд, гузаронида мешаванд. Зери мафҳуми аудити беруна экспертизаи мустақил ва таҳлили ҳисоботи молиявии нашршавандаи субъекти хоҷагидориро бо мақсади муайянкунии бозътимодӣ, пуррагӣ ва мувофиқати он ба қонунгузорӣ, инчунин машваратдеҳиро оиди масъалаҳои баҳисобгирӣ, андоз, молия, ташкилӣ ва ғайра мефаҳманд.

Аудити ихтиёрӣ ё ташаббусӣ мувофиқи қарори ҳуди субъектҳои иқтисодӣ, ё бо супориши тарафҳои манфиатдор (ҳамкор), агар санҷишро қонунгузорӣ муқаррар накарда бошад, гузаронида мешавад. Ҳар қадар иқтисоди бозоргонӣ инкишоф ёбад, рақобат пурқувват ва робитаҳои ҳамкорӣ мураккаб мегарданд, таҷрибаи гузаронидани аудити ихтиёрӣ хеле васеъ гаштани имконпазир аст, яъне барои гузаронидани он замина мустаҳкамтар мегардад.

Намудҳо ва шаклҳои назорат.

Аудити ҳатмӣ бошад, аз тарафи мақомоти давлатӣ таъин карда мешавад. Корхонаву хоҷагикҳое, ки аз тарафи давлат ва системаи батанзимдарории фаъолият мувофиқи шакл, намуди фаъолият, нишондиҳандаҳои молиявӣ – хоҷагӣ барояшон гузаронидани аудит таъин гардидааст, бояд аққалан як маротиба дар як сол ҳисоботи худро аз санҷиши мустақили аудитории гузаронанд, ё ҳисоботи молиявиашон ба санҷиши аудитории фаро гирифта шавад. Ҳаҷм ва тартиби гузаронидани аудити ҳатмӣ аз тарафи мақомоти идоракунии давлатӣ аниқ карда мешаванд.

Натиҷаҳои санҷиши аудиторӣ асоси бисёре аз қарорҳои иқтисодӣ мебошанд, аз ин рӯ фаъолияти аудиторӣ дар ҳамаи мамлакатҳои дунё бо таври қатъӣ ба танзим дароварда мешавад. Дар ҚТ фаъолияти аудиторӣ дар асоси қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» ба танзим дароварда мешавад. Мақомоти батанзимдарорандаи фаъолияти аудиторӣ дар ҚТ Комиссияи Таҳасусӣ ва Палатаи Аудиторон мебошанд. Комиссияи Таҳасусӣ дар маҷлиси умумии Палатаи аудиторон ба мӯҳлати 5-сол интихоб карда мешавад. Ин комиссия доимамалкунанда буда, самтҳои асосии фаъолияти он бояд чорабиниҳои зеринро дар бар гирад:

Додани литсензияҳо барои амалигардонии литсензонидани фаъолияти аудиторӣ;
- Ташкил ва гузаронидани аттестатсияи аудиторон, аз ҷумла хориҷиёне, ки дар ҚТ ба фаъолияти аудиторӣ машғул шудан мевоҳанд ;
-Муайянкунии номгӯи марказҳои таълимӣ-методӣ барои омӯзонидан ва тайёркунии аудиторон;

Муқоисаи аудит ва тафтишот

Нишонаҳо	Аудит	Тафтишот
Мақсад	Ифодаи фикр оиди боваринокии ҳисоботҳои молиявӣ, дарёфт, пешгирӣ, баҳодихии суғуртавӣ ва эътирофи камбудихии ҳаёти иқтисодӣ, расонидани ҳадамот, ёрӣ ва ҳамкорӣ бо мизоч.	Дарёфт, пешгирӣ ва баҳодихии камбудихӣ бо мақсади ислоҳи онҳо ва чазодихии гунаҳкорон.
Характер	Фаъолияти соҳибкорӣ	Фаъолияти иҷроия, иҷроиши фармону супоришот
Асосҳои муносибати тарафайн	Ихтиёрӣ, фаъолияти дар асоси шартнома	Маҷбурӣ, фаъолият дар рӯи фармони мақомоти болоӣ ё давлатӣ
Робитаҳои идоракуни	Робитаҳои гори зонталӣ, (уфуқӣ) баробархуқуқӣ дар муносибат бо мизоч, ҳисобот дар назди он	Робитаҳои вертикалӣ, (амудӣ) таъинот аз тарафи

		умури болой, ҳисобот дар назди он оиди иҷроиш
Принсипи пардохти хизмат	Мизоч ҳаққи хизматро мепардозад	Пардохти музди муҳнат аз тарафи мақомоти болой ё давлатӣ
Вазифаҳои амалӣ	Беҳсозии ҳолати молиявии мизоч, ҷалби пасивҳо (инвесторон, кредиторон) ёрӣ ва қатъи суистеъмол мушовира ба мизоч	Хифзи активҳо, пешгирӣ ва қатъи суистеъмол
Ҳуқуқӣ	Ҳуқуқи шахрванди – дар асоси шартномаҳои хочагӣ	Ҳуқуқи маъмурӣ, дар асоси қонунҳо, нишондодҳо ва фармонҳои мақомоти болой ё давлатӣ
Объект	Ҳамаи он чизе, ки қобилияти пардохти мизочро паст мекунад ё вазъи молиявии ўро муташанниҷ, мегардонад	Ҳамаи он чизе, ки қонунгузории амалкунанда ва сиёсати баҳисобгирии корхонаро вайрон мекунад
Натиҷаҳо	Хулосаи аудитор ва тавсияҳо ба мазоч	Акти ревизия, хулосаҳои таҳлилий, нишондодҳои ҳатмӣ, ва санҷиши иҷроиши онҳо
Ғносеологӣ	Санҷиши бозғайтимоли ахборот дар ҳисоботҳои молиявии мизоч	Муқарраркунии қонунӣ будани амалиётҳои гузаронидашуда, ва набудани дуздихо

Манбаи маълумотҳо барои гузаронидани тафтиши аудитории ин навиштаҷотҳои маълумоти ҳисобҳои муҳосибӣ, ҳуҷжатҳои аввала, китоби асосӣ ва ҳисоботҳои молиявӣ мебошад. Аудитор дар вақти тафтиш мавҷудияти ҳуҷжатҳои меъёри оиди ҳисоббаробаркунӣ ҳамчун ҳуҷжатҳои истифодашаванда ба тартибдории онҳо тарзи рақамгузории журналҳои бақайдгирии ҳуҷжатҳо, графики гирдгирдиши ҳуҷжатҳо, тарзи ба архив супоридани онҳо, ташкили назорати дохило ро тафтиш карда мебарояд.

Тафтиши ҳолати ҳисоббаробаркунии аз гузаронидани барӯйхатгирии онҳо ё таҳлили маводҳои барӯйхатгирии гузаронидашуда ба амал бароварда мешавад.

Муоинаи таҳлили ҳолатҳо ба аудитор имконият медиҳад, ки диққати худро ба ҳолатҳое, ки аз сустии системаи назорати дохили зиддият, ихтилоф, шубҳанокии қонуният ё ҳақоният дошта бошад равона кунад.

Мақсади аудити ўҳдадорӣ ҷамъоварии далелҳо барои баёни ақидаи аудитор доир ба дурусти, саривақти ва пурагии инъикоси ўҳдадориҳо дар рафти баҳисобгирии мебошад. Асосан далелҳо оид ба ҳисоббаробаркунии бо молтаъминкунандагон ва дигар кредиторон; эътимоднокии бақия оид ба ҳисоббаробаркунии бо буҷет, ҳисобкуни ва пардохти андозҳо ва бочҳо, дуруст бурдани баҳисобгирии оиди ин ҳисоббаробаркунии тартибдиҳии ҳисоботҳо ва мувофиқати маълумотҳо бо регистрҳои баҳисобгирии бо маълумотҳои ҳисоботҳои андоз; риояи қонунгузорӣ ва тартиби ҳисоббаробаркунии оиди пардохти музди меҳнат мебошад.

Предмети аудити ўҳдадориҳо ин чараёнҳо ва амалиёти хочагии бо амалиётҳои ҳисоббаробаркунии корхона оид ба ўҳдадориҳо дар назди кредиторон, буҷет, коргарон инчунин муносибатҳои дар ин ҳолат ба амал омада дар корхона ва берун аз он мебошад.

Объектҳои аудити ўҳдадориҳо шуда метавонанд:

Унсурҳои сиёсати баҳисобгирӣ:

ўҳдадори-СБҲМ(IAS) 37, ки мувофиқи он корхонаҳо баҳисобгирии ўҳдадориҳоро ба роҳ мемонанд;

- номгӯи ҳисобҳои муҳосиби корӣ, инчунин сохтори ҳисобҳои аналитикӣ оид ба баҳисобгирии ўҳдадорихо;
- тартиби гузаронидани барӯйхатгирии ҳисбаробаркуниҳо;
- шаклҳои бланкҳои ҳуччатҳо, регистрҳои баҳисобгирӣ, ҳисботҳо;
- муҳлати пешниҳоди ҳуччатҳо ба муҳосибот барои пешниҳоди предъявления счетов;
- интизоми меҳнат ва риояи кодекси меҳнат;
- сиёсати пардохти музди меҳнат ва ҳавасмандгардонӣ;
- системаи назорати дохилии амалиётҳо оид ба пардохти музди меҳнат;
- номгӯи андоз ва бочҳо, ки корхона пардохт мекунад, базаи андозбанди оид ба ҳар як андоз ё ин ки боч, меъёрҳои андозҳо ва бачҳо.

2) Амалиётҳо оид ба баҳисобгирии ҳисоббаробаркуниҳо:

- бо молтаъминкунандаҳо ва пудратчиҳо;
- оид ба амалиётҳои қарзӣ;
- бо кредитрони гуногун ва амалиётҳои гуногун;
- оид ба андозҳо;
- оид ба бочҳо;
- оид ба пардохти музди меҳнат;
- оид ба дигар пардохтҳои кормандон;
- ҳисоббаробаркуни бо бучет оид ба андоз аз даромади шахсони воқеӣ;
- ҳисоббаробаркуни оид ба нигоҳдорихо аз музди меҳнат.

3. Навишт дар ҳуччатҳои аввала, регистрҳои баҳисобгирӣ ва ҳисботҳо.

4. Иттилоот оид ба нодуруст бурдани баҳисобгирӣ, норасоӣ, қонунвайронкуниҳое, ки тасдиқоти ҳуччатиашон дар санадҳои тафтишот, санчишҳо, хулосаҳои аудиторӣ ва қарорҳои идораҳои ҳифзи ҳуқуқ мавҷуд аст.

Хотирасон намудан зарур аст, ки ҳуччатҳои меъёри оид ба баҳисобгирии дилҳо объект ё ин ки гурӯҳи, объектҳои шартан ба ду қисм тақсим намудан мумкин аст:

1. Ҳуччатҳои умумии ба ҳамаи объектҳо ё қисми зиёди онҳо мансуббуда;

2. Ҳуччатҳое, ки дар онҳо талабот ба гурӯҳи муайяни объектҳо инъикос карда мешавад.

Ба ҳуччатҳои меъёри оид ба баҳисобгирии ўҳдадорӣ мансубанд:

- 1) Дастурамал оид ба омори музди меҳнат
- 2) Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон
- 3) Оид ба бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

2.3. Аудити ўҳдадорихо дарозмуддат

Мақсади асосӣ аудити ўҳдадорихо дарозмуддат – қонуни будани фаъолияти субъекти иқтисодӣ дар давраи санчиш мебошад.

Вазифаи аудит иборат аст:

1. Саривақт ва пурра тартибдиҳи ҳамаи ҳуччатҳо бо:

- баҳодиҳӣ, баҳисобгирӣ ва барӯйхатгирии сармояи қарзӣ;
- баҳисобгирии натиҷаи оиди сармояи қарзӣ;
- риояи талаби қонуни андоз;
- тасдиқи дурусти бурдани баҳисобгирии сармояи қарзии дарозмуддат;
- тасдиқи дурусти тартибдиҳи ҳуччатҳои гузоштан ба сармояи оинномавӣ ва дигар ташкилотҳо ва фаъолияти якҷоя;
- муайян кардани дурустӣ ва саривақтии пардохти ўҳдадорихо;
- тасдиқи дурусти ҳисботҳои молиявӣ дар қисми:

А) сармояи қарзии кӯтоҳмуддат;

Б) сармояи қарзии дарозмуддат.

2. Ҳуччатҳое, ки ўҳдадориро оиди тарафи додугирифт муайян мекунад, аз он ҷумла:

- ҳуччатҳои муассисон;
- нусха аз реестри саҳомон;
- нусха аз пайнавиштҳои маҷлиси саҳомон, муассисон, шурои директорон ва ғайра;

- сертификати саҳмия ва дигар қоғазҳои қиматнок;
- шартномаи насия (қарз);
- шартнома оиди ғайриҷаҳиш (шартномаҳои шарикон) [ад.20, саҳ.16].

3. Регистри баҳисобгирӣ, аз он ҷумла китоби асосӣ, журнал-ордерҳо, варақаҳо, машинаграммаҳо ва ғ.

4. Шакли ҳуҷҷатҳои баҳисобгирӣ оиди барӯйхатгирӣ:

- фармон оиди ҳайати комиссия оиди барӯйхатгирӣ;
- натиҷаи барӯйхатгирӣ;
- рӯйхати барӯйхатгирии қоғазҳои қиматноки қарзӣ ва ғайра.

Сарчашмаи ахборот дар рафти санҷиши сармояи қарзӣ, ҳисоби 22600 «Уҳдадорҳои дарозмуддат» мебошанд.

Мақсади асосии санҷиш тасдиқ намудани дурустии ҳисоботи молиявӣ оиди амалиётҳо ва ба мақсад мувофиқ будани ин амалиётҳо мебошад. Пеш аз санҷиши аудиторӣ, аудиторон саволномаҳо барои гузаронидани санҷиши уҳдадорҳои дарозмуддат омода месозанд ки чунин аст:

Саволномаҳо барои санҷиши аудиторӣ

Ҷадвали 4.

	Савол	Ҷавоби вариант	Маълумот ё ҳуҷҷат, барои талаб кардан	Таъини маросимҳои аудиторӣ
	Корхона қарзро танҳо аз бонк гирифтааст?	Ҳа		
		Не		- санҷиши пурраи ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ, тартибдиҳӣ, гирифтани ва баргардонидани, тағйирёбии шартҳои пешниҳоди қарз ва насия, ҳисобкунии фоиз ба онҳо.
	Корхона пулро бо тариқи гузаронидани ба суратҳисоб гирифт?	Ҳа		
		Не		- санҷиши пурраи ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ оиди қарзи бонкӣ, ки дар ҳисоби қарзии он нишон додааст. - санҷиши пурраи ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ оиди насия, ки аз ҳазинаи корхона гирифтааст.
	Бузургии фоизи бонкӣ зиёда аз меъёри муайян карда ба ҳарҷот дохил карда шудааст? (барои ҳисобкунии андоз аз ғоида)	Ҳа		
		Не		- санҷиши асоснок оиди дохил намудани маблағи (фоиз нисбати қарзҳо) ҳарҷотҳо (тарҳҳо) барои мақсади андоз аз ғоида.
	Фоиз оиди қарзҳои дарозмуддат пардохта шудааст пас аз истифодабарии объектҳои воситаҳои асосӣ?	Ҳа	Санад оиди ба истифода додани объектҳои воситаҳои асосӣ	

		Не		- санчиши дурустии чамъкунии фоизҳои қарз ба арзиши объектҳои активҳои ғайригардон.
	Ҳаммаи қарзҳои гирифташуда бо мақсад ҳараҷот шудааст?	Ҳа		
		Не		- санчиши ҳақиқии риояи истифодабарии мақсадноки қарз.

Пас аз гузаронидани саволномаи тартибдода ва муқоиса бо ҳуҷҷатҳои шахси аудитшаванда, аудитор дар хулосаи аудиторӣ натиҷаи санчишро оиди дурустии маълумотҳои ҳисоботи молиявии шахси ҳуқуқӣ ибрози ақида намуда, онро тасдиқ мекунад.

Чихеле, ки аз мазмуни мақола бармеояд, масъалаҳои актуалӣ ва муҳимтарин вобаста ба мавзӯ дида баромада шудааст. Шароити нави хоҷагидорӣ ва наздиккунии ҳисоботҳои молиявӣ ба меъёрҳои стандарти байналмилалӣ мушкилотҳои баҳисобгириро дар ҳаёти молиявӣ иқтисодии корхонаҳо ба миён овард. Ин мушкилотҳо дар қори намудани тарзҳои баҳисобгирии уҳдадорҳои молиявиро мувофиқи СБҲМ, ва таснифоти онҳо ва дар таҷрибаи ватанӣ зоҳир мегардад.

Масъалаи муҳимтарин ин истифодабарии низомҳои баҳисобгири ва аудити уҳдадорӣ вобаста ба меъёрҳои стандартӣ байналмилалӣ, ки ба кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат ҳудо мешаванд, дар таҷрибаи ватанӣ ва шароити кам будани низомномаю дастуралалҳо ҳисоб меёбад. Тавсияҳо оид ба татбиқи ин пешрафтҳо дар рушди технологияи рақамӣ барои ҳисоботи молиявӣ оиди амалиётҳо барои гузаронидани тафтиши аудитории дода мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Низомнома оиди баҳисобгирии бухгалтерӣ ва ҳисобот дар ҚТ аз 30 декабри 2012с. №163. Фармоиши вазири молияи Тоҷикистон аз 30.12.12с.
2. Международные стандарты финансовой отчетности, том 1 с МСФО (IAS) 1 по МСФО (IAS) 27-Душанбе, Минфин РТ, 2009 -185 с.
3. Международные стандарты финансовой отчетности, том 2 с МСФО (IAS) 28 по МСФО (IAS) 41 МСФО (IFRS) 1 по МСФО (IFRS) 7 -Душанбе, Минфин РТ, 2009 -323 с.
4. Пучкова С.И., Новодворский В.Д. «Консолидированная отчетность» под редакцией Кандрако Н.П. – М.: ФБК-ПРЕСС, 2013. -224с.
5. О.Николаева, Т. Шишкова, Международные стандарты финансовой отчетности, учебное пособие, издательство УРСС, 2013с.
6. Уроков Д. Назарияи ҳисобгирии бухгалтерӣ, Душанбе-2008с. 245с.
7. Уроков Д. У. ва дигарон «Аудит» Муассисаи масъулияташ маҳдуди «Ҳумо» Душанбе соли 2002, 318с.
8. Н.Т. Белуха, 2003 Киевская областная организация общества «Знания» Украины, 2013, 419с.
9. Положение по бухгалтерскому учету «Учёт материально-производственных запасов» УПП 3/2002, Приказ Минфина РТ от 11.01.2008, № 5.
10. Кондраков Н.П., Иванова Бухгалтерский управленческий учет: Учебное пособие.- М:Инфра –М, 2005.
11. Стандарты бухгалтерского учета, методические рекомендации, Генеральный план счетов: Сборник документов: - Алматы: Раритет, 2013. -320с.
12. Джумаева М.Т.Лизинг – как фактор предпринимательской деятельности// Тенденции развития экономики и высшего образования в условиях глобализации. Материалы второй международной научно – практической конференции (часть II) (16 – 17 мая 2014 года)

Сайтҳо аз интернет:

www.consulting.ru; www.iasb.org.uk; www.tasic-bankreform.ru/map.html; www.icar.ru

ҒАЮРӢ РАӢНО САИДМУРОД

н.и.и., мудири кафедраи фаъолияти гумруки Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.
Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: +992909113378, E-mail: gaurovarano@gmail.com

АБДУҚОДИРЗОДА ҶАМШЕД КОМИЛ

к.э.н. кафедры таможенное дело ТГУК 734055, г.Душанбе, ул.Дехоти,1/2
Тел. (+992900014477) E-mail: tguk@mail.ru

РУШДИ МАҚОМОТИ ГУМРУКИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА НИЗОМИ ИТТИЛООТИИ КОРКАРДИ МАЪЛУМОТИ ГУМРУКӢ (АСИКУДА-И ҶАҲОНӢ)

Анотатсия. ҶорӢ намудани технологияҳои рақамӣ ба коркарди зудтари мол мусоидат мекунад, монеаҳои маъмуриро коҳиш медиҳад ва шаффофияти амалиёти гумрукиро афзоиш медиҳад. Дар ин мақола истифодаи барномаи АСИКУДА дар ҷумҳурии Тоҷикистон, таъсири онҳо ба самаранокии амалиёти гумрукӣ, инчунин мушкilot ва дурнамои рушди минбаъда таҳлил карда мешаванд. Таъсири он ба иқтисодиёт, татбиқи техникӣ ва таҳлили маълумоти ҷамъовардаи барнома барои истифодаи оянда оварда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: технологияҳои рақамӣ, иқтисоди рақамӣ, рақамикунонӣ, хизматрасониҳои гумрукӣ, расмиётигумрукӣ, расмиёти тичорати хориҷӣ.

РАЗВИТИЕ ТАМОЖЕННОЙ СЛУЖБЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ОБРАБОТКИ ТАМОЖЕННОЙ ИНФОРМАЦИИ (WORLD ASIKUDA)

Аннотация. Внедрение цифровых технологий способствует ускорению обработки товаров, снижению административных барьеров и повышению прозрачности таможенных операций. В данной статье анализируется применение программы ASIKUDA в Республике Таджикистан, её влияние на эффективность таможенных операций, а также проблемы и перспективы дальнейшего развития. Представлены её влияние на экономику, техническая реализация и анализ данных, собираемых программой, для дальнейшего использования.

Ключевые слова: цифровые технологии, цифровая экономика, цифровизация, таможенные услуги, таможенные процедуры, процедуры внешней торговли.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи чанд соли охир аст, ки дар самти рақамигардонии иқтисоди мамлакат чораҳои муассир меандешад.

Айни ҳол рақамикунонӣ дар соҳаҳои калидии иқтисоди миллӣ ҷорӣ шуда истодааст, мақомоти гумрук бошад дар самти амалисозии технологияҳои иттилоотиву рақамӣ дар фаъолияти худ пешсаф мебошад ва яке аз ниҳодҳои калидӣ дар ғанӣ гардонидани бучети давлатӣ ва танзими фаъолияти иқтисоди хориҷии мамлакат ба ҳисоб меравад.

Барои таъмини шаффофияти фаъолияти мақомоти гумрук ва стандартикунонии расмиёти гумрукӣ Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМР ҚТ) барои солҳои 2025-2029 таҳия шудааст, ки амалӣ гаштани он барои ба вучуд овардани заминаҳои татбиқи ҳукумати электронӣ, гузариши пурра ба шакли муосири декларатсиякунонии электронии гумрукии молу воситаҳои нақлиёт, рушди босуръати илму техника ва технологияи муосир нақши муҳим мебозад. [2, с.2]

Рушди хизматрасониҳои гумрукӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ барои баланд бардоштани шаффофият ва сифати хизматрасониҳои гумрукии пешниҳодшаванда дар барномаҳои соҳавии мақомот ҳадафгузорӣ шудааст. Пешбинӣ мешавад, ки беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои гумрукӣ барои рушди савдои хориҷӣ дар Тоҷикистон, фаъолияти соҳибкорӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ шароити мусоид фароҳам меорад. Омили асосии расидан ба ҳадафҳои пешгузоштаи мақомоти гумрук дар самти коҳиш додани вақти анҷомдиҳии амалиёти гумрукӣ ва мусоидатнамоӣ ба тичорати байналмилалӣ ин чараёни назорати гумрукӣ мебошад. Вобаста ба ин, мақомоти гумрук ҷиҳати мукамал гардондани фаъолияти худ ва баланд бардоштани самаранокӣ пайвасти технологияҳои рақамиро ҷорӣ менамояд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъини солҳои охир дар самти рақамизатсияи иқтисоди мамлакат чораҳои муассир меандешад. Айни ҳол рақамизатсия дар соҳаҳои калидии иқтисоди миллӣ ҷорӣ шуда, тибқи пешбиниҳо, дигар соҳаҳои бахшҳои низ фаро мегирад. Мақомоти гумрук яке аз сохторҳои пешсаф дар самти амалисозии технологияҳои иттилоотиву рақамӣ ҳисобида мешавад, ки яке аз ниҳодҳои калидӣ дар ғанигардонии буҷети давлатӣ ва танзими фаъолияти иқтисоди хориҷии мамлакат ба шумор меравад.

Мавриди зикр аст, ки рушди хизматрасониҳои гумрукӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ барои баланд бардоштани шаффофият ва сифати хизматрасониҳои гумрукии пешниҳодшаванда дар барномаҳои соҳавии мақомот ҳадафгузорӣ шудааст. Беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои гумрукӣ барои рушди савдои хориҷӣ дар Тоҷикистон, соҳибкорӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ шароити мусоид фароҳам меорад. Омили асосии расидан ба ҳадафҳои пешгузоштаи мақомоти гумрук дар самти коҳиш додани вақти анҷомдиҳии амалиёти гумрукӣ ва мусоидатнамоӣ ба тичорати байналмилалӣ ин ҳудудкоркунонии равандҳои назорати гумрукӣ мебошад.

Мақомоти гумрук ҷиҳати мукамалгардонии ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти худ пайвасти технологияҳои рақамиро ҷорӣ менамояд. Ин имкон медиҳад, ки раванди фаъолияти гумрукӣ зудтар ва шаффофтар чараён гирад, хавфҳои коҳиш ⁷¹ajikist муҳити мусоид барои тичорати байналмилалӣ фароҳам оварда шавад. [2, с.6]

Фаъолияти босамари мақомоти гумрук буд, ки таъини солҳои охир, сарфи назар аз идома ёфтани бӯҳрони молиявӣ-иқтисодӣ, дар робита ба нугувор шудани вазъии сиёсии минтақа ва ҷаҳон, ки боиси ба миён омадани душвориҳои зиёд ҳангоми интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ байни шарикони тичорати хориҷии ҷумҳури гардид, Ҳадамоти гумрук тавонист иҷрои нақшаи пардохтҳои гумрукиро барзиёд иҷро намоӣ, ки инро аз рӯи таҳлилҳои муайян кардан мумкин аст. Сабаби асосии барзиёд иҷро гардидани нақшаи пардохтҳои гумрукӣ, ин аз тарафи мақомоти гумрук дуруст ба роҳ мондани

рақамикунонии гумрукӣ ва амалӣ намудани дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳисоб меравад.

Ҳамзамон, ба роҳ мондани Низоми иттилоотии коркарди маълумоти гумрукии АСИКУДА-и ҷаҳонӣ дар мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҳзани электронии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ дар роҳи соддагардонии расмиёти савдо, кам кардани монеаҳо, рушди тиҷорат, таъмини амнияти иқтисодии мамлакат ва тавсеаи ҳукумати электронӣ дар Тоҷикистон қадами муассир ба шумор меравад.

Низоми иттилоотии мазкур фарогири аксари расмиёти тиҷорати хориҷӣ буда, барои коркарди декларатсияи гумрукӣ ва ҳуҷҷатҳои ҳамроҳикунандаи он, баҳисобгирӣ ва назорати расмиёти транзит, ниғаҳдории муваққатии мол ва автоматикунонии дигар расмиёти гумрукӣ пешбинӣ гардидааст. [4, с.14]

Ин низом барои суръатбахшии барасмиятдарории гумрукӣ тавассути автоматикунонӣ ва соддагардонии расмиёти гумрукӣ равона шуда, бо ин роҳ, кам кардани хароҷоти маъмурии иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва мақомоти давлатиро таъмин менамояд. Ҳамчунин, низоми мазкур ба ғанӣ гардидани бучети давлатӣ тавассути чамъоварии дурусти пардохтҳои гумрукӣ мусоидат менамояд.

Бо мақсади рушди таъминоти иттилоотӣ таҳлили фаъолияти мақомоти гумрук ва тақмил додани равандҳои коркарди зиёди маълумот барои таҳлил ва идораи таваккал, инчунин тақмил додани равишҳо, воситаҳо ва усулҳои коркарди иттилооти танзимшуда ва танзимнашуда, ки аз сарчашмаҳои гуногуни иттилоот ворид мешаванд, аз нав дида баромадани сохтори Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хусуси таъсиси воҳиди алоҳидаи сохторӣ вобаста ба таҳлил ва идораи таваккал ба мақсад мувофиқ ҳисобида мешавад.

АСИКУДА мубодилаи электронии маълумоти заруриро байни иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва мақомоти гумрук бо истифода аз стандартҳои пешрафта таъмин менамояд. Бояд таъкид кард, ки Низоми иттилоотии коркарди маълумоти гумрукии АСИКУДА дар зиёда аз 100 кишвари дунё татбиқ шуда, дар фаъолияти мақомоти гумруки ин давлатҳо муваффақона амалӣ гардида истодааст. [3, с.38]

АСИКУДА як низоми таъмини иттилоотии идоракунии гумрук мебошад, ки аксари расмиёти савдои хориҷиро фаро мегирад. Он манифестҳои гумрукӣ ва эълонияҳо, расмиёти баҳисобгирии муҳосибӣ, расмиёти транзитиро коркард мекунад. Ин низом маълумоти савдоро тавлид мекунад, ки метавонанд барои таҳлили иқтисодии омӯрӣ истифода шаванд. Низоми иттилоотии АСИКУДА дар Женева аз ҷониби дафтари UNCTAD таҳия шудааст. Низоми АСИКУДА бо дарназардошти рамзҳо ва стандартҳои байналмилалӣ

таҳиянамудаи Созмони байналмилалӣ оид ба стандартҳо, Созмони ҷаҳонии гумрук ва Созмони Милали Муттаҳид татбиқ мешавад. Низоми мазкурро ба хусусияти миллии расмиёти алоҳидаи гумрукӣ, тариф ва қонунгузории миллии мутобик намудан имконпазир аст. АСИКУДА мубодилаи электронии маълумоти заруриро байни иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва мақомоти гумрук бо истифода аз стандартҳои пешрафта таъмин менамояд.

Аз моҳи майи соли 2025 фаъолияти дидбонгоҳҳои асосии гумрукии сарҳадӣ дар асоси низоми АСИКУДА ба роҳ монда шудааст ва ин ба мусофирон имкон медиҳад, ки декларатсияҳои гумрукии худро тавассути низоми мутамаккил ва беҳтар пешниҳод намоянд. Ин хизматрасонии рақамӣ эҳтиёҷоти ҳуҷҷатгузорию аз байн бурда, сифати маълумотро беҳтар менамояд ва расмиёти назорати гумрукиро бо стандартҳои байналмилалӣ коркарди мусофирон ҳамоҳанг месозад. Низоми АСИКУДА санҷиши воқеии маълумот, ҷамъоварию мутамаккили иттилоот ва пайгирии пурраи декларатсияҳои пешниҳодшударо таъмин менамояд.

Аз 1 октябри соли 2025 бақайдгирии молҳои воридотӣ ва содиротӣ, инчунин воситаҳои нақлиёт дар Тоҷикистон тавассути низоми иттилоотии гумрукии АСИКУДА ба роҳ монда шудааст. Ин навоарӣ дар доираи барномаҳо ва стратегияҳои давлатии рақамикунории иқтисодиёт амалӣ карда шудааст ва ҳадафи мутобиксозии расмиёти гумрукӣ ба стандартҳои байналмилалӣ мебошад. Низоми АСИКУДА технологияҳои муосири рақамӣ, аз ҷумла унсурҳои зеҳни сунъиро муттаҳид намуда, равандҳои барасмиятдории гумрукиро суръат бахшида, шаффофият ва самаранокии фаъолияти мақомоти гумрукро афзоиш медиҳад.

Гузариш ба АСИКУДА тамоми расмиёт ва низомҳои гумрукӣ, аз ҷумла транзит, баҳисобгирии молҳо, коркарди манифесту декларатсияҳои гумрукиро фаро мегирад ва сифати пардохтҳои гумрукӣ ба буҷети давлатиро беҳтар мекунад.

Барои назорат ва суръатбахшии расмиёти гумрукӣ молинтиколдиҳандагон бояд маълумот дар бораи молу воситаҳои нақлиётро пешакӣ на дертар аз ду соат пеш аз расидан ба сарҳади гумрукӣ тавассути ин система ба таври электронӣ пешниҳод намоянд.

Ин ба самаранокии назорати гумрукӣ ва беҳтар намудани интиқоли молҳо ва воситаҳои нақлиёт дар гузаргоҳҳо суръат мебахшад. Татбиқи низоми АСИКУДА ин як қадами муҳим дар рушди ҳадамоти рақамӣ дар кишвар, фароҳам овардани дастрасии қулай ба хизматрасониҳои гумрукӣ барои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ, мусоидат ба тавсеаи пардохтҳои ғайринақдӣ хоҳад буд. Низоми АСИКУДА аксари расмиёти савдои хориҷиро, аз ҷумла баҳисобгирии муҳосибӣ, транзитӣ ва нигоҳдории борҳоро дар бар мегирад ва маълумотро барои таҳлили оморию иқтисодӣ таъмин намуда, ба беҳтар намудани банақшагирӣ ва мониторинги равандҳои иқтисодӣ мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. 28.12.2024.ш. Душанбе.
2. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон (БМР ҚТ) барои солҳои 2025-2029 (ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 мартӣ соли 2025, № 222).
3. Европейская экономическая комиссия ООН. Практическое руководство по упрощению процедур торговли. Организации. ЕЭК ООН и СЕФАКТ ООН [Электронный ресурс] URL: <http://tfig.unece.org/RUS/contents/org-unece-with-uncefact.htm> (дата обращения: 21.11.2017).
4. Европейская экономическая комиссия ООН. Практическое руководство по упрощению процедур торговли. Инструменты. Формуляр-образец ООН для внешнеторговых документов [Электронный ресурс] URL: <http://tfig.unece.org/>
5. About ASYCUDA [Электронный ресурс] // Automated System for Customs Data (ASYCUDA): [сайт]. URL: <https://asycuda.org/aboutas.asp> (дата обращения: 23.11.2017).
6. General Benefits [Электронный ресурс] // Automated System for Customs Data (ASYCUDA): [сайт]. URL: <https://asycuda.org/awbenefits.asp> (дата обращения: 23.11.2017). [.RUS/contents/recommendation-1.htm](http://tfig.unece.org/RUS/contents/recommendation-1.htm) (дата обращения: 21.11.2017).
7. Technology [Электронный ресурс] // Automated System for Customs Data (ASYCUDA): [сайт]. URL: <https://asycuda.org/awtechnology.asp> (дата обращения: 23.11.2017).

Мирбобоев Рахматуло Мадаюбович

профессор кафедры мировой экономики
Таджикского национального университета,
доктор экономических наук
mirrah56@mail.ru

Хайруллоева Дилноза Саидхуджаевна

ассистент кафедры мировой экономики
Таджикского национального университета
hayrulloevadilnoza@gmail.com

ЦИФРОВОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ТАДЖИКИСТАНА И ЕЁ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

Экономика Таджикистана находится на этапе активного поиска новых моделей роста, основанных на инновациях, цифровых технологиях и международного сотрудничества. В условиях географической удалённости, ограниченности природных ресурсов, структурной зависимости от трудовой миграции, узости внутреннего рынка и недостаточного уровня индустриального развития, цифровые технологии создают уникальное окно возможностей для повышения эффективности экономики и её глобальной интеграции. Цифровое сотрудничество выступает не только сферой обмена технологическими решениями, но и комплексным механизмом институционального, инфраструктурного, научного и образовательного взаимодействия.

В Таджикистане на основе Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года заложены правовые и институциональные основы развития цифровизации экономики. Принятие «Стратегии развития искусственного интеллекта в Республике Таджикистан на период до 2040 года», объявление 2025-2030 годов «Годами цифровой экономики и инновационного развития», Программа развития электронной торговли в Республике Таджикистан на 2025-2029 годы, Концепция перехода к цифровому образованию в Республике Таджикистан на период до 2042 года и реализация государственных программ в сфере ИКТ являются ярким свидетельством этого процесса. В этих документах определены приоритетные направления и созданы правовые и институциональные механизмы для цифровизации и перехода к цифровой экономике.

Сегодня для Республики Таджикистан цифровизация является важной частью национальной стратегии модернизации экономики. В этом контексте международное и региональное сотрудничества в сфере цифровых технологий позволяют не только ускорять модернизацию экономики, но и стимулируют развитие человеческого капитала, улучшение инфраструктуры и повышение инвестиционной привлекательности страны [4, С. 24].

Цифровизация экономики – это активное внедрение и использование цифровых технологий во всех сферах экономической деятельности, приводящее к созданию цифровой экономики, в которой информация и данные становятся ключевыми ресурсами, а бизнес-модели приобретают новые формы благодаря инновациям и автоматизации. Этот процесс направлен на повышение эффективности производства, снижение издержек, расширение доступа к товарам и услугам, а также на создание новых рынков и возможностей.

В целях ускорения цифровой трансформации Таджикистана в рамках цифрового сотрудничества необходимы скоординированные усилия в следующих ключевых областях (рис. 1).

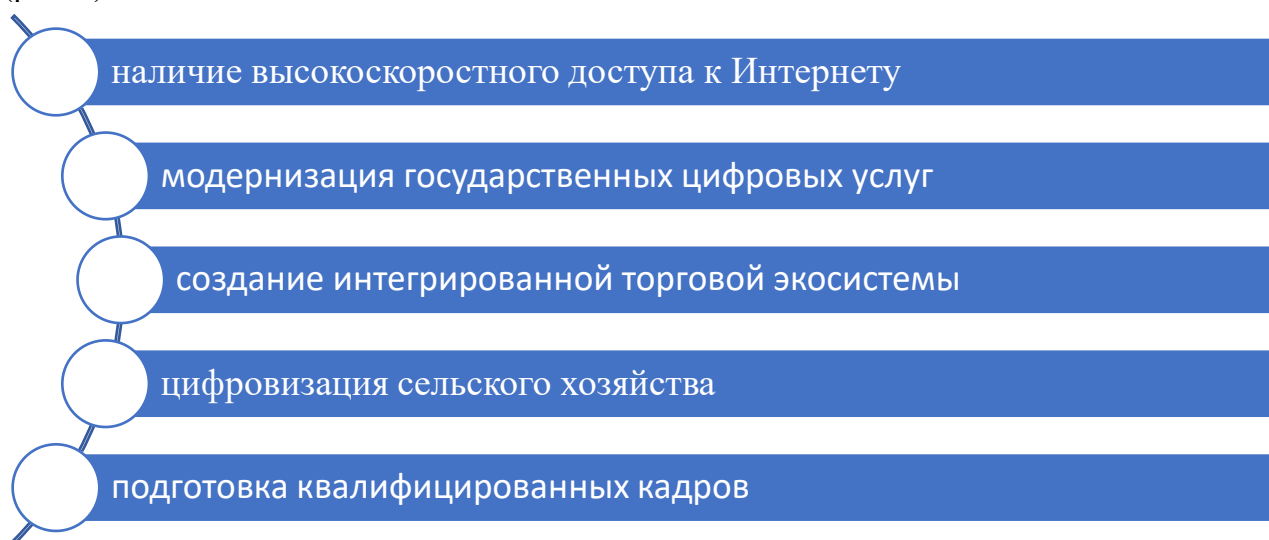

Рисунок 3.15 – Ключевые области цифровой трансформации Республики Таджикистан (разработано автором)

Каждая область требует конкретных мер, таких как расширение инфраструктуры широкополосной связи, обеспечение соблюдения стандартов кибербезопасности и разработка всеобъемлющих законов о защите данных.

Икроми Д.З. отмечает, что «рост доли цифровизации напрямую зависит от наличия в стране соответствующего уровня информационно-коммуникационной инфраструктуры. В оценке развития инфраструктуры не менее важную роль играют такие показатели, как скорость и цена Интернета» [1, С. 214].

Таблица 1 – Количество пользователей Интернета в странах Центральной Азии

Страна	Численность населения, млн. чел.	Количество пользователей Интернета, млн. чел.	Уровень охвата Интернета, %
Казахстан	20,4	19,2	95,0
Узбекистан	37,2	32,7	88,1
Кыргызстан	7,3	6,1	84,2
Таджикистан	10,5	5,1	49,1
Туркменистан	7,6	2,64	39,4

Источник: составлено автором по данным DataReportal.com

Следовательно, Казахстан имеет самый высокий уровень охвата сетью Интернет среди стран Центральной Азии (95%). Таджикистан занимает предпоследнее место, имея 49,1% охвата. Ограниченный доступ к Интернету является серьезным препятствием на пути развития цифровых технологий, что в свою очередь ограничивает потенциал e-commerce, цифровых сервисов и участия в трансграничных цифровых цепочках.

Для улучшения доступа к Интернету в Таджикистане в рамках межгосударственного сотрудничества, Казахстан осуществляет пилотный проект по обеспечению Интернета в 10 сельских населенных пунктах Таджикистана посредством космического аппарата KazSat-3. В случае успеха данного проекта, проект будет расширен для обеспечения Интернетом 50 отдаленных населенных пунктов страны.

Скорость мобильного интернета влияет на цифровизацию в разных сферах: в быту, бизнесе, промышленности и сфере здравоохранения. Это влияние связано с тем, что скорость передачи данных определяет качество сервисов, автоматизацию процессов и доступность цифровых решений. Высокоскоростной интернет важен для передачи данных, которые растут в геометрической прогрессии, и для подключения большого количества подключённых устройств.

Таблица 2 – Данные о скорости мобильного Интернета в странах Центральной Азии

Страна	Место в международном рейтинге 2024 г	Скорость скачивания, Мбит/с
Казахстан	84	73,7
Кыргызстан	82	73,7
Узбекистан	74	86,7
Таджикистан	117	33,3
Туркменистан	147	2,72

Источник: оставлено автором по данным <https://www.speedtest.net/global-index>

Из таблицы 2 видно, что по скорости Интернета Таджикистан отстает от Узбекистана, Казахстана, Кыргызстана. По мнению Д.З. Икроми, «ограниченный доступ к Интернету является серьезным препятствием на пути развития цифровых технологий. А с учетом растущего количества программных приложений, требующих большого объема данных и облачных сервисов, скорость Интернета продолжают оставаться важной областью для политики и инвестиций в этой стране» [1, С. 214].

Для повышения скорости Интернета в Таджикистане в мае 2025 года была запущена первая национальная точка обмена интернет-трафиком TJ-IX. Данный проект направлен на улучшение скорости доступа, снижение затрат и укрепление цифрового суверенитета. Повышению скорости Интернета в Таджикистане способствует прокладка оптоволоконной линии до границы с Китаем осуществляется в рамках проекта строительства высокоскоростной магистральной транспортной сети.

Модернизация системы государственного управления является ключевым элементом цифровой трансформации в стране. Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон заявил, что «цифровизация государственных услуг остается приоритетной задачей. В 2024 году более 70% государственных услуг были переведены в электронный формат, что позволило значительно упростить взаимодействие граждан с государственными органами» [2].

Для модернизации государственных цифровых услуг в рамках межгосударственного сотрудничества подписаны дорожные карты между Министерством искусственного интеллекта и цифрового развития Казахстана, Акционерное общество «Национальные информационные технологии» и Министерством экономического развития и торговли, а также Министерством промышленности и новых технологий Республики Таджикистан. Данные договоренности предусматривают: внедрение конструктора сайтов Единый портал

интернет-ресурсов государственных органов; проведение обучения государственных служащих; предоставление информации по внедрению электронного лицензирования и выделение ваучеров для обучения программистов.

Между Таджикистаном и Казахстаном планируется реализация совместных инициатив в области электронной коммерции, что даст возможность расширить рынки товаров как для Казахстана, так и для Таджикистана. Казахстан планирует принять участие в модернизации цифровой инфраструктуры Таджикистана, включая связь, интернет, системы безналичной оплаты.

29 мая 2025 года Правительство Таджикистана утвердило Программу цифровизации сельского хозяйства на 2025–2029 годы. Документ разработан при поддержке Продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН. Программа направлена на повышение эффективности сельского хозяйства, укрепление продовольственной безопасности, улучшение качества государственных услуг и подготовку отрасли к климатическим изменениям.

Сельское хозяйство обеспечивает около четверти ВВП и 60% рабочей силы, сообщается в программе. Однако оно сталкивается с проблемами, такими как низкая производительность труда, устаревшие методы ведения сельского хозяйства и недостаток финансирования. Цифровизация сельского хозяйства может стать важным инструментом для повышения конкурентоспособности и устойчивости отрасли.

Для Таджикистана и Казахстана очень важен вопрос продовольственной безопасности. Сотрудничество в сфере цифровизации сельского хозяйства рассмотрено в меморандуме о взаимопонимании между Министерством сельского хозяйства Республики Казахстан и Министерством сельского хозяйства Республики Таджикистан в области инновационного и цифрового развития, подготовки и переподготовки кадров сельского хозяйства.

Значимую роль в поддержке цифровизации Таджикистана играет международное сотрудничество, в том числе в рамках программ Казахстанского агентства международного развития (KazAID).

В результате сотрудничества Таджикистана с Казахстаном в области цифровизации, к 2030 году планируется достижение следующих целей:

- обеспечение доступа сельских населенных пунктов к сети Интернет 3G/4G;
- внедрение программы электронного документооборота;
- скорость Интернета в Таджикистане будет увеличена по всей стране, а стоимость снижена;
- повышена цифровая грамотность населения;
- увеличение количества пользователей цифровых услуг;
- развитие электронной торговли;
- частичная цифровизация сельского хозяйства.

Сотрудничество Таджикистана и Казахстана в области цифровых технологий способствует реализации национальных стратегий, направленных на преобразование обеих стран в информационное общество путем создания цифровой экономики и цифрового правительства, а также на достижение устойчивого экономического развития и роста.

В контексте этих процессов одним из ключевых направлений цифровой трансформации в Таджикистане выступает реализация проекта «Цифровые основы Таджикистана», с общим объемом финансирования в размере 39 миллионов долларов США, из которых 30 млн долларов из средств гранта Международной ассоциации развития (МАР) и первоначального гранта в размере 9 млн долларов от правительства Швейцарии [4].

Несмотря на определенный прогресс в осуществление цифровизации в Таджикистане, все ещё сохраняются структурные барьеры: цифровое неравенство регионов, слабая технологическая база промышленных предприятий, недостаток отечественных цифровых компетенций, ограниченная интеграция в международные ИКТ-

сети и низкий уровень участия таджикского бизнеса в трансграничных цифровых цепочках создания стоимости.

Сокращение существующих структурных барьеров и цифрового разрыва является приоритетом для Правительства Таджикистана. Достижению данной цели способствует и плодотворное сотрудничество с странами партнерами и с международными финансовыми институтами,

Таким образом, цифровое сотрудничество представляет собой важнейший и стратегический фактор развития и преобразования экономики Таджикистана в сторону инновационной модели развития, основанной на знаниях, технологиях и высокой производительности. Для усиления этого процесса требуется дальнейшее развитие региональных и глобальных цифровых партнерств, стимулирование трансферта технологий, усовершенствование цифровой инфраструктуры, повышение уровня цифровой грамотности населения и интеграция таджикских компаний в международные цифровые платформы. Создание условий для устойчивого развития цифровой экономики позволит укрепить позиции Таджикистана в мировой системе хозяйствования и сформировать новые драйверы экономического роста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Икромид Д.З. Актуальные вопросы цифровизации в Таджикистане // Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. 2022. Т.15. №6. - С. 214.
2. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона к Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 28 декабря 2024 г. <https://www.tajmedun.tj/ru/novosti/universitet/poslanie-prezidenta-respubliki-tadzhikistan-emomali-rakhmon/>
3. Development Projects: Tajikistan Digital Foundations Project <https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P506611> (4)
4. World Bank. Tajikistan Economic Update: Focusing on Digital Transformation. Washington, 2025. P. 24. URL: <https://documents.worldbank.org/>

Мирбобоева Матлюбахон Ибраимхоновна

доктор PhD кафедры финансы и налога

ГОУ «ХГУ имени академика Бободжона Гафурова»

lubamirboboewa25@mail.ru

ТРАНСФОРМАЦИЯ МЕХАНИЗМОВ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОЙ ПОДДЕРЖКИ НА КРАУДФАНДИНГОВЫХ СЕРВИСАХ В УСЛОВИЯХ РАСШИРЕНИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И РАСПОСТРАНЕНИЯ СВОБОДНЫХ ФОРМ ЗАНЯТОСТИ

В мировой истории еще не было периода, когда человечество не испытывало бы страха перед тем, куда его может завести способность придумывать нечто новое. Карл Маркс указывал, что «машина действует не только как могущественный конкурент, постоянно готовый сделать наёмного рабочего «избыточным». Она становится самым мощным боевым орудием для подавления стачек». Дж. Кейнс предупреждал о том, что технологии влекут за собой массовую безработицу. Люди боятся этого с тех пор, как в начале XVIII века было переведено на промышленные рельсы ткачество, что позволило поднять производительность, но породило опасения, что тысячи работников окажутся на улице.

Думая о масштабах проблем, важно понимать, что многим из нынешних учеников начальных школ предстоит работать по специальностям, которых сегодня даже не существует. Уходят в прошлое времена, когда десятилетиями можно было работать по одной и той же специальности или в одной и той же компании. В условиях «экономики свободного заработка» работникам на протяжении их трудовой жизни придется заниматься самыми разными «подработками», а это значит, что в течение всей жизни им придется учиться. Темпы внедрения инноваций будут и далее нарастать, и развивающимся странам

для обеспечения своей конкурентоспособности в экономике будущего необходимо будет действовать быстро. Чтобы использовать преимущества новых технологий и смягчать наиболее острые из порождаемых ими проблем, им придется «с ощущением совершенной неотложности» осуществлять инвестиции в своих граждан – прежде всего, в образование и здравоохранение, которые являются краеугольным камнем человеческого капитала. Инновации коренным образом изменили качество жизни. Растет продолжительность жизни, широкое распространение получают базовые услуги здравоохранения и образования, увеличиваются доходы большинства людей.

По данным последнего обследования три четверти граждан Европейского Союза, который по образу жизни является мировой сверхдержавой, уверены, что для их рабочих мест новые технологии являются благом. Две трети утверждают, что новые технологии благотворно влияют на общество и еще больше улучшают качество жизни. Несмотря на это, тревоги по поводу будущего сохраняются. Жителей развитых стран беспокоит масштабное воздействие новых технологий на занятость. Они считают, что рост неравенства, усугубляющийся формированием «экономики свободного заработка», способствует неуклонному ухудшению условий труда. В некоторых развитых странах и странах со средним уровнем дохода происходит сокращение рабочих мест в обрабатывающей промышленности вследствие автоматизации. Больше других рискуют оказаться не у дел работники, выполняющие типовые, поддающиеся «кодификации» трудовые операции.

Современные технологии открывают возможности для создания новых рабочих мест, повышения производительности и оказания эффективных общественных услуг. Благодаря передовым технологиям в процессе внедрения инноваций возникают новые отрасли и новые специальности. Однако лишь некоторые из них верны применительно к странам с формирующейся рыночной экономикой. Новые технологии размывают границы компаний, подтверждением чему служит быстрое развитие торговых платформ. Используя цифровые технологии, предприниматели создают глобальные платформенные компании, производственные процессы в которых отличаются от традиционных, предполагающих ввод ресурсов «на входе» и получение готовой продукции «на выходе». Платформенные компании часто генерируют стоимость за счет создания эффекта сети, соединяющей между собой клиентов, производителей и поставщиков, а также упрощения взаимодействия в рамках модели с множеством граней. Цифровые платформы расширяют масштабы своей деятельности быстрее и с меньшими затратами, чем традиционные компании. IKEA – шведская компания, созданная в 1943 году, – на протяжении первых 30 лет работала исключительно на отечественном рынке и лишь затем начала свое продвижение в Европу. Более 70 лет спустя ее общемировая годовая выручка достигла 42 млрд. долл. США. А китайскому конгломерату Alibaba удалось, опираясь на цифровые технологии, за два года довести количество своих клиентов до 1 миллиона, а за 15 лет – объединить на своей платформе свыше 9 млн. торговцев, ведущих бизнес через Интернет, и довести годовой оборот до 700 млрд. долл. США. Между тем «платформенные» компании, такие, как Flipkart в Индии и Jumia в Нигерии, находятся на подъеме во всех странах. Однако с развитием интегрированных виртуальных торговых платформ возникают вопросы стратегического характера глобального масштаба, касающиеся конфиденциальности, конкуренции и налогообложения.

Новые технологии преобразуют набор навыков, необходимых для работы. Снижается спрос на менее квалифицированных работников, функции которых можно перепоручить машинам. В то же время растет спрос на развитые когнитивные навыки, социально-поведенческие навыки, а также на сочетания навыков, предопределяющие способность к адаптации. Эта тенденция, уже очевидная в развитых странах, начинает проявляться и в некоторых развивающихся странах. Так, например, в Боливии доля занятых высококвалифицированным трудом выросла с 2000 по 2014 год на 8 %. В Эфиопии этот показатель вырос на 13 %. Об этих изменениях свидетельствует не только замещение

старых рабочих мест новыми, но и появление новых требований к профессиональной квалификации для работы по существующим специальностям. Вместе с тем, угроза, которую новые технологии представляют для рабочих мест, преувеличена – история уже не раз преподносила этот урок. Данные об общемировой занятости в промышленности попросту не подтверждают этих опасений. Количество рабочих мест в промышленности в развитых странах сократилось, однако развитие промышленного сектора в Восточной Азии более чем восполнило такое сокращение. Сокращение в последние два десятилетия занятости в промышленности во многих странах с высоким уровнем дохода – это тщательно изученная тенденция. Так, к числу стран, в которых уровень занятости в промышленности снизился по сравнению с 1991 годом на 10 и более процентов, относятся Испания, Португалия и Сингапур. Это изменение отражает переход от занятости в промышленности к занятости в сфере услуг. В других регионах мира, напротив, показатели занятости в промышленности, прежде всего, обрабатывающей, остаются стабильными. В странах с низким уровнем дохода доля экономически активного населения, занятого в промышленности, в период с 1991 по 2017 год оставалась неизменной, составляя около 10 %. Стабильной оставалась и ситуация в странах с уровнем дохода выше среднего – здесь этот показатель составляет около 23 %. В странах с уровнем дохода ниже среднего в тот же период наблюдался рост доли экономически активного населения, занятого в промышленности, – с 16 % в 1991 году до 19 % в 2017 году. Этот рост может быть связан с одновременным воздействием двух факторов – открытой торговли и повышения доходов, благодаря которым увеличивается спрос на товары, услуги и технологии.

В некоторых развивающихся странах доля занятости в промышленном секторе растет. Например, во Вьетнаме этот показатель вырос с 9 % в 1991 году до 25 % в 2017 году. В Лаосской Народно-Демократической Республике доля занятых в промышленном секторе за тот же период выросла с 3 % до 10 %. Эти страны повысили качество своего человеческого капитала и вывели на рынок труда высококвалифицированную молодежь, которая наряду с применением новых технологий модернизирует промышленное производство. В результате показатели занятости в промышленном секторе в Восточной Азии продолжают расти, тогда как в других развивающихся странах они остаются стабильными. Рост спроса на промышленные изделия и, соответственно, на труд в промышленном секторе, определяется двумя факторами. С одной стороны, удешевление транспортного сообщения и связи влечет за собой рост объемов капиталоемкого экспорта из развитых стран и трудоинтенсивного экспорта из стран с формирующейся рыночной экономикой. С другой стороны, рост доходов ведет к увеличению потребления существующих продуктов и спроса на новые. Во многих развивающихся странах большое число работников по-прежнему занято малопродуктивным трудом, зачастую в компаниях неформального сектора, доступ которых к новым технологиям невысок. Показатели неформальной занятости в последние два десятилетия остаются высокими, несмотря на улучшение нормативно-правовых условий для ведения бизнеса. Так, доля работников, занятых в неформальном секторе, достигает в некоторых странах с формирующейся рыночной экономикой 90 %. В целом, в этих странах в неформальном секторе экономики занято примерно две трети рабочей силы. Показатели неформальной занятости остаются на удивление стабильными, несмотря на рост экономики и изменение характера труда. В Перу в течение последних 30 лет уровень неформальной занятости оставался постоянным, составляя примерно 75 %. В странах Африки к югу от Сахары показатель неформальной занятости в период с 2000 по 2016 год составлял, в среднем, примерно 75 % от общего количества работающих. В Южной Азии он повысился с в среднем 50 % в 2000-е годы до 60 % в 2016 году. Неформальная занятость и отсутствие социальной защиты работников остаются наиболее острыми проблемами в странах с формирующейся рыночной экономикой. Уровень неравенства в большинстве стран с формирующейся рыночной экономикой за последнее десятилетие снизился или оставался неизменным. В период с 2007 по 2015 год в 37 из 41 такой страны уровень неравенства, измеряемый коэффициентом Джини, снизился или не претерпел изменений.

Уровень неравенства вырос в четырех странах с формирующейся рыночной экономикой – Армении, Болгарии, Камеруне и Турции. С 2008 по 2015 год доля дохода самых состоятельных 10 % населения (определяемых по доходу до вычета налогов) снизилась с 52 % до 46 %. За тот же период выросла доля занятости в небольших компаниях, в результате чего в них повысился и уровень заработной платы по сравнению с аналогичным показателем для более крупных компаний. Но тому факту, что уровень неравенства доходов, вопреки ощущениям, не растет, не приходится особенно радоваться – тем более, если учесть, что 2 млрд. человек по всему миру заняты в неформальном секторе экономики, где столь многие лишены какой-либо защиты. В странах с низким уровнем дохода социальное страхование практически отсутствует, и даже в странах с уровнем дохода выше среднего им охвачены лишь 28 % беднейших жителей.

Технологии и социальные сети влияют во многих странах на восприятие усиливающегося неравенства. Люди всегда стремились повышать качество своей жизни и участвовать в экономическом росте, свидетелями которого они являются. Возможность соприкоснуться благодаря социальным сетям и другим цифровым средствам связи с разными, зачастую принципиально различными стилями жизни и возможностями только усиливает это чувство. Там, где устремления сочетаются с возможностями, налицо благоприятные условия для устойчивого экономического роста в интересах всех слоев населения. Но в условиях неравенства возможностей или несоответствия существующих рабочих мест приобретенным навыкам следствием разочарования могут стать миграция или фрагментация общества.

В научной литературе цифровую экономику определяют, как хозяйственную деятельность, в которой ключевым фактором производства являются данные в цифровой форме, и способствует формированию информационного пространства с учетом удовлетворения потребностей общества в получении качественных и достоверных сведений, развитию информационно-телекоммуникационных технологий и инфраструктуры, формирование новой технологической основы для социальной и экономической сферы.

Медведев Д.А. отмечает, что «цифровая экономика сегодня уже является данностью, причём не по распоряжению властей или по инициативе отдельных предпринимателей. Это то, что нас окружает в прямом и переносном смысле: смартфоны, мобильный интернет, общение в социальных сетях, е-commerce, электронные платежи – всё это часть современного образа жизни». [2]

С каждым годом растёт количество интернет-пользователей готовых активнее участвовать в благотворительных программах. Экономический кризис, оказал несущественное влияние на частоту и количество пожертвований. Данная тенденция свидетельствует о активности российского общества участвовать в благотворительности. Так же необходимо отметить что большое количество внимания уделяется на развитие новых форм взаимодействия между частными жертвователями, благотворительными фондами и НКО, бизнесом и корпорациями, а также разработке инновационных инструментов, облегчающих такое взаимодействие.

На сегодня один из ярких примеров в этой области – краудфандинг. Краудфандинг – коллективное сотрудничество частных лиц, которые добровольно помогают (деньгами или иными ресурсами) другим людям или организациям, реализующим проекты в социальной сфере, в области культуры или бизнеса. Необходимо отметить, что взаимодействие инициаторов проектов и аудитории краудфандинговых платформ происходит напрямую, без посредников: общение с реальным человеком повышает уровень доверия и обеспечивает прозрачность всего процесса.

Благотворительность в цифровой экономике имеет множество способов реализации, например, реализуется с помощью перечисления денег с электронных кошельков. Вывести средства возможно на банковскую карту или получить наличными. Распространенным способом пожертвования – оплата через терминалы экспресс-оплаты, выбирая

благотворительный раздел, присутствующий в терминале. Пользователь выбирает нужный раздел, вводит необходимую сумму и личный номер телефона и переводит желаемую сумму деньги. Пожертвования через смс–сообщение – очередной способ для помощи нуждающимся людям. Для перечисления средств (пожертвования), необходимо отправить смс–сообщение на короткий номер. Сбор online – пожертвований – быстрорастущий способ привлечения частных пожертвований во многих странах Европы и США.

Модный сейчас краудфандинг используют не только для сбора средств на интересные стартапы и выпуски музыкальных альбомов, но и для благотворительности. Одни из самых действенных в настоящее время площадок для этих целей в Таджикистане – сайт (Alif.tj, Dushanbe city, eskhata.com, Qiwi.com., «Шӯлаи умед» (Луч надежды), «Ҳаёт», (Жизнь), «Лона», (Гнездо), «Пешрафт» (Погресс), «www.tajikmama.tj». «Даст ба даст», (Рука в руку), «Помощь», «Ормон»(), «Дунёи меҳр»(Мир любви), «Ҳилоли аҳмар» (Красный крест), “Дилсӯзӣ” Можно помогать нуждающимся или совершенно бесплатно создать страничку под сбор на свои цели. Средства на счет выше перечисленных фондов можно перечислить через СМС или же перевод с электронного кошелька. Каждый кто добавляется в группу благотворительных фондов в Таджикистане становится волонтерам в осуществлении добрых дел.

ЛИТЕРАТУРА:

1. «Борьба с неравенством». Фискальный монитор. Обзоры мировой экономики и финансов. МВФ. Вашингтон. 2018.
2. Бриньольфссон, Эрик, Эндрю Макафи, Майкл Сорелл и Фэн Чжу. «Масштаб без массы: тиражирование бизнес-процессов и отраслевая динамика». Исследовательский документ Гарвардской школы бизнеса и управления операциями № 07-016. Кембридж. Массачусетс. 2016.
3. Джанков, Симеон, Рафаэль Ла Порта, Флоренсио Лопес-де-Силанес и Андрей Шлейфер. «Влияние изменения прибыли на корпоративную налоговую базу в США и за ее пределами». Ежеквартальный экономический журнал 118 (1): 2002. 1–37.
4. Ким, Джим Юн. «Разрыв в человеческом капитале: заставить правительства инвестировать в людей». 2018. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2018-06-14/human-capital-gap>.
5. Мамадов С.В. «Мировой тренд формирования «экономики свободного заработка»: проблемы, вызовы и перспективы. Республиканская научно-практическая конференция «Экономическая эффективность металлургической промышленности и транспортного сектора в Республике Таджикистан». ГМИТ. Бустон. 2019.
6. Филмер, Деон, Холси Роджерс, Ноам Ангрис и Шветлена Сабарвал. «Скорректированные на учебу годы обучения в школе (LAYS): определение нового макроразмера образования». Рабочий документ по исследованию политики 8591. Всемирный банк, Вашингтон. 2018.
7. Программа «Цифровая экономика Российской Федерации», утвержденная Распоряжением Правительства Российской Федерации от 28.07.2017 N 1632-р [Электронный ресурс]: <http://static.government.ru/media/files/9gFM4FHj4PsB79I5v7yLVuPgu4bvR7M0.pdf>
8. Д.А. Медведев VI Московский международный форум «Открытые инновации» [Электронный ресурс]: <http://m.government.ru/news/29668/>
9. Благотворительность в РФ за 20 лет: сотни миллиардов рублей при низком доверии граждан [Электронный ресурс]: <http://tass.ru/pmef-2017/articles/4302540>

Мирбобоева Матлюбахон Ибраимхоновна

доктор PhD кафедры «Финансы и кредита» ГОУ «ХГУ имени академика Бободжона Гафурова» E-mail: lubamirboboewa25@mail.ru

СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТИ В РАМКАХ ПЕРЕРАСПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Благотворительность как процесс перераспределения материальных благ между экономическими субъектами является негосударственной формой социально-экономической поддержки нуждающегося населения.

В сегодняшний день, при снижении уровня жизни населения и увеличении числа нуждающихся возникает острая необходимость развития благотворительности[1].

С экономической точки зрения благотворительность – это своеобразный механизм перераспределения финансовых ресурсов между собственником ресурсов и их потребителем. В отличие от бюджетно-налогового, данный механизм является инструментом прямого и адресного перераспределения финансовых средств, так как не подразумевает участия государства в качестве посредника в этом процессе, и потому при определенных условиях является более эффективным, поскольку изначально сопряжен с меньшими издержками его реализации.

В настоящее время экономические аспекты благотворительности являются наименее проработанными вопросами как для зарубежной, так и для отечественной науки, что обуславливает актуальность настоящего исследования[2].

Изучение экономических аспектов благотворительной деятельности, включая факторы, определяющие ее развитие, представляется исключительно важным с точки зрения создания эффективной инфраструктуры для взаимодействия государственного и частного секторов экономики. Особое место здесь занимает правовая среда, в которой осуществляется благотворительность, так как именно она определяет мотивы и ограничения деятельности субъектов, в той или иной мере вовлеченных в данный процесс. С точки зрения рыночной экономики, благотворительность — явление парадоксальное. Очевидно, что жертвователи действуют не только в собственных интересах, но в интересах общества, поэтому автоматически возникают вопросы:

Чем объясняется нерациональность благотворительности? Какова роль принуждения при осуществлении благотворительности? Можно ли рационализировать филантропию?

Тема представляет особую актуальность для Таджикистана, где в силу определенных социально-экономических факторов отмечается рост численности социально незащищенных граждан, которые нуждаются в поддержке со стороны государства и общества.

В большинстве научных источников понятие «благотворительная деятельность» рассматривается как действие социального предназначения, целью которого является оказание любых видов социальной помощи членам общества, лишенным по той или иной причине возможности собственными усилиями обеспечить себе минимально приемлемые условия жизни согласно принятым в конкретном обществе социальным нормам. Однако стремлением собственными материальными и нематериальными вкладами поддержать создание общественных благ не объяснить масштабы филантропии.

По мнению, Полищук А.: «Хорошо известно, что частное финансирование общественных благ не эффективно и остается на очень низком уровне. Кроме того, простым альтруизмом не объяснить масштабность жертвования частных ресурсов на общественные блага. Некоторые исследователи утверждают, что если государство тратит больше средств на финансирование общественного блага, то частные пожертвования должны приблизительно на столько же сократиться». В поисках объяснения феномена благотворительности экономисты попытались совместить наблюдаемое поведение

благотворителей с гипотезой рационального поведения. Результатом стала рассматриваемая на семинаре модель «Warm glow» («Теплого свечения»)[3].

Отправной точкой данной теории является тот факт, что благотворительное пожертвование входит в функции «полезного» как независимое благо, то есть человек получает некое удовлетворение от самого факта участия в благотворительности, от сопричастности к благу начинанию. Он инвестирует в некое общественное благо, надеясь в будущем стать его потребителем.

В этой связи особый интерес для исследователей представляет феномен жертвования не денег, а времени или услуг. Данная тема еще не получила достойного внимания, но на Западе пожертвование рассматривается не только и не столько как жертвование денег, сколько как пожертвование своего времени. Таким образом, Полищук А. отмечает, что: «И если за исходную гипотезу принять известное выражение «время — деньги», то людям должно быть относительно безразлично, чем жертвовать — временем или деньгами»[3].

Интересной темой при исследовании феномена филантропии является институт посредников между донорами и получателями блага. Посредники формируют благотворительные ресурсы, производят благотворительные продукты и доставляют их до целевого потребителя. Эта посредническая деятельность представляет собой определенный вид бизнеса, специфический сегмент экономики.

Наиболее эффективной представляется схема, когда государство и частные благотворители при создании общественных благ выступают на паритетных партнерских началах, по принципу кооперации. Разумеется, паритетность предполагает наличие совершенно конкретных механизмов, ее и обеспечивающих, например, меры налогового характера, так как налоги, с одной стороны, увеличивают возможности государственной казны, но уменьшают прибыли коммерческого сектора — с другой. Отсюда вопрос: должно ли государство выстраивать специальную налоговую политику относительно филантропов? Широко распространено заблуждение, что благотворительность экономически выгодна богатым людям и компаниям, поскольку они получают налоговые льготы и скидки. На самом деле от этого филантропия не становится выгоднее, поскольку жертвователи все же несут определенные затраты: они платят несколько меньшие налоги, но ведь и пожертвование (если оно — честное) представляет собой реальные издержки. Поэтому можно говорить только об удешевлении филантропии посредством налоговых послаблений. Причем если налоговая шкала прогрессивная, то для богатых доноров филантропия удешевляется в большем размере, чем для бедных.

Отсутствие официальных статистических данных о благотворителях и благотворительных организациях, небольшое число частных благотворительных фондов затрудняет научные исследования об экономических параметрах материальных и денежных средствах, направленных на пожертвования в Республики Таджикистан. На данном этапе в Республике Таджикистан отсутствует концептуальный подход к развитию благотворительной деятельности, также отсутствует и какой-либо уполномоченный государственный орган, нацеленный на координацию, изучение и поддержку благотворительной деятельности в стране.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ш.З. Валиев, Э.В. Габидуллина, Благотворительная деятельность как форма социально-экономической поддержки населения // Вестник томского государственного университета № 318 2009
2. Е.А. Мартынова, О.А. Леонтьева, Благотворительность как экономический феномен: зарубежный опыт и российская практика // Научно-технический вестник информационных технологий, механики и оптики 2008 ВАК
3. URL: <https://www.hse.ru/science/news/286384.html> 28.03.19

Муродова Рухшона Саийчафаровна
асистенти кафедраи Технологияи раҷамӣ дар иқтисодиёти
Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

РАҚАМКУНОӢ ОМИЛИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИИ ТИҶОРАТ

Дар мақола оид ба вазъияти рақамкуноӣ, тағйирот ба суръати табдили рақамии иқтисодиёт, равандҳои табдили рақамиро ҳамчун беҳсозии моделҳои мавҷудаи тичоратӣ баррасӣ шудааст. Инчунин муайян гардидааст, ки рақамикуноӣ ин катализатори табдили бахши хизматрасонӣ дар Тоҷикистон буда, ба эҷоди иқтисодиёти муосир, самараноктар ва ба мизочон нигаронидашуда мусоидат мекунад. Инчунин таъсирҳои мусбат, мушкilot, дурнамо ва имкониятҳо дар тичорати муосир оварда шудааст. Дар ин раванд моделҳои рақамикуноӣ дар соҳаи чакана ва хизматрасонӣ, табдили рақамии моделҳои тичоратӣ, равандҳо ва технологияҳо, ки ин ҳам автоматикуноӣ ва ҳам гузариш ба идоракунии ҳуҷҷатҳои электронӣ барои баланд бардоштани самаранокӣ, инчунин таҳияи хизматҳои нави рақамиро барои муошират бо муштариён дар бар мегирад, мавриди муҳокима гардидааст. Дар чараёни он рақамкуноӣ ба бахшҳои гуногун таъсир расонида, хизматрасониҳои рақамии давлатӣ ба коҳиш додани бюрократия, сарфаи вақти шаҳрвандон ва баланд бардоштани шаффофият мусоидат мекунад, ки ин барои Тоҷикистон бо назардошти сатҳи ғасоди даркшуда, махсусан муҳим аст.

Калидвожаҳо: рақамикуноӣ, хизматрасонӣ, тичорат, самаранокӣ, ҷанбаҳо, рушд, маълумот, технология, таъсир, монетаҳо.

Иқтисоди рақамӣ ва табдили рақамӣ мавзӯҳои аз ҳама бештар баррасӣшуда ва шояд баҳсбарангезтарин дар солҳои охир буданд. Ин баҳусус ба рушди технологияҳои рақамӣ дар бахши хизматрасонӣ дахл дорад. Шояд ягон бахши дигари иқтисодӣ бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ба андозаи хизматрасонӣ босуръат рушд накарда бошад. Ширкатҳо ба таҳияи ғайлонаи стратегияҳои рақамӣ шурӯъ кардаанд, ки ба онҳо умедҳои калон баста шуда буданд.

На ҳама намоёндагони тичорат манфиатҳои табдили рақамиро пурра дарк ^{85ajikistan} онро ҳолатҳои ҷудогонаи иваз кардани равандҳои муайяни тичоратӣ бо технологияҳо ё хизматҳои рақамии мушаххас меҳисобиданд.

Бо оғози пандемия (ковид -19) вазъияти рақамкуноӣ ба таври назаррас тағйир ёфт. Рақамикуноӣ дар Тоҷикистон ба хизматрасонӣ таъсири назаррас расонида, дастрасии онҳо, самаранокӣ ва суръати онҳоро афзоиш медиҳад ва дар айни замон ғасод ва хароҷотро коҳиш медиҳад. Ин дар навсозии хизматрасонии давлатӣ (GovTech), автоматикуноии равандҳои тичоратӣ ва ҷорӣ намудани роҳҳои ҳалли рақамӣ дар бахшҳо ба монанди тичорат, молия, тандурустӣ, маориф ва хизматрасонӣ равшан аст.

Андешаҳои коршиносон дар бораи он ки ин тағйирот ба суръати табдили рақамии иқтисодиёт чӣ гуна таъсир мерасонанд, хеле фарқ мекунад. Бисёре аз коршиносон бар он ақидаанд, ки бӯҳрони ҷорӣ ба як омил асосии иқтисодиёт табдил хоҳад ёфт ва дар натиҷа афзоиши босуръати равандҳои рақамикуноиро ба вучуд меорад. Дигарон бар он ақидаанд, ки тичорат барои идома додани равандҳои рақамикуноӣ маблағ надорад ва аз нав арзёбии афзалиятҳоро талаб мекунад.

Табдили рақамӣ бояд бешубҳа ба беҳсозии равандҳои тичоратӣ ва беҳтар кардани самаранокии ташкилотӣ оварда расонад. Аммо ин ба захираҳои иловагӣ ниёз дорад, ки бисёре аз тичоратҳо дар бӯҳрони кунунӣ наметавонанд онро пардохт кунанд. Ҳар як тичорат бояд ҳудаф қарор кунад, ки дар ин вазъият чӣ муҳимтар аст ва ҳама қардан метавонад маънои аз даст додани рақобатпазирӣ ва тарк кардани бозорро дошта бошад.

Агар мо равандҳои табдили рақамиро ҳамчун беҳсозии моделҳои мавҷудаи тичоратӣ баррасӣ кунем, бояд қайд кард, ки ин истилоҳ на ҳамеша маънои маълуман ҳамчун таърифи асосии ин равандро дошт. То ба наздикӣ, ин мафҳум танҳо ҳамчун тағйирот аз формати

мавҷуда ба формати рақамӣ фаҳмида мешуд. Тафсири муосир хеле васеътар аст. Албатта, он инчунин рақамикунониро дар бар мегирад, аммо танҳо ҳамчун як вектори рақамикунонӣ. Имрӯз, ҳамаи ташкилотҳое, ки тамоюли нави рақамикунониро ҷаҳлона қабул мекунад, онро аз нуқтаи назари эҷоди равандҳои нави тичоратӣ мебинанд, ки дараҷаи рушди онҳо ҳоло нишондиҳандаи асосии рақобатпазирӣ мебошад. Бартарии татбиқи технологияҳои рақамӣ дар афзоиши ҳосилнокӣ ва дар натиҷа, самаранокии равандҳои тичоратӣ мебошад, ки табиатан наметавонад ба устувории ташкилот дар бозор таъсир расонад.

Рақамикунонии хизматрасониҳо, масаланд дар деҳоти Тоҷикистон ба кишоварзӣ, тичорат ва дастрасӣ ба иттилоот таъсири мусбат мерасонад, аммо бо монеаҳо, аз қабилӣ паҳншавии пасти интернет ва набудани малакаҳои рақамӣ, рӯбарӯ мешавад. Технологияҳои рақамӣ ба афзоиши ҳосилнокии хоҷагӣҳо, беҳтар кардани логистика, суръат бахшидан ба тичорат ва васеъ кардани дастрасӣ ба бозорҳо мусоидат мекунад ва дар айни замон имкониятҳои навро барои рушди соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла маориф, тандурустӣ ва дигар хизматрасониҳо фароҳам меорад.

Дар маҷмӯъ, рақамикунонӣ ин катализатори табдили бахши хизматрасонӣ дар Тоҷикистон буда, ба эҷоди иқтисодиёти муосиртар, самараноктар ва ба мизочон нигаронидашуда мусоидат мекунад.

Дар ин раванд рақамкунонӣ аз таъсирҳои мусбати зерин иборат аст:

- *Афзоиши ҳосилнокӣ ва самаранокӣ*: Ҳалли рақамӣ ба монанди сенсорҳо, таҳлили маълумот ва кишоварзии интеллектуалӣ ба беҳтар кардани равандҳои истеҳсолӣ ва афзоиши ҳосил мусоидат мекунад, ки ин барои иқтисоди Тоҷикистон, ки дар он кишоварзӣ қисми назарраси ММД ва ҷойҳои кориро ташкил медиҳад, махсусан муҳим аст.

- *Дастрасии беҳтар ба бозор*: Технологияҳои рақамӣ тичорати дохилӣ ва хориҷиро суръат мебахшанд, хароҷотро кам мекунад ва бозорҳои нави минтақавӣ ва байналмилалиро барои истеҳсолкунандагони маҳаллӣ мекушоянд.

- *Дастрасии беҳтар ба иттилоот ва дониш*: Кишоварзон ба иттилоот дар бораи тамоюлҳои бозор, технологияҳои пешрафтаи кишоварзӣ ва имкониятҳои молиявӣ дастрасӣ пайдо мекунад ва барои рафъи ҳолигии иттилоотӣ кӯмак мекунад.

- *Беҳтар кардани логистика ва пайгирӣ*: Системаҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки молҳо ва хизматрасониҳо самаранок пайгирӣ карда шаванд ва занҷирҳои таъминот беҳтар карда шаванд.

Бо назардошти ин масъалаҳо ва мушкилоти асосӣ дар раванди рақамкунонӣ зоҳир мегардад:

- *Набудани дастрасӣ ба интернет*: Сатҳи пасти дастрасӣ ба интернет дар деҳот монеаи асосии қабули технологияҳои рақамӣ мебошад.

- *Норасоии малакаҳои рақамӣ*: Як қисми аҳоли малакаҳои заруриро барои истифодаи технологияҳои нав надорад, ки қабули онҳоро маҳдуд мекунад.

- *Набудани сармоягузорӣ*: Қабули технологияҳои рақамӣ сармоягузори назаррасро талаб мекунад, ки метавонад барои бисёре аз соҳибкорон ва хонаводаҳои деҳот дастрас набошад.

Дар ҳолати рақамкунонӣ соҳаҳои хоҷагии халқӣ ҷумҳурӣ дурнамо ва имкониятҳои зерин мусоидату фароҳам меорад

- *Стратегияи миллии рушд*: Нақшаҳои стратегияи Тоҷикистон табдили рақамиро ҳамчун вектори калидии рушди иқтисодӣ ва беҳтар кардани сифати зиндагии аҳоли дар бар мегиранд, ки заминаи мусоидро барои рушди хизматрасонӣ дар деҳот фароҳам меорад.

- *Дастгирии созмонҳои байналмилалӣ*: Лоиҳаҳо, ки бо дастгирии созмонҳои байналмилалӣ, ба монанди Созмони Озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милалӣ Муттаҳид амалӣ мешаванд, рушди кишоварзии электронӣ ва таҳияи харитаҳои миллии рақамикунониро, ки хусусиятҳои маҳаллиро ба назар мегиранд, мусоидат мекунад:

- *Инфрасохтор*: рушди инфрасохтори рақамӣ тавассути татбиқи технологияҳои нав, ба монанди 5G ва эҷоди платформаи миллии додаҳо.

- *Рақамкунони маъмурияти давлатӣ*: таъмини дастрасии зуд ва кулай барои шаҳрвандон ба хидматҳои давлатӣ тавассути платформаҳои рақамӣ, инчунин истифодаи зеҳни сунӣ барои беҳсозии ин равандҳо.

- *Захираҳои инсонӣ*: омӯзиш ва тақмили касбии мутахассисони IT ҳам дар дохил ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ.

- *Амнияти киберӣ*: таҳияи механизмҳо барои ҳифзи системаҳои иттилоотӣ ва додаҳо аз ҳамлаҳои киберӣ.

- *Дастгирии тиҷорати рақамӣ*: фароҳам овардани шароит барои рушди тиҷорати электронӣ ва соҳибкории рақамӣ.

Дар ин раванд аз лиҳози мо маҳдудият ва мушкилотҳо дар соҳа дида мешаванд:

- *Маҳдудиятҳои инфрасохтор*: суръати пасти интернетӣ собит ва мобилӣ дар муқоиса бо стандартҳои ҷаҳонӣ ва арзиши баланди хидматҳои интернетӣ.

- *Норасоии кадрҳо*: норасоии мутахассисони соҳибхитосос дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК).

- *Набудани платформаи ягона*: платформаи ягонаи рақамӣ барои муоширати шаҳрвандон бо мақомоти давлатӣ вучуд надорад.

Рақамкунони бахши хизматрасонӣ дар Тоҷикистон имкони баланд бардоштани самаранокӣ ва дастрасии хизматрасонӣ, эҷоди ҷойҳои нави корӣ ва рушди иқтисодиётро дорад. Аммо, монеаҳо мавҷуданд, ба монанди хароҷоти баланди татбиқ, талаботи омӯзиши кормандон, вобастагии технология ва хатарҳои амнияти иттилоот ва нобаробарии афзояндаи иҷтимоию иқтисодӣ:

- *Хароҷоти баланди татбиқ*: Хароҷоти ба даст овардан ва ворид кардани технологияҳои рақамӣ метавонанд назаррас бошанд.

- *Талабот ба омӯзиши кормандон*: Барои истифодаи самаранокӣ системаҳои нав, зарурати баланд бардоштани саводнокии рақамии кормандон вучуд дорад.

- *Вобастагии технологӣ*: Тақия аз ҳад зиёд ба системаҳои рақамӣ метавонад дар сурати нокомӣ ё мушкилоти техникӣ осебпазирӣ эҷод кунад.

- *Амнияти иттилоот*: Ихроҷи маълумот ва ҳамлаҳои киберӣ таҳдиди ҷиддӣ эҷод мекунанд.

- *Нобаробарии иҷтимоию иқтисодӣ*: Рақамикунонӣ метавонад тафовутро байни онҳое, ки ба технологияҳои рақамӣ дастрасӣ доранд ва онҳое, ки дастрасӣ надоранд, шадидтар кунад.

Бо вучуди ин, сарфи назар аз манфиатҳои равшани рақамикунонӣ дар тиҷорати муосир, шумораи зиёди мушкилот боқӣ мемонанд, ки ҳалли онҳо барои иқтисоди муосир афзалият дорад.

Пеш аз ҳама, бояд қайд кард, ки табдили рақамӣ бар асоси як мафҳуми калидӣ – маълумот сохта шудааст. Имрӯз равандҳои мавҷудаи амалиётӣ, инчунин қариб ҳама назорат ва имкониятҳои тиҷоратӣ аз дастрасӣ, басомад ва сифати маълумот вобастаанд. Бисёр равандҳо, бахусус дар бахши хизматрасонӣ, барои ҷуброни хусусияти гуногуни қисми зиёди ин маълумот, бо назорат барои таъмини сифат ва мутобиқат ҳангоми ғанӣ гардонидани он дар раванди тиҷоратӣ, эҷод шудаанд. Ин тафаккури нав ба равандҳои тамаркуз мекунад, ки дар онҳо автоматизатсия ба манбаи маълумот табдил меёбад, то назорати сифат, идоракунӣ ва пайдоиши таъмин кунад. Ин маълумот барои равандҳои ба таври кулӣ тағйирёфтаи поёнзер асос мегардад, ки аз ҷониби назорати нолозим озод карда шудаанд, зеро ин масъалаҳо дар манбаъ муайян карда шудаанд.

Дар соҳаи хизматрасонӣ, агентҳои виртуалӣ, ки бо зеҳни сунӣ мучахҳаз шудаанд, ҳар рӯз бо муштариён ҳамкорӣ мекунанд ва аз таҳлили маълумоти калон барои расонидани хидматҳои фардӣ ва табдил додани таҷрибаи рақамии муштариён истифода мебаранд.

Табдили рақамӣ як стратегияи тиҷоратӣ аст, ки ҳадафи ниҳони он расонидани иттилооти фарқкунанда ва ҷалби муштариён мебошад. Дар айни замон, барои татбиқи стратегияи пурраи табдили рақамӣ, инноватсия бояд ба ҳама сатҳҳои ташкилот, аз ҷумла амалиёти дохилӣ, ворид шавад. Табдили рақамии амалиёт бо аз нав тарҳрезии модели

амалиётӣ ва пешбурди тағйироти рақамӣ аз дохил ба берун – аз офиси пуштибонӣ то иттилоот оғоз мешавад.

Аз тарафи дигар мушкилоти асосӣ барои ширкатҳои хидматрасонӣ дар давраи чунин тағйироти босуръат ва васеъ мутобиқ шудан ба мураккабӣ ва суръати зарурӣ барои риояи онҳост. Қабули усулҳои чолокона, дар ҷое, ки имконпазир аст, метавонад ҳуди раванди тағйиротро то андозае суръат бахшад, аммо дар ин вазъият, барои дуруст омӯхтан ва пешниҳод кардани ин роҳҳои ҳал, ба таври возеҳ тафаккури инноватсионӣ лозим аст.

Аён аст, ки дар ин муҳит таҳлил ва татбиқи ғояҳои қавӣ ва истифодаи равиши чандир ва таҷрибавӣ барои имкон додани ғояҳо ва роҳҳои ҳали заифтар ба замина ва сипас миқёси ҳалли муваффақ барои мутобиқ кардани ташкилот муҳим аст. Ғайр аз ин, барои ширкатҳои хидматрасонӣ доштани модели амалиётӣ стратегӣ ва мақсаднок, ки самтро муайян мекунад ва унсурҳои калидии сафари табдили рақамиро муттаҳид мекунад, муҳим аст.

Табдили рақамии хизматрасонӣ айни замон як тамоюли байнисоҳавӣ аст ва дар ҳоле, ки барномаҳои мушаххас дар бахшҳои хизматрасонӣ гуногунанд, истифодаи технологияҳои нав боиси аз нав танзимкунии бузурги занҷирҳои арзиш мегардад. Ин ҳам барои соҳаи IT ва ҳам барои бахшҳои гуногуни дигари хизматрасонӣ дуруст аст. Равандҳои миёнаравӣ ва бе миёнаравӣ ба зудӣ бозигарони нав эҷод мекунанд ва нақшҳои кӯҳнаи иштирокчиёни равандҳои тичоратиро кӯҳна мекунанд.

Қайд кардан зарур аст, ки тағйироте, ки дар бахшҳо ва кластерҳо ба амал меоянд, аксар вақт аз ҷониби таъсири мутақобилаи технологияҳои гуногуни инноватсионӣ ба вучуд меоянд ва маълум аст, ки пешрафтҳо дар бахши телекоммуникатсия инчунин рушди хизматрасониҳои рақамиро пеш мебаранд.

Дар ин робита, бояд нақши муҳими стартапҳоро дар табдили рақамии бахши хизматрасонӣ, ки ҳоло дар заминаи саноати рақамӣ ба таври васеъ баррасӣ мешаванд, қайд кард. Аммо, бо моделҳои нави тичоратӣ, онҳо ширкатҳои муқарраршударо ба ҷолиш мекашанд ва ҳавасманд мекунанд. Ҳамкориҳои байни стартапҳо ва ширкатҳои муқарраршуда инноватсияро дар кластерҳои хизматрасонии минтақавӣ боз ҳам тақвият медиҳад.

Ҳамчунин бояд қайд кард, ки омодагии соҳаҳои корбар омили калидӣ барои рушди минбаъдаи бахши хизматрасонӣ мебошад. Сатҳи воқеии қабули технологияҳои нави иттилоотӣ аз ҷониби ширкатҳои русӣ то ҳол нисбатан паст аст. Ин махсусан дар тичорати хурду миёна намоён аст. Азбаски корхонаҳои хурду миёна, ки аз технологияҳои рақамӣ истифода мебаранд, нисбат ба дигарон зудтар рушд мекунанд, потенциали назарраси иқтисодӣ истифоданашуда боқӣ мемонад. Равшан аст, ки пайдоиши хидматҳои рақамӣ малакаҳои байнисоҳавиро талаб мекунад; ширкатҳо бояд кор кардан бо ҳаҷми бузурги маълумот ва истихроҷи арзишро аз он ёд гиранд. Онҳо бо мушкилоти эҷоди имкониятҳои зарурӣ ва ҷалби мутахассисон бо малакаҳои техникӣ ва соҳибкорӣ рӯбарӯ мешаванд. Азбаски арзиши иловагии технологияи иттилоотӣ аз заминаи татбиқ вобаста аст, малакаҳои байнисоҳавӣ дар бахши IT, ки технологияро таъмин мекунад, инчунин дар бахшҳои хизматрасонӣ, ки ба соҳаҳо табдил меёбанд ва аз технологияҳои нав истифода мебаранд, заруранд.

Густариши хизматрасониҳои рақамӣ имкониятҳоро барои байналмилалӣ кардани барвақтӣ фароҳам меорад; яъне, ҳар қадар хизматрасонии рақамӣ бошад, ҳамон қадар барои васеъ кардан ё татбиқи он дар муҳити нави тичоратӣ кӯшиши камтар лозим аст. Ин имкониятҳои бузургеро барои рушди босуръат ва афзоиши фаъолияти байналмилалӣ фароҳам меорад.

Дар бахши хизматрасонии рақамӣ, ҳамкорӣ барои таҳия ва паҳн кардани маҳсулоти нав муҳим аст. Лоихаҳои муштараки тадқиқотӣ ва ҳамкориҳо байни стартапҳо ва ширкатҳои муқарраршуда ба кластер ва табдили рақамии моделҳои тичоратӣ такони нав мебахшанд. Стартапҳо ба муштарӣҳои эҳтимолӣ, шарикони хуб маблағгузоришуда ва донишҳои тичоратӣ дастрасӣ пайдо мекунанд, дар ҳоле ки ширкатҳои муқарраршуда аз равишҳо ва ғояҳои инноватсионии таҳиякардаи стартапҳо фоида мегиранд [3].

Рушди иқтисоди рақамӣ ба тағйири равишҳои тиҷоратӣ таъсир мерасонад ва тарҳрезии муфассали пешакӣ ба озмоишҳои пайвастаро тақозо менамояд. Дар ҳоле ки маҳсулот қаблан пас аз таҳқиқоти васеи бозор ва пеш аз муҳандисӣ эҷод мешуданд, истифодаи технологияҳои рақамӣ ва суръати босуръати тағйироти бозор ҳоло ширкатҳоро водор мекунад, ки пайваста кӯшиш кунанд, ки навовариҳоро ҷорӣ кунанд.

Чанбаи дигари калидии табдили рақамӣ дар соҳаи хизматрасонӣ ниёз ба дастрасӣ ба сармояи венчурӣ ва маблағгузорӣ, инчунин сармоягузорию давлатӣ ва хусусӣ ва таҳқиқот мебошад, зеро рушд ва навоарӣ омилҳои муҳим барои рушди соҳаи хизматрасонии рақамӣ мебошанд. Ин омил махсусан барои ширкатҳои хурдтар, ки ҳанӯз ба ба даст овардани ғоидаи мунтазам шурӯъ накардаанд, муҳим аст. Дар робита ба ин моделҳои анъанавии маблағгузорӣ айни замон қобили қабултарин ҳисобида мешаванд, дар ҳоле ки дар Аврупо моделҳои инноватсионӣ, ба монанди краудфандинг аллакай маъмултарин ҳисобида мешаванд.

Афзоиши ҷалби муштариён, огоҳии бренд, қаноатмандии муштариён, инчунин самаранокии амалиётӣ, афзоиши ҳосилнокӣ ва суръат ба бозор натиҷаҳои мустақими раванди муваффақонаи табдили рақамӣ мебошанд. Пешрафтҳои технологӣ метавонанд самаранокии равандҳоро беҳтар кунанд, ки боиси пайдоиши маҳсулот ва хидматҳои нав, воқуниши зудтар ба ниёзҳои муштариён ва амалиёти бефосилаи байниканалӣ мегардад. Табдили рақамӣ талаб мекунад, ки барномаҳои корхона бефосила кор кунанд ва пурра мувофиқ бошанд. Интерфейсҳои барномасозии кушодаасос (API), ҳисоббарорию абрӣ, мобилӣ ва blockchain ҷузъҳои асосии рақамикунонию қафо мебошанд.

Аммо, дар ҳоле ки муоширати рақамӣ имкониятҳои нави тиҷоратиро мекушояд, суръати навоарӣ инчунин мушкилоти навро ба вуҷуд меорад, ба монанди фишор ба амалиёти офиси пуштибон. Бо афзоиши ҳузури рақамии ташкилотҳо, профилҳои хатари онҳо аз сабаби афзоиши шумораи муомилот, маълумоти муштариён ва нуқтаҳои эҳтимолии осебпазирӣ тағйир меёбанд ва хатари амалиётӣ, бахусус дар соҳаҳои махфияти маълумот, амнияти иттилооти муштариён ва амнияти киберӣ афзоиш меёбад.

Аз ҳамаи ин хулоса кардан мумкин аст, ки манфиатҳои эҳтимолии табдили муваффақонаи рақамӣ дар соҳаи хизматрасонӣ танҳо бо дараҷае, ки корхонаҳо технологияҳо ва имкониятҳои навро ба асли моделҳои тиҷоратии худ ворид мекунанд, маҳдуданд.

Ғайр аз ин, як қатор таҳқиқот нишон медиҳанд, ки самаранокии равандҳои тиҷоратӣ ва вафодории муштариён бо ҳам алоқамандии қавӣ доранд ва ширкатҳое, ки технологияҳои рақамиро қабул мекунанд, аз он бештар ғоида мегиранд.

Ҳамчунин метавон гуфт, ки қабули blockchain дар бахши хизматрасонӣ метавонад ба муомилоти бехатартар ва бозътимодтар барои пардохтҳои мобилӣ, бонкдории мобилӣ, идоракунии шахсият, криптовалюта, муомилоти бекоғаз ва ғайра оварда расонад.

Бо вуҷуди ин, хатарҳои муайяне низ мавҷуданд, ки бо табдили рақамии бахши хизматрасонӣ алоқаманданд. Аз ин рӯ, тиҷорат бояд равиши худро ба ташаббусҳои гуногун ба таври возеҳ баён кунад, то аз хатарҳои номатлуб пешгирӣ кунад. Тағйирот дар фарҳанги корпоративӣ айни замон монеаҳои бузургтарин барои аксари ширкатҳо мебошад ва огоҳӣ, омӯзиш ва талошҳои нокифояи муошират низ хатари назаррасро ба вуҷуд меоранд. Ғайр аз ин, ширкатҳое, ки технологияҳои рақамиро ғайрилолӣ татбиқ мекунанд, ба қоидаҳои возеҳи амният ва махфияти маълумот ниёз доранд, ки шартҳои муҳими ҷаҳорҷӯба барои саноати хизматрасонии рақамӣ мебошанд.

Хатари дигари эҳтимолии табдили рақамӣ набудани қоидаҳои муқарраршудаи давлатӣ барои бахши тиҷорати рушдёбанда ва доимо тағйирёбанда мебошад. Ин метавонад ба набудани қоидаҳои равшан ва бозътимоди коркарди маълумот оварда расонад ва метавонад номуайяниро дар бораи устувории моделҳои тиҷоратӣ, ки ба таҳлили маълумот асос ёфтаанд, ба вуҷуд орад [4].

Ҳамчунин қайд кардан бамаврид аст, ки истифодаи маълумоти кушодаи дастраси оммавӣ дорои потенциали иқтисодии истифоданашида мебошад ва истифодаи тиҷоратии

ин маълумот як имконияти бузурги тичоратӣ барои провайдерҳои хизматрасонии рақамӣ хоҳад буд. Барномаҳои эҳтимолӣ гуногунанд ва соҳаҳои тандурустӣ, энергетика ва нақлиётро дар бар мегиранд. Муҳокимаи чӣ гуна дастрас кардани маълумоти кушодаи дастраси оммавӣ бо масъалаи чӣ гуна риоя кардани стандартҳои амният ва махфияти маълумот зич алоқаманд аст.

Хулоса, таҳқиқот ба хулосае меояд, ки табдили рақамии бахши хизматрасонӣ як раванди мураккаб ва душвор аст, ки сармоягузори бузургро ҳам дар молия ва ҳам дар вақт талаб мекунад ва на ҳама роҳбарони тичорати муосир барои ин омодаанд. Аммо як чиз аниқ аст: ин раванд оғоз шудааст ва фаҳмиши роҳбарияти ширкатҳои хизматрасонӣ дар бораи имконият ва ногузирии рақамикунонии тичорат муайян мекунад, ки ин ширкатҳо то чӣ андоза метавонанд дар ояндаи наздик ба ҳама тағйирот дар бозори муосир посух диҳанд ва кормандонро бо малакаҳои зарурии рақамӣ тақвият диҳанд. Ин мустақиман ҳам ба самаранокӣ ва ҳам ба рақобатпазирии соҳа таъсир мерасонад.

Моделҳои рақамикунонӣ дар соҳаи чакана ва хизматрасонӣ табдили рақамии моделҳои тичоратӣ, равандҳо ва технологияҳои абриро дар бар мегиранд. Ин ҳам автоматикунонӣ ва ҳам гузариш ба идоракунии ҳуччатҳои электронӣ барои баланд бардоштани самаранокӣ, инчунин таҳияи хизматҳои нави рақамиро барои муошират бо муштариён дар бар мегирад.

Унсурҳои асосии моделҳои рақамикунонӣ дар тичорат аз бандҳои зерин иборатанд:

- Табдили рақамии модели тичорат: Эҷоди маҳсулот ва хизматҳои нави рақамӣ, истифодаи технологияҳои муосир барои идоракунии тичорат ва муошират бо муштариён. Масалан, гузариш аз чаканаи анъанавӣ ба платформаҳо ва бозорҳои онлайн.

- Табдили рақамии равандҳои тичоратӣ: Автоматикунонӣ ва беҳсозии амалиёти дохилии ширкат.

- Идоракунии ҳуччатҳои электронӣ: Гузариш аз ҳуччатҳои коғазӣ ба ҳамтоёни рақамии онҳо барои суръат бахшидан ва кам кардани арзиши муомилот.

- Таҳлили маълумот: Истифодаи маълумот барои беҳтар кардани таҷрибаи муштариён, пешгӯии талабот ва беҳсозии логистика.

- Табдили абрӣ: Истифодаи хизматҳои абрӣ барои нигоҳдории маълумот, идоракунии барномаҳо ва миқёси тичорат бидуни зарурати сармоягузорӣ ба инфрасохтори дохилӣ.

- Рақамӣсозӣ: Ҳамгироии технологияҳои нав барои беҳтар кардани равандҳо ва таҷрибаи муштариён.

- Интернетӣ ашё (IoT): Чамъоварии маълумот аз дастгоҳҳо барои идоракунии инвентаризатсия, занҷирҳои таъминот ва расонидани хизматҳои фардӣ.

- Воқеияти васеъшуда (AR) ва виртуалӣ (VR): Таъмини муштариён бо таҷрибаҳои ғарқкунанда, ба монанди озмоишҳои виртуалӣ дар мӯд.

Бартариҳои рақамӣсозӣ

- Васеъшавии бозор: Ба муштариёни нав тавассути платформаҳои онлайн дастрасӣ пайдо кунед.

- Баланд бардоштани самаранокӣ: Суръат бахшидан ба равандҳо ва кам кардани хароҷоти амалиётӣ.

- Беҳтар кардани таҷрибаи муштариён: Таъмини хизматҳои фардӣ ва муоширати кулайтар.

- Шаффофият: Пайгирии маҳсулот ва равандҳо, афзоиши эътимоди муштариён.

Чанбаҳои мусбати ин раванд аз қисматҳои зерин иборат мебошанд:

- Баланд бардоштани самаранокии хизматрасонии давлатӣ: Хизматрасониҳои рақамии давлатӣ ба коҳиш додани бюрократия, сарфаи вақти шаҳрвандон ва баланд бардоштани шаффофият мусоидат мекунанд, ки ин барои Тоҷикистон бо назардошти сатҳи ғасоди даркшуда, махсусан муҳим аст.

- Кам кардани хароҷот ва соддагардонии амалиёт: Автоматикунонии вазифаҳои муқаррарӣ бо истифода аз абзорҳо ба монанди системаҳои CRM ва ERP ҳатогиҳои инсониро кам мекунад ва дақиқии идоракунии тичоратро беҳтар мекунад.

- Бехтар шудани дастрасӣ: Технологияҳои рақамӣ хидматхоро барои мардум дастрастар мегардонанд ва имкон медиҳанд, ки онҳо онлайн бидуни боздид аз идораи ҷисмонӣ дастрас карда шаванд.

- Бехтар шудани амнияти иттилоот: Истифодаи технологияҳои рақамӣ ба афзоиши амнияти иттилооти коркардшуда мусоидат мекунад.

Дар ҳамаи он рақамкунонӣ ба бахшҳои гуногун таъсир мерасонад, аз ҷумла:

- Хизматрасониҳои давлатӣ: Муқаррар кардани равишҳои рақамӣ дар бахши давлатӣ (GovTech) барои бехтар кардани сифати хизматрасонӣ ва баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ равона шудааст, тибқи “Табилии рақамии маъмурияти давлатӣ”.

- Молия: Рақамӣ кардани бахши молиявӣ самаранокӣ, дастрасӣ ва амнияти бонкӣ ва дигар хизматрасониҳои молиявиро бехтар мекунад.

- Тиҷорат: Ҳалли рақамӣ ба тиҷорат имкон медиҳад, ки хароҷотро кам кунанд ва амалиётро содда кунанд, идоракуниро бехтар кунанд ва рақобатпазириро афзоиш диҳанд.

Дар ин васила дурнамои рақамикунонӣ чунинанд:

- Баланд бардоштани самаранокӣ ва сифат: Технологияҳои рақамӣ вазифаҳои муқаррариро автоматӣ мекунанд, равандхоро суръат мебахшанд ва хизматрасонии муштариёро бехтар мекунанд.

- Дастрасии васеъ: Каналҳои рақамӣ хидматхоро барои аҳоли, махсусан дар минтақаҳои дурдаст, дастрастар мегардонанд.

- Таъсиси ҷойҳои корӣ: Рушди иқтисоди рақамӣ пайдоиши касбҳо ва ҷойҳои нави кориро осон мекунад.

- Навоварӣ ва рушди иқтисодӣ: Рақамикунонӣ навовариро ҳавасманд мекунад ва метавонад катализатори рушди умумии иқтисодӣ гардад.

- Бехтар кардани идоракунӣ: Ҷорӣ намудани системаҳои идоракунии электронӣ ва идоракунии ҳуҷҷатҳо шаффофият ва самаранокии тиҷоратро афзоиш медиҳад.

АДАБИЁТ

1. И.Г. Головцова, М.Ю. Сучкова Цифровая трансформация сферы услуг в новых условиях. Санкт-Петербургский государственный экономический университет (СПбГЭУ),.....

2. Попов, Н. А. Оптимизация производственных процессов в условиях цифровизации // Стратегические решения и риск-менеджмент. 2019. Т. 10. № 1. С. 28-35

3. I. Agttnko. Digital transformation in the financial services sector// Financier Worldwide Magazine/ <https://www.financierworldwide.com/digital-transfor-mation-in-the-financial-services-sector#.X0jpl25uKUk>. (Дата обращения 27.08.25).

4. Kai Pflanz (VDI/VDE-IT) Elina Griniece (Technopolis Group) Framework Conditions to Support Emerging Industries in the Area of Digital-based Services. 2015, (Дата обращения 23.08.25).

5. Ю.М. Акаткин, Е.Д. Ясиновская Цифровая трансформация государственного управления. Датацентричность и семантическая интероперабельность /Препринт/ - М.: ДПК Пресс, 2018.

6. Индикаторы цифровой экономики: 2018 : Статистический сборник / Г. И. Абдрахманова, К. О. Вишневский, Г. Л. Волкова, Л. М. Гохберг и др.; Нац. Ис-след. Ун-т «Высшая школа экономики». – М.: НИУ ВШЭ, 2018. – 268 с.

7. Салимова Т. А., Ватолкина Н. Ш. Менеджмент качества в условиях перехода к индустрии 4.0 //Стандарты и качество. 2018. N. 6 (972). С. 58-62.

8. Uday Kumar Diego. Galar Maintenance in the Era of Industry 4.0: Issues and Challenges. In book: Quality, IT and Business Operations, October 2018 DOI: 10.1007/978-981-10-5577-5_19

9. Д. Yong Yin, Kathryn E. Steckle, Dongni Li The evolution of production systems from Industry 2.0 through Industry 4.0 // International Journal of Production Research. 2018. 56:1-2, 848-861. DOI: 10.1080/00207543.2017.1403664

Муродова Рухшона Сайчафаровна,
омӯзгори кафедраи технологияи рақамӣ дар иқтисодиёти
Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон
Мубораккадамова Зухро, магистранти курси 1-уми ихтисоси 40010202.

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ КАФИЛИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ ДАВЛАТ

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур паҳлӯҳои мухталифи технологияҳои рақамӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Татбиқи васеи технологияҳои рақамӣ аз ҷумла зехни сунъӣ дар соҳаҳои мухталиф бо мисолҳои мушаххас нишон дода шудааст. Рақамикунонии иқтисодиёт ва бо ин ҳадаф бунёди инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот ва таъсиси маҳзани муқаммали миллии маълумот мавзӯҳои меҳвари мақола ба ҳисоб мераванд.

Калидвожаҳо: амнияти киберӣ, технологияҳои инноватсионӣ, технологияҳои рақамӣ, зехни сунъӣ, рақамикунонии истеҳсолот, инфрасохтори рақамӣ, системаҳои иттилоотӣ, иқтисоди рақамӣ, коркарди маълумот.

Таъмини рушди бонизомии зехни сунъӣ, рақамикунонии иқтисодиёти миллии ва технологияҳои инноватсионӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати пешгирифтаи давлат буда, дар як муддати кӯтоҳ бо ташаббус ва дастгирии бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон заминаҳои инфрасохтори иқтисоди рақамӣ ва асосҳои ҳуқуқии соҳа ташкилу таъвият ёфтанд.

Бо дарки муҳимияти мавзӯ, дар шароити муносири рушду таҳкими тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва дар ин ҷода вусъат бахшидан ба раванди рақамикунонии иқтисоди миллии ва рушди равандҳои инноватсионии кишвар, бо ибтикори навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи паёмашон ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» [1], ки 28 декабри соли 2024 баргузор гашта буд, солҳои 2025-2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон гардид.

Имрӯз Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллии чихати таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст ва татбиқи саривақтии ташаббуси мазкур имкон медиҳад, ки дар панҷсолаи минбаъда ба раванди мазкур вусъат бахшида шуда, заминаҳои ҳуқуқӣ такмил ёбад ва санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ қабулу амалӣ карда шаванд.

Инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот ва таъсиси маҳзани муқаммали миллии маълумот инкишоф ёфта, рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ба роҳ монда мешавад.

Рақамикунонии иқтисодиёт имкон медиҳад, ки корхонаҳо равандҳои истеҳсоли ва мудирияти-маъмурии худро автоматӣ намоянд, ки ин ба навоарӣ ва баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ мусоидат мекунад ва он метавонад ба тавлиди маҳсулоти рақобатпазир ва хизматҳои бештар ва сифатноктар оварда расонад. Баъдан, рақамикунонӣ дар хизматрасониҳои давлатӣ, аз қабili маориф, тандурустӣ ва амнияти иҷтимоӣ метавонад шаффофиятро афзоиш диҳад. Системаҳои иттилоотӣю коммуникатсионии муносири идоракунӣ имкон медиҳанд, ки шаҳрвандон ба осонӣ ба хизматрасониҳои давлатӣ дастрасӣ пайдо кунанд. Инчунин рақамикунонӣ маҳоратҳои зарурӣ дар бозори меҳнатро таъйир медиҳад ва тақозо мекунад, ки кормандон дар соҳаҳои технологияи иттилоотӣ ва алоқа ва дигар соҳаҳои вобаста ба технология омӯзиш бинанд. Ин раванд метавонад ба эҷоди шуғлҳои нав ва афзоиши даромади кормандон оварда расонад.

Ҳамзамон рақамикунонӣ имконияти баробар барои дастрасӣ ба маълумот ва хизматрасониҳоро барои ҳама шаҳрвандон, аз ҷумла гурӯҳҳои камбизоат ва аҳолии минтақаҳои дурдасти мамлакат фароҳам меорад. Ин метавонад ба коҳиши сатҳи камбизоатӣ ва беҳбуди сифати зиндагии умумии аҳоли мусоидат намояд. Аз тарафи дигар,

рақамикунонӣ дар соҳаи энергетика ва захираҳои табиӣ метавонад ба истифодаи самаранок ва пайдори захираҳои табиӣ кумак расонад. Системаҳои назорати рақамӣ метавонанд истеъмоли талафоти энергияро кам кунанд ва самаранокӣ энергетикиро беҳтар созанд ва дар маҷмӯъ, рақамикунонӣ дар давлатҳои рушдбанда ва рушдкарда нақши муҳим дорад ва метавонад дар тамоми соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҷомеа ба пешрафт ва рушди устувор мусоидат намояд.

Ҳамчунин зеҳни сунъӣ метавонад дар ҷараёни таълиму тарбия истифода бурда шавад, ки он алгоритмҳои тарзи омӯзиши инфиродӣ ҳар шогирдро аввалан тартиб медиҳад ва баъдан беҳтар месозад ва ин амал ба болоравии сифати таҳсил ва сатҳи дониш мусоидат менамояд. Зеҳни сунъӣ метавонад барои пешгӯӣ ва муқобила бо офатҳои табиӣ, аз қабили сел ва заминларза, истифода шавад. Таҳлили додаҳои калон ба масъулин имконияти медиҳад, ки воқунишҳои зуд ва самаранок таҳия кунанд, ки ин метавонад инсонҳоро наҷот диҳад ва хисоротро кам кунад.

“Имрӯз моро зарур аст, ки раванди идоракунии давлатиро бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ ба роҳ монда, таъсири омилҳои инсониро дар тамоми соҳаҳо ва ҳама гуна муносибатҳои молиявӣ коҳиш диҳем” [2].

Дар баҳши молия ва бонкдорӣ зеҳни сунъӣ барои таҳлил ва пешгӯии амалиёт дар бозорҳои молиявӣ ва асбӯрӣ, идоракунии хавфҳо ва мубориза бо фиреб дар системаҳои пардохт истифода мешавад. Ин метавонад ба муътадили иқтисодии ҷумҳурӣ ва коҳиши ғасод дар системаҳои молиявӣ мусоидат намояд.

Зеҳни сунъӣ дар айни замон вазифаҳоеро, ки маъмулан талаби зеҳни инсонӣ мебошанд, бо суръати баланд иҷро мекунад. Ин вазифаҳо метавонанд аз таҳлили додаҳо ва омӯзиши мошин то шинохти 93ajikis симоҳо иборат бошанд. Ин технология дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, аз тандурустӣ ва маориф сар карда, то истеҳсолот ва хизматрасонии муштариён истифода мешавад. Зеҳни сунъӣ дар айни замон имконияти зиёдеро барои рушди мамлакатҳо ва ҳалли мушкилоти мавҷуда пешниҳод менамояд. Масалан, зеҳни сунъӣ метавонад дар соҳаи тандурустӣ барои ташхис ва табobati бемориҳои мураккаб, беҳтар намудани идоракунии захираҳои тиббӣ ва назорати саломатии аҳоли истифода шавад. Он метавонад ба коҳиш додани хароҷоти тандурустӣ ва беҳтар кардани дастрасӣ ба хизматҳои тиббӣ дар минтақаҳои дурдаст кумак расонад. Дар кишоварзӣ барои истифодаи самаранок ва кумак ба кишоварзон дар интихоби беҳтарин вақт ва усулҳои кишту парвариши маҳсулот зеҳни сунъиро истифода намудан имконпазир буда, ин технология метавонад ба афзоиши ҳосилнокии замин ва коҳиши талафот дар занҷирҳои таъминот мусоидат намояд.

Сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи кишвар рушд ёфта, маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ баланд бардошта мешавад.

Дар ин раванд, омода кардани барномасозон ва дигар мутахассисони зарурӣ барои рушди иқтисоди рақамӣ дар низомии таълимии муассисаҳои тамоми зинаҳои таҳсилоти касбӣ амалӣ шуда, тавассути ҳавасмандгардонӣ дар самти технологияҳои иттилоотӣ ва бозомӯзӣ дар муассисаҳои пешқадами хориҷӣ кадрҳои баландихтисоси миллий рӯйи кор меоянд.

Истифодаи васеи зеҳни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низомии бақайдгирии давлатӣ ҷорӣ гардида, амнияти киберии маҳзанҳои маълумот таъмин мешавад. Дар баробари ин соҳибкорӣ рақамӣ ва рушди савдои электронӣ ташаккул меёбад.

Дар умум, истифодаи ҳамаҷониба аз технологияҳои муосири рақамӣ боиси рушди соҳаҳои гуногун гашта, сифати хизматрасониҳоро беҳтар намуда, боиси пайдо гаштани ҷойҳои нави корӣ мегардад, ки ин дар навбати худ ба беҳтар гаштани сатҳи иқтисодӣ мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28-уми декабри

соли 2024. Манбаи электронӣ// <https://www.president.tj/event/news/49225> [Санаи дастрасӣ:16.12.2025]

2. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16-уми декабри соли 2025. Манбаи электронӣ// <https://www.president.tj/event/news/49225> [Санаи дастрасӣ:16.12.2025]

Назаров М.Х.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация: В условиях быстрого развития цифровых технологий и расширения цифровой экономики система бухгалтерского учета и финансовой отчетности сталкивается с серьезными методологическими изменениями. Данная статья посвящена анализу методологических подходов к организации бухгалтерского учета и финансовой отчетности в условиях цифровизации. Рассматриваются сущность и ключевые особенности цифровизации учета, влияние информационных технологий на процессы сбора, обработки и предоставления финансовой информации. Также анализируются изменения традиционных методов бухгалтерского учета, внедрение автоматизированных систем, цифровых платформ и современных стандартов отчетности. В результате выявляются основные преимущества и проблемы организации бухгалтерского учета и финансовой отчетности в цифровой среде, а также предлагаются рекомендации по совершенствованию методологических основ с учетом требований современной экономики.

Ключевые слова: цифровизация, финансовый учет, финансовая отчетность, методологические подходы, информационные технологии, автоматизированные системы учета, цифровые платформы, цифровая экономика, стандарты отчетности.

Nazarov M.Kh.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ORGANIZATION OF ACCOUNTING AND FINANCIAL REPORTING IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Abstract: In the context of the rapid development of digital technologies and the expansion of the digital economy, the accounting and financial reporting system faces significant methodological transformations. This article is devoted to the analysis of methodological approaches to organizing accounting and financial reporting in the context of digitalization. It examines the essence and key features of accounting digitalization, the impact of information technologies on the processes of collecting, processing, and presenting financial information. Changes in traditional accounting methods, the implementation of automated systems, digital platforms, and modern reporting standards are also analyzed. As a result, the main advantages and challenges of organizing accounting and financial reporting in a digital environment are identified, and recommendations for improving its methodological foundations in line with the requirements of the modern economy are proposed.

Keywords: digitalization, financial accounting, financial reporting, methodological approaches, information technologies, automated accounting systems, digital platforms, digital economy, reporting standards.

Назаров М.Х.

РАВИШҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРӢ ВА ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ ДАР ШАРОИТИ ТАБДИЛИ РАҚАМӢ

Аннотатсия: Дар шароити рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ва густариши иқтисодиёти бозорӣ низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ ба таҳаввулоти ҷиддии методологӣ рӯ ба рӯ мегардад. Мақолаи мазкур ба таҳлили равишҳои методологии ташкили баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар шароити рақамикунонӣ баҳшида шудааст. Дар он моҳият ва хусусиятҳои асосии рақамикунонии баҳисобгирӣ, таъсири технологияҳои иттилоотӣ ба равандҳои ҷамъоварӣ, коркард ва пешниҳоди маълумоти молиявӣ баррасӣ мегарданд. Ҳамчунин, тағйироти равишҳои анъанавии баҳисобгирӣ, ҷорӣ намудани системаҳои автоматиконидашуда, платформаҳои рақамӣ ва стандартҳои муносири ҳисоботдиҳӣ таҳлил карда мешаванд. Дар натиҷа, афзалиятҳо ва мушкилоти асосии ташкили баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар муҳити рақамӣ муайян гардида, пешниҳодҳо оид ба тақмили асосҳои методологии он бо дарназардошти талаботи иқтисоди муосир ироа мегарданд.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, баҳисобгирии молиявӣ, ҳисоботи молиявӣ, равишҳои методологӣ, технологияҳои иттилоотӣ, системаҳои автоматиконидашудаи баҳисобгирӣ, платформаҳои рақамӣ, иқтисодиёти рақамӣ, стандартҳои ҳисоботдиҳӣ.

Рақамикунонӣ дар рушди ҷомеаи муосир як унсури асосӣ барои табдил додани тамоми паҳлуҳои ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба ангеҷаҳои нави рақамӣ мебошад [1, с.185]. Омили асосии рушди фаъолияти хоҷагидорӣ ва махсусан иқтисодиёт татбиқи технологияҳои рақамӣ ба ҳисоб рафта, равандҳо ва усулҳои амалӣ намудани ҳолатҳои мушаххаси иқтисодиётро танзим ва роҳандозӣ менамояд. Дар асоси татбиқи технологияҳои рақамии марбут ба фаъолияти тичорат, ки асоси рушди иқтисодиётро арзёбӣ менамояд, имконияти таҳвили молҳо ва иҷрои корҳоро ба таври фосилавӣ ба амал меорад.

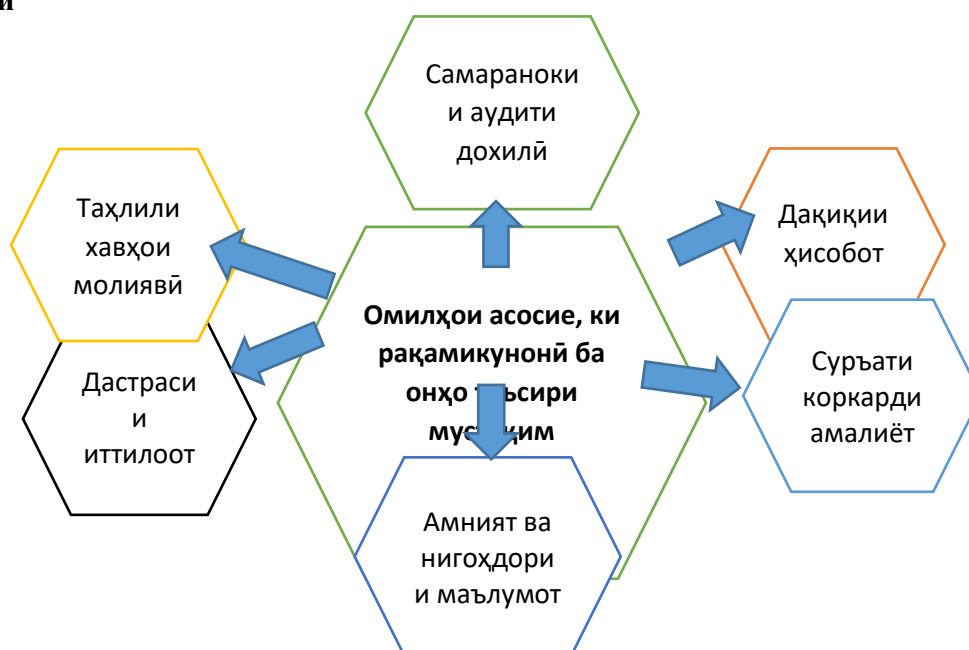
Технологияи иттилоотӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ, ин усули ба даст овардани маълумоти зарурӣ, нигоҳдорӣ таҳлил ва интиқоли он ба сармоягузoron ва манфиатдор мебошад.

Рақамикунониро метавон ҳамчун омили асосӣ барои амалӣ намудани ҳамгирии иқтисодӣ тавассути ҷамоҳангсозии воситаҳои интиқол, мубодила ва нигоҳдории иттилоот бо истифода аз унсурҳои технологияҳои рақамӣ тавсиф намуд. Тавре қайд гардид, иқтисоди рақамӣ ба ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ таъсир назаррас мерасонад. Аз ин рӯ, баҳисобгирии муҳосибӣ қисми ҷудонашавандаи ҳаёти инсонҳо буда, тағйироти назаррасро дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт аз сар мегузаронад.

Таҳавуллот дар нмзоми баҳисобгирии муҳосибӣ имконияти ҷамъоварӣ, бақайдгирӣ ва ҷамъбасткунии абorro дар асоси омилҳои рақамикунонӣ ба роҳ монда, дастрасӣ ва саривактии иттилооти муфидро барои сармоягузoron ва манфиатдор мунтазам пешниҳод менамояд.

Рақамикунонии баҳисобгирӣ, ин татбиқи технологияҳо ва барномаҳои муҳосибие мебошад, ки барои автоматикунонӣ ва беҳсозии равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ифшои иттилооти молиявӣ ба роҳ монда мешавад. Ин таҳавуллот аз ҷиҳати вусъат баҳшидан ба ҷамъоварӣ, коркард ва нигоҳдории иттилоот ва дар навбати худ, баланд бардоштани дастрасӣ ва саривактии иттилоот барои манфиатдорон аҳамияти калон доранд.

Чадвали 1. Нақши рақамикунонӣ дар тақмили омилҳои асосии баҳисобгирии муҳосибӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Барои рақамикунонии равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ беҳтар аз ҳама, ин барномаҳои блокчейн ба ҳисоб меравад. Саҳми блокчейн дар соҳаи иқтисоди рақамӣ ниҳояд бузург буда, аз нигоҳи илмӣ, ҳеҷ як системае ба мисли блокчейнҳои муосир тобовар ба таҳлил ва ҷамъоварӣ маълумотҳои калон баробар нест. Аммо, барои бисёриҳо блокчейн то ҳол як мафҳуми комилан нав ва нофаҳмо аст, ки барои дарки хусусияти он омӯзиши дониши нави илмӣ ва техникӣ зарур аст [3, с. 36].

Яке аз бартариҳои асосии рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ, ин қобилияти ҷамъоварии коркард ва таҳлили маълумотҳо ба таври худкор амалӣ мегардад. Қаблан муҳосибон ва таҳлилгарон вақти зиёдеро барои ворид кардани маълумотҳо ба таври дастӣ ба системаҳо сарф мекарданд [2, с. 99]. Аммо, бо ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, ба монанди ҳуҷҷатҳои электронӣ ва воридкунии автоматии маълумотҳо қори муҳосибонро осон ва сода гардонид.

Ғайр аз ин, рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ дақиқӣ ва эътимоднокии маълумотро беҳтар менамояд ва бо истифода аз коркарди автоматии иттилоот эҳтимолияти хатогиҳои инсониро коҳиш медиҳад. Ин омилҳои рақамӣ махсусан дар баҳисобгирии муҳосибӣ муҳим арзёбӣ мегардад, чунки дар он як хатогии хурд метавонанд паёмадҳои ҷиддиро ба амал орад. Ба истифода аз барномаҳои автоматии санҷиши худкор ва сабти маълумот, аз бисёр хатогиҳо пешгирӣ кардан ва натиҷаҳои дурустро ба даст овардан мумкин аст.

Яке аз афзалиятҳои дигари рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ, ин дастрасии ғайрӣ ба маълумоти зарурӣ буда, усулҳои анъанавии баҳисобгирӣ, ки да асоси ҳуҷҷатҳои қоғазӣ ва бойгонӣ ба роҳ монда мешуданд ва кӯшиши зиёдро талаб мекарданд, аз байн бурда мешаванд.

Ниҳоят, рақамикунонии баҳисобгирӣ ба беҳтар шудани амнияти иттилоотӣ мусоидат намуда, усулҳои анъанавии нигоҳдории иттилоот, ба монанди ҳуҷҷатҳои қоғазӣ, хатари гум шудан ё таҳрим шуданро коҳиш медиҳад. Аммо, системаҳои рақамӣ ҳифзи маълумотро тавассути рамзгузорӣ, нусхабардории эҳтиётӣ ва системаҳои назорати дастрасӣ таъмин мекунанд. Ин ба пешгирии дастрасии беиҷозат ба маълумоти махфӣ мусоидат мекунад ва амнияти маълумотро солҳои зиёд таъмин менамояд.

Дар натиҷа, рақамикунонии баҳисобгирӣ ба равандҳои ҷамъоварӣ, коркард ва нигоҳдории маълумот таъсири назаррас мерасонад. Он равандҳои баҳисобгириро суръат

мебахшад ва иҷроиши онҳоро содда намуда, дақиқӣ ва саривактӣ маълумотро бехтар ва дастрасӣ ба иттилоотро осонтар менамояд. Баҳисобгирӣ ба раванди ҷамъоварӣ, коркард ва нигохдории маълумот таъсири назаррас мерасонад.

Рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ба ду ҷанбаи асосӣ таъсири назаррас мерасонад:

1. Технологияи ҷамъоварӣ, нигохдорӣ ва интиқол додани маълумоти зарурӣ ба сармоягузoron ва манфиатдор, яъне технологияи иттилоотӣ дар баҳисобгирӣ [4, с. 18].

2. Методологияи системакунонии иттилоот, яъне моҳияти ҳуди баҳисобгирӣ ё методологияи баҳисобгирӣ.

Бо рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ, корхонаҳо меъёрҳои иттилооти заруриро муайян намуда, онро тавассути системаҳои махсуси таъминоти барномавӣ таҳия ва пешниҳод менамоянд. Пас аз ҷамъоварии маълумот дар системаи блокчейн, платформаи махсуси баҳисобгирии рақамӣ лозим аст. Дар назария, платформаи рақамӣ як навъ сиёсати баҳисобгирии корпоративӣ аст, зеро он усулҳо ва технологияҳои баҳисобгирӣ дар бар гирифта, барои амалисозии ғайримолиявӣ самаранокӣ кӯмак мерасонанд.

АДАБИЁТ

1. Каримова И.И., Таъсири рақамикунонӣ ба бозорҳои минтақавӣ меҳнат: муаммо ва дурнамо // Паёми Донишгоҳи милли Тоҷикистон баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2025. №6. С. 185
2. Бобиев И.А., Собирзода Н.М. Тадқиқи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муаммоҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити он // Паёми Донишгоҳи милли Тоҷикистон баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2025. №. С. 99
3. Маҳмадназарова В. М., Сатторова А.Ч. Технологияи блокчейн ҳамчун омили рушди иқтисоди рақамӣ // Паёми Донишгоҳи милли Тоҷикистон баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2025. №. С. 18
4. Чынара М.Э., Таризл Ч.Т. Методология совершенствования бухгалтерского учета в условиях цифровизации // Вестник экономики. Управления и права. 2024. Т. 17, № 1. С. 18

Назаров Махмадятим Хушвахтович –
докторанти PhD кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
E-mail: makhmadyatim.nazarov@mail.ru

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛИИ ҲИСОБОТИ КОРПОРАТИВӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ

Аннататсия. Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии ташкили баҳисобгирӣ ва ҳисоботи корпоративӣ дар шароити рақамикунонӣ баррасӣ гардида, муҳтавои ҳисоботи корпоративиро дар низоми идоракунии муосир баррасӣ менамояд. Инчунин нақши рақамикунонӣ ва технологияҳои иттилоотиро дар баланд бардоштани шаффофият, дақиқ ва саривактӣ ҳисоботи таҳияшаванда амалӣ менамояд. Тадқиқот дар асоси таҳлили таҷрибаи кишварҳои пешрафта ба роҳ монда шуда, натиҷагирии онҳо дар амалисозии низоми иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва самтҳои афзалиятноки тақмили ҳисоботи корпоративӣ пешниҳод мегардад.

Калидвожаҳо: ҳисоботӣ корпоративӣ, рақамикунонӣ, баҳисобгирӣ муҳосибӣ, иттилооти ғайримолиявӣ, идоракунии корпоративӣ, технологияҳои иттилоотӣ, рақамикунонии иқтисодиёт.

Бо назардошти ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва рақамикунонии равандҳои иқтисодӣ зарурати тақмил додани усулҳо ва механизмҳои ташкили баҳисобгирӣ ва ҳисоботи корпоративӣ ба миён омад. Рақамикунонии иқтисодиёт на танҳо шаклҳои нави ҳисоботдиҳиро ба амал меорад, инчунин усулҳои анъанавии идоракуниро тақмил дода, таҳаввулоти муҳимро дар низоми баҳисобгирӣ ба амал овард. Ҳисоботи корпоративӣ

ҳамчун воситаи муҳими иттилоотӣ барои қабули қарорҳои идоракунӣ, ҷалби сармоягузoron, арзёбии самаранокии натиҷаи фаъолият ва дар таъмини шаффофият ташкилотҳо аҳамияти хоса пайдо менамояд. Мақсади ин мақола пешниҳоди таҳлили назариявӣ ва амалии масъалаи такмили ҳисоботи корпоративӣ дар шароити рақамикунонӣ ва муайян кардани афзалиятҳои рушди он мебошад.

Ба андешаи муҳақиқони рус Мария А.В., ва Алина А.Т., дар замони муосир бо истифода аз ҳисоботи молиявӣ талаботи афзояндаи манфиатдоронро бо тамоми иттилооти зарурӣ қонеъ намудан ғайри имкон аст чунки, дар он танҳо маълумот танҳо аз манбаъҳои молиявӣ ба роҳ монда шудааст. [1, С.299]. Бо вусъат ёфтани муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ ва густариши равандҳои иқтисодӣ, доираи истифодабарандагони иттилоот тадриҷан васеъ гардида, мутобик ба талаботи замон шаклҳои нави ҳисоботдиҳӣ ташаккул ёфтаанд. Дар ин замина, 26 июни соли 2023 Комитет оид ба стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ду стандарти меъёрии навро ба нашр расонид: СБХМ S1 – «Талаботи умумӣ оид ба ҳисоботи рушди устуворӣ» ва СБХМ S2 – «Ифшои иттилооти марбут ба иқлим». Ҳадафи қабул намудани ин стандартҳо фароҳам овардани шароити мусоид баҳри амалисозии талаботи истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ мебошад.

Мусаллам аст, ки имрӯз вобаст ба талаботи афзояндаи манфиатдорон ва соҳибмулкони доираи иттилоот оид ба ҷанбаҳои гуногуни ширкат афзош ёфта, роҳбарони онҳо кушиш менамоянд, ки ба талаботи тағйирёбандаи манфиатдорон мутобик шаванд. Аммо дар шароити таҳаввулоти иқтисодӣ иттилооте, ки барои қабули қарорҳои дахлдор истифода мешавад, то рафт меафзояд. Ба андешаи муаллиф талаботи афзояндаи манфиатдоронро танҳо ҳисоботи корпоративӣ метавонда қонеъ гардонад [2, С.29].

Ҳисоботи корпоративӣ маҷмӯи иттилооти молиявӣ ва ғайримолиявиро дар бар гирифта, фаъолияти умумии ширкатро дар давраҳои муаян инъикос менамояд. Ин ҳисобот на танҳо як омили муҳим барои идоракунӣ назорати дохилӣ равона гардидааст, балки воситаи муҳими муносибатҳои ташкилотро бо муассисон, сармоягузoron, ташкилотҳои молиявӣ ва ҷомеа амалӣ менамояд. Инчунин ҳисоботи корпоративӣ бояд на танҳо натиҷаҳои молиявӣ, балки фаъолияти иҷтимоӣ, экологӣ ва корпоративиро низ фаро гирад. Ин талабот ба принципҳои рушди устувор мувофиқ буда, эътимод ва масъулияти иҷтимоиро ба ширкатҳо афзоиш медиҳад.

Имрӯз дар мамлакат Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» қабул гардида, мутобикгардонии он ба стандартҳои байналмилалӣ ба роҳ монда шудааст. Аммо, дар заминаи қонуни мазкур мафҳуми ҳисоботи корпоративӣ дарҷ нагардидааст. Бо вучуди ин, зарурати таҳияи мафҳуми ҳисоботи корпоративӣ ва татбиқи он дар қонунгузорӣ ба амал меояд.

«Барои фароҳам овардани рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии Ҷумҳурии Тоҷикистон, всеъ ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, тақозои замон мебошад» [3, С.23]. Рақамикунонии иқтисодиёт равандҳои баҳисобгирии муҳосибиро тағйир дода, таҳаввулоти муҳимро дар низоми хоҷагидорӣ ба амал меорад. Акнун доираи фаъолияти хоҷагидорӣ васеъ гардида, теъдоди амалиётҳои хоҷагидорӣ рӯз аз рӯз меафзояд. Аз ин ҷост ки, дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ таҳаввулоти назарас ба амал омада, истифодаи системаҳои муосири иттилоотӣ, аз қабili иттилооти ғайримолиявӣ ба роҳ монда шуд. Рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ имкониятҳои навро ба амал оварда, маълумотҳои гуногунро бо истифода аз барномаҳои муосири рақамӣ, ки маълумоти баҳисобгириро бо дақиқии баланд ва дар вақти воқеӣ ва шаффофияти пурра ҷамъоварӣ ва таҳлил менамоянд.

Истифодаи барномаҳои абрӣ, пешниҳоди ҳисоботи электронӣ, истифодабарии барномаҳои блокчейн ва системаҳои ҳамгирошудаи ҳисоботӣ дар саросари ҷаҳон васеъ истифода мешаванд. Ин равандҳо хатогиҳоро дар муҳосибот бартараф намуда, барои зудтар қабул намудани қарорҳои идоракунӣ мусоидат менамояд. Аммо, татбиқи ин технологияҳо такмили системаҳои ҳисоботи корпоративиро аз нуқтаи назари методологӣ, ҳуқуқӣ ва меъёрӣ талаб менамояд. Масалан, дар айни замон дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисоди

рақамӣ пешрафта намунаи ҳисоботи ҳамгиرويшудае чорӣ карда мешавад, ки иттилооти молиявӣ ва ғайримолиявиро дар як системаи ягона муттаҳид менамояд.

Дар амалияи баҳисобгирӣ такмил додани ҳисоботи корпоративӣ бояд ба якчанд принципҳои асосӣ мувофиқ бошад:

1. Ҳамгирӣ – муттаҳидсозии иттилооти молиявӣ ва ғайримолиявӣ ба системаи ягонаи иттилоотӣ;
2. Шаффофият – таъмини дастрасии манфиатдорон ба иттилооти ҳамгиرويшуда;
3. Стандартикунонӣ – мутобиқ намудани ҳисоботи молиявӣ ва ғайримолиявӣ бо стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ;
4. Рушди устувор – ифшои иттилоот дар бораи таъсири муҳити зист ва соҳаи иҷтимоӣ;
5. Рақамикунонӣ ва автоматикунонӣ – истифодаи системаҳои рақамӣ ва алгоритмҳои зехни сунӣ дар ифшои иттилоот.

Ин принципҳо барои таҳияи модели нави ҳисоботи корпоративӣ, ки маълумотро дар вақти воқеӣ ҷамъоварӣ, таҳлил ва пешниҳод менамояд, нигаронида шудааст. Дар амалияи байналмилалӣ беҳтар намудани ҳисоботи корпоративӣ бояд тавассути истифодаи абзорҳои рақамӣ ва идоракунии иттилоот ба даст оварда шавад. Тавре ки таҷрибаи ширкатҳои бузурги байналмилалӣ нишон дод, истифодаи ин механизмҳо боиси афзоиши самаранокии молиявӣ ва баланд шудани эътимоди ширкат дар бозор мегардад.

Низоми баҳисобгирӣ муҳосибӣ имрӯз дар мамлакат амалкунанда бояд мутобиқ ба талаботҳои рақамакунонӣ ба роҳ монда шавад. Аз ин лиҳоз як қатор мушкilot, аз қабili набудани инфрасохтори рақамӣ, омӯзиши сусти кормандон ва набудани стандартҳои муосир боқӣ мондаанд. Барои баланд бардоштани самаранокии ҳисоботи корпоративӣ дар кишвар зарур аст, ки гузариш ба СБҲМ дуруст ба роҳ монда шуда, таҳияи стандартҳои миллиро бо СБҲМ мувофиқ намуд. «Стандартҳои байналмилалӣ имкон медиҳанд, ки ахбори саҳеҳ ва беғараз оид ба вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ ташаккул ёфта, ба истифодабарандагони манфиатдор пешниҳод карда шавад, чунки дар онҳо принципи бартарии моҳияти иқтисодии амалиёти хоҷагидорӣ бар шакли ҳуқуқии онҳо мақоми воло дошта, ба вобастагии байниҳамдигарии маълумоти ҳисобот ва манбаи андозбандӣ роҳ дода намешавад» [4, С.25].

Ҳисоботи корпоративӣ дар шароити рақамикунонӣ яке аз самтҳои муҳимтарини рушди иқтисоди муосир баҳисоб рафта. Ба сифат, шаффофият ва саривақтии иттилоот таъсири мусбӣ мерасонад инчунин, барои таҳлил ва идоракунии самаранокии ширкатҳо имкониятҳои нав фароҳам меорад.

Барои ноил шудан ба рақамикунонии баҳисобгирӣ дар ин самт заминаи меъёрию техникӣ ва илмиро дар ҷумҳурӣ такмил дода, истифодаи густурдаи технологияҳои рақамиро дар баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ ба роҳ мондан зарур аст. Ҳисоботи корпоративӣ бояд тавассути ҳамроҳсозии меъёрҳо бо стандартҳои байналмилалӣ, баланд бардоштани таҳассуси мутахассисон ва рушди инфрасохтори рақамӣ такмил дода шавад.

АДАБИЁТ

1. Мария А. В., Алина А.Т. Корпоративная отчетность как результат эволюции отчетной информации компании// Вестник пермского университета экономика. Том 12. № 2 2017 г. С. 299 .
2. Л.А. Чайковская Корпоративная отчетность и ее роль в управлении бизнесом// УЧЕТ. АНАЛИЗ. АУДИТ Т. 10, № 1. 2023. С.29
3. Шамсов Илҳс Сафарович . Рушди иқтисодӣ рақамӣ ва таъсири он ба ташаккули касбҳои нав дар бозори меҳнат/ Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон бахши илмҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2023. №9.
4. Каримов Б.Ҳ. Таҳлили раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирӣ муҳосиб дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Паёми ДДТТ

Насруллоева М.

ЗЕҲНИ СУНӢЙ: АФЗАЛИЯТҲО ВА ХАТАРҲО

Дар мақолаи мазкур таҳқиқот атрофи ҳуши маснӯи афзалият ва хатарҳо дар шароити кунунӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Зимни муҳокимарониҳо аз марҳилаҳои ташаккули ҳуши маснӯӣ маълумот овардашуда ошкор гардидааст, ки истифодаи он метавонад ҳам чанбаи мусбӣ ва ҳам манфӣ дошта бошад. Аҳамияти мусбии истифодаи ҳуши маснӯӣ дар он зоҳир мегардад, ки чараёнҳои кӯҳнаро барҳам медиҳад ва шакли нави муносибатҳои ҷамъиятиро ба вуҷуд меорад. Вобаста ба ин дар чараёни баррасӣ муқаррар гардидааст, ки саҳми ҳуши маснӯӣ дар шаклгирии соҳаҳои калидии иқтисодиёт баланд мебошад.

Насруллоева М.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ: ПРЕИМУЩЕСТВА И РИСКИ

В данной статье рассматриваются исследования, посвящённые преимуществам и рискам искусственного интеллекта в современных условиях. В ходе обсуждений, опираясь на этапы формирования искусственного интеллекта, выявлено, что его использование может иметь как положительные, так и отрицательные последствия. Положительное значение применения искусственного интеллекта заключается в том, что он разрушает устаревшие процессы и формирует новые формы общественных отношений. В связи с этим в процессе анализа установлено, что вклад искусственного интеллекта в формирование ключевых отраслей экономики является значительным.

Nasrulloeva M.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE: ADVANTAGES AND RISKS

This article examines research on the advantages and risks of artificial intelligence in modern conditions. During the discussion, based on the stages of the formation of artificial intelligence, it was revealed that its use may have both positive and negative aspects. The positive significance of using artificial intelligence is manifested in the fact that it eliminates outdated processes and creates new forms of social relations. In this regard, the analysis has established that the contribution of artificial intelligence to the development of key sectors of the economy is substantial.

Зеҳни сунъӣ (ЗС) – ин илми дар бурриши информатика, кибернетика, нейробиология ва психология истода мебошад, ки ҳосилоти он бештар ва бештар ба ҳаёти одамон дар тамоми ҷаҳон ворид мешавад. Якумин бор дар бораи зеҳни сунъӣ дар ибтидои солҳои 40-уми асрро гузашта олимони суҳан кардаанд. Мамлакатҳои пешрафтаи ҷаҳон муҳимияти зеҳни сунъиро дар рушти иқтисодиёт ва потенциали стратегияи давлат эътироф карданд. Таҳи 5-10 соли охир тақрибан 50 мамлакат стратегияи миллии рушти зеҳни сунъиро тасдиқ кардааст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сентябри соли 2022 Стратегияи рушти зеҳни сунъиро то давраи соли 2040 қабул намуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин давлат дар Осиёи миёна буд, ки чунин стратегияро қабул кард.

Читавре, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар муроҷиати навбатии худ ба Парламенти мамлакат қайд намуд, Тоҷикистон бо қадамҳои устувор бо роҳигузариш ба рақамигардонии сфераи иқтисодиёти милли раавн аст,

ки шафофияти муносибатҳои молиявӣ иқтисодиро таъмин менамояд. Рушти зеҳни сунӣ (ЗИ) ба яке аз самтҳои стратегии трансформатсия рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мубаддал гаштааст. Мамлакат қадамҳои устувории аввалини худро дар шаклбандии технологияи муосири экосистемавӣ гузошта остодааст. Имрӯзҳо дар ҷумҳурии мо ҳавасмандӣ ба технологияи зеҳни сунӣ зиёд шудааст.

Зеҳни сунӣ метавонад боиси афзоиши эҷодкорӣ ва маҳсулнокии гардад, аммо барои инсоният саволҳои муҳимро ба миён меорад

Тасаввур кунед барои худ ҷаҳоне, ки дар он мошинҳои – рассомон, муаллифон ё ҳатто иқтисоддонҳо маҳсулоти иттилоотиро эҷод мекунанд, ки ба зеҳни инсон тақлид мекунанд. Пешрави илми информатика Алан Тюринг бори аввал имкони ба ин дараҷаи маҳорат расидани мошинҳоро пешниҳод кард моддаи 1950. Ташаккур ба ChatGPT ва дигар асбобҳои ба истилоҳ «зеҳни сунӣ» тавлидкунанда, бозии тақлиди », ки ӯ пешгӯӣ карда буд, ҳоло ба воқеият табдил ёфтааст. Чунин ба назар мерасад, 101ajik худро дар коинот пайдо кардаем, ки як вақтҳо танҳо дар фантастикаи илмӣ вучуд дошт. Аммо зеҳни сунӣ тавлидкунанда чист?

Зеҳни сунӣ тавлидкунандаи дастоварди таъсирбахштарин дар технологияи омӯзиши мошинсозӣ то имрӯз аст. Он як ҷаҳиши назаррасро дар қобилияти Зеҳни сунӣ барои фаҳмидан ва муошират бо сохторҳои мураккаби додаҳо нишон медиҳад ва метавонад боиси афзоиши эҷодкорӣ ва маҳсулнокии гардад. 101ajikista ин вай масъалаҳои барои инсоният муҳимро низ ба миён мегузорад. Марҳилаҳои асосии навоарӣ роҳи рушди сатҳи ҳозираи онро муайян карданд.

Дар солҳои 1960-ум, барномае бо номи ELIZA олимоне бо қобилияти дубора тавлид кардани ақсуламалҳои инсонӣ ба ҳайрат овард. Он оддӣ буд ва мувофиқи қоидаҳои муқарраршуда идора карда мешуд, аммо он пешгузаштаи чатботҳои ҳоло ба мо маълум гардид. Пас аз ду даҳсола, шабакаҳои нейронҳои сунӣ пайдо шуданд. Ин шабакаҳо, ки ба майнаи инсон шабоҳат доранд, ба мошинҳо малакаҳои нав, аз қабili фаҳмидани нозуқиҳои забон ва шинохти тасвири фароҳам оварданд. Бо вучуди ин, маҷмӯи маҳдуди маълумот барои омӯзиш ва қудрати нокифояи ҳисоббарорӣ пешрафти воқеиро бозмедорад. Қобили зикр аст, ки ин ду манбаъ ҳамасола ду баробар афзоиш ёфта, барои мавҷи сеюми Зеҳни сунӣ дар солҳои 2000-ум *омӯзиши амиқ* замина гузоштанд.

Омӯзиши амиқ

Тавассути навоариҳо ба монанди Google Translate, ёрдамчиёни рақамӣ ба монанди Alexa ва Siri ва пайдоиши мошинҳои худгард, мошинҳо ҷаҳонро дарк 101ajikistan бо он муошират карданд. Аммо, сарфи назар аз ин ҳама пешрафтҳо, тасвири пурра ҳанӯз ташаккул наёфтааст. Мошинҳо метавонистанд кӯмак кунанд ва пешгӯӣ кунанд, аммо онҳо нозуқиҳои муоширати одамонро воқеан дарк карда натавонистанд ва дар эҷоди маҳсулоти иттилоотӣ мисли одамон душворӣ мекашиданд.

Сипас, дар соли 2014, шабакаҳои тавлидкунандаи рақобат (GAN) қобилиятҳои ду шабакаи нейронии рақобаткунандаро барои пайваста тақмил додани малакаҳои ҳамдигар истифода бурданд. «Generator» маълумоти симулятсия, матнҳо ё тасвирҳоро эҷод кард, дар ҳоле ки «disminator» кӯшиш кард, ки маҳсулоти воқеии иттилоотиро аз маҳсулоти тақлидшуда фарқ кунад. Ин рақобати байни ду шабака тарзи 101ajikis таҷдиди сохторҳои мураккаби зеҳни сунӣ-ро инқилоб кард.

Тасвир ниҳоят дар соли 2017 бо наشري мақолаи инноватсионии таҳия шудааст «Ба шумо танҳо – диққат лозим аст». Вақте ки шумо зеҳни сунӣ -ро барои диққат додан ба қисмҳои муҳими маълумоти воридотӣ таълим медиҳед, ногаҳон чунин таассурот пайдо шуд, ки мошин моҳияти онҳоро дарк кардааст. Ин зеҳни сунӣ тавлидкунанда маҳсулоти иттилоотиро ба таври даҳшатнок ба маҳсулоти аз ҷониби одамон сохташуда, ҳадди аққал дар лабораторияҳо эҷод кардааст.

Якҷоя, GAN ва механизмҳои таваҷҷӯҳ, ки аз ҷониби ҳаҷми афзояндаи иттилоот ва қудрати ҳисоббарорӣ дастгирӣ мешаванд, барои ChatGPT — аҷибтарин чатбот дар таърих замина фароҳам оварданд. Он аз ҷониби Open AI дар моҳи ноябри соли 2022 ба кор андохта

102ajiki дигар ширкатҳои бузурги технологӣ ба зудӣ чатботҳои худро дар асоси зеҳни сунӣ тавлидкунанда муаррифӣ карданд.

Иқтисодиёт ва молия

Албатта, зеҳни сунӣ консепсияи нав дар иқтисод ва молия нест. Шаклҳои анъанавии зеҳни сунӣ (таҳлили васеъ, омӯзиши мошинсозӣ, омӯзиши амиқи пешгӯишаванда) муддати тӯлонӣ барои коркарди иттилооти рақамӣ, арзёбии тамоюлҳои бозор ва мутобиқсозии маҳсулоти молиявӣ истифода мешаванд. Он чизе, ки зеҳни сунӣро фарқ мекунад, қобилияти он барои амиқтар таҳлил ва эҷодкорона шарҳ додани маълумоти мураккаб аст. Бо таҳлили муносибатҳои мураккаби байни нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ё тағирёбандаҳои молиявӣ, он на танҳо пешгӯиҳо, балки сценарияҳои алтернативӣ, диаграммаҳои намоишӣ ва ҳатто порчаҳои кодро, ки метавонанд кори соҳаро ба таври назаррас тағйир диҳанд, ба вучуд меорад.

Гузариш аз зеҳни сунӣ анъанавӣ ба тавлидкунанда давраи нави имкониятҳоро ҳам дар соҳаҳои давлатӣ ва ҳам хусусӣ кушод. Ҳукуматҳо ба истифодаи ин абзорҳои интеллектуалӣ барои беҳтар кардани хизматрасонӣ ба шаҳрвандон ва рафъи норасоии қувваи корӣ шурӯъ мекунанд. Бонкҳои марказӣ ба он тавачҷӯҳ зоҳир намуда, зеҳни сунӣ генералиро ҳамчун потенциали баланд барои таҳлили ҳаҷми бузурги маълумоти бонкӣ барои равшан кардани пешгӯиҳои иқтисодӣ ва баланд бардоштани самаранокии мониторинги хатарҳо, аз ҷумла қаллобӣ медонанд.

Ширкатҳои сармоягузорӣ ба Зеҳни сунӣ муроҷиат мекунанд, то тағироти ночиз дар нархҳои саҳҳомӣ ва эҳсосоти иштирокчиёни бозорро ошкор кунанд ва ба донишҳои бештар таъя кунанд, то имконоти эҷодкоронаро пешниҳод кунанд ва барои стратегияҳои сармоягузориӣ эҳтимолан ғоидаовар имконият фароҳам оранд. Дар ҳамин ҳол, ширкатҳои суғурта имкониятҳои моделҳои генералиро барои эҷоди полисҳои фардӣ, ки ба нӣёзҳо ва афзалиятҳои инфиродӣ дақиқтар мувофиқанд, меомӯзанд.

Эҷодиёти Зеҳни сунӣ метавонад ҷунон боварибахш бошад, ки онҳо ҳисси бардурӯғи воқеиятро эҷод мекунанд. Ин метавонад боиси паҳншавии маълумоти бардурӯғ, воҳима ва ҳатто ноустувории системаҳои иқтисодӣ ё молиявӣ гардад.

Зеҳни сунӣ бо суръати ҳайратангез инкишоф меёбад, ҳудуди қобилиятҳои зеҳни сунӣро дар иқтисод ва молия васеъ мекунад ва роҳҳои ҳалли навро барои мушкилоти кӯҳна пешниҳод мекунад. Баъзе одамон шубҳа доранд. Онҳо мегӯянд, ки мисли тӯтии стохастикӣ, зеҳни сунӣ метавонад далелҳои бемаънӣ ва бардурӯғ эҷод кунад, падидае бо номи «gallucination» ва он аслан маънои ин калимаҳоро намефаҳмад. Онҳо қайд мекунанд, ки дониши ChatGPT бо санаи охириномӯзиш маҳдуд аст. Шояд. Бо вучуди ин, бо назардошти суръати ҳайратангези навоарӣ, ин далелҳо то кай аҳамият хоҳанд дошт?

Бо вучуди ин, ҳаяҷони ибтидоӣ дар атрофи зеҳни сунӣ тавлидкунанда ҷои худро ба тарси афзоиш ва самимӣ дод. Масъалаҳои анъанавии марбут ба зеҳни сунӣ, ба монанди афзоиши ғаразҳои мавҷудаи маълумот барои омӯзиш ё набудани шаффофият дар ҳалли онҳо, аҳамияти худро дубора пайдо карданд. Ташвишҳои нав низ ба миён омаданд.

Зеҳни сунӣ ҳамчун силоҳ

Як ҳатари махсусан нигаронкунанда ин қобилияти аҷибӣ зеҳни сунӣ тавлидкунандаи ҳикояҳоест, 102ajik эътиқод ва дурнамои қаблан мавҷудбуда зич алоқаманданд ва эҳтимолан камераҳои эҳво ва бункерҳои идеологиро тақвият медиҳанд. Ҳамлагарон метавонанд аз ин қобилият на танҳо бо истифода аз калимаи ҳаттӣ истифода баранд: моҳи март соли 2022 видеое нашр шуд, ки тавассути Зеҳни сунӣ тавлид шудааст, ки гӯё Владимир Зеленский, раиси ҷумҳури Украина ба нерӯҳои Русия таслим мешавад. Ҷунин ҳодисаҳо нишон медиҳанд, 102ajik гуна Зеҳни сунӣро метавон ҳамчун силоҳ барои таҳрики сиёсат, бозорҳо ва афкори ҷамъиятӣ истифода бурд.

Новобаста аз он ки ин як ҳикояи сохта, тасвири қалбакӣ ё видеои синтезшуда аст, офаридаҳои тавлидкунандаи зеҳни сунӣ метавонанд он қадар ҷолиб бошанд, ки онҳо ҳисси бардурӯғи воқеиятро эҷод мекунанд. Ин метавонад боиси паҳншавии маълумоти бардурӯғ, воҳима ва ҳатто ноустувории системаҳои иқтисодӣ ё молиявӣ бо самаранокӣ ва

шиддатнокии бесобиқа гардад. Ин на ҳамеша қасдан аст: мошинҳо метавонанд нохост маълумоти бардурӯғро тавассути галлюцинатсия паҳн кунанд.

Таҳдиди Зехни сунъӣ танҳо бо манипуляция маҳдуд намешавад. Барҳам додани ҷойҳои корӣ як мушкили дигар аст, зеро зехни сунъӣ тавлидкунанда таҳаввулро идома медиҳад, ки эҳтимолан ба автоматикунони вазифаҳое, ки одамон қаблан иҷро мекарданд, оварда мерасонад, ки боиси аз даст додани ҷойҳои кории зиёд ва талаб кардани стратегияҳои шуғл ва бозомӯзӣ мегардад.

Аввали соли ҷорӣ коршиносони пешбари зехни сунъӣ, аз ҷумла эҷодкор ChatGPT1 мо ба мактуб имзо кардем «хушдор медиҳад, ки коҳиш додани хатари нобудшавӣ аз ҷониби Зехни сунъӣ бояд дар баробари дигар хатарҳои ҷамъиятӣ, аз қабили пандемия ва ҷанги ҳастай, авлавияти ҷаҳонӣ бошад. Онҳо нигарониҳои даҳсолаҳо пеш аз ҷониби Тюрингро такрор карданд, ки хушдор дод, ки «хатари он вучуд дорад, ки мошинҳо дар ниҳоят ҳаёти моро зери назорат мегиранд».

Мо дар ҷорроҳаи технология ва ахлоқ қарор дорем. Зехни сунъӣ бо дурнамои бузург ва саволҳои амиқи экзистенсиалӣ дигар баргардонида намешавад. Бо истифода аз қудрати табдилдиҳандаи он, барои мо муҳим аст, ки маслиҳати Тюрингро дар хотир дорем, ки аҳамияти ҳидро гум намекунад. Зехни сунъӣ – ин тағйироти бузургест, ки назорати доимӣ, ҷаҳорҷӯбаи нави меъёрӣ ва ўҳдадорӣ устуворро ба навовариҳои ахлоқӣ, шаффоф ва назоратшаванда, 103ajik арзишҳои умумибашарӣ муттаҳид мешаванд, талаб мекунад.

РЎЙХАТИ АДАБИЁТ:

1. Рахмонов М.Н. Вопросы моделирования оценки социально-экономической эффективности электронного правительства. – Душанбе: «Ирфон», 2017. – С. 181. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – 4th ed. – Pearson Education, 2021. – 1136 p.
2. Bostrom N. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – 352 p.
3. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. – New York: W.W. Norton & Company, 2014. – 336 p.
4. Floridi L. Ethics of Artificial Intelligence: Principles, Challenges, and Opportunities. – Oxford: Oxford University Press, 2019. – 240 p.
5. Gerd A., Kaplan J. Artificial Intelligence, Business Automation, and the Future of Work // Journal of Economic Perspectives. – 2019. – Vol. 33, No. 2. – P. 31–50.

Маълумот дар бораи муаллиф: Насруллоева М. – н.ф.-м., дотсенти кафедраи технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тоҷикони Тоҷикистон

Назаров М.Х.

ВНЕДРЕНИЕ ОБЛАЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ КОРПОРАТИВНОГО УЧЕТА

Аннотация: В условиях развития цифровой экономики и расширения информационных технологий внедрение облачных технологий становится одним из важных направлений совершенствования системы корпоративного учета. Данная статья посвящена анализу теоретических и практических аспектов использования облачных технологий в организации корпоративного учета. В ней рассматриваются возможности облачных платформ в сфере автоматизации учетных процессов, повышения прозрачности, оперативного доступа к финансовой информации и улучшения качества отчетности. Также анализируются преимущества, риски и ограничения внедрения облачных технологий, вопросы информационной безопасности и защиты финансовых данных. В результате предлагаются методологические рекомендации по эффективному использованию

облачных технологий в системе корпоративного учета с учетом требований современной экономики.

Ключевые слова: облачные технологии, корпоративный учет, цифровизация, автоматизация учета, облачные платформы, информационная безопасность, финансовая отчетность, информационные технологии.

Nazarov M.Kh.

IMPLEMENTATION OF CLOUD TECHNOLOGIES IN THE CORPORATE ACCOUNTING SYSTEM

Abstract: In the context of the development of the digital economy and the expansion of information technologies, the implementation of cloud technologies has become one of the key directions for improving the corporate accounting system. This article is devoted to the analysis of theoretical and practical aspects of the use of cloud technologies in the organization of corporate accounting. It examines the capabilities of cloud platforms in automating accounting processes, increasing transparency, providing real-time access to financial information, and improving the quality of financial reporting. In addition, the advantages, risks, and limitations of implementing cloud technologies, as well as issues of information security and protection of financial data, are analyzed. As a result, methodological recommendations for the effective use of cloud technologies in the corporate accounting system are proposed, taking into account the requirements of the modern economy.

Keywords: cloud technologies, corporate accounting, digitalization, accounting automation, cloud platforms, information security, financial reporting, information technologies.

Назаров М.Х.

ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ АБРӢ ДАР НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ КОРПОРАТИВӢ

Аннотатсия: Дар шароити рушди иқтисодиёти рақамӣ ва густариши технологияҳои иттилоотӣ татбиқи технологияҳои абрӣ ба яке аз самтҳои муҳими тақмили низоми баҳисобгирии корпоративӣ таъдил ёфтааст. Мақолаи мазкур ба таҳлили ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии истифодаи технологияҳои абрӣ дар таъкили баҳисобгирии корпоративӣ баҳшида шудааст. Дар он имкониятҳои платформаҳои абрӣ дар самти автоматиконии равандҳои баҳисобгирӣ, баланд бардоштани шаффофият, дастрасии фаврӣ ба маълумоти молиявӣ ва беҳтарсозии сифати ҳисоботдиҳӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Ҳамчунин, афзалиятҳо, хатарҳо ва маҳдудиятҳои татбиқи технологияҳои абрӣ, масъалаҳои амнияти иттилоот ва ҳифзи маълумоти молиявӣ таҳлил карда мешаванд. Дар натиҷа, тавсияҳои методологӣ оид ба истифодаи самараноки технологияҳои абрӣ дар низоми баҳисобгирии корпоративӣ бо дарназардошти талаботи иқтисоди муосир пешниҳод мегарданд.

Калидвожаҳо: технологияҳои абрӣ, баҳисобгирии корпоративӣ, рақамикунонӣ, автоматиконии баҳисобгирӣ, платформаҳои абрӣ, амнияти иттилоот, ҳисоботи молиявӣ, технологияҳои иттилоотӣ.

Мубрам будани мавзӯ ба таъдили босуръати рақамии иқтисодиёти ҷаҳонӣ, ки дар он технологияҳои абрӣ ба муҳаррики асосии баланд бардоштани самаранокии равандҳои тиҷоратӣ таъдил меёбанд, вобаста аст. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар роҳи рақамикунонии ҷаҳонӣ қарор дорад, масъалаи навсозии низоми анъанавии баҳисобгирии корпоративӣ махсусан муҳим аст. Қорӣ кардани хизматрасониҳои абрӣ ба корхонаҳо бартарихи назаррасро пешниҳод мекунад, аз қабили: кам кардани хароҷот барои инфрасохтори IT, дастрасии фосилавӣ ба маълумот, автоматикунии амалиёти меҳнатталаб ва беҳтар шудани сифати ҳисоботи молиявӣ. Аммо ин раванд бо маҷмуи хавфҳои марбут ба амнияти иттилоотӣ, рушди нокифояи инфрасохтори телекоммуникатсионӣ, нарасидани кормандони соҳибхтисос ва вижагиҳои қонунгузори миллӣ алоқаманд аст. Мушкилоти таҳқиқот дар зиддияти байни бартарихи возеҳи

технологияҳои абрӣ ва маҷмуи маҳдудиятҳои хоси иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода меёбад, ки таҳқиқи ҳамаҷонибаи масъалаи мазкурро тақозо мекунад.

Ҳадафи мақола арзёбии хавфҳои асосӣ ва самаранокии эҳтимолии татбиқи технологияҳои абрӣ дар низоми баҳисобгирии корпоративӣ дар корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Мушкилоти рақамикунонии баҳисобгирии корпоративӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қорҳои муҳаққиқони маҳаллӣ инъикос ёфтаанд, ки барои таҳқиқоти минбаъдаи амалӣ заминаи назариявӣ ва методологӣ фароҳам овардаанд. Б.Ҳ. Каримов дар як силсила таҳқиқотҳои худ рушди низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва тамоюлҳои СБҲМ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисодиётро ҳамаҷониба таҳлил намуда [1, с. 31- 41], зарурати мутобиксозии таҷрибаи байналмилалиро ба шароити маҳаллӣ таъкид кардааст. Т.Б. Раҷабов ва Ш. А. Ҳочиева ба таъсири мустақими рақамикунонии иқтисодиёт ба рушд ва табдили методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ тавачҷуҳ зоҳир мекунад. Ҷанбаи амалии масъала дар мақолаи Қ.Х. Ҳушвахтзода ва С.С. Сайфиддинзода ифшо шудааст, ки дар он муаллифон мушкилоти истифодаи воситаҳои муосири рақамиро бевосита дар баҳисобгирӣ баррасӣ мекунад [2, с. 84-92]. Бо вучуди ин, масъалаи дар баҳисобгирии муҳосибӣ ҷорӣ намудани технологияҳои абрӣ дар асарҳои олимони ватанӣ ба таври васеъ инъикос наёфтааст, ки навгонии илмӣ таҳқиқоти мазкурро муайян мекунад.

Таҳлили вазъи муосири татбиқи технологияҳои абрӣ бо истифодаи усулҳои таҳлили ҳисоботҳои мақомоти танзимкунанда ва омили хизматрасониҳои ИТ ва гузаронидани таҳқиқоти сотсиологӣ дар шакли пурсишҳои роҳбарон ва кормандони муҳосиботи корхонаҳои соҳибқории хурд, миёна ва калони Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода шуд.

Аз натиҷаҳои таҳқиқот муайян гардид, ки воридшавии технологияи абрӣ ба низоми баҳисобгирии корпоративии кишвар хусусияти номутаносиб дошта, дар марҳилаи кунунӣ қарор дорад. Таҳлилҳои анҷомдодашуда имкон медиҳад, ки як қатор тамоюлҳои мубрам таҳлил ва муайян карда шаванд:

1. Бартарии низомҳои анъанавии баҳисобгирӣ муҳосибӣ. Қисми зиёди корхонаҳои ҷумҳурӣ, алалхусус корхонаҳои тиҷоратӣ хурду миёна, чун анъана баҳисобгирии муҳосибиро дар асоси дастаи барномаҳои 1С: Бухгалтерия ба роҳ мемонанд. Ин омил пеш аз ҳама ба эътимоди паст доир ба технологияҳои рақамӣ, инчунин набудани зарурати тағйирот дар шароити маҳдудияти амалиётҳо вобаста аст.

2. Ҳамбастагӣ байни андозаи корхона ва сатҳи рақамикунонӣ. Корхонаҳои бузурги тиҷоратӣ, махсусан онҳое, ки дар соҳаи алоқаи барқӣ, бонкдорӣ ва ҳамкорӣ бо шарикони байналмилалӣ доранд, бояд омодагии бештаре барои татбиқи омилҳои рақамикунонӣ ба роҳ монанд. Дар аксар маврид онҳо аз моделҳои ҳамгироишуда истифода мебаранд: амалиётҳои муҳим дар серверҳои маҳаллӣ анҷом дода мешаванд, дар ҳоле ки хизматрасониҳои абрӣ метавонанд барои вазифаҳои мушаххас (ҳисоботи идоракунии системаҳои CRM) истифода шаванд. Маҳз дар ин гуна ширкатҳои бузург барои ҳалли муаммоҳои ба миён омада зарурати ба роҳ мондани хизматрасониҳои абрӣ ба миён меояд.

3. Паст будани сатҳи огоҳӣ ва ихтилоф дар фаҳмиши истилоҳот. Тадқиқотҳо нишон дод, ки бисёре аз намоёндагони корхонаҳои хурду миёна аксар вақт мафҳуми “хизматрасониҳои абрӣ”-ро бо шабақаҳои иҷтимоӣ ва паёмакрасонҳо ҳамрадиф дониста, барои фирисотдани ҳуҷҷатҳои аввалия ба муҳосибот ё танҳо мубодилаи файлҳо тавассути почтаи электронӣ баробар медонанд. Ин ҳолат, аз огоҳии нокифоя дар бораи имкониятҳои платформаҳои хизматрасониҳои абрӣ, ки барои тамоми давраи баҳисобгирӣ ҳалли мушкилотҳои ҷойдоштаре баррасӣ менамояд, шаҳодат медиҳад.

4. Таъсири хусусиятҳои соҳавӣ. Ширкатҳои фаъол дар бахшҳои технологияҳои иттилоотӣ, консалтинг ва хизматрасонии муосир, нисбат ба татбиқи технологияҳои абрӣ фаъолияти хуби касбӣ нишон медиҳанд, зеро сатҳи фаҳмиши онҳо доир ба омилҳои рақамикунонӣ баланд буда, ин падидаҳоро ба зудӣ дарк менамоянд. Ҳамзамон, соҳаҳои

кишоварзӣ ва истеҳсолоти саноатӣ суръати ниҳоят пасти рақамикунониро ба роҳ монда, усулҳои анъанавии баҳисобгирии муҳосибиро то ҳол истифодабариабро идома медиҳанд.

5. Бозори провайдерҳои хидматрасонӣ. Таҳлил нишон дод, ки бозори хидматрасонии касбии технологияҳои абри дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи аввали руш қарор дорад. Дар ин бозор асосан технологияҳои абрии таҳиягарони русӣ (махсусан 1С: Бухгалтерия) бартарӣ доранд, дар ҳоле ки ширкатҳои маҳаллӣ танҳо ба пешниҳоди чунин қарорҳо оғоз намудаанд.

Ҳамин тариқ, дар расми 1 таъсири технологияҳои абри ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ баррасӣ гардида, афзалиятҳои мушаххасро дар ин ҷода муайян менамояд.

Расми 1. Таъсири технологияҳои абри ба низоми баҳисобгирии муҳосибӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Тадбиқи технологияҳои абри дар низоми фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ барои аксарияти давлатҳо алақай ҳамчун омилҳои асосӣ баррасӣ гардида, рушди низоми минбаъдаи соҳаҳои хоҷагидориро аз дуруст ба роҳ мондани омилҳои рақамӣ арзёбӣ менамояд. Аз ин рӯ, дар баъзе давлатҳо беш аз 60 фоизи субъектҳои соҳибкорӣ дар фаъолияти худ технологияҳои рақамиро (аз ҷумла истифодаи хизматрасониҳои абри) ҷорӣ намудаанд. Ин иқдом боиси баландшавии самаранокии фаъолият, афзоиши рақобатпазирӣ ва рушди бозорҳои дохилӣ мегардад [3, с.7].

Зимнан метавон хулоса намуд, ки воридшавии технологияҳои абри ба низоми баҳисобгирии муҳосибии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳануз дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад. Истифодабарандагони асосӣ ширкатҳои калони тижоратӣ мебошанд, дар ҳоле ки аксарияти корхонаҳо барои гузариш омода нестанд ё шаклҳои ибтидоии технологияҳои абриро бе дарки пурраи иқтисодии худ истифода мебаранд. Ин таҳлил заминаҳоро барои тадбиқ ва муайян намудани хатарҳои минбаъда, ки ба қабул ва ҷорӣ намудани доираи васеи ин технологияҳо монеа мешаванд, фароҳам меорад.

АДАБИЁТ

1. Каримов, Б. Х. Тенденции мирового развития финансового учета на основе МСФО / Б. Х. Каримов // Государственное управление. – 2025. – № 1(72). – С. 31-41; Каримов, Б. Х. Рушди низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ / Б. Х.

2. Хушвахтзода, Қ. Х. Истифодаи воситаҳои муосири рақамикунонӣ дар баҳисобгирии идоракунии / Қ. Х. Хушвахтзода, С. С. Сайфиддинзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – Р. 84-92
3. Яхшибоев Р.Э., Атаджанов Ш.Ш. Влияние цифровых технологий развитие малого и среднего бизнеса в условиях цифровой экономики // Innovations in science and technologies. Volume 1- № 1 .01. 2024 – С. 7

Қурбонова С.А., Шарифова Ч.Н.

Муаллими калони кафедраи технологияи рақамӣ дар иқтисодиёт

МАРҲИЛАҲОИ МУОСИРИ РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ

Анотатсия: мақолаи мазкур оиди рушди технологияҳои иттилоотӣ ва таъсири онҳо ба рушди системаҳои иттилоотии онро баррасӣ мекунад. Таҳлили байнисоҳавӣ ва муқоисавии таъсири интиҳоби самти рушди технологияҳои иттилоотӣ гузаронида мешавад. Тавсияҳо оид ба татбиқи ин пешрафтҳо дар рушди технологияи рақамӣ таълим дода мешаванд.

Калидвожаҳо: таҳлил, метод, тадқиқот, системаҳо, технологияҳо, гузариш ба ҳукумати электронӣ фарогири масоили иқтисодиёти ба дониш асосёфта, иқтисодиёти инноватсионӣ, барномавӣ, забони барномасозӣ, иқтисоди рақамӣ, танзими раванди пардохти ғайринақдӣ

Аннотация: В статье рассматривается развитие информационных технологий и их влияние на развитие информационных систем. Проводится междисциплинарный и сравнительный анализ влияния выбора направления развития информационных технологий. Даны рекомендации по внедрению этих разработок в развитие цифровых технологий

Ключевые слова: анализ, методы, исследования, системы, технологии, переход к электронному правительству, включая вопросы экономики знаний, инновационной экономики, программного обеспечения, языка программирования, цифровой экономики, регулирования процесса безналичных платежей

Abstract: This article examines the development of information technologies and their impact on the evolution of information systems. It provides an interdisciplinary and comparative analysis of the impact of choosing a specific direction for information technology development. Recommendations are provided for implementing these developments in the development of digital technologies.

Key words: analysis, methods, research, systems, technologies, transition to e-government, including issues of knowledge economy, innovative economy, software, programming language, digital economy, regulation of cashless payments

Технологияҳои рақамӣ тарзи ҳаёти моро тағир доданд. Аз кори дурдаст ба хариди онлайн, барномаҳо ва васоити ахбори иҷтимоӣ, ширкатҳо аз ин гузариш барои ноил шудан ба сатҳи нави муваффақият истифода мебаранд. Бисёр ширкатҳо низ технологияҳои навро қабул намеkunанд. Шумо бояд бидонед, ки шумо ба чӣ сармоягузорӣ мекунед, то аз сармоягузорию технологияи худ бештар фоида ба даст оред. Инро дастури муқаммал оид ба рақамисозӣ, бартарихи истифодаи технологияҳои рақамӣ ва роҳҳои бартараф кардани мушкилоти қабули рақамӣ баррасӣ кунед.

Технологияҳои рақамӣ ба абзорҳои электронӣ ё системаҳои автоматӣ мансубанд, ки барои нигоҳдорӣ ва коркарди маълумот пешбинӣ шудаанд.

Ҳар рӯз ҳазорҳо равандҳо тавассути технологияҳои рақамӣ имконпазир мешаванд. Намунаҳои технологияҳои рақамӣ смартфонҳо, васоити ахбори иҷтимоӣ, бозиҳои онлайнӣ, ва мултимедиявӣ. Дар муқоиса бо технологияи аналогӣ, технологияи рақамӣ имкон медиҳад барои нигоҳ доштани миқдори зиёди маълумот

чамъоварӣ намояд. Асбобҳои электронӣ сигналҳои рақамиро хеле зудтар коркард ва интиқол медиҳанд.

Бе ин маълумот мо наметавонистем муошират кунед, омӯзед ё ҳамон тавр кор кунед. Технологияҳои рақамӣ ҳар як паҳлӯи ҳаёт ва рӯзро тағир медиҳанд. Аммо фоидаи аслии истифодаи технологияҳои нав чӣ гуна аст?

Мақсади тамоми прогресси техникӣ такмил додани протсесс мебошад.

Технологияҳои рақамӣ фарқ надоранд. Рақамикунонӣ маънои баланд бардоштани самаранокӣ, миқёспазирӣ ва арзиши равандҳо барои истифодабарандагони ниҳоиро дорад.

Ташкилотҳо вобаста ба ҳадафҳои худ барои татбиқи технологияҳои рақамӣ сабабҳои гуногун доранд. Аммо барои ҳама ширкатҳо, технологияҳои рақамӣ ба бехтар шудани амалиёт ва рафти кор ёрӣ мерасонад. Равандҳои тичоратӣ самараноктар мешаванд. Ин ба созмон имкон медиҳад, ки ба моделҳои нави тичоратӣ ё доменҳо васеътар шавад. Баъзе бартариҳои асосии татбиқи рақамии технологияҳо:

1. Чамъоварии маълумот бехтар карда шуд. Технологияҳои рақамӣ чамъоварии маълумотро оптимизатсия ва таҳлил мекунад.

Шумо метавонед маълумотро дар миқёси калонтар ва бо суръати тезтар нигоҳ доред ё коркард кунед. Суръати баландтари интиқоли маълумот инчунин маънои таҳлили зудтарро дорад. Шумо муштариён барои оғоз кардани стратегияҳои рушдӣ ба мизочони нигаронидашуда фаҳмиши бехтаре ба даст меоред.

2. Фарҳанги рақамиро эҷод мекунад. Вақте ки роҳбарон кормандони худро бо омӯзиши ҳамаҷониба дастгирӣ мекунад, онҳо манфиатҳои абзорҳои рақамиро мебинанд. Ҳангоме ки ҷонибҳои манфиатдор ҳамкорӣ дар саросари ширкатро мебинанд, онҳо алтернативаҳои рақамиро барои бехтар кардани тичорати худ меҷӯянд.

3. Афзоиши фоида. Сармоягузорӣ ба технология микдори зиёди вақт ва маблағро талаб мекунад. Баланд бардоштани даромади сармоягузорӣ ба технология маънои қабули қарорҳои дурустро дорад. Стратегияи бомуваффақияти қабули рақамӣ ҳамкорӣ бо системаҳои нав ва равандҳои бизнесро васеъ мекунад. Қалби корбар омили муҳимтаринест, ки фоидаи мусбати сармоягузорию муайян мекунад.

4. Чолокӣ. Дар асри рақамӣ, мувофиқат кардан ба талаботи афзоянда душвор аст. Технологияҳои рақамӣ амалиёти тичоратиро бехтар мекунад ва ба роҳбарон имкон медиҳанд, ки ба оянда омода шаванд. Пешрафтҳо дар технологияҳои харитасозӣ маънои онро дорад, ки ширкат метавонад зуд тағирот ворид кунад, то раванди татбиқро суст накунад.

5. Хидматрасонӣ бештар ба мизочон. Технологияҳои рақамӣ ҳадафи бехтар намудани хидматрасонию ба мизочон тавассути хидматҳои нав ба монанди барномаҳо ё вебсайтҳо пешкаш менамояд. Технологияи рақамӣ дар шабакаҳои коммуникатсионӣ муносибати байни тичорат ва байни муштариёноро бехтар мекунад. Такмили тичорат низ ба поён хоҳад расид ва таҷрибаи истифодабарандагони ниҳоиро такмил медиҳад.

6. Баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат. Ҳангоми дуруст истифода бурдан, нармафзори нав метавонад чараёни корро тағир диҳад. Вазифаҳо хеле осонтар мегардад, ҳосилнокии меҳнат меафзояд ва коргарон фоида ба даст меоваранд. Омӯзиши ҳамаҷониба оид ба системаҳои нав низ хуб кор кунанд самарабахштар хоҳад буд. Қумҳурии Тоҷикистон дар самти танзими ҳуқуқӣ ва мустаҳкам намудани заминаҳои ҳуқуқӣ чораҳои заруриро роҳандозӣ кардааст. Аз ҷумла, бо қарори Ҳукумати Қумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642 “Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Қумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шуд. [3] Ин Консепсия инъикоскунандаи дурнамои умумии истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар, ҳамзамон ҳарчӣ зудтар ба сатҳи зиндагии кишварҳои дорои даромади миёна расидани он ва ба таври назаррас паст намудани сатҳи камбизоатӣ, ноил гардидан ба ҳадафҳои асосӣ, яъне расидан ба истиқлолияти энергетикӣ таъмини амнияти озуқаворӣ, баромадани кишвар аз

бунбасти коммуникатсионӣ ва табодули он ба кишвари транзитӣ, саноатикунони босуръати кишвар ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мебошад. Ҷорикунии ҳамаҷонибаи технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла технологияҳои пешқадам бояд асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва рушди рақобатнокии байналмилалӣи кишвар гардад. Дар баробари ин, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябр соли 2021, №460 Барномаи миёнамуҳлатӣ рушди иқтисоди рақамӣ барои солҳои 2021-2025 қабул гардид. [4] Пас аз қабул намудани санадҳои болозикр ва пешбурди сиёсати рушди иқтисодиёти рақамӣ имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор дастовардҳои назаррас ба ҷашм мерасад. Аз ҷумла, рушди системаи давлатии электронӣ (E-GOV.TJ) [5] – портали ягонаи сомонаҳои расмӣ вазорату идораҳо; истифодаи системаи электронии тафтиш ва пардохти андоз ва баҳисобгирии муҳосибӣ дар тижорат; системаи миллии гардиши ҳуҷҷатҳои электронӣ дар муассисаҳои давлатӣ; рушди молияи рақамӣ ва пардохтҳои электронӣ; корти ягонаи пардохтии “Корти Миллӣ” бароварда шуд, ки дар дохили кишвар ҳамаҷониба истифода мегардад; истифодаи васеи кортҳои электронӣ: Amonat – Mobile, Eskhata, IMON, Alif Mobi ва ғайра; афзоиши POS терминалҳо ва эквайринги онлайн, махсусан дар минтақаҳои шаҳрӣ ба назар мерасад.

Барои татбиқи ҳадафмандонаи ҳукумати электронӣ ва гузаштан ба иқтисоди рақамӣ дар кишвар чунин пешниҳодҳоро зарур мешуморем:

- 1.Назорати қатъии сомонаҳои расмӣ ва таъмини амнияти иттилоотӣ тавассути таъсиси бахши иттилоотӣ ё ниҳоди махсус (мутахассиси ҳукумати электронӣ, рӯзноманигори касбӣ барои ҷойгир намудани маълумотҳо дар сомона ва барномасоз барои нигоҳдошти сомона, сервер ва дигар ноҳодҳои техникӣ) ҳамчун хизматчиёни давлатӣ.

- 2.Ба тобеияти мақомот даровардани тамоми махфиятҳои барномасозони провайдерҳои Tojnet, Vabylon, Истера, Tarena ва дигар ширкатҳо, бахусус порол ва логини супер администратор, администратор, модератор ва техсервис бо мақсади таъмини амнияти иттилоотии сомонаҳои мақомотҳодар аксар шаҳру ноҳияҳо.

- 3.Ташкили курсҳои омӯзишӣ, семинару мизҳои гирд ва ба ин васила таблиғи ҳукумати электронии шаҳру ноҳияҳои ҳушманд бо мақсади иттилоотикунонӣ ва баланд бардоштани савияи дониши касбии мутахассисон дар самти иқтисоди рақамӣ дар мақомотҳо.

- 4.Пешбинӣ намудани маблағҳо дар буҷети маҳал бо мақсади таъмини фаъолияти зерсохторҳои мақомоти маҳал бо технологияҳои муосир, яъне серверҳои алоҳида ва компютерҳои нав (таҷрибаи шаҳру ноҳияҳои в. Суғд).

- 5.Таҳти назорат қарор додани маблағҳои ҷудогардида бобати татбиқи ҳукумати электронӣ ва фаъолияти босамари он аз ҷониби роҳбарияти мақомот.

- 6.Таҳия ва тасдиқи шакли ягонаи сомонаҳои расмӣ аз ҷониби мақомоти масъул бо назардошти ҳадафҳои стратегияи миллии кишвар (тавсияи сомонаи Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе—”Шаҳри Ҳушманд” ҳамчун намуна барои дигар шаҳру ноҳияҳои кишвар).

- 7.Ба роҳ мондани тарғибу ташвиқи сомонаҳои мақомот бо мақсади огоҳии шаҳрвандон ва мурочиати электронии онҳо, инчунин дастрасӣ ва огаҳӣ ёфтани аз вазъи фаъолияти хизматчиёни давлатӣ.

- 8.Бо мақсади ҳарчӣ тезтар баррасӣ намудани ҳуҷҷатҳои воридгардида ва маводҳои назоратӣ, таъсиси шабакаи ягона дар сохторҳои мақомот.

- 9.Таъсиси интернет-портали ягона дар байни мақомот ва зерсохторҳои он, бо мақсади огаҳӣ аз вазъи соҳаҳо, хабарҳои рӯз, ки намунаи он дар сомонаи расмӣ мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд мушоҳида гардид.

Дар асоси фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон солҳои 2025-2030 “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” эълон карда шудааст [6]. Солҳои наздик барои Ҷумҳурии Тоҷикистон давраи муҳими пешрафти иқтисоди рақамӣ, технологияи инноватсионӣ, рушди инфрасохтор ва пешрафти бобарори иқтисодӣ хоҳад буд. Ҳамчунин, як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии

Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ” аз 3 августи соли 2018, №1537 [7] ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуччати электронӣ ва имзои электронӣ” аз 15 марти соли 2023, №1965 қабул гардида, бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз санаи 3 апрели соли 2021, №147 Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд [9]. Вазифаи асосии Агентӣ пешбурди сиёсати давлатӣ дар соҳаи рушди инноватсия ва технологияҳои рақамӣ мебошад.

Тарзи ягонаи мушаххассозӣ ва тасдиқи ашхоси воқеӣ ва ҳуқуқиро муайян карда, фазои ягонаи рақамии бо эътимод ташкил дода шавад.

Фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷамъоварӣ, интиқол, ҳифз, коркард ва дастрасӣ ба маълумоте, ки бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ аз ҷониби шахсони воқеӣ ва шахсони ҳуқуқӣ (аз ҷумла муайян кардани ҳуқуқи ҷамъоварии ҷунин маълумот вобаста ба иродаи субъектҳо, шартҳои коркард ва истифодаи тичоратии ин маълумот.

Дар шароити ҷаҳони муосир технологияи иттилоотӣ ва рақамикунонӣ бо суръати баланд пеш рафта, моро водор мекунад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил додани иншоотҳои муосир, муассисаҳои инноватсионӣ ва бозомӯзии кадрҳои баландхатисосро роҳандозӣ намоем ва ба иқтисодиёти рақамӣ ҳамчун муҳаррики аслии рушди кишвар таъя намоем.

Ҳамин тариқ, рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо як тақозои замона, балки шарт зарурӣ барои расидан ба мақсадҳои стратегияи миллий, таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мебошад.

Созмонҳо дар саросари ҷаҳон мекушанд, ки бо пешрафтҳои технологӣ ҳамқадам бошанд, аммо бисёриҳо барои нигоҳ доштани онҳо мубориза мебаранд. Барои ноил шудан ба технологияҳои рақамӣ бисёр корхонаҳо ба татбиқи он рӯ меоваранд.

Рӯйхати адабиётҳо:

- 1.Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 30 декабри соли 2019, №642.
- 2.Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи миёнамуҳлатии рушди иқтисоди рақамӣ барои солҳои 2021–2025», аз 26 октябри соли 2021, №460.
- 3.Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи эълон намудани солҳои 2025–2030 ҳамчун “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия”».
- 4.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ», аз 3 августи соли 2018, №1537.
- 5.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуччати электронӣ ва имзои электронӣ», аз 15 марти соли 2023, №1965.
- 6.Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсис додани Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 3 апрели соли 2021, №147.

Истифодаи адабиётҳо:

1. Раҳимов З.А., Ҷӯраев Ш.Ҷ. «Васоити таълимӣ аз фанни Молия, муомилоти пул ва қарз». Душанбе – 2006;
2. Ташаккул ва рушди молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе. 2012. Эргашев А., Муҳадбердиев Ҳ. «Назарияи иқтисод». Қисми I ва II. Душанбе – 2003;
3. Тоҷикистон: 20–соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. Душанбе, 2011
- 4.Якушев, Алексей Жанович. Системная модель экономической структуры общества для прогнозирования инновационного развития / А. Ж. Якушев // Экономический анализ: теория и практика. – 2022. – Т. 21, вып. 12. – С. 2251–2271.
5. Куценко, Евгений. Релокация как драйвер инновационной активности: глобальное исследование международной миграции основателей компаний-единорогов / Е. Куценко, К. Тюрчев, Т. Остащенко // Форсайт. – 2022. – № 4. –С. 6–23.
6. Инновационные алгоритмы машинного зрения для диагностики продольного профиля сортировочных путей / А. И. Долгий [и др.] // Автоматика, связь, информатика. – 2022. – № 8. – С. 7–9.

Сомонаҳои Интернетӣ:

1. <https://peshina.jumhuriyat.tj>
2. <https://www.oecd.org>
3. <https://www.e-gov.tj>
4. (<https://khovar.tj/2024/08/ta-ribai-azo-iston-dar-samti-i-tisodi-ra-am-ukumati-elektron-va-isobbarobarkunii-ajrina-d-mavridi-istifodai-to-ikiston-aror-megirad/>)

Рустамзода Ф.М.**МОДЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА ПОСРЕДСТВОМ
ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА**

В современных условиях факторы экономического развития человеческого капитала в системе высшего профессионального образования Республики Таджикистан стали предметом анализа и рассмотрения. Следует отметить, что при рассмотрении основных факторов экономического развития многие понимают фактор как инструмент, который помогает определить и направлять их действия в любой сфере деятельности. «Фактор в широком смысле представляет собой описание какого-либо объекта или системы объектов, которые в определённых условиях используются в качестве “замены” объекта (объектов)». Фактор человеческого капитала в экономическом развитии основывается на идее о том, что инвестиции в знания, навыки, здоровье и квалификацию людей прежде всего повышают производительность, инновационность и, как следствие, способствуют экономическому росту и повышению конкурентоспособности республики или учреждения. Данное внимание направлено на образование, здравоохранение и создание образовательной среды, которая превращает человеческий потенциал в ключевой актив устойчивого развития. Одним из важнейших показателей, характеризующих состояние и формирование экономического фактора развития человеческого капитала в системе высшего профессионального образования Республики Таджикистан, является финансирование. В данной статье также рассмотрены основные тенденции и особенности экономического фактора развития человеческого капитала, а также его факторы.

Ключевые слова: фактор, человеческий капитал, инвестиции, тенденции развития человеческого капитала, основные характеристики человеческого капитала, учреждения высшего профессионального образования, основные особенности системы учреждений высшего профессионального образования, экономика знаний.

Рустамзода Ф.М.**АМСИЛАИ РУШДИ ИҚТИСОДӢ ТАВАССУТИ САРМОЯИ ИНСОНӢ**

Дар шароити муосир амсилаи рушди иқтисодии сармоияи инсонӣ дар низоми таҳсилоти олии касбӣ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд намудан зарур аст, ки ҳангоми баррасии амсилаҳои асосии рушди иқтисодӣ бисёрроҳи амсиларо ҳамчун абзори мефаҳманд, ки барои муайян ва роҳнамоии амалҳои онҳо дар ҳама гуна соҳаи фаъолият кӯмак мекунад. «Амсила ба маънои васеъ тасвири ягон объект ё системаи ашё мебошад, ки дар шароити муайян ба сифати «иваз»-и объект (объектҳо) истифода мешавад». Амсилаи сармоияи инсонӣ рушди иқтисодӣ дар ин ақида асос ёфтааст, ки сармоягузорӣ ба дониш, малака, саломатӣ ва таҳассуси одамон пеш аз ҳама ҳосилноқӣ, навоарӣ ва дар натиҷа, рушди иқтисодӣ ва рақобатпазирии ҷумҳурӣ ё муассисаро афзоиш медиҳад. Ин тавачҷӯҳ ба маориф, тандурустӣ ва эҷоди муҳити

омӯзишӣ равона карда шудааст, ки иқтидори инсониро ба дороии калидӣ барои рушди устувор табдил медиҳад. Яке аз нишондиҳандаҳои муҳиме, ки ҳолат ва ташаккули амсилаи иқтисодии рушди сармояи инсониро дар низоми таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсиф мекунанд, ин маблағгузорӣ ба шумор меравад. Дар мақолаи мазкур тамоюл ва хусусиятҳои асосии амсилаи иқтисодии рушди сармояи инсонӣ ва омилҳои он низ номбар гардидаанд.

Вожаҳои калидӣ: амсила, сармояи инсонӣ, сармоягузорӣ, тамоюлҳои рушди сармояи инсонӣ, хусусиятҳои асосии сармояи инсонӣ, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, хусусиятҳои асосии низоми муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва иқтисодиёти дониш.

Rustamzoda F.M.

MODEL OF ECONOMIC DEVELOPMENT THROUGH HUMAN CAPITAL

In modern conditions, the factors of economic development of human capital within the system of higher professional education in the Republic of Tajikistan have become the subject of analysis and discussion. It should be noted that when considering the main factors of economic development, many interpret a factor as a tool that helps to identify and guide actions in any field of activity. "In a broad sense, a factor is a representation of an object or a system of objects which, under certain conditions, is used as a 'substitute' for the object (or objects)." The human capital factor of economic development is based on the idea that investments in knowledge, skills, health, and professional qualifications of people primarily increase productivity and innovation and, as a result, promote economic growth and enhance the competitiveness of a republic or an institution. This focus is directed toward education, healthcare, and the creation of a learning environment that transforms human potential into a key asset for sustainable development. One of the most important indicators characterizing the state and formation of the economic factor of human capital development in the system of higher professional education of the Republic of Tajikistan is financing. This article also identifies the main trends and characteristics of the economic factor of human capital development, as well as its determinants.

Keywords: factor, human capital, investment, trends in human capital development, main characteristics of human capital, institutions of higher professional education, key features of the system of higher professional education institutions, knowledge economy.

Яке аз вазифаҳои муҳими сиёсати иқтисодии кишварҳои рӯ ба тараққӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистонро пайгирӣ менамояд, ин интиҳоби амсилаи қобили қабули рушди иқтисодӣ, ки ба рушди иқтидори иқтисодӣ, баланд бардоштани сифатии некуахлоқии аҳоли, коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ, таъмини ҳифзи иҷтимоии насли солим ва тарбияи насли солими аҳоли, таъмин намудани тарбияи насли наврасон ва гурӯҳҳои осебпазири аҳоли мусоидат мекунад.

Ҳангоми баррасии амсилаҳои асосии рушди иқтисодӣ, бояд қайд кард, ки бисёриҳо амсиларо ҳамчун абзоре мефаҳманд, ки барои муайян ва роҳнамоии амалҳои онҳо дар ҳама гуна соҳаи фаъолият кӯмак мекунад. «Амсила ба маънои васеъ тасвири ягон объект ё системаи ашё мебошад, ки дар шароити муайян ба сифати «иваз»-и объект (объектҳо) истифода мешавад» [96, с.163].

Ба андешаи мо амсила ин тасвири воқеии объект аст, ки аз пуррагиаш фарқ мекунад, яъне тасавуроти ҳайётӣ ё натиҷаи интизорӣ мебошад.

Ба ибораи дигар, амсила метавонад системаи абстраксияи баландтар аз "аслӣ" бошад. Луғати Оксфорд амсиларо ҳамчун "тавсифоти соддакардашудаи система ва ғайра барои кӯмак дар ҳисобҳо ва пешгӯиҳо" таъриф мекунад [96, с.163]. Бар асоси ин таърифҳои энциклопедӣ, мо метавонем бигӯем, ки амсила на нақшаи амали ҳаррӯзаи инсон, балки тасвири абстраксии воқеият аст. Тавре зикр гардид, дар илми иқтисодии муосир афзоиш бо ду тарз маънидод мешавад: ба маънои маҳдуд ва васеъ.

Ба маънои маҳдуд – ҳамчун афзоиши нишондиҳандаҳои асосии истеҳсолоти ниҳой (ММД, даромади миллӣ ё истеъмол ба ҳар сари аҳоли).

Ба маънои васеъ – ҳамчун раванди тағйироти институтҳои ҷамъияти (дар сохтори ҳукуқи моликият, шаклҳои ташкили истеҳсолот ва тақсимот ва ғайра), ки аз як марҳилаи афзоиш ба марҳилаи дигар гузаштанро муайян мекунанд. Дар бораи роҳи бехтарини расидан ба ин ҳадаф ихтилофоти зиёд вучуд дорад. Баъзе иқтисодчиён ва сиёсатмадорон зарурати зиёд кардани маблағгузорию ба фондҳои асосӣ таъкид мекунанд. Дигарон даъват мекунанд, ки барои тадқиқот ва рушд, ки ба пешрафти технологӣ оварда мерасонанд, ҳавасманд карда шаванд.

Коршиносон ба аҳамияти сатҳи баланди маълумоти қувваи корӣ таъкид мекунанд. Мутобиқи ин равиш дар назарияи рушди иқтисодӣ се самт чудо мешавад: неокейнсионӣ, неоклассикӣ ва таърихию сотсиологӣ.

Ду самти аввал афзоишро ба маънои маҳдуд таҳлил мекунанд. Самти таърихӣ-сотиологӣ бо баррасии афзоиш ба маънои васеъ хос аст.

Барои аксари муаллифони ғарбӣ мавзуи таҳқиқот на ба маънои васеъ, балки ба маънои кӯтоҳ рушди иқтисодӣ мебошад, ки онро намоёндагони мактабҳои неокейнсӣ ва неоклассикӣ таҳия кардаанд.

Аввалин амсилаҳои неоклассикии рушди иқтисодӣ дар охири солҳои 50-ум ва 1960-ум пайдо шуданд, ки тавачҷӯх ба масъалаҳои мувозинати динамикӣ суҷт шуда, масъалаи ноил шудан ба суръати эҳтимолии афзоиш на он қадар аз ҳисоби иқтисодии истифоданаҷуда, балки тавассути қорӣ намудани технологияи нав, баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва тақмил додани ташкили истеҳсолот ба миён омад.

Муассисони амсилаҳои неоклассикии афзоиш Р.Солоу ва Т.Свон, Ҷ.Мид ва дигарон мебошанд, ки амсилаи алтернативии афзоишро эҷод кардаанд. Онҳо ба даҳолати ҳукумат ба иқтисодиёт муқобил буданд, то ба ширкатҳои бузург имкон диҳанд, ки захираҳои мавҷудаи ҳудро барои ноил шудан ба рушди потенциалӣ дар муҳити рақобати бозор бехтарин истифода баранд.

Амсилаи Р.Солоу дар макқолаи «Саҳм ба назарияи рушди иқтисодӣ» (1956) оварда шуда, баъдан дар асари «Прогресси техникӣ ва функцияи истеҳсоли маҷмӯӣ» (1957) қор қарда баромада шудааст. Соли 1987 ба муаллиф барои рушди он қоидаи Нобел дар баҳши иқтисод дода шуд [12, с.56].

Амсилаи Р.Солоу бар асоси неоклассикии афзалияти рақобати муқаммал дар бозорҳои омилҳои истеҳсоли, таъмини шуғли пурраи захираҳо соҳта шудааст.

Дар аввал амсила мувозинати системаи иқтисодиро бо пешрафти техникаи бетараф ва даромади доимии миқёс тавсиф мекунанд. Минбаъд дар он ба воситаи тағйирёбии суръати ҷамъоварӣ ва қам шудани даромад ба миқёс тағйиротҳои технологӣ ворид қарда мешаванд. Бояд гуфт, ки дар назарияи неоклассикӣ прогресси техникӣ (технологӣ) на механиконидаи просесс (ба қои меҳнати зинда бо мошинҳо), балки ҳамчун дигаргуниҳои сифатӣ дар истеҳсолот (баланд бардоштани дараҷаи маълумоти қорқарон, тақмил додани ташкил, зиёд қардани миқёси истеҳсолот ва ғайра) фаҳмида мешавад.

Амсилаи Р.Солоу ба мо имкон медиҳад, ки робитаи байни се манбаи рушди иқтисодӣ – сармоёғузори, андозаи қувваи қорӣ ва пешрафти техникӣ ошқор қарда шавад. Таъсири давлат ба афзоиши иқтисодиёт тавассути таъсири он ба суръати пасандоз (ҷамъбасти) ва суръати пешрафти техникӣ имқонпазир аст. Рушди яқхелаи иқтисодӣ бо меъёрҳои гуногуни пасандозҳо мувофиқ аст, бинобар ин суръате, ки рушди иқтисодиро бо сатҳи максималии истеъмол таъмин менамояд, оптималӣ ҳисобида мешавад. Ин меъёри пасандоз ба “қоидаи тиллоӣ” мувофиқ аст.

Мамлақат вобаста ба дараҷаи тараққиёти иқтисодиёт ин ё он сиёсати иқтисодиро пеш меғирад. Ағар иқтисодиёт бо захираи сармоё нисбат ба қоидаи тиллоӣ бештар рушд қунад, пас сиёсатеро пеш ғирифтаи муҳим аст, ки ба паст қардани меъёри пасандоз ниғаронида шудааст. Паст шудани меъёри пасандоз боиси афзоиши истеъмол ва

мутаносибан кам шудани маблағгузорӣ ва аз ин рӯ, паст шудани сатҳи устувори фонди асосӣ мегардад.

Агар иқтисодиёт назар ба вазъияти муътадил бо таносуби камтари капитал ва меҳнат ба тараққиёт шуруъ кунад, «қоидаи тиллоӣ» талаб мекунад, ки меъёри пасандозҳо зиёд карда шавад. Ин сармоягузорию афзоиш медиҳад ва истеъмодро хоҳиш медиҳад, аммо вақте ки сармоя чамъ мешавад, дар як лаҳза истеъмол дубора афзоиш меёбад.

Дар натиҷа иқтисодиёт ба ҳолати нави мувозинатӣ мерасад, вале мувофиқи қоидаи тиллоӣ истеъмол нисбат ба давраи аввал дар сатҳи баландтар мешавад.

Бояд гуфт, ки амсилаи Р.Солоу пешрафти техникро ҳамчун асоси ягонаи афзоиши устувори некуаҳволӣ муайян намуда, имкон медиҳад, ки варианти оптималии афзоиши истеъмолотро таъмин намояд.

Ҳиссари ба афзоиши ҳаҷми умумии маҳсулот, ки аз ҳисоби беҳтар намудани сифати меҳнат бо роҳи ҷорӣ намудани натиҷаҳои прогресси илму техника ба даст меояд, чӣ тавр ҳисоб кардан мумкин аст? Тадқиқоти иқтисодчиён нишон медиҳад, ки 1 фоиз афзудани сармоя ва меҳнат дар якҷоягӣ бештар аз 1 фоиз афзудани даромади умумӣ мегардад.

Муайян кардан ва ҳисоб кардани саҳми пешрафти техникӣ ба рушди иқтисодӣ хеле душвор аст. Аввалан, пешрафти технологӣ омили хеле дарозмуддат аст ва онро дар кӯтоҳмуддат ва миёнамуддат мушоҳида кардан душвор аст.

Баъдан, прогресси техникӣ ҳамчун омили берунии афзоиши иқтисодиёт ба андозаи бештар бевосита ва бавосита, тавассути беҳтар шудани сифати омилҳои истеҳсолот зухур мекунад. Иқтисодчиҳои Голландия Ян Тинберген кушиш намуд, ки суръати афзоиши иқтисодиётро бо назардошти омили пешрафти техникӣ ҳисоб карда, ба функсияи Кобб-Дуглас – нишондиҳандаи суръати пешрафти техникӣ дохил намуд: $Y = A \cdot K^{\alpha} \cdot B^{\beta} \cdot L^{\gamma}$, ки дар ин ҷо γ суръати пешрафти техникӣ ва ϵ логарифми асосии натуралист.

Аммо, кушиши олимони дар бобати бо усулҳои боқимонда ҳисоб кардани саҳми прогресси техникӣ ба афзоиши истеҳсолот самарабахштар буд. Дар бобати бо усули боқимонда муайян кардани саҳми прогресси техникӣ ду роҳ мавҷуд аст. Ин равиши назариявӣ мебошад, ки дар амсилаи боқимондаи Солоу таҷассум ёфтааст ва равишест, ки дар илми фундаменталӣ истифода мешавад, ки номи умумии боқимондаи Денисонро дорад.

Саҳми пешрафти технологӣ дар рушди иқтисодӣ метавонад бо истифода аз модели ба функсияи Кобб – Дуглас асосёфта баррасӣ карда шавад. Принципи ҳисобкунӣ чунин аст: агар аз афзоиши умумии даромади умумӣ Y он қисми онро, ки аз ҳисоби афзоиши сармояи K ва зиёд шудани меҳнати B таъсир ёфта буд, бароварда кунем, пас маълум мешавад, ки қисми боқимондаи даромад аз ҳисоби омили пешрафти техникӣ ба вуҷуд омадааст.

Бояд гуфт, ки рушди иқтисодӣ, ки тағйироти миқдори дар иқтисодиёт буда, бо сатҳи рушди иқтисодӣ алоқаи диалектикӣ дорад, ки дараҷаи тағйироти сифатии иқтисодиёти кишварро тавсиф мекунад. Вариантҳои маълумтарини афзоиш инҳоянд: дар асоси ё дар якҷоягӣ бо рушд; бе рушд; дар рушди регрессивӣ. Масалан, дар марҳилаи кунунии рушди иқтисодӣ, афзоиш дар якҷоягӣ бо рушд бояд бештар паҳн шавад. Пас аз ба охир расидани навсозии базаи моддию техникӣ вай метавонад ба варианти бе тараққиёт ва бо муътадил гардондани ҳаҷми истеҳсолот, вале раванди давомдори навсозии он – ба варианти инкишофи бе афзоиш наздик шавад.

Дар адабиёти рус доир ба амсилаи тараққиёти иқтисодиёти ҷумҳурии нуқтаҳои назари гуногун мавҷуданд. Баъзе муҳаққиқон қабули амсилаи иқтисоди бозоргонии ба иҷтимоӣ нигаронидашударо асоснок мекунанд. Дигарон амсилаи иқтисоди бозоргонии ба истилоҳ «қорқунанда»-ро пешниҳод мекунанд. Ба таври танқидӣ таҳлил карда, баҳсу мулоҳизаҳои муаллифони амсилаи дар боло зикршудаи тараққиёти ҷумҳурии К. Зоидов дуруст қайд мекунад: «Ҳарчанд муаллифон дар бораи бартариҳои амсилаи таҳияи пешниҳодшуда бисёр сухан мегӯянд, аммо шарҳи равшану мушаххаси контурҳои умумии амсила ва тафовути он аз амсилаҳои дигар пайдо карда нашуд».[87, с. 271].

Амсилаи сармояи инсонӣ рушди иқтисодӣ дар ин ақида асос ёфтааст, ки сармоягузорию ба дониш, малака, саломатӣ ва таҳассуси одамон пеш аз ҳама ҳосилнокӣ,

навоарӣ ва дар натиҷа, рушди иқтисодӣ ва рақобатпазирии ҷумҳурӣ ё муассисаро афзоиш медиҳад. Ин тавачҷӯҳ ба маориф, тандурустӣ ва эҷоди муҳити омӯзишӣ равона карда шудааст, ки иқтидори инсониро ба дороии калидӣ барои рушди устувор табдил медиҳад.

Моҳияти амсилаи одамон ҳамчун сармоя дар ҷӣ ифода меёбад. Тавре ки маълум аст одамон натавонанд кувваи қарбӣ, балки манбаи афзоиш ба шарофати дониш (сармояи зеҳнӣ), малака (сармояи иҷтимоӣ), саломатӣ (сармояи ҷисмонӣ) ва салоҳиятҳои худ мебошанд.

Сармоягузорӣ ба маориф (аз ҷӯдакистон то донишгоҳ), омӯзиши касбӣ, тандурустӣ, тадқиқоти илмӣ ва инноватсия дар афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва эҷоди маҳсулот ё хизматрасониҳои нав самара медиҳад. Бояд омилҳои асосиро ба инбат гирифт:

- Маориф – пойгоҳи дониш ва тафаккури интиқодиро инкишоф медиҳад;
- Тандурустӣ – омодагии ҷисмонӣ ва руҳиро барои қарб ё фаъолият таъмин мекунад;
- Инноватсия – эҷоди технологияҳои навро ҳавасманд мекунад ва самаранокии технологияҳои мавҷударо беҳтар менамояд;
- Омӯзиши якумрӣ – мутобиқ шудан ба бозори меҳнати тағйирёбанда. Дар навбати худ ин механизм ҷӣ тавр қарб мекунад?
- Рушди малакаҳо – қармандоне, ки дар технологияҳои нав омӯзонида шудаанд, самараноктар фаъолият менамоянд;
- Афзоиши ҳосилнокӣ – афзоиши истеҳсолот бо ҳамон хароҷот эҳсос мегадад;
- Рақобатпазирӣ – кишвар ё муассиса дар бозори ҷаҳонӣ ҷолибтар ё шуҳратманд мегадад;
- Рушди устувор – сармояи инсонӣ рушди дарозмуддатро новобаста аз қам шудани захираҳои табиӣ таъмин менамояд;
- Таъбиқи амали сатҳи ҳукумат – сармоягузорӣ ба низоми миллии маориф (аз ҷумла таъмини ИТ) барномаҳои тандурустӣ, дастгирии илм ва лоиҳаҳо;
- Сатҳи муассиса – барномаҳои омӯзиши қорпоративӣ, рушди истеҳдодҳо, фароҳам овардани муҳити мусоиди қарбӣ, нигоҳ доштани қармандони калидӣ.

Мусаллам аст, ки дар ниҳоят иқтисоде, ки ба сармояи инсонӣ асос ёфтааст, барои рушди инноватсионӣ ва рақобатпазирии ҷаҳонӣ сайъ мекунад, ки дар он муваффақият на он қадар аз ашъи қом, балки аз зеҳният ва эҷодқории одамон муайян карда мешавад.

Асос сарчашмаи рушди иқтисодӣ аз сармоягузории сармояи инсонӣ мебошад ва ҳоло дастовардҳои кишварҳои пешоҳанг аз қамин нишондиҳанда шуҳрату шаҳомати эҷоди молиқияти зеҳнӣ алоқамандӣ дорад.

Амсилаҳои рушди иқтисодӣ тавассути сармояи инсонӣ бар асоси назарияи сармояи инсонӣ мебошанд, ки сармоягузорӣ ба одамон (маориф, тандурустӣ ва омӯзиш) –ро ҳамчун омилҳои калидии афзоиши ҳосилнокӣ ва рушди дарозмуддати иқтисодӣ мешуморад. Дар таҷриба амсилаҳои гуногуне мавҷуданд, ки ин равишро муттаҳид мекунанд. Масалаи амсилаи (неокласикӣ) афзоиш Солоу бо тағйирот амсилаи Манків –Ромер – Вайл) ин амсилаҳо ҷӣ тавр роҳандозӣ мешуданд.

Амсилаи аслии Солоу сармояи инсониро ҳамчун омилҳои алоҳида дар бар намегирифт, аммо амсилаи Манків –Ромер – Вайл онро ба таври возеҳ дар функсияҳои истеҳсоли дар бар мегиранд. Дар ин амсилаҳо, сармояи инсонӣ ба сармояи ҷисмонӣ шабоҳат дорад, яъне сармоягузорӣ ба он истеҳсоли маҳсулотро ба сари аҳолӣ афзоиш медиҳад ва ҳамгироии сатҳи даромадро дар саросари кишварҳо мусоидат мекунад.

Амсилаҳои афзоиши эндогенӣ (дар мисоли модели Лукас) дар баробари амсилаҳои Пол Ромер сарчашмаи асосии назарияи “нав” – и рушд мебошанд. Бар ҳилофи амсилаҳои неокласикӣ, онҳо фикр мекунанд, ки рушди иқтисодӣ метавонад худтаъминкунандаи (эндогенӣ) бошад ва бо мурури қамон суст нашавад.

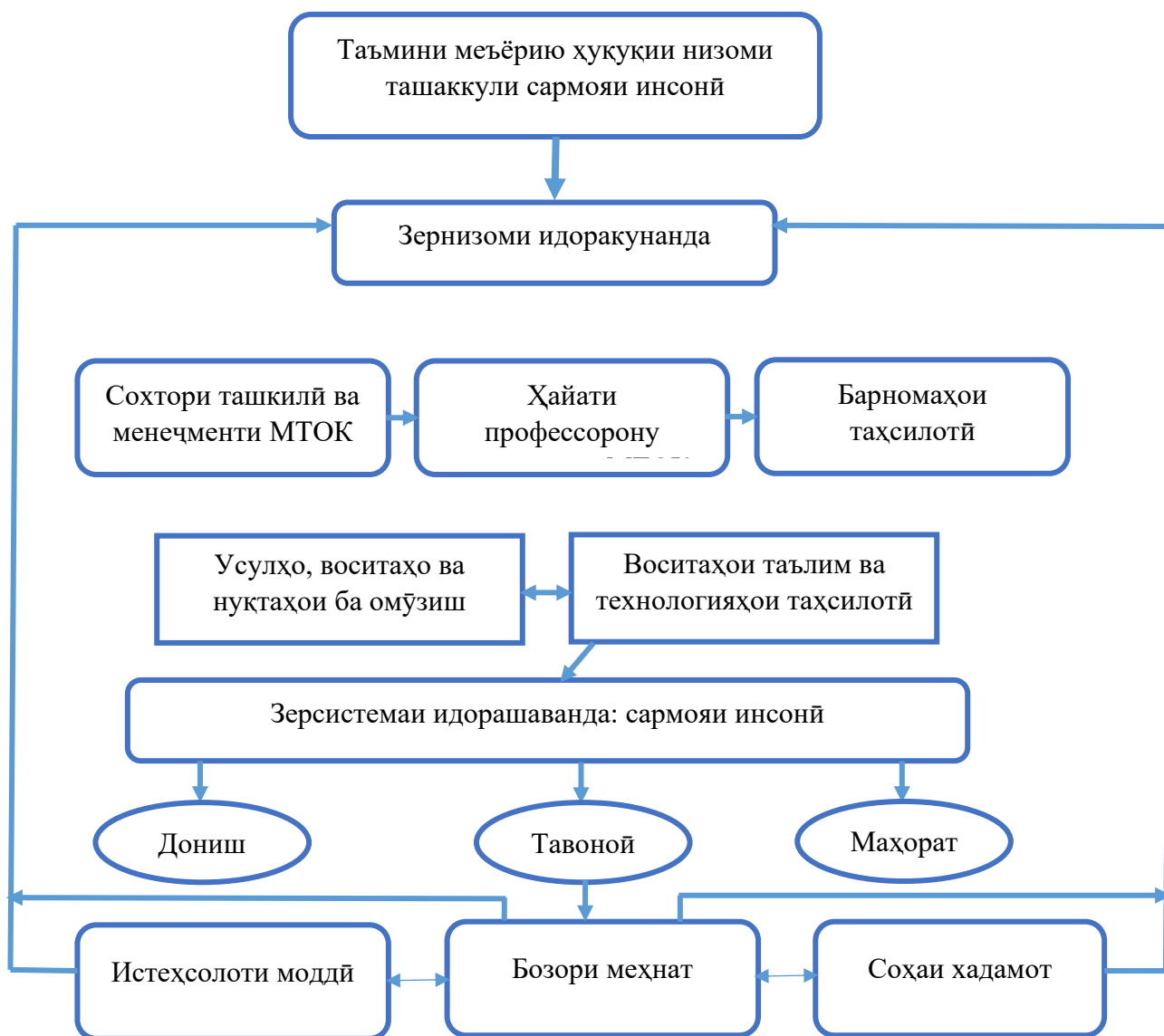
Амсилаи Лукас нақши сармояи инсониро таъкид мекунад ва имқон медиҳад, ки сармоягузорӣ дар маориф ва омӯзиш на танҳо ҳосилнокии инфиродиро афзоиш медиҳад, балки барои тамоми иқтисодиёт таъсири мусбати беруна эҷод карда, ҳосилнокии умумии меҳнатро афзоиш медиҳад.

Дар ин амсила, қамъшавии сармояи инсонӣ муҳарриқи рушди устувори дарозмуддат аст. Онҳо сармоягузориро ба сармояи инсонӣ ҳамчун омилҳои асосии рушд эътироф кардаанд.

Мувофиқи ин амсилаҳо, сармояи инсонӣ ба рушди иқтисодӣ тавассути каналҳои зерин мусоидат мекунад:

- Афзоиши ҳосилнокии меҳнат – кормандони босавод ва солим бештар ва самараноктар истеҳсол мекунад;
- Инноватсия – сармояи инсонӣ ба таҳия ва татбиқ, паҳншавии технологияҳои нав мусоидат мекунад, ки калиди афзоиши ҳосилнокии умумии омилҳо мебошад;
- Таъсир ва таъсиноти меҳнат – тандурустӣ ва маориф ба сатҳи иштироки қувваи корӣ, шуғл ва ҳатто нишондиҳандаҳои демографӣ (таваллуд ё фавт) таъсир мерасонад, ки таъминоти дарозмуддати меҳнатро муайян мекунад.

Хулосаи асосии ин амсилаҳо ин аст, ки сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ барои рушди устувори иқтисодӣ муҳим аст ва барои иқтисодиёти муосир, беҳтар кардани сифати қувваи корӣ метавонад нисбат ба афзоиши танҳо сармояи асосӣ муҳимтар бошад.

Расми 4.1. Соҳтори низоми идоракунии ташаккули сармояи инсонӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси таҳқиқотҳои илмӣ тартиб дода шудааст.

Бояд зикр намуд, ки дар рушди сармояи инсонӣ нақш ё рисолаи МТОК бояд мавқеи калидӣ дошта бошанд.

Сарчашмаи асосии ташаккули сармояи инсонӣ ба души МТОК вогузор аст. Низоми маорифи кишвар мутобик ба раванди ҷаҳонишавии таҳсилот бояд таҳаввулотӣ наvero

роҳандозӣ намояд ва барои рақобаттавон мондани МТОК ба муассисаҳои хориҷӣ кишвар пайваста сармоягузорию ба нерӯи созанда ва соҳибони зехнӣ эҷодкор ба роҳ монанд.

Тавре академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тотористон Р.К. Раҳимов қайд мекунад, амсилаи иқтисоди бозоргонии ба иҷтимоӣ нигаронидашуда бешубҳа бештар ҷолиби диққат аст. Бояд гуфт, ки ҳамаи кишварҳои дорои иқтисоди иҷтимоӣ нигаронидашуда ба сиёсати иқтисодии худ тағйироти ҷиддӣ ворид намуда, изҳор намуданд, ки «дар амсилаи иқтисодиёти бозории иҷтимоӣ, ки то вақтҳои охир бомуваффақият инкишоф меёфт, вале дар шароити ҷаҳонишавӣ хеле бесамар будани худро собит менамояд, тағйирот зарур аст».

Дар хусуси амсилаи афзоиши иқтисодиёт бошад, ба фикри академик Р. Раҳимов, - барои Тоҷикистон амсилаи перспективӣ бахши тараққиёти иқтисодиёт амсилаи пешгирӣ мебошад. Ба фикри мо, бо назардошти хусусиятҳо ва мавқеи ҷойгиршавии ҷумҳурии мо амсилаи бештар қобили афзоиши иқтисодиёт амсилаи Р.Солоу мебошад. Далел ба тарафдории истифодаи амсилаи Р.Солоу суръати нисбатан баланди афзоиши аҳоли мебошад, гарчанде ки бо мақсади инкишофи минбаъдаи амсилаи Р.Солоу тахмин карда мешавад, ки на танҳо шумораи аҳоли, балки шумораи коргарони бо кор таъминшуда ва тезонидани прогресси техникаӣ ҳам тағйир меёбад. Ин амсилаи мефаҳмонад, ки афзоиши аҳоли яке аз сабабҳои афзоиши доимии иқтисодӣ дар иқтисоди устувори давлат мебошад. Аммо, агар афзоиши аҳоли бо афзоиши маблағгузорӣ ба амал наояд, ин боиси кам шудани фонди асосӣ ба ҳар як коргар мегардад.

Аз ин рӯ, тибқи ин амсилаи, кишварҳое, ки суръати афзоиши аҳоли бештар аст, шиддатнокии сармоя ва аз ин рӯ, даромади камтар доранд. Дар шароите, ки мушкilotи рушди иқтисодӣ ва рушди иқтисодиёт барои иқтисодиёти кишварҳои тозаистиклол бештар аҳамият пайдо кардааст, омӯзиши масъалаҳои назариявӣ ва амалии ин мавзӯ сазовори таҳқиқи амиқтар аст. Дар боби 3-юми диссертатсия мо фаъолияти МТОК-и кишварро натиҷагирӣ намудем ва рақамҳо далели онанд, ки вазъи моро қонеъ карда наметавонад. Дар ин самт бояд ислоҳоти ҷиддиро ба роҳ монд ва интиҳоби амсилаи муносиби рушди иқтисодӣ метавонад ба интиҳоби самтҳои самарабахши рушди истеҳсолот ва баланд шудани дараҷаи некуаҳволии моддии аҳоли мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Abramovitz M., David P. A. Two Centuries of American Macroeconomic Growth from Exploitation of Resource Abundance to Knowledge-Driven Development. – Stanford Institute for Economic Policy Research Stanford University, Stanford, CA, 2001. – 236 p.
2. Schultz T.W. Human Capital: Policy Issues and Research Opportunities // Human Resources. New York, 1975. – 103 p.
3. Назарияи сармояи инсонӣ. Меҳнат, шуғл ва бекорӣ. Захираҳои электронӣ <https://tojikon.net/articles/646-nazarijai-sarmojai-insoni-mehnat-shu-l-va-bekori>. 1 с.

Сайфуддинзода Фаридун

магистрант 2-го курса

Таджикского технического университета

имени академика М.С.Осими

Холов Шавкат Ёрович

доцент кафедры автоматизированные

системы управления Таджикского

технического университета

имени академика М.С.Осими,

кандидат технических наук, доцент

Электронная почта: sh.kholov88@gmail.com

РАЗРАБОТКА АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ ОЦЕНКИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА ПЕКТИНА НА ОСНОВЕ ТЕОРИИ НЕЧЕТКОЙ ЛОГИКИ

Производство пектина является сложным технологическим процессом, требующим анализа большого числа параметров, таких как температура, pH, время экстракции, энергопотребление, себестоимость и выход готового продукта. Использование методов нечеткой логики позволяет повысить точность анализа экономической эффективности и разработать автоматизированную систему, способную учитывать неопределенность и вариативность исходных данных.

Теоретические основы нечеткой логики

Нечеткая логика, предложенная Лутфи Заде [1, с.15], позволяет работать с неопределёнными величинами и лингвистическими переменными, такими как «низкая себестоимость», «высокая производительность» и др. В основе системы лежат функции принадлежности и правила нечеткого вывода, что делает метод особенно подходящим для описания сложных производственно-экономических процессов.

Математическая модель нечеткой системы

Для оценки экономической эффективности выбран метод нечеткого вывода Мамдани. Входные параметры включают себестоимость, производительность и энергозатраты [2, с.6]. Выходная переменная — интегральный показатель экономической эффективности.

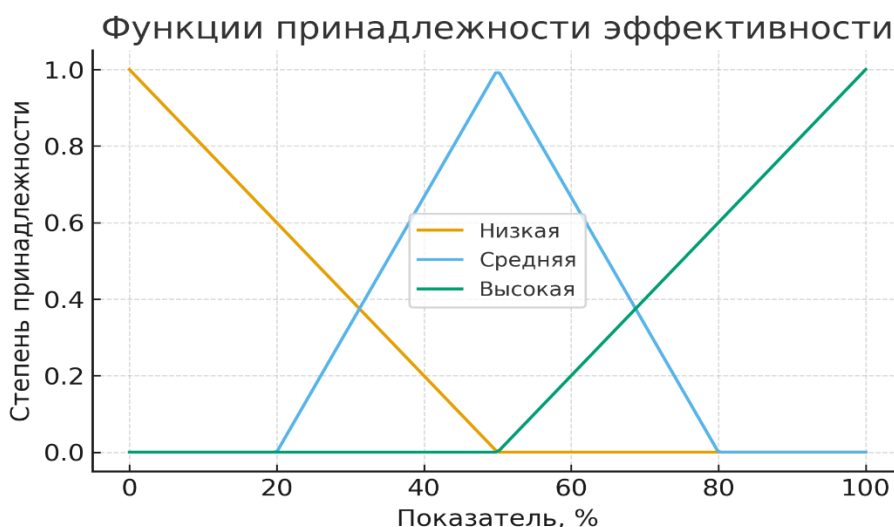

Рисунок 1. Функции принадлежности для параметра «Экономическая эффективность».

Архитектура автоматизированной системы

Автоматизированная система состоит из следующих блоков [3, с.3]:

- сбор производственных данных (IoT-датчики, SCADA);
- модуль экономического анализа;
- нечеткий модуль обработки данных;
- визуализация и отчетность.

Архитектура автоматизированной системы

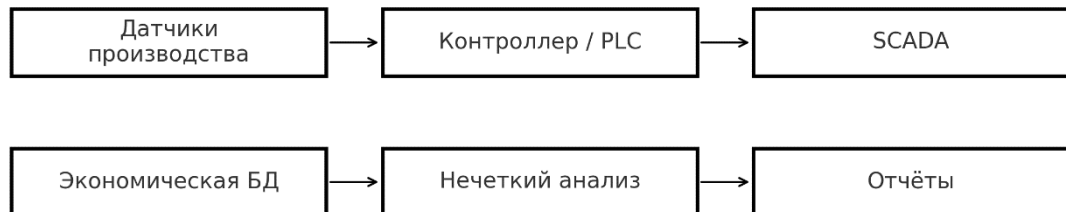

Рисунок 2. Архитектура автоматизированной системы оценки эффективности.

Экспериментальные результаты

Для проверки работоспособности системы были проведены эксперименты, включающие обработку 500 технологических циклов производства пектина[4, с.2]. Данные были обработаны как традиционным статистическим методом, так и методом нечеткой логики. Сравнительные результаты представлены в таблице.

Таблица 1. Сравнение традиционной и нечеткой моделей.

Показатель	Традиционный метод	Нечеткая модель
Ошибка прогнозирования, %	13.5	8.4
Точность прогноза, %	80.2	93.7
ROI, %	42.1	65.4
Время вычислений, с	3.1	2.5

Заключение

Разработанная система оценки экономической эффективности производства пектина на основе нечеткой логики демонстрирует высокую точность и устойчивость к неопределенности исходных данных[5, с.3]. Полученные результаты показывают, что применение нечеткого моделирования позволяет значительно повысить объективность анализа и повысить эффективность принятия управленческих решений.

Список литературы

1. Zadeh L. Fuzzy Sets. 1965.
2. Петров В.В. Интеллектуальные системы управления. СПб., 2021.
3. Назаров Ф.Ш. Цифровизация пищевой промышленности. Душанбе, 2023.
4. Zadeh L.A. Fuzzy Sets // Information and Control, 1965.
5. Заде Л. Нечёткие множества и их применение. – М.: Мир, 1976.

Тулиев М.С.

НИГОҶЕ БА РУШДИ АМСИЛАСОЗИИ ИҚТИСОДӢ – МАТЕМАТИКӢ, ОПТИМИЗАТСИОНӢ ВА МАСОИЛИ ПЕШГИРИИ КИБЕРТАҲДИДҲО

Мақола ба таҳқиқи рушди амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ, оптимизатсионӣ ва зарурати татбиқи он дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ ва пешгирии таҳдидҳои киберӣ бахшида шудааст. Ҳангоми муҳокимарониҳо асоснок гардидааст, ки тараққиёти минбаъдаи иқтисодиёт ба татбиқи васеи усулҳои амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ, оптимизатсионӣ, хусусан пешгирии кибертаҳдидҳо, ки айни замон боиси рушдии манфии ҷараёнҳои нави иқтисодӣ гардидааст, алоқаманд мебошанд. Инчунин, ошкор гардидааст, ки истифодаи ба мақсад мувофиқи усулҳои амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ, оптимизатсионӣ метавонад сатҳи кибертаҳдидҳоро ба таври ҷашмрас коҳиш диҳад.

Важҳои калидӣ: амсиласозӣ, амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ, оптимизатсионӣ, иқтисодиёт, иқтисоди рақамӣ, барномаронии ҳаттӣ, кибертаҳдид

Тулиев М.С.

ВЗГЛЯД НА РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОГО И ОПТИМИЗАЦИОННОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ И ВОПРОСЫ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ КИБЕРАТАК

Статья посвящена исследованию развития экономико-математического, оптимизационного моделирования, а также обоснованию необходимости его внедрения в контексте формирования цифровой экономики и предотвращения киберугроз. В ходе обсуждения было показано, что дальнейшее развитие экономики связано с широким применением методов экономико-математического и оптимизационного моделирования, особенно в сфере предотвращения киберугроз, которые в настоящее время негативно влияют на формирование новых экономических тенденций. Также было выявлено, что целенаправленное использование методов экономико-математического и оптимизационного моделирования может значительно снизить уровень киберугроз.

Ключевые слова: моделирование, экономико-математическое моделирование, оптимизация, экономика, цифровая экономика, линейное программирование, киберугрозы.

Tuliev M.S.

A LOOK AT THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC-MATHEMATICAL, AND OPTIMIZATION MODELING AND CYBERATTACK PREVENTION

This article examines the development of economic-mathematical and optimization modeling and substantiates the need for its implementation in the context of the digital economy development and cyber threats prevention. The analysis demonstrated that further economic development is closely linked to the widespread application of economic-mathematical and optimization modeling methods, particularly in the field of cyber threats preventing, which currently exert a negatively influence on emerging economic trends. It is also shown that the targeted application of economic-mathematical and optimization modeling methods can significantly reduce the level of cyber threats.

Keywords: modeling, economic-mathematical modeling, optimization, economics, digital economy, linear programming, cyber threats.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни ироаи паёми хеш (28 – уми декабри соли 2024) дар доираи 7 ҳадафи стратегии дар давоми панҷ соли оянда амалишаванда, яъне эълон гардидани солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» ба масъалаи беҳбуд бахшидани *амнияти киберӣ* диққат доданд, ки меҳвари марказии онро «*андешидани чораҳо дар самти таъмин намудани амнияти киберии маҳзанҳои маълумот*» инъикос менамояд. Аз ҳамин лиҳоз мо гузориши масъалаи мазкурро гузошташуда меҳисобем.

Аз таҳқиқи васеи қорҳои илмӣ пажӯҳишгарони соҳаҳои гуногун бармеояд, ки илми риёзиёт тӯли қарнҳо рушд намуда онро метавон ҳамчун афзори асосии ҷенкунии низоми хоҷагидорӣ унвон намоем. Афзоиши бесобиқаи илми математика дар асри гузашта ба он оварда расонид, ки тараққиёти умумисайёрагӣ ба вучуд ояд ва дар як муддати кӯтоҳ инсоният ба марҳилаи тамоман нав аз лиҳози рушди технологӣ шарафёб гардад. Албатта навгониҳои бавучудода на танҳо хоси равандҳои технологӣ балки ҳамаи соҳаҳо мебошанд. Дар байни ин тамоюлҳои илмӣ бештар офаринишу таҳияи назарияҳо, методологияҳо ва методҳои меистанд, ки бо ёрии онҳо равандҳои хоҷагидорӣ мавриди баррасии қарор дода шуда омезиш ёфтааст.

Дар шароити рақамикунонии босуръат, технологияҳои рақамӣ амсилаи анъанавии равандҳои идоракунии қорхонаҳоро дигаргун намуда, сатҳи даромаднокиро афзуна ва фаъолияти бозорро ба таври мутлақ тағйир медиҳад. Амалияи идоракунии рақамикунонӣ, хусусан татбиқи зеҳни сунъӣ тадриҷан ба як унсури камхарҷ ба ҷойи меҳнати пурмашаққати инсон дар доираи васеъшавии соҳаҳо табдил ёфта истодааст, ки бидуни истифодаи усулҳои амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ, оптимизатсионӣ ғайриимокон мебошад.

Усули оптималикунонӣ ё моделсозии оптимизатсионӣ ба таҳқиқ ва тавсеаи усулҳо ва алгоритмҳои махсусе, ки барои ҷустуҷӯи роҳи беҳтарини ҳалли масъалаҳо ё қабули қарорҳои мушаххаси идоракунӣ дар шароити муайян сохта мешаванд, мусоидат мекунад. Вобаста ба ин соҳа, якчанд ақидаҳои асосӣ ва усулҳои оптимизатсионӣ таҳия шудаанд, ки бо ёрии онҳо шаклҳои нави иқтисодӣ ташаккул ёфтаанд. Ҳоло бошад бо баъзе аз усулҳо ва амсилаҳои оптимизатсионӣ ё моделсозии оптимизатсионӣ диққат медиҳем.

3. Усули симплекси (Simplex Method) – 1947, аз ҷониби муҳаққиқ Джордж Дантсиг пешниҳод гардидааст.

Усули симплекс усули муассире аст, ки соли 1947 барои ҳалли масъалаҳои барномаронии ҳаттӣ пешбинӣ шудааст. Он яке аз муҳимтарин ва маъмултарин усулҳои ҳалли барномаронии ҳаттӣ дар амал мебошад, ки то ҳол дар бисёре аз соҳаҳо истифода мешавад.

4. Барномасозии динамикӣ (Dynamic Programming) – 1950, аз ҷониби пажӯҳигари илми иқтисод тариқи усулҳои амсиласозии математикӣ Ричард Беллман тарҳрезӣ карда шудааст.

Методи барномасозии динамикӣ ба таҳқиқи масоили алоқаманд ба оптималикунонӣ тарҳрезӣ карда шудааст. Беллман, ҳамчун яке аз таҳиягарони ин усул, онро дар таҳқиқи раванди қабули қарорҳои мушаххаси идоракунии самаранок, таҳия ва ҷорӣ намудани стратегияи беҳтарини дарозмуддат (ба хусус дар иқтисодиёт ва амалиёти молиявӣ) пешниҳод кардааст.

5. Назарияи оптималии ҷараён (Optimal Flow Theory) – 1950 – 1960, муаллифон Леонард Эйлер ва Кеннет Арроу мебошанд.

Тавсияҳои Эйлер ва баъдан Арроу дар мавриди фармоишоти оптималии ҷараён барои коҳиш додани хароҷот ва беҳтар намудани раванди истеҳсолот ба назар мерасанд. Масалан, муаммои раванди ба ҳадди ақалл расонидани даромад ё худ ба ҳадди ниҳои расонидан (*maximum flow problem*) дар марҳалаи ибтидоиро дар назар дорад.

4. Методи тартиби мутафовит (Gradient Descent Method) – 1940-1960, муаллифон Джон Нэйман ва Рудолф Карсино (ва дигарон) буда усули ҳалли масъалаҳои оптималикунононии ғайриҳаттӣ ном дорад. Ин метод маъмулан дар моделҳои

минималикунонӣ ба ҳадди ақал расонидани харочот ва масъалаҳои баҳсталаби илмӣ истифода мешавад.

5. Назарияи бозӣ (Game Theory) – 1944, муаллиф: Джон фон Нейман ва Оскар Моргенштерн мебошанд.

Назарияи бозӣ – раванди оптималикунониё мебошад, ки ба таҳқиқи муносибатҳои стратегӣ ва ҳалли масоили таҳти шароити мичозоти ду ё зиёда одамон (бозингарон) дар мубодила ва интиҳоби оптималӣ тавассути таҳлилҳое, ки дар бозиҳо ё симулятсияҳо истифода мешаванд, равона шудааст.

Дар кишвари мо диққати муайян ба ҳалли масъалаҳои бо рушд ва тақмили ояндаи системаҳои иқтисодӣ рақамӣ алоқаманд дода мешавад, вале дар ин раванд баъзе масъалаҳое вомехуранд, ки боиси саривақт рушд накардани иқтисодиёти миллий гардидааст. Ба сабабҳое, ки боиси рушд накардани иқтисодӣ рақамӣ гардидааст, масъалаҳои зеринро ёдовар шудан мумкин аст:

- миқдори ками харидорон дар бозори хизматрасониҳои электронӣ аз сабаби камбудан ва самаранок истифода нагардидани шабакаи интернет;
- набудани мутахассисони касбӣ, ки дар системаҳои тичорати электронӣ қобилияти фаъолият карданро дошта бошанд;
- рушд накардани инфрасохторҳои зарурии, ки бевосита ба тақмили низоми тичорати электронӣ ва бунёди платформаи миллии он равона гардида бошад;
- норасогиҳои пойгоҳи қонунгузорӣ, ки кафолати мувофиқи иҷроӣ ҳамаи ӯҳдадорихоро бо созишҳои электронӣ таъмин карда тавонад;
- арзиши баланди созмон додан ва таъмин намудани шароитҳои мувофиқ барои фаъолиятҳои мағозаи электронӣ;
- дастрас набудани интернет барои аксари шаҳрвандон, ки бо қобилияти пасти пардохткунӣ онҳо алоқаманд аст;
- эътимоднок набудани хизматрасониҳои шабакаи интернет;
- ба таври амалӣ истифода набурдани ҳисобу китоб бо ёрии системаҳои пардохти электронӣ;
- миқдори маҳдуди шахсоне, ки қортҳои қарзии электрониро соҳибанд;
- масъалаҳои ҳалнашуда оид ба таъмини ҳимояи ҳуқуқҳо доир ба мансубияти интеллектуалӣ ва ғайраҳо.

Дар асл ҳалли масъалаҳои зикргардида ба татбиқи амсилаҳои иқтисодӣ – математикӣ ва усулҳои дар боло ироагардида алоқаманд мебошад.

Омӯзиш ва таҳлили адабиёти илмӣ соҳавӣ нишон медиҳанд, ки падидаи мазкур олимон, қоршиносон ва ҷомеаҳо ба ташвиш овардааст. Аксарияти онҳо дар ҷунин ақидаанд, ки ин фишанги боздоранда, моҷароэҷодкунанда ва монеасозанда дар раванди рушди ҳама соҳаҳо, алалхусус низомҳои иқтисодӣ гардида метавонад.

Киберҷиноёт ё ҷиноятҳои кебирӣ (анг. Cybercrime) яке аз падидаҳои номатлуби асри нав мебошад. Дар ҷомеаи имрӯза ин мафҳум монанд дар баробари ҳаракатҳои номатлубе чун: терроризм, экстремизм, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, одамрабӣ, сепаратизм дарк карда мешавад. Мутаасифона таҳдидҳои киберӣ тариқи барномаҳои махсус бо истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ ва имкониятҳои он сурат мегиранд.

Аз он, ки таъсири раванд рӯз то рӯз ба иқтисодиёти кишварҳои муҳталифи сайёра бармало аён гашта истодааст, аксарияти ин кишварҳо ба бартараф намудани тамоми унсурҳои бавуҷудоварандаи он диққат дода барои маҳдуд намудани хатарҳои эҳтимолии он кӯшишҳои ҳаматарафаро ба роҳ монда истодаанд.

Мушоҳида мешавад, ки атрофи ин падидаи хатарзо дар мисоли милли ҳоло ҳам таҳқиқоти сарех ва фарогири алоҳидаи илмӣ бо дарназардошти таҳлилу баррасиҳои муфид ва фарохи осори илмӣ то кунун таҳияшудаи олимони ватанӣ ва хориҷӣ ҳам аз лиҳози таъминоти беҳатарии иқтисодӣ, иттилоотӣ ва ҳам таъминоти техникӣ вобаста ба талаботи имрӯза анҷом дода нашудааст.

Дар маҷмӯъ омӯзиш ва таҳлилҳои сарех, ҳаматарафаи мо гувоҳи он аст, ки масоили **ҷиноятҳои киберӣ**, ҳамчун падидаи хатарзо ва нигаронкунанда бояд ба таври ҷиддӣ мавриди баҳсҳои доманадор ва мушаххаси илмӣ қарор гирад ва ҷиҳати бартараф намудани он чораҳои имконпазир роҳандозӣ карда шавад.

Баррасии илмии матлаби мазкур низ дар ҳамин аст, ки адабиёти соҳавии илмӣ мавриди баррасӣ қарор дода шавад ва омилҳои мушаххас ва таъсирирасони он ошкор гардад, инчунин барои бартараф намудани он чораҳои имконпазир бо ёрии усулҳои амсиласозии иқтисодӣ – математикӣ ва оптимизатсионӣ роҳандозӣ гардад.

Осебпазир будани раванди мазкур ба ҳадде барои иқтисодиёти ҷаҳонӣ эҳсос мегардад, ки шояд дар ояндаи наздик анқариб сеяки ҳиссаи даромади миллии кишварҳо зери чунин таҳдидҳо бимонанд ва ҳатто бо эҳтимоли зиёд то соли 2030 иқтисодиёти ҷаҳонӣ мубталӣ ба ин падидаи номатлуб гардида ҳаҷми зарар наздики аз 90 то 100 триллион долларро ташкил диҳад.

Албатта роҳи ҳалли масъалаи баррасишаванда дар чунин шароит басо мураккаб буда метавонад. Бартараф намудани таъсири ин зуҳуроти номатлуб, хусусан барои кишварҳое, ки дар зинаи рушди ибтидоии низомҳои иқтисодӣ қарор доранд, кори басо мушкул ва сармоияи гаронро талаб менамояд.

Бо инкишофи бемайлоии технологияҳои рақамӣ, баҳусус васеъ гардидани имкониятҳои истифодаи ин навъи технологияҳо, ки дар худ харакаҳои барҳамдиҳӣ, азнавсозӣ ва дигаргуннамоии сохтори гуногуни файлҳои дорад анҷомдиҳии харакатҳои манфӣ бо ёрии имкониятҳои шабакаи интернет бештар мегардад.

Новобаста аз ин дар тақмили механизми таъсири раванди зикргардида олимони муҳаққиқони ватани баъзе таҳқиқотҳои назарияӣ анҷом додаанд, ки чандон ҳолати воқеии масъаларо ба таври назаррас инъикос наменамояд.

Таҳлили корҳои илмии Дауров А.И., Султигова А.А., Кунстман М.В., Regner Sabillon, Jeimy Cano, Victor Cavaller, Jordi Serra шаҳодат медиҳад, ки бо вуҷуд бахшидани ҷорабиниҳо сатҳи таҳдидҳо афзоиш ёфтааст.

Дар натиҷаи таҳлилҳои васеъ қайд намудан мумкин аст, ки барои таъмини сатҳи кибертаҳдидҳо дар соҳоти мухталифи иқтисодиёт истифодаи амсилаи барномаронии ҳатфӣ, назарияи бозӣ, меёрҳои Бейес, Валд, Сэвич, санҷиши ғайроноқӣ ва устувории шабака, оптимализунонии бисёрмеёраи истифода намудан мумкин аст.

Мувофиқи таҳлиҳо, дар асл таҳдидҳои киберӣ дар ҳолатҳои зерин сурат мегирад:

Аз рӯйи мушоҳида ва таҳлилҳо, инчунин омӯзиши ҳолати ҷорӣ паҳншавии хатарҳо дар олами ҷиноятҳои киберӣ ҳамарӯза бо чунин навъи онҳо рӯй ба рӯй шудан мумкин аст:

❖ **фишинг** (анг. Fishing) – ин навъи қаллобии интернетӣ мебошад, ки маълумоти расмӣ ҳаммонандишудаи корбарро мефаҳманд. Дар ҷаҳорҷӯбаи ҳамингуна амалҳо: дуздии рамзҳо, рақами қортҳои пардохтӣ, суратхисобҳои бонкӣ ва дигар иттилоотҳои махфӣ меистад.

❖ **шикастани сомонаҳои интернетӣ тариқи кодҳои қаблан гузошташуда амалӣ карда мешавад.**

❖ **киберфатво** (анг. Cyberblackmail) – навъи ҷинояте мебошад, ки ба раҳна намудани компютер, шабакаҳои компютерӣ ва дигар таҷҳизоти шабакавӣ рабт мегирад. Шаҳсони ба ин амалҳо машғулбуда бештар даромади молиявӣ мегиранд.

❖ **киберҷосусӣ** (анг. Cyber espionage) – истифодабарандаи ғайрирасмӣ бо роҳи ғайриқонунӣ ворида сомонаҳои интернетӣ гардида бо ин роҳ иттилооти махфӣ, хусусан иқтисодидоштаро гирифта ба манфиати худ истифода менамояд.

❖ **таъминоти барномаҳои зараррасон** (анг. Malware) махфисозанда ва ҳазвкунандаи иттилооти расмӣ. Ин навъи амалиёт бо ёрии барномаҳои зикргардида, хусусан истифодабарандагони шабакаҳое, ки маълумоти молиявиро нигоҳ медоранд (ширкатиҳои молиявӣ хусусӣ, давлатӣ, бонкҳо, ки замимаҳои мобилӣ доранд ва шумораи зиёди мизочонро муттаҳид намудаанд), анҷом дода мешавад.

Бояд қайд намуд, ки барои анҷом додани амалҳои номбаргардида ва махфи нигоҳ дошадани изи ҷинояти киберӣ аз барномаҳои махсуси зараррасон ва нусхабардорикунандаи иттилоот истифода карда мешавад, ки таъсири он ба ҷомеа ва сохторҳои иқтисодӣ ниҳоят вазнин буда метавонад.

Барои пешгирӣ ва бартараф намудани ин ҳолатҳо ташкили пойгоҳҳои пуриктидори иттилоотрасонии ҳифзи маълумот, омода намудани мутахассисони касбӣ, истифода намудани методҳои маъмули пешгирикунанда ва ҳифзкунанда зурур мебошад. Дар баробари ин ба ихтиёри шахси дигар нагузоштани маълумот доир ба пойгоҳҳои электронӣ, дастгоҳҳо ва замимаҳо низ аз аҳамият ҳолӣ буда наметавонад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ:

1. Дауров А.И. Киберпреступность в современной экономике / А.И. Дауров // Научно-практический журнал Юридические исследования С. 124 – 127
2. Рахмонов М.Н. Вопросы моделирования оценки социально экономической эффективности электронного правительства – Душанбе «Ирфон» 2017. С.181.
3. Султигова А.А., Кунстман М.В. Киберпреступность как следствие цифровизации экономики / А.А. Султигова, М.В. Кунстман // Журнал Экономика и бизнеса №9-2(79), 2021 С. 88 – 91
4. Тулиев, М. С. Вопросы моделирования оказания электронных услуг в условиях цифровой экономики / М.С. Тулиев, Р.С. Исаев // Вестник ТГУПБП. Серия общественных наук. – 2020. – № 2 (83). – С. 39-47.
5. Kuptsov M.I. and other Modeling internet business optimization processes / Kuptsov M.I., Yablochnikov S.L., Yablochnikova I.O., Dzobelova V.B., Mineev V.I. // В сборнике: 2020 International Conference on Engineering Management of Communication and Technology, EMCTECH 2020. Proceedings. New York, 2020. С. 9261507.
6. Thomas Jayachandran A.V. and other Modeling and parametric optimization for a solar-powered closed-cycle micro gas turbine for space applications / Thomas Jayachandran A.V., Tkachenko A.Y., Omar H.H., Krishnakumar A. // В сборнике: Journal of Physics: Conference Series. 6. Сер. «VI International Conference on Information Technology and Nanotechnology, ITNT 2020» 2021. С. 012099.
7. Borisova N.M. and other Optimization of spillway design of reconstructed shavan dam using numerical 2d-modeling / Borisova N.M., Belikov V.V. // Power Technology and Engineering. 2023. T. 57. № 1. С. 67-74.
8. Demina S.E. and other Modeling and optimization of oxide crystal growth / Demina S.E., Kalaev V.V., Kuliev A.T., Mazaev K.M., Zhmakin A.I. // В книге: Crystal Growth Technology: Semiconductors and Dielectrics. Weinheim, 2010. С. 211-227.
9. Koledina K.F. and other Mathematical modeling and multiobjective optimization complex catalyst hydroalumination reaction of olefins with diisobutylaluminium hydride / Koledina K.F., Gubaydullin I.M., Koledin S.N. // В сборнике: Journal of Physics: Conference Series. Intelligent Information Technology and Mathematical Modeling 2021 (ИТММ 2021). Gelendzhik, 2021. С. 022015
10. Regner S., Jeimy C., Victor C., Jordi S. Cybercrime and Cybercriminals: a comprehensive study / S. Regner, C. Jeimy, C. Victor, S. Jordi // R. Sabillon et. Al / International Journal of Computer Networks and Communications Security, 4 (6), June 2016. P. 165 – 176.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Тулиев М.С. – н.и.и., дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотии ДБССТ

Холов Шавкат Ёрович доцент кафедры автоматизированные системы управления Таджикского технического университета имени академика М.С.Осими, кандидат технических наук, доцент
Сайфуддинзода Фаридун магистрант 2-го курса Таджикского технического университета имени академика М.С.Осими
 Электронная почта: sh.kholov88@gmail.com

ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОИЗВОДСТВЕ ПЕКТИНА И ОЦЕНКА ЕЁ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ

В современных условиях цифровизация производственных процессов становится ключевым фактором повышения эффективности и конкурентоспособности предприятий. Промышленное производство пектина, являющегося важным компонентом пищевой, фармацевтической и косметической промышленности, не является исключением. Внедрение цифровых технологий в процессы гидролиза, экстракции и очистки пектина способствует не только улучшению качества продукции, но и значительному снижению себестоимости, повышению производительности и энергоэффективности [1, с. 85].

Теоретические основы цифровизации производственных процессов

Цифровизация производства представляет собой процесс интеграции цифровых технологий — таких как системы автоматизации, датчики IoT, искусственный интеллект, SCADA и ERP — в технологические и управленческие процессы предприятия. Для производства пектина цифровые технологии позволяют в реальном времени контролировать параметры гидролиза, температуру, pH-среду, давление и концентрацию сырья. Это обеспечивает оптимизацию технологического режима и минимизацию потерь [2, с. 12].

Основными направлениями цифровизации пектинового производства являются: автоматизация технологических линий; внедрение SCADA-систем для мониторинга и управления процессами; применение искусственного интеллекта для анализа данных и прогнозирования выходного качества; использование IoT-датчиков для сбора производственных параметров в режиме реального времени.

Модель оценки экономической эффективности цифровизации

Экономическая эффективность внедрения цифровых технологий оценивается на основе сравнения показателей работы предприятия до и после цифровизации. Основными показателями являются производительность труда, себестоимость продукции, энергопотребление, а также коэффициент возврата инвестиций (ROI).

Расчет ROI производится по формуле:

$$ROI = (\Delta\Pi / Z) \times 100\%,$$

где $\Delta\Pi$ — прирост прибыли за счет внедрения цифровых технологий, Z — совокупные затраты на внедрение и эксплуатацию системы.

Кроме того, применяется интегральный показатель экономического эффекта: $E = (\Pi_{\text{п}} - \Pi_{\text{б}}) - (Z_{\text{п}} - Z_{\text{б}})$,

где $\Pi_{\text{п}}$ и $\Pi_{\text{б}}$ — прибыль после и до внедрения технологий, соответственно; $Z_{\text{п}}$ и $Z_{\text{б}}$ — затраты после и до внедрения.

Анализ производственных показателей при внедрении цифровых решений

На примере пектинового цеха ЗАО «Сифат-Фарма» (г. Душанбе) были рассмотрены результаты внедрения автоматизированной системы управления процессом экстракции пектина [3, с.8]. В ходе проекта установлены датчики температуры, pH и давления, а также реализована SCADA-панель мониторинга на базе Node-RED. В результате модернизации производительность увеличилась на 18%, энергозатраты снизились на 12%, а количество брака уменьшилось на 7%.

Себестоимость одной тонны пектина снизилась с 23 500 до 20 600 сомони, при этом инвестиции в цифровизацию составили около 350 000 сомони. Прирост чистой прибыли за год составил 240 000 сомони, что обеспечивает окупаемость проекта в течение 1,5 лет и ROI на уровне 68,6% [4, с. 15].

Социально-экономические эффекты

Помимо прямых экономических выгод, цифровизация способствует росту квалификации персонала, созданию новых рабочих мест в области ИТ и автоматизации, улучшению условий труда и повышению экологической устойчивости производства. Повышение прозрачности и управляемости процессов позволяет снизить вероятность аварийных ситуаций и оптимизировать использование ресурсов.

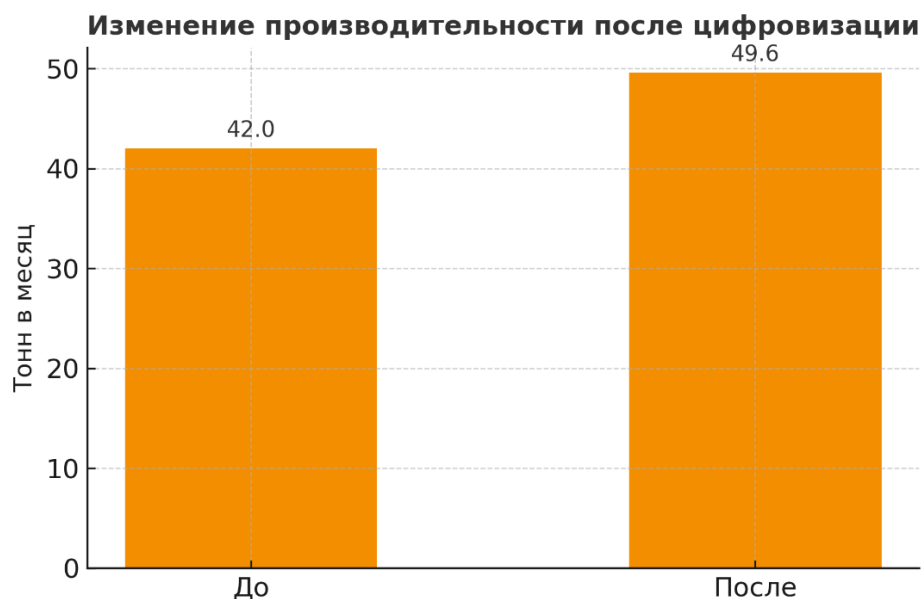

Рисунок 1. Изменение производительности пектина после цифровизации

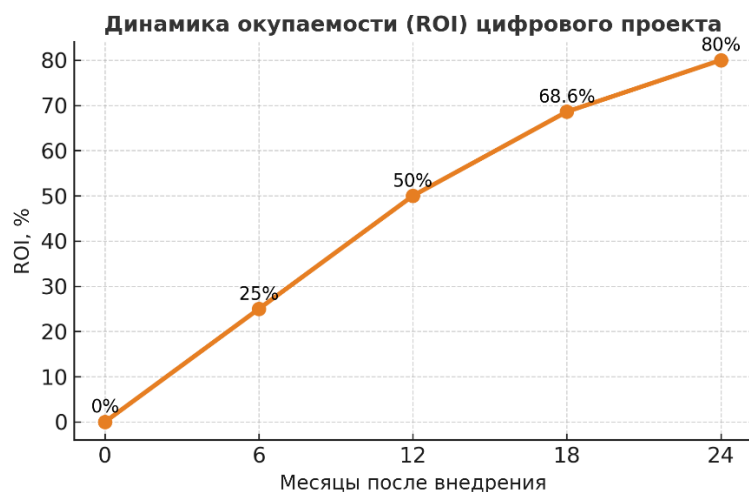

Рисунок 2. Динамика окупаемости цифрового проекта по производству пектина

Заключение

Внедрение цифровых технологий в производство пектина демонстрирует высокий уровень экономической эффективности и инновационного потенциала. Реализация комплексных цифровых решений — от IoT-сенсоров до интеллектуальных систем анализа данных — обеспечивает рост производительности, снижение себестоимости и улучшение качества продукции. Таким образом, цифровизация становится стратегическим направлением устойчивого развития предприятий пищевой и фармацевтической отрасли Таджикистана.

Список литературы

1. Буздалов И.Н. Экономическая эффективность инноваций в промышленности. — М.: Экономика, 2022.
2. Назаров Ф.Ш. Индустрия 4.0 и цифровая трансформация производственных систем. — Душанбе: Дониш, 2023
3. Иванов А.А., Петров В.В. Цифровизация производственных процессов в пищевой промышленности. — СПб., 2021.
4. Отчет ЗАО «Сифат-Фарма» о внедрении SCADA-системы управления пектиновым производством, 2024.

Шамсов Файзулло Таварович

старший преподаватель кафедры экономической теории Таджикского государственного университета коммерции. Тел.: (+992) 907807744. E-mail: faizullo_1968@mail.ru.

ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫЙ РЫНОК КАК СТРУКТУРНЫЙ ЭЛЕМЕНТ РЫНОЧНОГО МЕХАНИЗМА

В статье автор исследовал продовольственный рынок как структурный элемент рыночного механизма. Автор утверждает, что продовольственный рынок-это совокупность экономических отношений, которые включают производство, распределение, обмен и потребление продуктов. Он может быть, как в розничной, так и в оптовой форме. Продовольственный рынок занимает особое место среди приоритетных направлений социально-экономического развития общества, поскольку он непосредственно связан с обеспечением продовольственной безопасности и жизнедеятельности людей. Продовольственный рынок имеет ряд специфических экономических особенностей, которые отличают его от других товарных рынков.

Ключевые слова: продукт, рынок, продовольственный рынок, потребительский рынок, продовольственная безопасность, устойчивое развитие, приоритетные направления.

БОЗОРИ ОЗУҚАВОРӢ ҲАМЧУН УНСУРИ СОҲТОРИИ МЕХАНИЗМИ БОЗОР

Дар мақола муаллиф бозори озуқавориро ҳамчун унсури соҳтории механизми бозор мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додааст. Муаллиф қайд менамояд, ки бозори озуқаворӣ маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ мебошад, ки истеҳсол, тақсимот, мубодила ва истеъмоли маҳсулоти озуқавориро дар бар мегирад. Он метавонад ҳам дар шакли чакана ва ҳам яклухт бошад. Бозори озуқаворӣ дар байни самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодию иҷтимоии ҷомеа мавқеи махсусро ишғол менамояд, зеро он бевосита бо таъмини амнияти озуқаворӣ ва фаъолияти ҳаётии одамон алоқаманд аст. Бозори озуқаворӣ дорои як қатор хусусиятҳои хоси иқтисодӣ мебошад, ки онро аз дигар бозорҳои молӣ фарқ мекунанд.

Вожаҳои калидӣ: маҳсулот, бозор, бозои озуқаворӣ, бозори истеъмоли, амнияти озуқаворӣ, рушди устувор, самтҳои афзалиятнок.

Одной из приоритетных стратегических целей Таджикистана является достижение и поддержание продовольственной безопасности, определяемой как способность государства, гарантированную соответствующим ресурсным потенциалом стабильно удовлетворять потребности населения продуктами питания и питьевой водой в объёмах, ассортименте и качестве, достаточных для полноценного физического и социального развития. Продовольствие – важнейший основополагающий компонент жизнеобеспечения любой страны, т.к. питание является ключевым фактором, влияющим на потенциал развития, здоровье населения.

В настоящее время Республика Таджикистан стоит перед необходимостью инновационного развития экономики с целью обеспечения устойчивого развития,

повышения конкурентоспособности хозяйствующих субъектов в различных отраслях и сегмента рынка, в том числе продовольственного и повышения уровня и качества жизни населения. Продовольственный рынок занимает особое место среди приоритетов социально-ориентированного развития общества, т.к. непосредственно связан с обеспечением продовольственной безопасности и жизнедеятельности людей.

На современном этапе развития экономической науки нет единых подходов к определению термина «продовольственный рынок» как отечественными, так и зарубежными учёными в связи с тем, что сама дефиниция «рынок» имеет различные толкования со стороны авторитетных учёных экономистов. Дефиниции «продовольственный рынок» и «рынок» по экономическому содержанию имеют общие базовые характеристики. Вместе с тем, термин «продовольственный рынок» имеет специфические особенности, что порождает противоречия в теории и практике.

На основании обобщения теоретических взглядов на исследуемую дефиницию отечественными и зарубежными учёными «продовольственный рынок» определён автором как «совокупность организационно – хозяйственных связей и экономических отношений между участниками воспроизводственного процесса по обеспечению потребности населения в продуктах питания в широком ассортименте и высокого качества, продовольственных ресурсах субъектов потребительского рынка и обеспечения продовольственной безопасности страны».

Продовольствие – базисная составляющая в жизнеобеспечении любого государства, поскольку питание относится к числу ключевых факторов, определяющих здоровье, благополучие населения и потенциал его развития [8].

Продовольственный рынок как структурный элемент всего совокупного рынка представляет собой систему экономических отношений, складывающихся в сфере производства, транспортировки, хранения и реализации продовольствия. По своей экономической сущности продовольственный рынок представляет собой саморегулирующуюся систему воспроизводства социально-экономических процессов в состоянии непрерывного развития не только в сфере обмена, но и в производстве продовольственных ресурсов, определяемых всей совокупностью экономических отношений.

Рынок продовольственных товаров играет особую роль среди социальных приоритетов общества и напрямую связан с обеспечением безопасности пищевых продуктов и жизни людей. В общем виде рынок продовольственных товаров является связующим элементом между производством и потреблением и включает в себя совокупность экономических отношений по реализации продовольственных товаров и удовлетворению общественного спроса на продовольственные товары. Экономические отношения между продавцами и покупателями продовольственных товаров напрямую зависят от взаимосвязи спроса и предложения на рынке и, как следствие, от их равновесия [10].

Рынок продовольствия можно определить и как вид хозяйственной деятельности, связанной с производством и реализацией продуктов питания [4].

Понятие «рынок продовольствия» характеризует не только условия реализации, но и процесс реализации, имеющий определенное экономическое содержание и включающий совокупность экономических отношений. Суть экономических отношений на рынке продовольствия заключается, с одной стороны, в необходимости возмещения затрат, с другой – в удовлетворении потребностей на основе эквивалентного обмена, обусловленного законом стоимости – основного закона функционирования рынка в целом и продовольственного в частности.

Представляется оптимальным определение продовольственного рынка, предлагаемое З.М. Ильиной и И.В. Мирочичкой: «Продовольственный рынок – это экономическая система, объединяющая свободно взаимодействующих производителей и потребителей продовольственной продукции, которые обмениваются между собой на основе полной и

достоверной информации. Производители и покупатели должны принимать решения, исходя из условий спроса и предложения на рынках» [2].

Продовольственный рынок — это комплекс экономических отношений, охватывающих производство, распределение, обмен и потребление продовольственного сырья и продуктов питания [9]. Он может быть, как розничным (продажа конечному потребителю), так и оптовым (продажа другим предприятиям, например, ресторанам или магазинам). Существуют различные типы продовольственных рынков, которые классифицируются по территории (местный, мировой) и субъектам (государственные структуры, бизнесмены, частные лица).

Таким образом, продовольственный рынок – это сфера согласования покупательского спроса на продовольственные товары и их предложения. Спрос на продукт питания обусловлен необходимостью жизнеобеспечения населения и воспроизводства трудовых ресурсов; возможности удовлетворения потребностей ограничиваются реальными доходами населения, формирующими спрос. Отсюда можно сделать вывод о том, что суть продовольственного рынка заключается в поддержании равновесия спроса потребителей и предложения со стороны производителей. Экономические условия развития рынка продовольствия охватывают товарное производство продуктов питания, потребление продовольствия и инфраструктуру.

Продовольственный рынок включает в себя следующие рынки: рынок производства сельскохозяйственной продукции, рынок пищевой промышленности и рынок потребления.

Как единая система, продовольственный рынок включает следующие хозяйствующие субъекты: [2].

- ✓ сельскохозяйственные товаропроизводители;
- ✓ перерабатывающие предприятия и предприятия пищевой промышленности;
- торговые предприятия;
- ✓ предприятия по оказанию услуг производственного назначения;
- ✓ предприятия по оказанию услуг непромышленного назначения.

В экономической системе аграрного сектора экономики продовольственный рынок занимает

опосредственное положение между сельским хозяйством и перерабатывающими отраслями, а также между ними и потребителями продуктов питания.

В экономической литературе, посвященной изучению продовольственного рынка, разработаны система критериев классификации рынка в зависимости от условий его образования, протекающих в нем экономических процессов, участвующих в нем субъектов и т. Д.

Так, С.У. Нуралиев в книге «Продовольственный рынок: проблемы становления и перспективы развития» приводит шесть основных критериев и соответственно предлагает выделять следующие его виды: по территориальному признаку; по уровню обеспеченности продовольствием; по формам и стадиям движения товаров и масштабам совершения сделок купли-продажи; по уровню и структуре доходов на человека; по срокам хранения и реализации товаров; по продуктовому признаку [6].

С точки зрения характера рыночных отношений, рынок подразделяется на рынок готовой продукции и рынок госзаказов.

Продовольственный рынок качественно выделяется среди других рынков совокупностью реализуемых на нем товаров, которые можно объединить в следующие большие группы взаимозаменяемых продуктов питания: зерно и хлебопродукты; мясо и мясопродукты; молоко и молокопродукты; рыба и рыбопродукты; сахарная свекла, сахар и кондитерские изделия; овощи и овощепродукты; семена и маслопродукты; фрукты и фруктопродукты; безалкогольные напитки.

Продовольственный рынок отличается многообразием его видов. В основу классификации продовольственного рынка положены различные признаки.

Продовольственных рынков можно выделить множество, в зависимости от критерия характеристики [1].

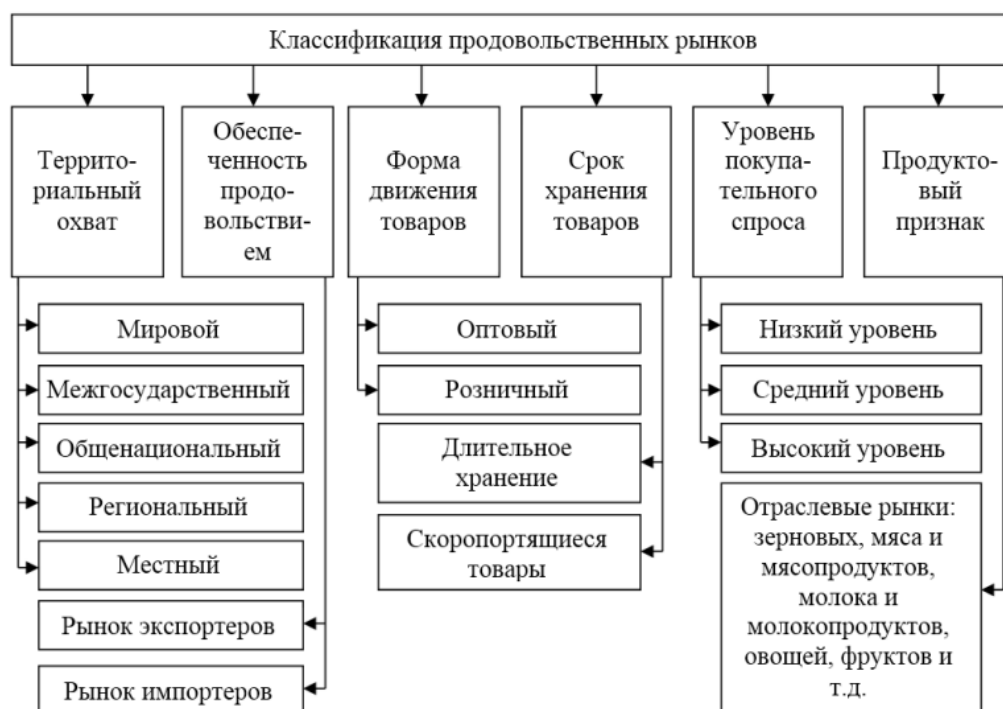

Рисунок 1. Классификация продовольственных рынков по основным признакам

Рынок продовольственных товаров напрямую связан с обеспечением потребностей населения, его надежность во многом зависит от прямого взаимодействия с иными секторами потребительского рынка, в частности с рынком труда. Эта зависимость проявляется через денежные доходы участников рынка труда: высокий уровень спроса на рабочую силу повышает требования к продовольственному рынку, покупательская способность населения находится под воздействием ситуации на рынке труда.

Экономическая специфика продовольственного рынка определяется иерархией потребностей, высокой степенью локальности и автономности, институциональной и структурной устойчивостью потребления его товаров, низкой ценовой эластичностью и стратегическим значением на макро- и микроуровне. Роль и динамика рынка продовольствия зависят от его объема, открытости, насыщенности, самообеспеченности, экспортной ориентации, импортной зависимости, степени безопасности, перспектив роста и развития в направлении, необходимом для расширенного воспроизводства хозяйственной системы страны.

Основными категориями продовольственного рынка являются спрос и предложение, которые реализуются в процессе реализации товаров через торговлю. Именно соотношение спроса и предложения вызывает структурные сдвиги в производстве, влияет на уровень и динамику цен, способствует переливу капитала между сферами АПК [1].

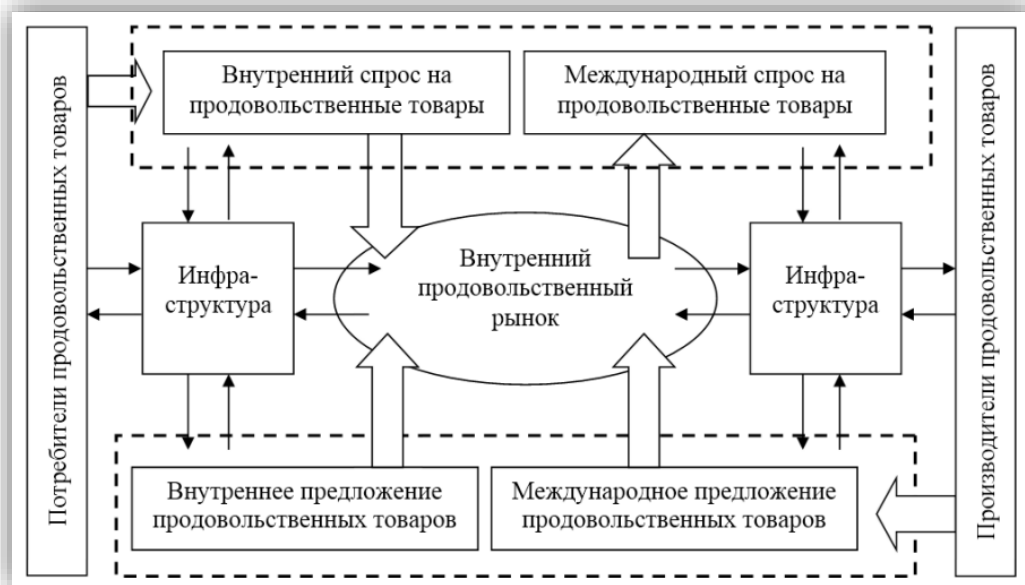

Рисунок 2. Схема взаимосвязи отдельных элементов продовольственного рынка

Социальная значимость данного рынка повышает и поддерживает его экономическую значимость, обуславливая приоритетность его регулирования на всех уровнях хозяйствования. Границы такого регулирования часто выходят за пределы собственно рыночных отношений. Спрос на этом рынке может сокращаться под воздействием тех или иных факторов, но лишь до определенных пределов, ограниченных простым воспроизводством индивидов, что и составляет минимальную его границу, даже если предложение сократится до нуля.

И, наконец, рынку аграрной продукции свойственны определенные особенности, вытекающие из особенностей самого аграрного производства: зависимость предложения аграрной продукции от погодных условий; гарантированный спрос на аграрную продукцию; большой объем и скоропортящийся характер продукции; сосредоточение потребления аграрной продукции в городах; постоянство функционирования рынка аграрной продукции [12].

По нашему мнению, продовольственный рынок обладает рядом характерных экономических особенностей, отличающих его от других товарных рынков. На основе обобщения позиций, представленных в экономической литературе, можно выделить следующие отличительные особенности продовольственного рынка.

Рисунок 3. Основные отличительные черты продовольственного рынка от других видов рынков

Несомненно, Таджикистану необходимо работать в области обеспечения продовольственной безопасности. Среди основных путей решения проблемы продовольственной безопасности в Таджикистане можно отметить:

- ✓ увеличение роли частного сектора, инициируя новые частые инвестиции в сельскохозяйственную отрасль;
- ✓ поддержка малых фермеров путем предоставления государственных субсидий и налоговых льгот;
- ✓ повышение эффективности и продуктивности сельского хозяйства через принятие эффективных бизнес-моделей и установление государственно-частного партнерства.

Продовольственная безопасность республики может быть обеспечена путем обеспечения устойчивого развития сельского хозяйства, эффективного использования водных и земельных ресурсов. В то же время степень его безопасности в республике зависит от базового потенциала производителей сельскохозяйственной продукции, сельскохозяйственная политика в рамках обеспечения безопасности пищевых продуктов должна быть направлена на всестороннюю поддержку предприятий сельскохозяйственной продукции республики с использованием политики стратегии защиты производителей сельскохозяйственной продукции [11].

Таким образом, можно сделать вывод, что, несмотря на все принятые меры, разработанные стратегии и позитивные результаты, остается достаточно много нерешенных проблем в достижении стопроцентной продовольственной безопасности в Таджикистане. Продовольственная безопасность может быть достигнута только при одновременном обеспечении экономической и социальной безопасности, а также при поддержании домашнего производства на уровне, обеспечивающем доступность продовольствия. Вдобавок к этому, необходим баланс между внешней торговлей продовольственными товарами, наличием запасов продовольствия в стране и правильным функционированием переработки и распределения продовольственной продукции.

Продовольственная безопасность является результатом системных институциональных решений в области политики, экономики и общества. Продовольственный рынок является объективно необходимым структурным элементом рыночного механизма, важнейшей функцией которого является обеспечение потребностей населения в продуктах питания и сырья для промышленности.

ЛИТЕРАТУРА

1. А.Г. Иволга/Особенности функционирования продовольственных рынков в современных условиях. Ставрополь. Ставропольский государственный аграрный университет. 2015 г.
2. В.Л. Ерохин, А.Г. Иволга, И.Г. Иволга/Тенденции развития мирового рынка сельскохозяйственной продукции: эффекты переходной экономики и вызовы торговой интеграции: монография / В. Л. Ерохин, А. Г. Иволга, И. Г. Иволга. – Ставрополь: АГРУС Ставропольского гос. Аграрного ун-та, 2013. – 124 с.
3. В.Д. Гончаров /Формирование продовольственного рынка / В.Д. Гончаров // АПК: экономика, управление. – 1996. – № 4. – С. 51.
4. Г.Н. Зинчук/Развитие продовольственного рынка: теория, методология, практика./Дисс. Д.э.н. Йошкар – Ола, 2008. С. – 34.
5. Г.М. Зинчук Понятие и виды продовольственного рынка. Адрес статьи: www.gramota.net/materials/1/2011/10/43.html.
6. Нуралиев С.У. Продовольственный рынок: проблемы становления и перспективы развития / С.У. Нуралиев. Волгоград: Изд-во ВГУ, 2003. С. 8–12.
7. О.Н. Фетюхина / Теоретико-методологические основы развития агропродовольственного рынка в условиях глобализации / О.Н. Фетюхина. – Ставрополь: АГРУС, 2011.
8. Пантелеева О.И. Аграрная политика развитых стран / О.И. Пантелеева // Отечественные записки. – 2012. – № 6 (51). – [Электронный ресурс]. URL: <http://magazines.russ.ru>.
9. Пьянкова К.В. Развитие агропродовольственного рынка региона на основе совершенствования межрегиональных отношений / К.В. Пьянкова, Е.А. Ясырева // Экономика АПК Предуралья. – 2011. – № 1. – С. 82–86.
10. Ф.Т. Шамсов. Моҳият, нақш ва вазифаҳои бозори озуқаворӣ. Паёми ДДТТ.№1. Душанбе, 2024.
11. Ф.Т. Шамсов. Таснифоти бозори молҳои озуқаворӣ ва хусусиятҳои ҳоси он. Паёми ДДТТ. 2 (52)/2024. Саҳ. 443-449.
12. Фетюхина О.Н. Теоретико-методологические основы развития агропродовольственного рынка в условиях глобализации / О.Н. Фетюхина. – Ставрополь: АГРУС, 2011.

УДК: 338.22:004

Шамсов Ф.Т.,

РУШДИ РАҚАМИКУНОНИ СОҲАИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар мақолаи мазкур баъзе паҳлуҳои рақамикунонии иқтисодиёти миллӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллифон зимни баррасии мавзӯ ба таҳлили назарияҳои муосири рақамикунонии иқтисодиёт диққат дода заминаҳои эътимодноки ташаккули онро бо дарназардошти таҷрибаи пешоҳанг пешниҳод намудаанд. Инчунин дар натиҷаи омӯзиш бо истифодаи омӯрҳои соҳавии институтҳои байналмилалӣ иқтисодӣ ҳолати рушд ва сатҳи рақамикунони дар кишварҳои ҷаҳон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон муқоиса карда шудааст. Ҳангоми таҳлил тамоюли рушди истифодаи бастаҳои интернетӣ вобаста ба соҳаҳо ва минтақаҳои олам пешниҳод гардидааст.

Вожаҳои калидӣ. Рақамикунонӣ, иқтисодиёти рақамӣ, хизматрасониҳои рақамӣ, бозор, иттилоот, равандҳои иттилоотӣ, технологияҳои рақамӣ, платформаҳои рақамӣ, экосистемаи рақамӣ, иқтисодиёти миллӣ, саноатикунонии босуръат

Шамсов Ф.Т

ЦИФРОВОЕ РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ

В данной статье исследуются некоторые аспекты цифровизации национальной экономики. В ходе исследования авторы уделили внимание анализу современных теорий цифровизации экономики и представили надежные основы ее формирования с учетом зарубежных передовых опытов. Также в результате исследования было проведено сравнительный анализ состояния развития уровня цифровизации в странах мира и в Республике Таджикистан, с использованием отраслевой статистики международных экономических институтов. В ходе анализа выявлено тенденция развития использования интернет-трафиков по областям и регионам мира.

Ключевые слова. Цифровизация, цифровая экономика, цифровые услуги, рынок, информация, информационные процессы, цифровые технологии, цифровые платформы, цифровая экосистема, национальная экономика, ускоренная индустриализация

Shamsov F.,

DIGITAL DEVELOPMENT OF THE ECONOMY

This article explores some aspects of the digitalization of the national economy. During the discussion of the topic, the authors paid attention to the analysis of modern theories of digitalization of the national economy and presented reliable foundations for its formation, taking into account foreign best practices. Also, as a result of the study, a comparative analysis of the state of development of the level of digitalization in the countries of the world and the Republic of Tajikistan was carried out using industry statistics of international economic institutions. In the course of the analysis, a trend in the development of the use of Internet traffic by regions and regions of the world is proposed.

Keywords. Digitalization, digital economy, digital services, market, information, information processes, digital technologies, digital platforms, digital ecosystem, national economy, accelerated industrialization

Ба андешаи мо рушди устувори иқтисодиёти милли аз бисёр ҷиҳат ба татбиқи шаклҳои нави технологияи рақамӣ вобастагӣ дорад. Бояд зикр намуд, ки татбиқи равандро ба рушди бомароми иқтисодиёти рақамӣ таъсир мерасонад. Вобаста ба ин масъала дар меҳвари мавзӯи мазкур таҳқиқи асосҳои назариявӣ ва амалии ташаккул ва рушди иқтисодиёти рақамӣ қарор дода мешаванд, ки дар шароити муосир яке аз масъалаҳои баҳсноки илми иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Қайд намудан ба маврид аст, ки яке аз унсурҳои асосии рақобатпазирии иқтисодиёти милли ин татбиқи технологияҳои рақамӣ ва марҳила ба марҳила гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ мебошад. Таҳлили адабиёти иқтисодии аз тарафи пажӯҳишгарони илми иқтисодиёти ватанию хориҷӣ ба нашррасида шаҳодат медиҳад, ки тамоюли мазкур ба рушди устувори соҳаи хизматрасониҳо низ таъсири ҷидди расонида дар густариши иқтисодии мамлакат заминаи мусоид фароҳам меорад.

Рақамикунони дар самти рушди иқтисодиёти зудрушдкунандаи муосир падидаи нав номидан мумкин аст. Дар заминаи рушди устувори он имконият фароҳам меояд, ки иқтисодиёти милли бо роҳи истифодаи технологияҳои пуриқтисодии рақамӣ ташаккул наояд. Мавриди зикр аст, ки соли 1995 мутахассис дар соҳаи бизнес ва машвартчиӣ, аз кишвари Канада, Доналд Тапскотт барои ифода намудани раванди нав дар иқтисодиёти ҷаҳон мафҳуми (digital economy) «иқтисодиёти рақамӣ» - ро пешниҳод намуд. Дар таҳқиқотҳои худ Д. Тапскотт нишон медиҳад, ки ҷӣ тавр дар зери таъсири технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) пеш аз ҳама, робитаи миёни одамон ба таври фосилавӣ, новобаста аз мавқеи географӣ ва соҳаи фаъолият, зисту зиндагии одамон тағйир

ёфт ва меёбад.

Рушди босуръати робитаи иттилоотӣ, яъне робита тавассути интернет, асоси иқтисодиёти навро ташкил медиҳад. Аз ин лиҳоз иқтисодиёте, ки ба технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) асос карда шудааст, иқтисодиёти рақамӣ номида мешавад.

Мувофиқи ақидаи Тапскотт рушди иқтисодиёти рақамӣ муҳаррики раванди ҷаҳонишавӣ мебошад. Ў якҷанд ҷунбишҳои технологӣ, аз ҷумла татбиқи ҷамаҷониба ва дастрасӣ ба Интернет, гузариш ба таъминоти барномавии кушод, нерӯи сунӣ ва ғайраро номбар мекунад, ки рушди иқтисодӣ навро таъмин менамоянд. Бояд қайд намуд, ки ин ҷунбишҳои технологӣ дар солҳои 2017-2018 ба амал омаданд ва боиси рушди бисёр соҳаҳои иқтисодиёт гардиданд.

Рушди иқтисодиёти рақамӣ ба рушди дигар соҳаҳо, аз ҷумла соҳаҳои ба технологияи рақамию мобилӣ алоқаманд оварда мерасонад. Инҳо пеш аз ҷама онлайн – савдо (e-commerce), хизматрасониҳои молиявӣ (масалан онлайн-банкинг), хизматрасониҳои иҷтимоии интернетӣ (шабакаҳои иҷтимоӣ, онлайн – бозиҳо), маориф ва тандурустӣ (таҳсилоти фосилавӣ ва варақаҳои тиббии электронӣ) ва ғайра.

Асоси иқтисодиёти рақамиро соҳаи технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) ташкил медиҳад. Ба ин соҳа ширкатҳои истехсолкунандаи воситаҳои техникӣ ва барномавӣ, инчунин ширкатҳое дохил мешаванд, ки хизматрасониҳои электронӣ ва консалтингиро иҷро мекунанд.

Ба ақидаи як қатор муҳаққиқони тоҷик иқтисоди рақамӣ ба туфайли ҷамъоварӣ, истифода ва қобилияти таҳлили миқдори зиёди иттилоот тариқи мошин (маълумоти рақамӣ) дар бораи қариб ҷама чиз бо суръати бениҳоят баланд рушд мекунад. Хусусиятҳои сохтани моделҳои муносири тичорат боиси эҷоди миқдори бениҳоят маълумот гардид, ки ба таври экспоненсиалӣ афзоиш меёбад. Чунин маълумоти рақамӣ дар асоси таҳлили «изи рақамӣ» ҷамъоварӣ карда мешавад, ки дар платформаҳои гуногуни рақамӣ дар натиҷаи ғайриқобилияти шахсон алоҳида, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ё тичоратӣ боқӣ мемонанд.

Ҳаҷми глобалии Интернет тариқи IP асосёфта, ки тасаввуроти тахминии миқёси ҷараёни маълумотро фароҳам меорад, аз тақрибан 100 гигабайт (ГБ) дар як рӯз 31 дар соли 1992 то беш аз 45,000 ГБ дар як сония дар соли 2017 афзоиш ёфт. Ва ин дар ҳолат, ки ҳоло иқтисоди ба маълумот асосёфта танҳо дар марҳилаи аввали рушди худ қарор дорад. Интизор меравад, ки трафики ҷаҳонии IP то солҳои наздик ба 150,700 гигабайт дар як сония мерасад, ки аз ҳисоби афзоиши шумораи истифодабарандагони нави интернет ва пешниҳоди Интернет ашёҳо бармеояд.

Дар шароити ташаккули ҷомеаи рақамӣ, додаҳои рақамӣ ҳамчун манбаи асосии рушди шаҳрҳои муосир ҳисобида мешаванд. Истифодаи миқдори зиёди маълумоти рақамӣ боиси тағйироти назаррас дар соҳаҳои тандурустӣ, ҳукумат, нақлиёт ва логистика гардид. Шаҳрҳои муосир ҳам истеъмолкунандагон ва ҳам истехсолкунандагони миқдори зиёди маълумоти марбут ба ҷанбаҳои гуногуни инфрасохтори нақлиёт ва энергетикӣ, хоҷагии манзилию коммуналӣ ва ғайра мебошанд. Истифодаи ин маълумот ба эҷоди мундариҷаи муфид барои ҷонибҳои гуногуни манфиатдори ширкатҳои гуногун, маҳаллӣ, мақомот, шаҳрвандон мусоидат мекунад.

Хусусиятҳои зерин ба таҳлили маълумоти рақамӣ мусоидат мекунанд: суръати эҷоди маълумот, гуногунрангӣ, ҳаҷм ва арзиш. Ҳаҷм, суръат ва гуногунӣ аз технологияҳое, ки барои тавлид, интиқол ва коркарди додаҳо истифода мешаванд, вобаста аст. Арзиш ҳамчун хусусияти маълумот бо афзоиши арзиши иҷтимоию иқтисодӣ, ки аз истифодаи маълумоти рақамӣ ба даст меояд, алоқаманд аст.

Ҳамин тарик, маълумоти рақамӣ, инчунин воситаҳои тавлид, интиқол, коркард ва нигоҳдории онҳо омилҳои бунёдии рушди шаҳрҳои муосир мебошанд.

Иқтисоди рақамӣ – ин ғайриқобилияти эҷодӣ, тақсимкунӣ ва истифодабарии технологияҳои рақамӣ мебошад, ки барои ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард, чустуҷӯ, интиқол ва пешниҳоди маълумот дар шакли электронӣ ва маҳсулоту хизматрасониҳои ба

он алоқаманд равона шудааст.

Дар иқтисодиёти рақамӣ шакли нави фаъолияти иқтисодиеро мушоҳида намудан мумкин аст, ки корхонаҳо дар муҳити маҷозӣ фаъолият намуда як чанд чараёнхоро бо ҳам пайваст месозад. Дар натиҷаи ташаккули ин раванд пайдоиши маҳсулоти хизматрасониҳои нав, баланд бардоштани самаранокӣ ва ташаккули фарҳанги нави идоракуни ба вучуд меояд. Ҳолати рақамикунонӣ дар кишварҳои дунё гуногун буда аз рӯйи нишонаҳои зухурёбӣ ва ташаккул аз ҳамидигар фарқ менамоянд. Дар идома нишондиҳандаҳои рақамикунонии иқтисодиёт дар кишварҳои ҷаҳон оварда мешавад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Нишондиҳандаҳои рақамикунонии иқтисодиёт дар кишварҳои ҷаҳон*

№ p/t	Кишвар	Мавҷудияти санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ	Рушди инфрасохтори телекоммуни-катсионӣ	Истехсоли маҳсулоти рақамӣ	Нақши ТИК дар рушди иқтисодиёт (таъсир ба маҳсулоти иқтисодӣ)	Маблағгузорӣ аз ҳисоби маблағгузорӣ	Маблағгузорӣ аз ҳисоби лоиҳаҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ	Барномаи мушаххас, ки гузариш ба иқтисодиёти рақамиро таъмин	Сатҳи омодагии электронӣ ва дониши	Интернет чизҳо IoT
1.	Олмон	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2.	ИМА	+	+	+	+	+	+	+	+	+
3.	Б. Кабир	+	+	+	+	+	+	+	+	+
4.	Сингапур	+	+	+	+	+	+	+	+	+
5.	Арманистон	+	+	-	-	-	+	-	+	-
6.	Белоруссия	+	+	+	+	+	+	+	+	+
7.	Булғория	+	+	+	+	+	+	+	+	+
8.	Қазоқистон	+	+	+	-	+	+	-	-	-
9.	Қирғизитон	+	+	-	-	-	+	-	+	+
10.	Молдавия	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11.	Озарбойҷон	+	-	-	-	-	-	-	-	-
12.	Полша	+	+	+	+	+	+	+	+	+
13.	Россия	+	+	+	+	+	+	+	+	+
14.	Румения	+	-	-	-	-	+	-	+	-
15.	Тоҷикистон	-	-	-	-	-	+	-	+	-
16.	Туркманистон	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17.	Ўзбекистон	+	+	-	-	+	+	+	-	-
18.	Украина	-	-	-	-	-	+	-	+	-
19.	Чин	+	+	+	+	+	+	+	+	+
20.	Эстония	+	+	+	+	+	+	+	+	+

***Сарчашма:** таҳияи муаллифгон дар асоси маълумотҳои оморӣ

Таҳлили воқеии рақамикунонии иқтисодиёт шаҳодат медиҳад, ки мувофиқи шохиси (рейтинг) – и рақамикунонии институтҳои байналмилалӣ иқтисодӣ кишварҳои иттиҳоди аврупо, ИМА дар мақоми аввал қарор доранд. Аксарияти кишварҳои осеёие, ки аз рӯйи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ бо кишвари мо наздиканд дар марҳилаи аввалини рақамикунонии иқтисодиёт қарор дошта дар ин мамлакатҳо заминаҳои ҳуқуқӣ ва техникаӣ рушд фароҳам оварда шудааст. Дар микёси ҷаҳонӣ кишварҳое ба мисли Россия, Чин, Қазоқистон ва Ўзбекистон дар сатҳи рақамикунони босуръати иқтисодиёт қарор дошта ҳамасола дар шохиси кишварҳои пешсаф аз 3 то 5 нишондиҳанда боло мераванд. Дар миёни кишварҳои зикргардида Чин ва Россия аз ҳадди нишондиҳандаҳои рақамикунонии

соҳаҳои ҳаётан муҳим гузашта дар тавлиди маҳсулоти рақамикунонӣ соҳибистиклолии мутлақро соҳиб гардида истодаанд. Рақамикунонии иқтисод, ки атрофи он муҳаққиқони нуктасанҷ дар саросари ҷаҳон таҳқиқоти назарраси илмӣ анҷом додаанд дар ҳақиқат мувофиқи мақсад буда боиси рушди дигар соҳаҳо низ мегардад. Асоси рақамикунонии иқтисодиётро фароҳам овардани заминаҳои ҳуқуқӣ, рушди инфрасохтори рақамӣ, бунёди платформаҳои рақамӣ, интернет чизҳо ташкил медиҳад. Дигар унсуре муҳими рақамикунонӣ бо интернет ба бандсӯрӣ васл намудани ҷамаи субъектҳои иқтисодӣ мебошад. Айни замон тамоюли ҳаҷми бастаи интернет дар соҳаҳо ва минтақаҳои олам чунин мебошад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2.

Трафикаи интернет (ПБ дар моҳ), солҳои 2015–2020*

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Тамоюли рушд 2015 – 2020 мар.
<i>Вобаста ба соҳаҳо (ПБ, моҳ)</i>							
Интернет статсионарӣ	49 494	60 160	73 300	89 012	108 102	130 758	2,64
IP-трафикаи идоракунонда	19 342	22 378	25 303	28 155	30 750	33 052	1,71
Маълумоти мобилӣ	3685	6180	9931	14 934	21 708	30 564	8,29
<i>Вобаста ба қисмҳо (ПБ, моҳ)</i>							
Трафикаи истеъмоли	58 539	72 320	89 306	109 371	133 521	162 209	2,77
Трафикаи тичоратӣ	13 982	16 399	19 227	22 729	27 040	32 165	2,30
<i>Вобаста ба минтақаҳо (ПБ, моҳ)</i>							
Минтақаҳои Осиё – Уқёнуси ором	24 827	30 147	36 957	45 357	55 523	67 850	2,73
Америкаи шимолӣ	24 759	30 317	36 526	43 482	50 838	59 088	2,39
Европои ғарбӣ	11 299	13 631	16 408	19 535	23 536	27 960	2,47
Европаи марказӣ ва шарқӣ	5205	6434	8116	10 298	13 375	17 020	3,27
Америкаи лотинӣ	4500	5491	6705	8050	9625	11 591	2,58
Шарқи наздик ва Африқо	1930	2698	3822	5380	7663	10 865	5,63
<i>Ҳамагӣ: (ПБ, моҳ)</i>							
Ҳаҷми умумии IP- трафик	72 521	88 719	108 533	132 101	160 561	194 374	2,68

*Сарчашма: Индекс развития визуальных сетевых технологий Cisco Visual Networking Index: прогноз и методика, 2015 – 2020 гг.

Таҳлили маълумоти ҷадвали 2 ошкор менамояд, ки аз ҷамаи воситаҳои сериестифода алоқаи мобилӣ мебошад, ки дар давоми солҳои таҳлили ба таври бешубҳа 8,96 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар миқёси митақаҳо бошад инкишофи нишондиҳандаҳо дар мисоли мамлаики шарқи наздик ва африқо мушоҳида намудан мумкин аст, ки афзоиши истифодаи ҳаҷми бастаҳои интернетӣ 5,63 маротибаро ташкил медиҳад. Ба андешаи мо бояд барои

тезонидани раванди мазкур дар кишвар ба фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ диққати махсус дода шавад. Барои бартараф намудани мушкилот зарурати татбиқи технологияҳои рақамӣ, платформаҳои рақамӣ, бо интернетӣ баланд таъмин намудани субъектҳои иқтисодӣ ниҳоят муҳим ва саривақтӣ мебошад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Джабборов Ф.А. Цифровая трансформация промышленного производства в условиях ускоренной индустриализации экономики Республики Таджикистан / Ф.А. Джабборов // В сборнике: Информационно-аналитические системы и технологии. Материалы VII международной конференции. Белгород, 2020. С. 161-170.
2. Бадалов Х.Х., Низомов С.Ф., Мирзоалиев А.А. Концепция развития аудита в условиях цифровой экономики: теория и практика / Х.Х. Бадалов, С.Ф. Низомов, А.А. Мирзоалиев. Душанбе, 2021.
3. Буриев Б.М., Курбонов М.А. Рынок информационных услуг и развитие предпринимательства//Буриев Б.М., Курбонов М.А. //Вестник Педагогического университета. 2015. № 5-2 (66). С. 107-110.
4. Курбонзода М.Р. Шароитҳои аввалиндараҷа ва тамоюлҳои рушди иқтисодиёти миллий дар шароити рақамизунонии иқтисодиёт / М.Р. Курбонзода. – Паёми ДДТТ, № 1(35) 2021. – С. 7-12.
5. Мирзоалиев А.А., Холиқова П.И. Масоили рушди иқтисодиёти рақамӣ дар шароити имрӯза / А.А. Мирзоалиев, П.И. Холиқова// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2022. №2. С. 155 – 161.
6. Ризокулов Т.Р., Алиев О.М. Андозбандӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ: мушкилот ва дурнамо/ Т.Р. Ризокулов, О.М. Алиев // Паёми ДДТТ, № 4/2(34)/2020. – С. 243-250.
7. Чурабоев Ғ., Тӯлиев М.С. Ҷанбаҳои назариявии масоили рушди иқтисодиёти рақамӣ/Тӯлиев М.С., Чурабоев//Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2020. №3 (32). С. 124-133.

Маълумот дар бораи муаллиф. Шамсов Ф.Т. – н.и.т. дотсенти кафедраи технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. E-mail: shamsov_f@inbox.ru Телефон: (+992) 909-88-26-69.

УДК: 004.9:378.147

Шамсов Ф.Т.

МАСОИЛИ ТАШАКУЛ ВА РУШДИ ТИЧОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба таҳлили масъалаҳои мубрам ва баҳсталаби тичорати электронӣ дар миқёси Тоҷикистон бахшида шудааст. Таъкид гардидааст, ки алоқаи тичорати электронии миллий бевосита бо тараққиёти техникӣ ва ғайритехникӣ дар ҷаҳон вобастагӣ дорад. Ҳангоми баррасии паҳлӯҳои масоили ошкор гардидааст, ки муваффақиятҳо дар соҳаи тичорати электронӣ бо ҳамкориҳои зичи ташкилдихандаҳои асосии он – давлат, бизнес ва аҳоли ба даст оварда мешаванд.

Калидвожаҳо. Тичорати электронӣ, иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, платформаҳои тичоратӣ.

Шамсов Ф.Т.

ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена анализу важных и спорных вопросов электронной коммерции в Таджикистане. Подчеркивается, что национальная электронная коммерция напрямую связана с техническим и нетехническим развитием в мире. При рассмотрении аспектов вопросов выявлено, что успех в сфере электронной коммерции достигается при тесном сотрудничестве ее основных организаторов – государства, бизнеса и населения.

Ключевые слова. Электронная коммерция, цифровая экономика, цифровые технологии, торговые площадки.

Shamsov F.T.

ISSUES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF ELECTRONIC COMMERCE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the analysis of important and controversial issues of e-commerce in Tajikistan. It is emphasized that national e-commerce is directly related to technical and non-technical development in the world. When considering aspects of the issues, it was revealed that success in the field of e-commerce is achieved with the close cooperation of its main organizers – the state, business and the population.

Keywords. E-commerce, digital economy, digital technologies, marketplaces.

Тичорати электрони дар охири асри гузашта пайдошуда шаклҳои иқтисодии ҷаҳонро дар ҷаҳми мо дигаргун карда истодааст. Дигаргунгардонӣ натавон ба сохтори иқтисодӣ ва усулҳои бурдани бизнес дахл дорад, балки тағйиротҳо дар ташкилотҳои иқтисодӣ ва тартиби бурдани бизнес дар муҳити бозорӣ низ бебозгашт бавучуд омада истодаанд. Тағйироти аз ҳама зиёд дар бозори истеъмолии молҳо мушоҳида мешавад, ки онҳо бо суръат ва ҳаҷми худ бо ҳамин нишондодҳои тичорати анъанавӣ муқоисанашавандаанд: новобаста ба бӯҳронҳои иқтисодӣ, танҳо дар ҳамин соҳаҳо зиёдшавии бемайлонии нишондодҳои иқтисодӣ ба миқдори даҳҳо фоиз мушоҳида карда шудааст.

Бозори виртуалӣ бо қонуниятҳои худ дар фазои дигар амал карда, ҳам берун аз қонуниятҳои давлатӣ ва ҳам берун аз илми иқтисод мегардад. Бояд гуфт, ки аз ҷумла, аз ин сабаб беш аз ҳама тичорати анъанавӣ зарар мебинад, ки бо пастшавии савдо аз сабаби натавон пастшавии бӯҳронии талаботи истеъмоликунанда, балки бо рафтани харидорон аз Интернет низ алоқаманд аст, чунки хароҷотҳои транзаксионӣ бо хароҷотҳои тичорати анъанавӣ муқоисанашавандаанд ва онҳо бо сохтори сомонҳои алоқаманданд.

Сабабҳои бисёреро қайд кардан мумкин аст, ки ба берун аз тадқиқотҳои илмӣ мондани тичорати электронӣ мусоидат мекунад, масалан, набудани фармоиши иҷтимоӣ ба тадқиқотҳои иқтисодӣ ва номувофиқатии онҳо бо додаҳои омӯӣ, характери пинҳонӣ доштани муносибатҳои пайдошавандаи нав ва ғайраҳо ба онҳо дохил мешаванд. Ғайр аз ин, маҳдудиятҳои дигаре низ вуҷуд доранд, ки тадқиқоти қонуниятҳои тараққиёти иқтисодиёти шабакавиро мушкил мегардонанд, ҷунончи, амали рақибҳои иштирокчиёни бозор, ки ба назария мувофиқ нестанд, виртуалӣ ва беруназмарзӣ будани бамувофиқаҳои, инчунин, ба таври умум номувофиқатии яқсари идоракунии нормативӣ-ҳуқуқӣ бо ҳақиқати бозор ва ғайраҳо [2, 154 с.; 3, С. 60 – 68].

Ақтуалӣ будани масъалаҳои дар пеш истода зарурияти таҳлили илмӣ равандҳои трансформатсиониро аз мавқеи назарияи институтсионалӣ пеш меорад, ки он микро- ва макроиқтисодиётро бо ҳам алоқаманд мекунад. Ғайриоддӣ будани вазъияти бавучудомада дар он аст, ки амалияи иқтисодӣ аввалин бор дар таърихи инсоният ба таври аён ва

бевозгашт аз чорчӯбаи анъанавии шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва нормаҳои идоракунии институтсионалӣ берун партофта шуд. Дар ҳоле ки илми иқтисодиёт ошкоро оид ба коркарди назарияи нав ва усулҳои нав қафо монда истодааст, амалияи тичорати электронӣ бошад, назарияҳои ҷаҳонбинии кӯҳнаро чаппаю роста карда, рушд ёфта истодааст.

Дар гузашта, дар иқтисодиёти анъанавӣ, эффективнокии бизнес аз рӯи эффективнокии банақшагирии дохилифирмавӣ ва сифати қарорҳои қабулкардаи идоракунӣ муайян карда мешуд, ва сохтори хароҷотҳои дохилифирмавӣ бошад, нишондоди муҳими рақобатпазирӣ ба ҳисоб мерафт. Акнун бошад, дар иқтисоди шабакавӣ ба ҷои аввал мувофиқшавии бозорӣ барои мадад истодааст, ки эффективнокии вай бо андоза ва сохторҳои хароҷотҳои транзаксионӣ муайян карда мешавад. Аллакай зарурати ташкили корпоратсияҳои бузурги бисёрҷаҳзонафара бо офисҳои калон ва истеҳсолотҳои калонҳаҷм вучуд надорад, Интернет бошад, имкон медиҳад, ки ташкилотҳои виртуалӣ мувофиқ ба проектҳо, яъне, барои муддати муайян, ташкил карда шаванд.

Интернет нафақат хароҷотҳои тичоратии компанияҳоро паст мекунад, балки вай худ системаҳои муносибатҳои истеҳсолии мавҷударо нест мекунад, ки дар онҳо инкишоф наёфтани коммуникатсияҳои электронӣ ва мувофиқнаоии технологияҳои компютерӣ бо шумораи зиёди офисҳо ҷаброн карда мешуд. Шабакаҳои технологияҳои бурдани бизнес имкон медиҳанд, ки дар системаи нави муносибатҳои иқтисодӣ ҳамон масъалаҳо, вале дахҳо маротиба тезтар ва эффективноктар ва бе иштироки шумораи калони кормандони хизматрасон, ҳал карда шаванд. Ин бошад, гавари бевозгашти тағйиротҳои ба амал омада мебошад. Ба ғайр аз ин, баъди трансформатсияи амалияи иқтисодӣ дар пеш масъалаи трансформатсияи асосҳои назарияи иқтисодӣ истодааст. Инро дар чорчӯбаи мавҷуда иҷро кардан номумкин аст, чунки вай амалияи иқтисодиро аз нуқтаи назари мавқеи шакл ва усулҳои идоракунӣ баррасӣ менамояд. Онҳо, яъне, шакл ва усулҳои идоракунии кӯҳна, дар шароити маҳсусгардонии маҳдуд, ҷаҳонишавӣ ва виртуализатсияшавии фаъолияти иқтисодӣ аллакай қор намекунанд. Роҳҳои нав талаб карда мешаванд, ки онҳо бояд амалияи иқтисодиро аз мавқеи шаклҳо ва усулҳои мувофиқшавии бозори субъектҳои шабакаи иқтисодӣ дида бароянд ва ба дурустии онҳо баҳо диҳанд.

Масъалаҳои мубрам ва сусткунандаҳои тараққиёти иқтисодиёти рақамӣ, ки дар боло баён карда шуданд, ҳалли худро бо роҳҳои гуногун ёфта метавонанд.

Аммо ҳамаи гап дар он аст, ки субъектҳои нави иқтисодӣ дар бозори виртуалӣ амал мекунанд, ки дар он на танҳо масофа, балки ҳатто доираи ҳуқуқӣ вучуд надорад. Ин аллакай фазои дигар аст, ки дар он ҷо қоидаҳо ва қонунҳои худӣ вучуд доранд ва амал мекунанд, субъектҳои иқтисоди анъанавӣ ба он ҷо ворид шуда наметавонанд, агар онҳо ба бозингарони виртуалии шабакаи иқтисодӣ мубаддал нагарданд. Ин бошад, натавонӣ ивазшавии қатъии усулҳо ва шаклҳои рафтори бозорӣ, балки азнавсозии ҷуқури сохтори онҳоро талаб мекунад. Ивазшавии қатъии усулҳо, шаклҳои рафтори бозорӣ, азнавсозии ҷуқури сохтори субъектҳои иқтисодӣ танҳо бо сохтори сомонҳо, яъне, забонҳои барномасозӣ ва бо ёрии мутахассисони соҳавии техникӣ ва иқтисодӣ амалӣ карда мешаванд. Давлат бошад, ҳатто ҳоло ҳам бозори виртуалиро намебинад ва ба фаъолияти вай ҳалал расонида наметавонад. Ин вазъият натавонӣ ба иқтисоди Тоҷикистон, балки ба иқтисоди қариб аксари давлатҳои ҷаҳон хос аст [1, С. 109 – 114].

Ҳар гоҳ ки дар ягон давлат Интернет пайдо шавад, дар он давлат ҳатман тичорати электронӣ пайдо мешавад ва истифодабарандагони Интернет як қисми бозори виртуалӣ мегарданд. Маҳз дар ҳамин ҷой ва дар ҳамин вақт майдони муборизаи рақобатӣ ҳосил мешавад. Илова бар ин, натавонӣ субъектҳои иқтисодӣ, балки давлатҳо низ рақобат мекунанд. Аслиҳаи онҳо қомилан мувофиқии илми иқтисодӣ, мутабиқшавандагӣ ба шаклҳои аломатҳои стратегӣ ва стратегияи иқтисодии шабакаи иқтисодӣ мебошанд. Аз ҳамин сабаб, дар ин марҳила раванди виртуализатсияшавии муносибатҳои бозориро аллакай манъ кардан номумкин аст. Аз нуқтаи назари стратегӣ, он мамлакат бурд мекунад, ки агар танзимгар дар шахси давлат сиёсати институтсионалиро, ки бояд ба ҷалби субъектҳои виртуалии тичорати электронӣ равона бошад, амалӣ намояд.

Хусусияти бозори виртуалӣ он аст, ки ҷои имзорасии мувофиқаи (сделка) бо ҷои ҷойгиршавии савдогар ва харидор мувофиқ наомаданааш мумкин аст. Танзимгар амалан аз савдогар андоз гирифта наметавонад ва ба харидор низ барои хариди моли маъкулшуда ҳалал расонда наметавонад [6, С. 104 – 113]. Аммо вай метавонад андозро аз инфраструктураи логистики савдо, тақсимкунӣ, инчунин, логистикаи пардохтӣ гирад, ки бе онҳо ягон тиҷорати электронӣ амалӣ шуда наметавонад. Барои ҳалли ин масъала доништан ва муайян кардани нишондодҳои бо сели иттилоотӣ, логистикаи иттилоотӣ ва иттилооти логистӣ алоқамандбуда хеле муҳим аст. Нақш ва қиммати ин гуна инфрасохторҳоро аз будаи зиёд қадр накардан номумкин аст, аммо дар назар бояд дошт, ки функцияҳо ва муқаррароти онҳо ҳоло ҳам дар назарияи иқтисод он қадар равшан нестанд. Дарачаи тараққиёти инфрасохторҳои тиҷорати электронӣ, ки функцияҳои логистикаи дохилифирмавиرو иваз мекунад, ҳарчӣ бештар вектори рушди иқтисодиёти миллиро муайян карда истодаанд. Дар ин маврид, худташқилгардии виртуалӣ дер ё зуд ҳадди рушди худро дармеебад, ки баъди он эстафета ба давлат мегузарад ва он муҳити институционалии муносибатҳои нави иқтисодиро ба шакл медарорад. Ҳарчӣ тезтар амалӣ кардани ин муносибатҳои нав дар тиҷорати электронӣ аз барномасозон ва мутахассисони соҳаи иқтисод вобаста мешавад. Баъд аз ин, мазмуни амалии назарияи иқтисодӣ якбора меафзояд, ки бо принципҳои он асоси методологӣ ва концептуалии сиёсати институтсионалӣ сохта мешавад, мақсад ва афзалиятнокии идоракунии нормативӣ-ҳуқуқии иқтисодиёт дар доираи давлати милли муайян карда мешаванд.

Асосҳои ҳуқуқии ташкили тиҷорати электронӣ дар Тоҷикистон

Дар паёми Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон аз 21.12.2021 доир ба зарурати рақамикунонии иқтисоди Тоҷикистон таъкид гардидааст, ки “чиҳати рақамикунонии бомароми иқтисоди миллий ва ташаққул додани заминаи технологияи он ба ислоҳоти соҳаи алоқа тақвият бахшида, гузариши тадриҷӣ ба иқтисоди рақамӣ ва хизматрасониҳои рақамӣ дар ҳамаи соҳаҳо таъмин карда шавад. Дар ин раванд, чиҳати қорӣ намудани низоми электронии пайгирии муроҷиати сармоягузoron дар доираи «Равзанаи ягона» ва таҳияи тартиби роҳандозии ҳамкориҳои электронӣ бо сармоягузoron дар ҳамаи сатҳҳои мақомоти давлатӣ бояд чораҳои амалӣ андешида шаванд”. Зарурати рақамикунониро дарк карда, Президенти кишвар талаб кардааст, ки “то охири соли 2022 раванди бақайдгирии субъектҳои соҳибқорӣ дар давоми 24 соат, аз ҷумла ба тарзи электронӣ ба роҳ монда шавад”. Дар ҳамин Паём тараққиёти системаҳои тиҷорати электронӣ бо ҷунин рақамҳо шарҳи худро ёфтаанд:

– агар шумораи муштариёни алоқаи телефонӣ соли 1991 ҳамагӣ 277 ҳазор нафарро ташкил карда бошад, пас дар соли 2021 шумораи танҳо муштариёни алоқаи телефони мобилӣ ба беш аз 8 миллион нафар расидааст;

– ҳоло истифодабарандагони шабакаи интернет дар кишвар зиёда аз 4,2 миллион нафарро ташкил медиҳанд;

– танҳо дар 10 соли охир барои истифодаи алоқаи мобилӣ аз ҷониби аҳолии мамлакат 30 миллиард сомонӣ хароҷот шудааст.

Ногузиряти рушди технологияҳои иттилоотӣ дар пешниҳоди Президенти кишвар ҷунин идома ёфт: “Ба Ҳукумати мамлакат супориш дода мешавад, ки чиҳати таҳия ва васеъ истифода намудани технологияҳои муосир дар соҳаҳои мухталифи иқтисоди мамлакат Стратегияи миллии «зехни сунъӣ»-ро қабул ва татбиқ намояд” [4, С. 9 – 17; 5, С. 251 – 255].

Тараққиёти тиҷорати электронӣ дар Тоҷикистон

Тараққиёти тиҷорати электронӣ бо амалҳои гуногун ва вориқунандаҳои воситаҳои электронии гуногун алоқаманд қунонида мешаванд, ки асосҳои онҳоро ба гурӯҳи факторҳои зерин алоқаманд кардаанд:

1) Гурӯҳи факторҳои сохторӣ-иқтисодӣ. Ин гурӯҳи факторҳо ба он даллат мекунад, ки тиҷорати электронӣ доимо дар рушд аст ва эффекти максималӣ аз он дар соҳаҳо ва бозорҳо бо нишондодҳои муайяни хarakterистикӣ онҳо ҳосил мешаванд. Ба ин гурӯҳи факторҳо инҳо дохил карда шудаанд: шумораи бисёри иштирокчиён; порча-порча

кунонидани соҳаҳо; дараҷаи баланди конкуренсия ҳангоми тайёр будани иштирокчиёни бозор ба ҳамкорӣ; дараҷаи баланди стандарткунонидашудаи молҳо.

2) Гурӯҳи факторҳои итилоотӣ-инфрасохторӣ. Ба ин гурӯҳи баҳодихӣ параметрҳои ворид карда шудаанд, ки сатҳи тайёрии техникии иқтисодро барои бурдани тичорати электронии байнифирмавӣ тавсиф медиҳанд.

3) Факторҳои идоракунии. Ин гурӯҳи факторҳо адекватнокии моделҳои идоракунии мавҷудаи корхона ё ин ки “эффektivнокии менеҷмент”-ро аз нуқтаи назари наздик будани он ба азхуд намудани методикаҳои нави идоракунии ва пайрави рушди дарозмуддати корхона будан нишон медиҳад. Аз ҷумла, автоматикунории бизнес-равандҳои корхона ба ин гурӯҳ дохил мешавад.

Ин факторҳои рушди тичорати электрониро ба таври мухтасар дида мебароем ва мутобиқ ба шароити Тоҷикистон онҳоро таҳлил менамоем.

Факторҳои тараққиёти тичорати электронӣ. Аз таҳлил маълум шудааст, ки муваффиқиятҳои муосир дар рушди технологияҳои умумичаҳонии иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ боиси ташаккули муҳити ҷаҳониғаштаи электронӣ барои фаъолияти иқтисодӣ гаштааст. Ин бошад, имкониятҳои навро барои тағйиротҳои институтсионалӣ дар бизнес ва соҳаҳои дигари иҷтимоӣ-иқтисодии фаъолияти инсон ба вуҷуд овард [7, С. 22 – 29; 8, С. 113 – 117].

Таҳлил нишон медиҳад, ки Тоҷикистон аз мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон дар соҳаи коркард ва истифодабарии элементҳои инфрасохторҳои системаҳои тичорати электронӣ хеле қафмонда аст. Масалан, истифодабарандагони бисёри Интернет оид ба имкониятҳои мусбии хариди он-лайн маълумот доранд ва медонанд, аммо ин гуна тарзи харид ҳоло мавқеи зарурии худро нисбат ба мағозаҳои оддӣ наёфтааст.

Яке аз факторҳои рушди тичорати электронӣ дар миқёси давлатӣ ва байналмилалӣ автоматизатсияи гардиши ҳуҷҷат дар асоси стандартҳо ва тавсияҳои байналмилалӣ (EDI) мебошад. Ҳангоми истифодаи Интернет пешбурди мол ва хизматҳо хеле содда мегардад: харидор имконияти шахсан соҳибхитиёрона омӯختан ва таҳлил кардани пешниҳодҳои дар портал буда, интихоби ба вай мувофиқи шартҳои пардохт, таъминкунии ва пуррагардонии мол ва хизматҳо, ҳадалимкон гирифтани маслиҳатҳо пайдо мекунад [1].

Тичорати электронӣ, дар баробари он ки қисми муҳими иқтисоди иттилоотӣ ба ҳисоб меравад, инчунин, дар худ савдои электронӣ, маркетинги электронӣ, бонкдорӣ электронӣ ва ғайраҳо дорад. Дар бозори ҷаҳонишавӣ пайдошавии ҷунин ташкилдиҳандаҳо ба азнавтасимшавии мавқеи тичорати электронӣ ва меҳнат оварда мерасонад. Аз ҷумла, пайдоиши маркетинги электронӣ маҳсули аз ҷиҳати принципаӣ нави навъҳои фаъолияти иқтисодӣ дар муҳити электронӣ мебошад, ки ба он ҳарчӣ бештар пайдоиши доимо зиёдшавандаи сели электронии молҳои аз ҷиҳати ҳосияташон монанд таъсир мерасонад.

Системаи тичорати электронӣ ҳатто ба таъминкунандагон ва фармоишгарони хурдтарин имкон медиҳад, ки онҳо дар фазои ҷаҳонӣ бо бизнес машғул шаванд. Масалан, онҳо метавонанд қобилияти рақобатпазирии худро аз ҳисоби наздикшавӣ бо фармоишгарон баланд бардоранд ва роҳи паймудани молро хеле ҳам кӯтоҳ намоянд. Дар ин маврид системаи тичорати электронӣ роҳи оптималии ҳаракати молро интихоб намуда, ба кам кардани хароҷотҳои молиявӣ ва вақти амалигардонии алоқаҳо имкон фароҳам меоварад. Ба ғайр аз ин, технологияҳои тичорати электронӣ имкониятҳо барои пайдоиши мол ва хизматҳои тамоман нав пешкаш менамояд. Ҷунончи мол ва хизматҳои пайдо мешаванд, ки онҳо бо тарзи электронӣ расонидан мумкин мегардад, ва дар ин ҳолат роҳи расонидани онҳо ба таври максималӣ кӯтоҳ карда мешавад [2].

Тичорати электронӣ қобилияти худро натавонанд дар соҳаи кам кардани хароҷотҳои транзаксионӣ, балки дар ҳалли масъалаҳои тақсимотӣ-ивазнамоӣ низ бо мақсади тезонидани рушди иқтисодии ҷамъият нишон дод.

Сабабҳо ва мушкилиҳо. Дар Тоҷикистон диққати муайян ба ҳалли масъалаҳои бо рушд ва тақмили ояндаи системаҳои тичорати электронӣ алоқаманд дода мешавад, вале мағозаҳои электронии ватанӣ бо мушкилиҳои дучор меоянд, ки ҳалли ҳадалимконро талаб

доранд. Ба сабабҳои, ки боиси хеле маҳдуд гардидани истифодаи системаҳои тиҷорати электронӣ барои хариди мол ва хизматҳо аз тарафи мардум мегарданд, инҳоро дохил кардан мумкин аст:

- Микдори маҳдуди харидорон дар бозори электронӣ аз сабаби кам будани истифодабарандагони шабакаи Интернет;
- Набудани мутахассисони тайёри касбӣ, ки дар системаҳои тиҷорати электронӣ қобилияти қор карданро дошта бошанд;
- Набудани инфрасохторҳои зарурии ба таври кифоя тараққикарда;
- Норасогии базаи қонунгузорӣ, ки кафолати мувофиқи иҷрои ҳамаи ӯҳдадорихоро бо созишҳои электронӣ таъмин карда тавонад;
- Арзиши баланди созмон додан ва таъмин намудани шароитҳои нормалӣ барои фаъолиятҳои мағозаи электронӣ;
- Дастрас набудани Интернет барои аксари шаҳрвандон, ки бо қобилияти пасти пардохткунӣ онҳо алоқаманд аст;
- Нобоварии ба ҳама маълум нисбати ҳуди шабакаи Интернет;
- Ба таври амалӣ истифода набурдани ҳисобу китоб бо ёрии системаҳои пардохти электронӣ;
- Микдори маҳдуди шахсоне, ки қортҳои қарзии электрониро соҳибанд;
- Масъалаҳои ҳалнашуда оид ба таъмини ҳимояи эффективноки ҳуқуқҳо доир ба мансубияти интеллектӯӣ ва ғайраҳо.

Масъалаи муҳим ва актуалии имрӯза амалигардонии Барномаи Давлатии рушди технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ мебошад, ки стратегияи рушди технологияҳои савдои электрониро дар Ҷумҳурии муайян мекунад, потенциали кадрӣ ва ҷалби дохилӣ ва берунӣ инвеститсияҳоро барои созмон додани инфрасохторҳо, технологияҳои иттилоотӣ ва системаҳои барномавино дар ин соҳа ташаккул медиҳад.

Проблемаҳо. Барои тараққиёти тиҷорати электронӣ инчунин масъалаҳо ва дар асоси таҳлили онҳо масъалаҳои зеринро ташаккул додан лозим аст: 1) ҳалли масъалаҳо оид ба савдои интернетӣ; 2) ҳалли масъалаҳои системаҳои пардохт; 3) ҳалли масъалаҳои системаҳои расонидани молҳо ба харидорон; 4) тамини ҳуқуқӣ ва ташкилӣ.

Проблемаҳои асосӣ дар соҳаи рушд ва ворид сохтани тиҷорати электронӣ инҳоянд:

- Сатҳи нисбатан пасти компютерикунонии мардум ва сохторҳои тиҷоратӣ;
- Тараққиёти пасти инфрасохторҳои иттилоотӣ ва системаҳои телекоммуникатсия;
- Маҳдудияти қобилияти имкони гузарониши каналҳои алоқа;
- Нотайёрии мардум, бизнес ва давлат барои амалигардонии баҳамтаъсирӣ бо ёрии технологияҳои иттилоотии электронӣ.

Ҳоло масъалаи пули нақдӣ электронӣ ва ҳисобҳо дар Интернет масъалаи аз ҳама актуалӣ ба ҳисоб меравад, ки ҳамзамон бо пайдоиш ва фаъолияти савдои электронӣ ба вучуд омадааст. Технологияҳои нақдӣи электронӣ ҳамчун воситаи амалигардонии микропардохтҳо низ диққатҷалбкунанда аст, чунки талабот ба пардохти аз ҳад ками нарх ба пеш омад. Аз ҳамин сабаб, системаҳои микропардохтҳо аз тарафи компанияҳои компютерӣ қоркард карда мешаванд. Барои амалигардонии ин функсияҳо воситаҳои нави техникӣ ва инчунин, технологияҳои иттилоотӣ заруранд, ки дар байни онҳо воситаҳо ва технологияҳои ҳифзи иттилоот мавқеи асосиро ишғол менамоянд.

Масъалаи дигар оид ба савдо бо ёрии Интернет логистика мебошад. Сатҳи мавҷудаи тараққии логистика фактори садди роҳ дар паҳншавии савдои электронӣ гаштааст. Ташкили логистика – ин натавонӣ интиҳоби тарзи расонидан, ҳамчунин системаҳои иттилоотӣ-ҳисоботӣ, инструментҳо барои нақшакашӣ ва дастгирӣ кардани қабули қарор, баҳодихӣ ба молсупоранда ва шарикон, ташкили анборҳо ва марказҳои тақсимгар мебошад. Баъзе хизматҳо ва молҳо, аз он ҷумла, матнҳо, маҳсулоҳои аудио- ва наворҳои видео ва ғайраҳо, яъне, қисми бисёри молҳои, ки савдои онҳо дар Интернет амалӣ мегардад, аз ин ҳисоб истисноанд.

Инчунин воситаҳои нақдии расонидани борҳо низ лозиманд. Расониш проблемае мебошад, ки аз пардохт муҳимтар ва ҷиддитар аст. Маҳз аз сабаби мушкилиҳо бо расонидани бор компанияҳо дар маҳалҳо молхоро нисбат ба марказҳо камтар мефурӯшанд. Аммо таҷриба нишон медиҳад, истеъмолкунандагон дар мавзёҳои дур аз шаҳрҳои калон бештар интернет-мағозахоро истифода мекунанд.

Ҳамин тавр, ба монеаҳои асосӣ барои тараққиёти системаҳои расониши молҳо барои эҳтиёҷоти тиҷорати электронӣ инҳо дохил карда шудаанд:

- Шумораи ками барандагони хусусӣ, ки расониши нормалии борҳои на он қадар калонро дар сатҳи миллӣ амалӣ мегардонанд;
- Ҳаҷми на он қадар калони бозор, ки бо даромади пасти мардум алоқаманд буда, қобилияти харидории онҳо, ва аз ин сабаб, ҳолати умумии иқтисодро паст мегардонад;
- Набудани маданияти харидории дистансионӣ, ки он аз сабаби рушд надоштани воситаҳои пардохти ғайринақдӣ пайдо мешавад;

Масъалаи дигари муҳим таъмини ҳукуки савдои электронӣ мебошад. Тиҷорати электронӣ дурнамои ҳукуки махсусро талаб мекунад, ки он бояд ба тараққиёти ҷаҳонишавӣ ва кушоди бозор мусоидат намояд. Дар ин маврид унификатсияи қонунгузорӣ ва содда кардани қоидаҳо ва мувофиқаҳои судӣ, ки дар мамлакатҳои гуногун истифода мешаванд, заруранд. Ин бошад, мустақкамшавии ҳамкории бизнес ва ҳокимияти давлатиро талаб мекунад.

Дар як қатор санадҳои ҳукукӣ дар замони ҳозира супоришҳо оид ба истифодабарии гардиши ҳуҷҷатҳои коғазии анъанавӣ вучуд доранд. Ин гуна супоришҳо, ҳам дар миқёси давлатӣ ва ҳам ҷаҳонӣ, монеаҳои ҳукукӣ барои тиҷорати электронӣ ва интегратсияи он ба бозори электронии умумиҷаҳонӣ мебошанд. Аз ҳамин сабаб, механизми коркунандаи ҳукукиро коркард кардан лозим аст, ки он ба фазои гардиши ҳуҷҷати электронии дар системаи равандҳои иқтисодӣ аниқӣ ва аёниро ворид мекунад.

Яке аз проблемаҳои калидӣ, ки дар замони муосир садди роҳи тараққиёти тиҷорати электронӣ гаштааст, “проблемаи боварӣ” мебошад. Натиҷаи ин проблема пайдошавии тарс оид ба фиребхурдан, тарс аз имконияти қаллобӣ бо воситаҳои пардохт ё ба бе иҷозат истифодабарии иттилооти шахсӣ ва ғайраҳо мебошад. Дар ҳақиқат, аз ин проблемаҳо истифодабарандагони бисёр ҷафо мекашанд, чунки дар интернет намудҳои зерини асосии қаллобӣ пайдо шудааст: фишинг; қаллобӣ бо кортҳои пластикии пардохт; интернет-қаллобӣ дар бозори қоғазҳои қимматбаҳо; киберчиноятҳо ва ғайраҳо. Дар замони ҳозира фишинг яке аз масъалаҳои аз ҳама ҷиддии ҷаҳонӣ ҳисоб мешавад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки киберчиноятҳо даромади хеле калон доранд. Ин ва дигар ҳолатҳо тараққиёти савдои электрониро дар ҷаҳон, аз он ҷумла дар Ҷумҳурии сулҳ мегардонанд.

Таъкид бар он дорем, ки аммо аксари проблемаҳои баёншуда метавонанд дар сатҳи давлатӣ ҳалли худро ёбанд.

Монеаҳо. Барои тараққиёти тиҷорати электронӣ амалигардонии бандҳои зерин лозим аст: 1) ҳалли масъалаҳо оид ба савдои интернетӣ; 2) ҳалли масъалаҳои системаҳои пардохт; 3) ҳалли масъалаҳои системаҳои расонидани молҳо ба харидорон; 4) тамини ҳукукӣ ва ташқилӣ.

Масъалаҳои асосӣ дар соҳаи рушд ва ворид сохтани тиҷорати электронӣ инҳоянд:

- Сатҳи нисбатан пасти донишҳои электронии аҳоли ва сохторҳои тиҷоратӣ;
- Тараққиёти пасти инфрасохторҳои иттилоотӣ ва системаҳои телекоммуникатсионӣ;
- Қой доштани маҳдудият дар самти ташқили каналҳои алоқа;
- Омода набудани аҳоли, бизнес ва давлат барои амалигардонии баҳамтаъсирӣ бо ёрии технологияҳои иттилоотии электронӣ.

Дар баробари ин амсилаҳои нави тиҷорат – бонкдорӣ, андозситонӣ ба вучуд омаданд, ки мақсади асосии онҳо пешниҳоди хизматрасонӣ дар муҳити виртуалӣ мебошад. Барои чунин алоқамандиҳо коркарди низоми ягона зарур мебошад. Дар ҳақиқат қайд намудан зарур аст, ки Интернет аз нигоҳи иқтисодӣ олами виртуалӣ, олами рақамӣ буда, барои аз

байн бурдани мушкilotи одамон ва қонё гардонидани ниёзҳои онҳо равона карда шудааст. Дар ин миён мо зуд-зуд ба мафҳумҳои G2G (Government to Government) – ҳамкориҳои давлат бо давлат, G2B (Government to Business) – ҳукумат ва бизнес, G2C (Government-to-Citizen) – ҳукумат ва шаҳрвандон, B2G (business-to-government) – бизнес ва давлат, B2B (business to business) бизнес ва бизнес, B2C (Business-to-consumer) – бизнес ва истеъмолкунандагон, C2G (Consumer to Government) – истеъмолкунандагон ва давлат, C2B (Consumer-to-business) – истеъмолкунандагон ва тижорат, C2C (Consumer-to-consumer) – истеъмолкунандагон бо истеъмолкунандагон вомехӯрем, ки дар таҷрибаи ҷаҳонии пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ мавқеи намоёнро соҳиб мебошанд.

Дар раванди таҳқиқот муқаррар гардид, ки дар таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ хизматрасониҳои электронӣ ва тарҳи мазкур (ҷадвали 1) бо мақсадҳои зерин мавриди истифода қарор мегирад:

Ҷадвали 1.

Сохтори таркибии хизматрасониҳои электронӣ: ҳукумат, тижорат, истеъмолкунандагон*

	Ҳукумат ва ташкилотҳои бучетӣ	Тижоратӣ	Истеъмолкунандагон
Ҳукумат ва ташкилотҳои бучетӣ	G2G Ҳамкориҳои мақомоти давлатӣ	G2B Ҳамкориҳои давлат бо бизнес	G2C Ҳамкориҳои давлат бо шаҳрвандон
Тижоратӣ	B2G Ҳамкориҳои ташкилотҳои тижоратӣ бо мақомоти давлатӣ	B2B Ҳамкориҳои тижоратпешагон байни ҳамдигар	B2C Ҳамкориҳои суб. Тижоратӣ бо истеъмолкунандагон
Истеъмолкунанда	C2G Ҳамкориҳои истеъмолкунандагон ва мақомоти давлатӣ	C2B Ҳамкориҳои тижоратӣ байни истеъмолкунандагон ва дигар ширкатҳо	C2C Ҳамкориҳои истеъмолкунандагон

***Сарчашма:** таҳияи муаллифон дар асоси [9, С. 192-196].

I. Мақсади асосии тарҳи мазкур муомилоти электронии хизматрасониҳо дар речаи вақти воқеӣ (on-line) мебошад.

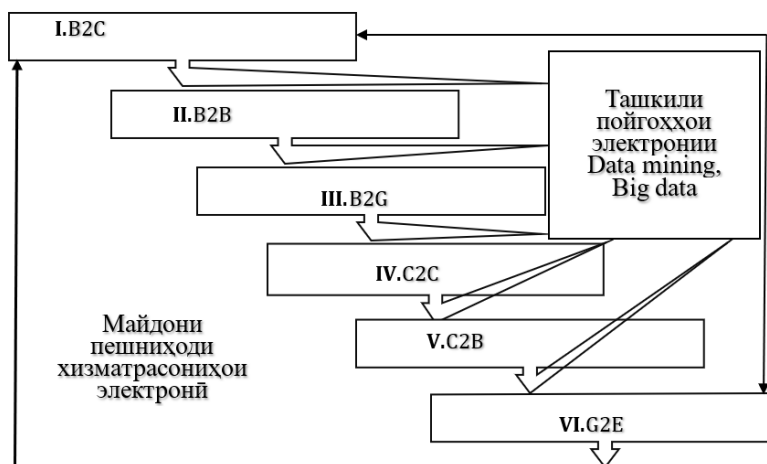
II. Муомилоти хизматрасониҳо ва ташкили майдони тижорати электронӣ.

III. Хариди амволи давлатӣ, ки бо ташкили музояда анҷом дода мешавад.

IV. Дар меҳвари тарҳи мазкур музоядаҳои электронии истеъмолкунандагони инфиродӣ бидуни миёнарав меистад.

V. Ба роҳ мондани амалиёти электронӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳо байни истеъмолкунандагон ва бизнес.

VI. Равзанаи ягонаи ҳукуматӣ байни аҳоли ва ташкилотҳои гуногун мебошад [9, С. 30-39].

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси [7. С. 22 – 29]

Расми 1 – Тарҳи пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ дар сатҳи истифодабарандагони гуногун

Имрӯзо ҳатто дар қисми зиёди кишварҳои мутараққӣ низ чунин сохтори пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ амал менамояд. Ба шакли дигар тарҳи мазкурро (расми 2) мамлакатҳои пешрафтаи демократӣ ва мутараққӣ бо мақсади барҳам задани монеаҳои бюрократӣ, дастрасӣ ба маҳсулоти хизматрасонии босифат, қонеъ гардонидани талаботи ҷамъият, аз байн бурдани хароҷотҳои сунъиёҷодгардида дар мақомоти давлатӣ, ҳаракатҳои хусусияти монополидошта, умуман таъмини рушди иқтисодиёт истифода намудаанд. Аз ин лиҳоз, рӯй овардан ба тарҳи нави имкон медиҳад, ки монеаҳои зикргардида пурра бартараф карда шаванд. Дигар паҳлӯи масъала, ки то имрӯз боиси нигаронӣ гардидааст, ҷой доштани монеаҳои сунъӣ дар раванди идоракунии шаффофи давлатӣ дар аксари кишварҳои ҷаҳон мебошад.

Ҳоло масъалаи пули нақдӣ электронӣ ва ҳисобҳо дар Интернет масъалаи аз ҳама мубрам ба ҳисоб меравад, ки ҳамзамон бо пайдоиш ва фаъолияти савдои электронӣ ба вучуд омадааст. Технологияҳои ғайринақдӣ электронӣ ҳамчун воситаи амалигардонии микропардохтҳо низ диққатҷалбкунанда аст, чунки талабот ба пардохти аз ҳад ками нарх пеш омад. Аз ҳамин сабаб, системаҳои микропардохтҳо аз тарафи ширкатҳо, барномасозон қоркард карда мешаванд. Барои амалигардонии ин функсияҳо воситаҳои нави техникӣ ва инчунин, технологияҳои иттилоотӣ заруранд, ки дар байни онҳо воситаҳо ва технологияҳои хифзи иттилоот мавқеи асосиро ишғол менамоянд.

Масъалаи дигари рушди савдо бо ёрии Интернет логистика мебошад. Сатҳи мавҷудаи тараққии логистика омили асосии ташаккули тичорати электронӣ гаштааст. Ташкили логистика – ин на танҳо интихоби тарзи расонидан, ҳамчунин системаҳои иттилоотӣ-ҳисоботӣ, инструментҳо барои нақшакашӣ ва дастгирӣ кардани қабули қарор, баҳодихӣ ба молсупоранда ва шарикон, ташкили анборҳо ва марказҳои тақсимгар мебошад [5, 271 с.]. Баъзе хизматрасониҳо ва молҳо, аз он ҷумла, матнҳо, маҳсулоти аудио- ва наворҳои видео ва ғайраҳо, яъне, қисми бисёри молҳое, ки савдои онҳо дар Интернет амалӣ мегардад, аз ин ҳисоб истисноанд.

Инчунин воситаҳои нақдӣ расонидани борҳо низ лозиманд. Ба нуқати зарури интиқол додани маҳсулот масъалае мебошад, ки аз пардохт муҳимтар ва ҷиддитар аст. Бинобар сабаби мушкилиҳои интиқоли маҳсулот ширкатҳо дар маҳалҳо молҳоро нисбат ба марказҳо камтар мефурӯшанд. Аммо таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, истеъмолкунандагон дар мавзӯҳои дур аз шаҳрҳои калон бештар интернет-мағозаҳоро истифода мебаранд [10, С. 134 – 141].

Ҳамин тавр, ба сифати монеаҳои асосӣ барои тараққиёти системаҳои интиқоли молҳо барои эҳтиёҷоти тичорати электронӣ инҳо дохил карда шудаанд:

- Шумораи ками барандагони хусусӣ, ки интиқоли муътадили молҳои на он қадар калонро дар сатҳи миллӣ амалӣ мегардонанд;

- Ҳаҷми на он қадар калони бозор, ки бо даромади пасти мардум алоқаманд буда, қобилияти харидории онҳо, ва аз ин сабаб, ҳолати умумии иқтисодро паст мегардонад;

- Набудани харидории фосилавӣ, ки он аз сабаби рушд надоштани воситаҳои пардохти ғайринақдӣ пайдо мешавад;

Масъалаи дигари муҳим таъмини ҳукукии иштирокчиёни тижорати электронӣ мебошад. Тижорати электронӣ дурнамои ҳукукии махсусро талаб мекунад, ки он бояд ба тараққиёти ҷаҳонишавӣ ва кушоди бозор мусоидат намояд. Дар ин маврид унификатсияи қонунгузорӣ ва содда кардани қоидаҳо ва мувофиқҳои судӣ, ки дар мамлакатҳои гуногун истифода мешаванд, заруранд. Ин бошад, мустаҳкамшавии ҳамкории бизнес ва ҳокимияти давлатиро талаб мекунад.

Дар як қатор санадҳои ҳукукӣ дар замони ҳозира супоришҳо оид ба истифодабарии гардиши ҳуҷҷатҳои қоғазии анъанавӣ вучуд доранд. Ин гуна супоришҳо, ҳам дар миқёси давлатӣ ва ҳам ҷаҳонӣ, монеаҳои ҳукукӣ барои тижорати электронӣ ва ҳамгироии он ба бозори электронии умумиҷаҳонӣ мебошанд [11, С. 124 – 133]. Аз ҳамин сабаб, механизми амалкунандаи ҳукукиро қоркард кардан лозим аст, ки он ба фазои гардиши ҳуҷҷати электронии дар системаи равандҳои иқтисодӣ аниқӣ ва аёниро ворид мекунад.

Яке аз масъалаҳои асосие, ки дар замони муосир садди роҳи тараққиёти тижорати электронӣ гаштааст, «масъалаи боварӣ – эътимоднокӣ» мебошад. Ин мушкилот боис мегардад, ки дар байни иштирокчиёни раванд пайдошавии ҳар гуна нофаҳмиҳо: фиребхурдан, қаллобӣ бо воситаҳои пардохт ё ба бе иҷозат истифодабарии иттилооти шахсӣ ва ғайраҳо ба вучуд ояд ва ҳолати рушди тижорати электрониро ба таври ҷашмрас тағйир диҳад.

АДАБИЁТ:

1. Азимбоев А., М.С. Баъзе масъалаҳои рушди ҳукумаи электронӣ / А. Азимбоев, М.С. Тӯлиев // Паёми ДДТТ. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва соҳибкорӣ. 2022. - № 3(42). – С. 109 – 114.

2. Зайнудинов С., Шамсов Ф.Т., Тӯлиев М.С. Масъалаҳои мубрами ташакул ва рушди тижорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон //С. Зайнудинов, Ф.Т. Шамсов, М.С. Тӯлиев// – Душанбе: «Ирфон», 2023 – 154с.

3. Зайнудинов С., Шамсов Ф.Т., Тулиев, М. С. Масъалаҳои мубрами рушди тижорати электронӣ [Матн] /С. Зайнудинов, Ф.Т., Шамсов М.С. Тулиев // Паёми ДДТТ. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва соҳибкорӣ. 2023. - № 2-2(45). – С. 60 – 68.

4. Қурбонзода М.Р., Буриев Б.М. Самтҳои бозори хизматрасонии иттилоотӣ ва самарҳои истифода бурдани поцениали он / М.Р. Қурбонзода, Б.М. Буриев // Паёми ДДТТ. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва соҳибкорӣ. 2022. - № 2(41). – С. 9 – 17.

5. Қурбонов М.А., Исмаилов Ш. Таҳлили ташакулёбии самтҳои тижорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.А. Қурбонов, Ш. Исмаилов //Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. 2020. № S1-4-2 (80). С. 251-255.

6. Мирзоалиев А.А. ва диг. Масъалаҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ [Матн] / А.А. Мирзоалиев, М.С. Тулиев, П.И. Холикова // Аҳбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2023. - № 2 (95). – С. 104 – 113.

7. Машокиров Ҷ.Н., Султонов З.С. Тижорати электронӣ ва мавқеи он дар рушди иқтисоди рақамӣ / Ҷ.Н. Машокиров, З.С. Султонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. 2020. № 2 (31). С. 22-29.

8. Раҳимов М.М., Сайдуллаев У.Ў. Тижорати электронӣ: аутсорсинг дар тижорати электронӣ / М.М. Раҳимов, У.Ў. Сайдуллаев // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. 2023. № 2-2 (47). С. 113-117.

9. Сангинов Ҳ. Бизнеси электронӣ [Текст] / Ҳ. Сангинов // Маводҳои конфронси ҷумҳуриявии илмӣ – амалӣ «Муаммаҳои табиқи технологияҳои информатсионӣ дар

иктисодиёт» Душанбе: ЭР-граф, 2014. С. 192-196

10. Ҳасанова М.И. Баъзе масъалаҳои тиҷорати электронӣ дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.И. Ҳасанова //Иқтисодиёти Тоҷикистон. 2022. № 2. С. 134-141.

11. Чурабоев Ғ., Тӯлиев М.С. Ҷанбаҳои назариявии масоили рушди иқтисодиёти рақамӣ/Тӯлиев М.С., Чурабоев//Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 2020. №3 (32). С. 124-133.

Сведения об авторах: *Шамсов Фатхиддин Тоирович* – к.т.н., доцент *кафедры* цифровых технологий Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: Таджикистан, 734055, г. Душанбе, ул. Дехоти, ½. Тел. (+992) 909882669, E-mail: shamsov_f85@inbox.ru,

ШАРОПОВ ФАРҲОД НИЗОМИДДИНОВИЧ,
муаллими калони кафедраи менеҷмент, маркетинг
ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон. Ш. Душанбе, Деҳотӣ ½;
Тел: (+992) 934444237.

ТАҲҚИҚИ ОМИЛҲОИ ТАЪСИРРАСОН БА СИФАТИ МАҲСУЛОТИ ХҶРОКВОРӢ

Дар мақола муаллиф омилҳоро, ки ба сифати маҳсулоти хӯрокворӣ таъсир мерасонад, мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додааст. Муаллиф қайд менамояд, ки сифати баланди маҳсулоти тайёр бештар аз ҳосият, таркиб, сифати ашёи хом вобаста аст. Омилҳое, ки ба нигоҳдории сифати маҳсулот таъсир мерасонанд, инҳо намӣ, равшанӣ, таркиби ҳаво, омилҳои механикӣ, биологӣ.

Вожаҳои калидӣ: мол, маҳсулоти хӯрокворӣ, сифат, ташаккули сифат, борчома, тамғагузорӣ, бозори озуқаворӣ, бозори истеъмоли, хизматрасонӣ, ҳосиятҳои истеъмоли.

ИССЛЕДОВАНИЕ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА КАЧЕСТВО ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ

В статье автор исследовал и исследовал факторы, влияющие на качество пищевых продуктов. Автор отмечает, что высокое качество готовой продукции во многом зависит от свойств, состава, качества сырья. К факторам, влияющим на сохранение качества продукции, относятся влажность, освещенность, состав воздуха, механические факторы, биологические.

Ключевые слова: товары, пищевая продукция, качество, формирование качества, упаковка, маркировка, рынок продуктов питания, потребительский рынок, услуги, потребительские свойства.

Рушди иқтисодӣ дар кишварҳои ҳамсоя ва шарикони асосии тиҷоратӣ барои рушди истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда, истифодаи васеъ аз технологияи муосир, зиёдшавии ҳаҷми истеҳсоли молу маҳсулоти воридотивазкунанда ва ҷалби сармоя ва имкониятҳои иловагиро фароҳам меоварад. Сифати пасти маҳсулот, талаботи зиёд доштан ба истифодаи нерӯ, меҳнат ва масолеҳ ҳангоми истеҳсоли маҳсулот, ки сатҳи пасти рақобатпазирии онро пешаки муайян мекунад.

Бозори муосири истеъмоли бо намудҳои гуногуни маҳсулоти хӯроквории гурӯҳҳо, намудҳо, навҳо, тамғаҳо ва номҳои гуногун муаррифӣ карда мешавад. Мол дорои борпеч ва тамғагузорӣ буда, дар намунаҳои гуногун ба истеъмолкунандагон пешниҳод карда мешавад [1]. Нишондиҳандаҳои сифати тиҷоратӣ хусусиятҳоеро дар бар мегиранд, ки

фурӯши қуллайи маҳсулотро таъмин мекунанд, инчунин аломатҳо ва хосиятҳоеро дар бар мегиранд, ки истеъмолкунанда ба сифати он ҳулосаи аввалиндараҷа медиҳад.

Барои тамғагузории маводҳо аз намудҳои гуногуни нашр истифода мешаванд, ки рангҳо, ҳуруф, ҳаҷм ва намудҳои гуногун мебошанд. Истеҳсолкунандагон бо истифода аз усулҳои муосири тамғагузорӣ ва мустакилона афзалиятҳои иттилоотро муқаррар мекунанд, ки баъзан вазифаи асосӣ – дастрасиро фаромӯш мекунанд. Ҳатто агар тамоми талабот ба мундариҷаи тамғагузорӣ ҷавобгӯ бошад ҳам, он метавонад дастнорас ва хонданашаванда бошад.

Омилҳое, ки ба сифати маҳсулот таъсир мерасонанд, ба омилҳое тақсим мешаванд, ки сифатро ташаккул медиҳанд ва омилҳое, ки сифатро нигоҳ медоранд.

Ташаккули сифат – тарҳрезӣ ва таҳияи маҳсулот, ашёи хом, технологияи истеҳсолот, ҳолати ҳуччатҳои меъёрий мебошад.

Ҳангоми тарҳрезӣ ва таҳияи маҳсулот талабот ба хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатӣ муайян карда мешавад. Ин талабот дар асоси таҳқиқоти бозор муқаррар карда мешаванд, ки натиҷаи ниҳии он муайян кардани дархостҳои истеъмолкунандагон барои сатҳи сифат ва хусусиятҳои қобили қабули миқдорӣ мебошад ва натиҷа, маркетинг ва фурӯши мол аз он вобаста аст, ки хусусиятҳо то чӣ андоза дуруст муайян карда шуда, инъикос ёфтааст. Ин омил барои ҳамаи дигар омилҳои ташаккулдиҳанда ҳалкунанда аст.

Ашёи хом маводҳои гуногуне мебошанд, ки барои истеҳсоли молҳо истифода мешаванд.

Сифати маҳсулоти тайёр бештар ба хосият, таркиб, сифати ашёи хом вобаста аст. Бо чен кардани таркиби ашёи хом шумо метавонед маҳсулоти дорои хосиятҳои заруриро ба даст оред.

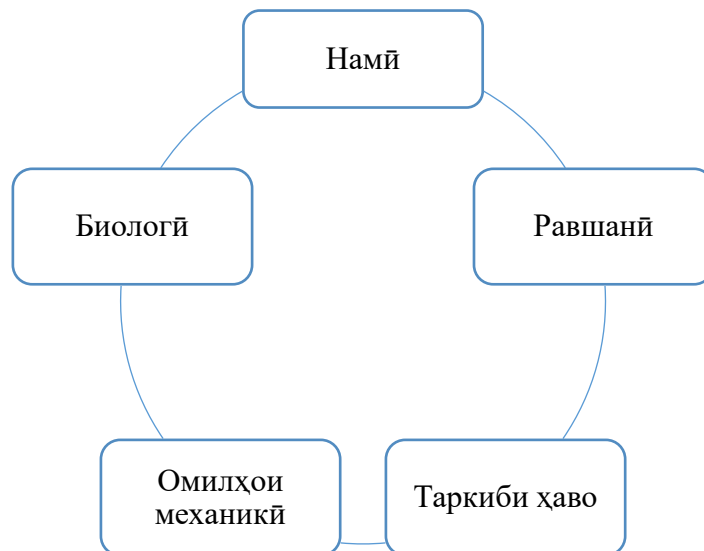
Омилҳое, ки ба сифати маҳсулот таъсир мерасонанд, ба омилҳое тақсим мешаванд, ки сифатро ташаккул медиҳанд ва омилҳое, ки сифатро нигоҳ медоранд. Ташаккули сифат – тарҳрезӣ ва таҳияи маҳсулот, ашёи хом, технологияи истеҳсолот, ҳолати ҳуччатҳои меъёрий мебошад.

Ҳангоми тарҳрезӣ ва таҳияи маҳсулот талабот ба хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатӣ муайян карда мешавад. Ин талабот дар асоси таҳқиқоти бозор муқаррар карда мешаванд, ки натиҷаи ниҳии он муайян кардани дархостҳои истеъмолкунандагон барои сатҳи сифат ва хусусиятҳои қобили қабули миқдорӣ мебошад ва натиҷа, маркетинг ва фурӯши мол аз он вобаста аст, ки хусусиятҳо то чӣ андоза дуруст муайян карда шуда, инъикос ёфтааст. Ин омил барои ҳамаи дигар омилҳои ташаккулдиҳанда ҳалкунанда аст.

Ашёи хом маводҳои гуногуне мебошанд, ки барои истеҳсоли молҳо истифода мешаванд.

Омилҳое, ки ба нигоҳдории сифати маҳсулот таъсир мерасонанд, инҳо мебошанд: [7].

- ✓ намӣ;
- ✓ равшанӣ;
- ✓ таркиби ҳаво;
- ✓ омилҳои механикӣ;
- ✓ биологӣ.

6. Омилҳое, ки ба нигоҳдории сифати маҳсулот таъсир мерасонанд

Дар натиҷаи ин таъсирҳо дигаргуниҳои гуногун ба амал меоянд.

Номгуи хосиятҳои истеъмоли ва нишондиҳандаҳои сифат инҳо мебошанд:

1. Вобаста ба миқдори хосиятҳои таснифот: ягона – як хосияти маҳсулот; мураккаб – ифодаи якчанд хосиятҳои ягонаи мол.

2. Вобаста ба мақсад: асосӣ – барои баҳодихии муқоисавӣ асос гирифта мешаванд, муайян кардан – дар баҳодихии сифати маҳсулот аҳамияти ҳалқунанда доранд.

Нишондиҳандаҳои мақсадноки қобилияти қонё кардани эҳтиёҷоти ҷисмонӣ ва системавӣ мебошанд, ки аз ҳам фарқ мекунанд: [8]

1. Мақсади функционалӣ;

2. Мақсади иҷтимоӣ – қонё гардондани талаботи ҷамъиятӣ;

3. Хосиятҳо ё нишондиҳандаҳои таъини таҳассусӣ;

4. Таъиноти универсалӣ;

5. Эътимодноки:

✓ устуворӣ;

✓ эътимодноки;

✓ нигоҳдорӣ.

6. Эргономикӣ – қобилияти мол барои эҷод кардани ҳисси бароҳатӣ, пурратар қонё гардонидани талабот мувофиқи хусусиятҳои равонӣ ва психофизиологии истеъмолкунанда мебошад.

7. Хосиятҳои эстетикӣ – қобилияти мол барои бедор кардани шаклҳои арзиши иҷтимоӣ дар аломатҳои дарки ҳиссӣ ва қонё гардонидани талаботи эстетикӣ шахс:

✓ намууди зоҳирии мол;

✓ якпорчагии он;

✓ тарҳрезӣ;

✓ муд;

✓ услуб;

✓ ифоданокии иттилоот;

✓ такмили иҷрои истеҳсолот.

8. Беҳатарӣ – ҳолате, ки дар он ҳавфи расонидани зарар ё расонидани зарар ба шахс ба сатҳи қобили қабул маҳдуд аст:

✓ кимиёвӣ;

✓ радиатсия;

✓ механикӣ;

✓ санитарияи гигиенӣ;

- ✓ зидди сӯхтор;
- ✓ барқ;
- ✓ магнитӣ ва ғ.

1	• Функционалӣ
2	• Иҷтимоӣ
3	• Хосиятҳо ё нишондиҳандаҳои таъини тахассусӣ
4	• Таъиноти универсалӣ
5	• Эътимоднокӣ
6	• Эргономикӣ
7	• Хосиятҳои эстетикӣ
8	• Бехатарӣ

Расми 2. Нишондиҳандаҳои мақсадноки қобилияти қонё кардани эҳтиёҷоти ҷисмонӣ ва системавӣ

Дараҷаи сифат хусусияти нисбӣ мебошад, ки ба муқоисаи маҷмӯи нишондиҳандаҳои сифати он, ки ба маҷмӯи нишондиҳандаҳои асосӣ мувофиқ аст, асос ёфтааст.

Намунаҳои беҳтарини молҳои истеҳсоли ватанӣ ва хориҷӣ ҳамчун нишондиҳандаҳои асосӣ гирифта шудаанд. Ё нишондиҳандаҳои намунаҳои ибтидоӣ, ки ба таври таҷрибавӣ муайян карда шудаанд, дар санадҳои меъёрӣ тасдиқ карда шудаанд.

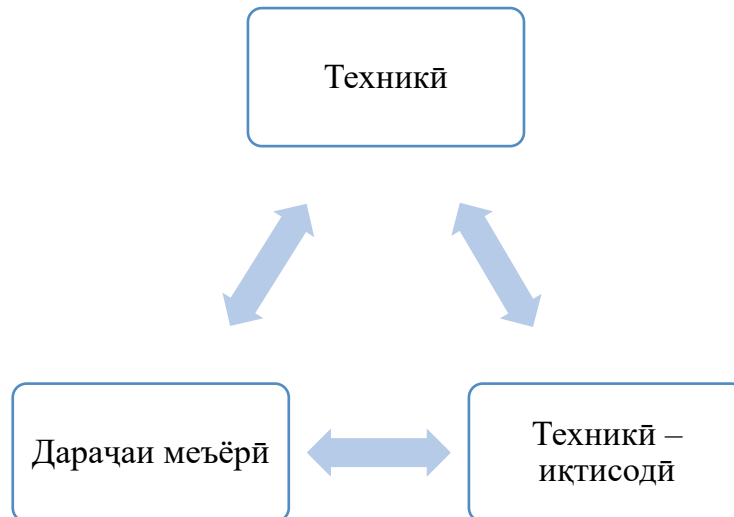
Баҳодиҳии сатҳи сифат ҳангоми муқаррар кардани нарх, тарҳрезии маҳсулоти нав, интихоби беҳтарин вариантҳои маҳсулот, таҳлили маълумот дар бораи сифати маҳсулот ва дар ҳолатҳои дигар зарур аст.

Намудҳои дараҷаи сифат инҳо мебошанд: [6]

1. Техникӣ – муқоисаи бартарияти технологӣ ҳангоми муқоисаи истеҳсолкунандагони ватанӣ ва хориҷӣ;

2. Техникӣ – иқтисодӣ – муқоисаи ҳам нишондиҳандаҳои техникӣ ва ҳам иқтисодӣ: нишондиҳандаи интегралӣ – таносуби самараи умумии ғоидаовар аз ғайрият ё истеъмоли маҳсулот ба хароҷоти умумии таъсис ва истифодаи он;

3. Дараҷаи меъёрӣ – бо арзишҳои адабии воқеии нишондиҳандаҳои сифат, ки дар минтақае, ки бо арзишҳои ҳаддиҳи машдуд мебошанд, тавсиф карда мешавад.

Расми 3. Намудҳои дараҷаи сифат

Омилҳои асосие, ки бояд ҳангоми истеҳсол ва истифодаи борҷомабандӣ дар бозор ба назар гирифта шаванд, инҳоянд: [1]

- Мутобиқати андозаи борҷомаҳо ба талаботи истеъмолкунандагони кишварҳои алоҳида;
- Мавҷудияти урфу одатҳои маҳаллӣ оид ба тарҳрезии борҷомабандӣ;
- Талаботи қонунӣ дар соҳаи бастабандӣ;
- Зарурати мутобиқ кардани арзиши борҷомабандӣ бо қобилияти харидории истеъмолкунандагони мол;
- Ба мақсад мувофиқ будани эътирофи мол аз ҷониби харидорони эҳтимолии он;
- Қобилияти дарк кардани борҷомаи мол аз ҳисоби сатҳи маърифатӣ ва фарҳангии истеъмолкунандагон.

Таклиф ва пешниҳодҳо барои мукамалгардонии борҷомаҳо ва баланд бардоштани сифати маҳсулоти хӯрокворӣ

1. Риояи ҳатмии талаботҳои физикию химиявии маҳсулоти истеҳсолшаванда ҳангоми интиҳоби масолеҳи борҷомасозӣ;
2. Интиҳоби масолеҳи босифат барои таҳия ва истеҳсоли борҷома барои маҳсулоти хӯрокворӣ;
3. Риоя намудани талаботҳои иқтисод, техник, экологӣ ва эстетик ҳангоми истеҳсоли борҷома;
4. Истифодаи технологияи муосири инноватсионӣ ҳангоми истеҳсоли борҷомаҳои маҳсулоти хӯрокворӣ;
5. Кам кардани хароҷотҳо барои истеҳсоли борҷома;
6. Зебо ва диққатҷалбкунанда таҳия кардани дизайни борҷома;
7. Зиёд намудани номгӯи борҷомаҳои маҳсулоти хӯрокворӣ;
8. Сода ва фаҳмо навиштани иттилооти дар бораи маҳсулот, ки дар борҷома дарҷ гардидааст;
9. Рекламаи самараноки маҳсулоти корхона ва дизайни борҷома;
10. Баланд бардоштани имиджи корхона дар асоси дизайни зебои борҷома;
11. Ташаққул додани робита бо ҷомеа (PR);
12. Ҷорӣ намудани низоми таҳфифҳо дар корхона.

Ҳамин тариқ, ҳангоми истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ интиҳоби масолеҳи борҷомасозӣ бояд дуруст ба роҳ монда шавад. Ин пеш аз ҳама ба хосиятҳои ҳуди маҳсулот, инчунин талаботе, ки истеъмолкунандагон дар ин марҳила ба борҷома мегузоранд, вобастагии калон дорад.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмон Ҳ., Асоева М.С. // Нақши борҷома дар баланд бардоштани сифати маҳсулоти хӯроқворӣ. Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе, 2023. №2 (46).
2. А.А. Романов, В.П. Басенко, Б.М. Жуков Маркетинг: Учебное пособие/ Издательство: Дашков и К. 2016.
3. Абдурахмон Ҳ. // Маркетинги байналмилалӣ (комплексӣ таълимӣ-методӣ)// КВД “Матбаа”, Душанбе 2025.
4. Гарипов Р. М. и др. Влияние полимерных упаковочных материалов на сроки хранения полуфабрикатов из мяса птицы // Вестник казанского технологического университета. 2014. Т. 17. № 21. С. 232.
5. Ларионов Г.В. Упаковка как фактор повышения конкурентоспособности предпринимательских структур // Российское предпринимательство. 2007. №12. URL: <https://cyberleninka.ru>. (дата обращения: 10.04.2023).
6. Л.М. Аксенова // Основные направления повышения конкурентоспособности продуктов питания. Технологии пищевой и перерабатывающей промышленности АПК - продукты здорового питания, № 1, 2013. <https://cyberleninka.ru>. (дата обращения: 11.04.2023).
7. <https://studfile.net>. Факторы, влияющие на качество товаров.
8. <https://studfile.net>. Номенклатура потребительских свойств и показателей качества.

Шоназарзода Н.Ш.

кандидат экономических наук, доцент кафедры налоги и налогообложения
Таджикского государственного университета коммерции, 734055, Республика
Таджикистан, Душанбе, ул. Дехоти, ½ Тел.: (+992) 909 99 53 57 (м.), Shmarupova@mail.ru

МЕДИЦИНСКОЕ СТРАХОВАНИЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Статья посвящена изучению проблемы внедрения в Республике Таджикистан обязательного медицинского страхования и эффективной организации системы социальной защиты и здравоохранения населения страны в условиях цифровизации. Одной из основных целей цифровизации считается обеспечение высокого уровня здравоохранения, а также социальной защитой населения. Результаты анализа показали, что на развитие здравоохранения в стране оказывают сдерживающее влияние недостаточность и невысокая эффективность государственных расходов на здравоохранение, неравенство в обеспечении медицинскими услугами и высокий уровень личных расходов граждан. Выявлено, что за счет частных личных средств финансируется почти три четверти совокупных расходов на здравоохранение, и это усиливает риск, что расходы на лечение могут оказаться непосильным бременем для семей с низким уровнем дохода и ввергнуть их в состояние бедности. Только социально-страховая модель с ее многоканальной системой формирования фондов (из страховых сборов, отчислений от заработной платы, государственного бюджета и др.) способна решить эту задачу. Также оценены стратегические программы развития в области здравоохранения, социальной помощи и социального обслуживания, предложены направления их развития в Республике Таджикистан в условиях цифровизации.

Ключевые слова: развития, здравоохранения; социальная защита; обязательная медицинская страхования; финансирования; цифровые платформы

В условиях цифровизации экономики политика в области здравоохранения и социальной защиты населения в Республике Таджикистан направлена на обеспечение доступа населения к медицинской помощи, качественному питанию, здорового образа

жизни и внедрение высокотехнологичных медицинских услуг и рационального страхования. Опыт показывает, что в национальной стратегии развития Республики Таджикистан определены направления на интеграцию модели первичной медико-санитарной помощи, основанной на семейной медицине, реструктуризация госпитального сектора и усиление государственного контроля за медицинской и фармацевтической деятельностью.

В Республике Таджикистан продолжается интенсивная работа по обновлению законодательной и нормативно-правовой базы здравоохранения. Создается благоприятные предпосылки и основания для успешного и продуктивного продолжения реформ, также действуют несколько программ медицинского обслуживания населения: бесплатная скорая и неотложная медицинская помощь, бесплатное размещение в социально-лечебных учреждениях, бесплатное медицинское протезно-ортопедическое оборудование и программа гарантированных медицинских услуг, которая находится на этапе расширения.

Важную роль играет стратегическая и программная основа для развития здравоохранения Республики Таджикистан формирующая следующие документы:

- Национальная стратегия здоровья населения Республики Таджикистан на период 2010–2020 годов [4];

- Стратегия охраны здоровья населения Республики Таджикистан на период до 2030 года [12];

- Стратегия питания и физической активности в Республике Таджикистан на 2015–2024 годы [13];

- Программа подготовки медицинских кадров на 2010–2020 годы [8];

- Национальная программа формирования здорового образа жизни в Республике Таджикистан на период 2011–2020 годов [3];

- Национальная стратегия по противодействию эпидемии ВИЧ/СПИДа в Республике Таджикистан на период 2015-2017 гг. [5];

- Программа улучшения обеспечения населения Республики Таджикистан чистой питьевой водой на 2008–2020 годы [9];

- Стратегии о профилактики и контроле неинфекционных заболеваний и травматизма в Республике Таджикистан на период до 2040 года [11].

За 2013-2025 годы в республике интенсивно велась работа по укреплению и модернизации системы управления сектором здравоохранения и созданию результативной социально – приемлемой устойчиво работающей и прозрачной системы охраны здоровья населения. Министерство здравоохранения Республики Таджикистан было преобразовано в Министерство здравоохранения и социальной защиты населения Республики Таджикистан, которому были переданы функции социальной защиты населения [14].

В результате предпринятых мер были достигнуты следующие важные результаты:

- относительно высокая ожидаемая продолжительность жизни при рождении (увеличилась, достигнув 75 лет для мужчин и 78 лет для женщин) [16, С. 466];

- рост расходов на первичную медицинскую помощь в общих расходах на здравоохранение (расходы на душу населения составили около 63 долларов США, из которых 26,4% поступило из государственного бюджета, 66,6% - из других источников финансирования, от партнеров по развитию и международных доноров 7%. В целом страна тратит 7,5 процента ВВП на общие расходы на здравоохранение) [16, С. 466].

Установлено, что значительную часть расходов несет население страны. Мы считаем, что необходимо принять меры по снижению давления различных рисков, особенно для бедных и уязвимых слоев населения. Достичь этой цели можно за счет предоставления этим категориям бесплатную базовую медицинскую помощь.

Всемирная организация здравоохранения включает Республику Таджикистан в список стран с низким уровнем дохода при оценке системы и отмечает, что « Таджикистану следует работать над созданием новой схемы единой льготы для всего

населения с акцентом на комплексные услуги первичной медицинской социальной помощи, услуги матери и ребенка [10, С.12].

Индекс охвата медицинскими услугами представляет собой шкалу балл от 0 до 100, который в Таджикистане увеличился с 41 балла в 2000 г. До 66 баллов в 2023 г.» [7, С. 13]. (Диаграмма 1).

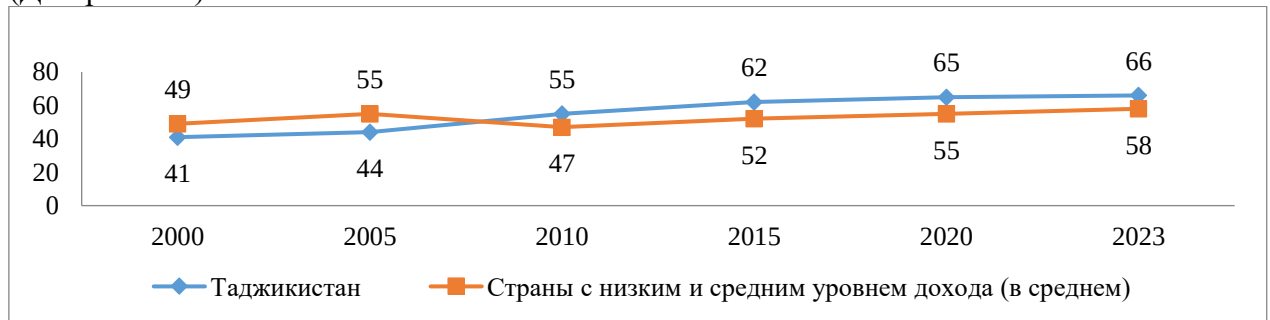

Рисунок 1. Динамика индекса охвата медицинскими услугами в Республике Таджикистан за 2000-2023 гг. (Примечание ^{*2})

Источник: Всемирная организация здравоохранения. Копенгаген: Европейское региональное бюро ВОЗ; 2024 г. Лицензия: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. С. 13.

Услуги, которые в настоящее время имеют высокий уровень совместной оплаты, после тщательного анализа должны быть следующими:

- либо включены в пакет льгот для населения в целом без фиксированной совместной оплаты или с низкой фиксированной совместной оплатой;
- или исключаться из пакета льгот для населения в целом и должны полностью оплачиваться за счёт собственных средств.

Мы считаем необходимым гарантировать бесплатную базовую медицинскую помощь всему населению и тем самым устранить выплаты (совместную оплату) населения на базовую медицинскую помощь, прежде всего особо уязвимых групп. Также в стране наблюдается снижение заболеваемости населения впервые в жизни установленным диагнозом, сокращение уровня младенческой смертности и некоторые улучшения в уровне потребления продовольствия. Вместе с тем предстоит многое сделать для улучшения структуры питания населения, особенно в части восполнения дефицита важных микроэлементов – йода, железа, витамина А.

В Таджикистане на 10 000 населения в 2023 году приходилось 20,3 квалифицированных врачей всех специальностей на всех уровнях системы медицинского обслуживания. Нами был проведен анализ динамики обеспеченности населения Республики Таджикистан медицинскими кадрами и больничными койками за 2016-2023гг.

В 2023 году в стране обеспеченность врачами и средним медицинским персоналом на 10 000 населения составило 20,3 и 56,5 соответственно.

² Примечание: страны с низким и средним уровнем дохода включают Анголу, Алжир, Бангладеш, Бутан, Боливию, Вануату, Вьетнам, Гану, Гвинею, Гаити, Джибути, Египет, Арабскую Республику Замбия, Зимбабве, Иордания, Индия, Иран, Кения, Кыргызстан, Кирибати, Кабо-Верде, Камбоджу, Камерун, Коморские Острова, Конго, Кот-д'Ивуар, Лаос, Ливан, Лесото, Мавритания, Микронезия, Монголия, Марокко, Мьянма, Непал, Никарагуа, Нигерия, Пакистан, Самоа, Сан-Томе и Принсипи, Сенегал, Соломоновы Острова, Танзания, Таджикистан, Тимор-Лешти, Тунис, Украина, Узбекистан, Филиппины, Фиджи, Шри-Ланка, Эсватини.

Рисунок – 2. Динамика обеспеченности населения Республики Таджикистан медицинскими кадрами и больничными койками за 2016-2023гг. (составлено автором на основе статистических данных Агентство по статистике Республики Таджикистан, 2024. – С.155).

Результаты анализа показали, что обеспеченность населения медицинскими кадрами в Таджикистане ниже по сравнению с другими странами: Центральной Азии, где он находится на отметке 28,2 и 75,5; со странами Европы 33,9 и 72,7; Содружеством Независимых Государств – 37,7 и 79,4 специалистов (ВОЗ). Этот показатель вдвое ниже международного минимума, требуемого для обеспечения качественной медицинской помощи и составляющего 41,1 врачей на 10 000 населения.

В связи с недостатком врачей нами изучены статистические данные за 2016 – 2023гг., и предложена стратегия увеличения численности врачебного персонала с 20,3 до 41,1 специалистов на 10 000 человек постепенно [15. С.- 471]. Рост ВВП и государственные расходы предоставлены Министерством финансов, а прогнозы основаны на среднем росте за последние годы. Административные расходы составят до 20 процентов от общей стоимости в силу высоких расходов на обучение персонала, к 2023 году страна выполнит стратегию на 100 процентов (рисунок 3).

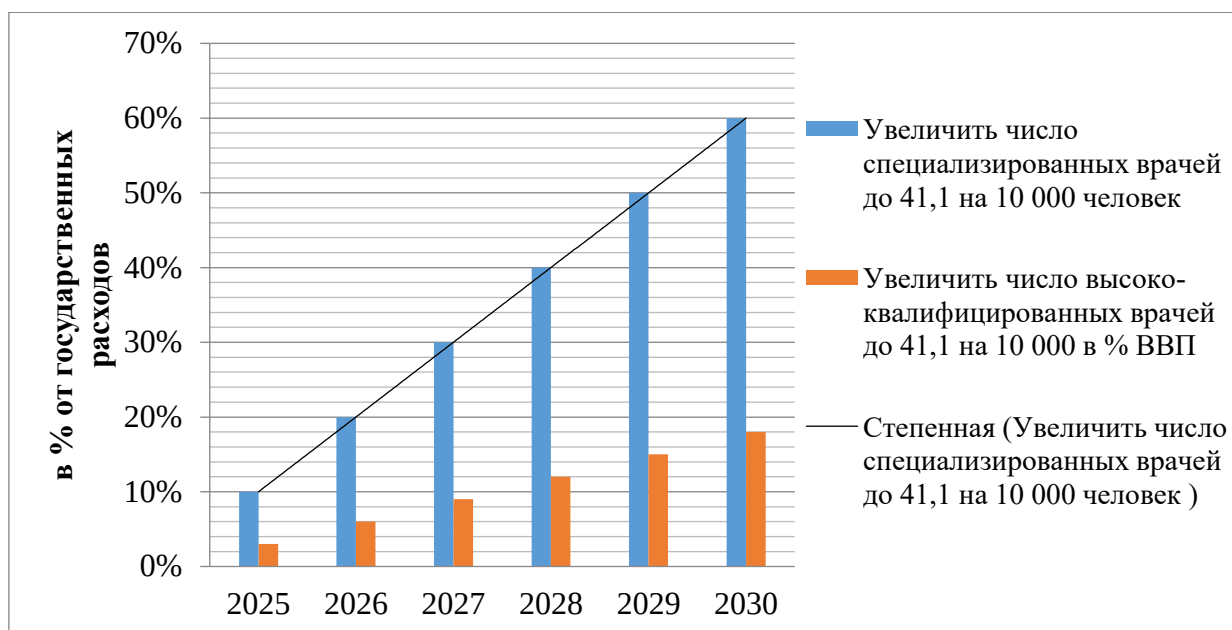

Рисунок – 3. Стратегия по увеличению специализированных врачей в Республике Таджикистан до 2030 года (составлено автором)

Важно заметить, что в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года [6] установлены такие параметры:

- динамика рождаемости населения в прогнозный период, т.е. до 2030 г. Соответствует стратегии средней рождаемости;
 - рост оплаты труда увеличивается в размере средней зарплаты, а также с учетом изменения уровня инфляции;
 - возрастание продуктивной занятости населения и ВВП;
 - формирование расходов на обучение и повышения квалификации врачей и административных работников на уровне 25% от финансируемых сумм.
- В целом, выполнение параметров указанных в стратегии допускается.

На наш взгляд, предложенная стратегия является базовым и прогнозирует основные расходы на обеспечение медицинских кадров. При повышении численности медицинских работников необходимо также учитывать дополнительные меры, которые подразумевают соответствующие расходы, а именно обеспечение бесплатным образованием в высших учебных заведениях, создание системы постоянного переобучения и повышения квалификации. Еще одной важной мерой для обеспечения качественного и всеобщего охвата медицинской помощью является разработка профессиональных стандартов, установление минимальных требований к медицинскому персоналу [15, С. 476].

Кроме того, политика в сфере финансирования системы здравоохранения изложено в стратегии охраны здоровья населения Республики Таджикистан до 2030 года [12]., которая предусматривает модернизацию и трансформацию основных компонентов всех звеньев системы. Однако данный документ не реализовано. Поэтому мы считаем необходимым:

- улучшить координацию и коммуникацию между сторонами для ускорения модернизации системы;
- использовать мониторинг оценки для реализации важных приоритетов и финансовой планирования системы в условиях цифровизации. Это необходимо чтобы понять, дают ли поставленные задачи результата, используются ли расходы эффективно, достигаются ли цели;
- укрепить аналитический потенциал для оценки модернизации системы.

Целесообразно выделить преимущества стратегии, в которой в данный документ, определены цели, задачи в соответствии с международными стандартами. При этом не

исполненные задачи и цели прошлых годов перенесены в данную стратегию, стратегия не реализовано и считается проблематичной. Поэтому для решения поставленных основных задач необходимо:

- обеспечить взаимосвязь между участниками системы здравоохранения для поддержки содействия данного документа;
- создать информационное взаимодействие систем с целью достижения результатов на основе внедрения цифровых платформ и другие.

Другим направлением в республике считается эффективность действующей прозрачной системы финансовой и нефинансовой отчетности по государственным расходам на здравоохранения. Преимущества финансовой отчетности заключается, что в стране действует (SGB-net) – это компьютеризированная система. Поставщики медицинских услуг пользуются, ею с целью отчетности. Система сохраняет расходы участников.

Информации опубликовываются в официальном сайте Министерства финансов. Однако имеются такие упущения: форматы опубликованных информации, являются неудобным для пользования. А также не все информации публикуются; ограничено информационная взаимосвязь нефинансовых действий. Например, информация о результатах и потребностях доступа первичной медико-санитарной помощи.

Для устранения указанных упущений необходимо увеличить сбор данных и информации, применение цифровых платформ, которые необходимы для управления данной системой и разработке финансовой политики; опубликовывать для пользователей информации; для улучшения эффективности расходов и достижения цели, необходимо улучшить нефинансовые данные [15, С. 477].

На основе анализа механизма финансирования здравоохранения и социальной защиты населения Республики Таджикистан, установлено, что расходы государственного бюджета на здравоохранения увеличились, до 2015 года составив 1,9 процента ВВП и в 2023 году снизились, на уровне – 0,9 процента ВВП (рисунок 4).

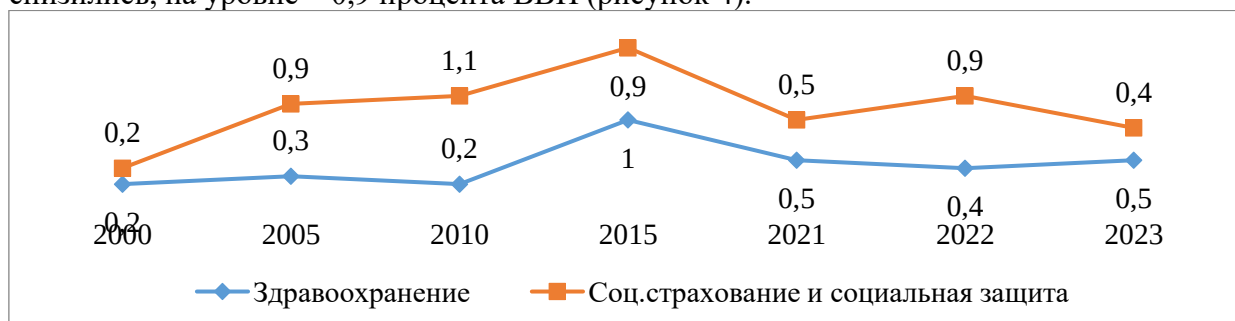

Рисунок – 4. Финансирование здравоохранения и социальной защиты населения Республики Таджикистан в процентах к ВВП (составлено автором)

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Душанбе: АСПРТ, 2024. С. 395-417.

Финансирование здравоохранения в стране снизился и находится на низком уровне. На пике своего развития (в 2015 году) затраты население и государство составляли 185 долл. США, а согласно международной медиане, только государственные расходы на здравоохранение (без учета личных расходов населения) должны быть не менее 239 долл. США на душу населения. Считается, что этот уровень расходов должен обеспечить человеку необходимую медицинскую помощь.

Выявленные проблемы финансового обеспечения в данной сфере, обусловлены недостаточным финансированием. Для реализации приоритетных направлений Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, необходимо увеличить уровень расходов на 2 – 2,5процента от ВВП [15, С. 479].

Учитывая недостаточные темпы роста расходов государственного бюджета на здравоохранение, важным системным преобразованием в здравоохранении является внедрение страховых механизмов финансирования. Для решения этой задачи предлагается

«разблокировать» закон о медицинском страховании в Республике Таджикистан, принятый в 2008 году, но так и не вступивший в действие [15, С. 479].

При этом необходимость реформирования системы финансирования здравоохранения в начале двухтысячных годов была обусловлена значительным ухудшением состояния здоровья населения и как следствие уменьшением ожидаемой продолжительности жизни, ростом заболеваемости, в том числе инфекционными заболеваниями, деградацией материально – технической базы здравоохранения, неравенством в доступе к медицинским услугам и увеличением платежей из личных средств пациентов. Для преодоления этой ситуации во многих странах СНГ была введена система обязательного медицинского страхования, которая является гарантированной государством системой финансовой защиты населения в области охраны здоровья. Система создается путем формирования за счет страховых взносов на основе принципа солидарности целевых денежных фондов, предназначенных для покрытия затрат на лечение состояний, обусловленных наступлением страховых случаев.

Изучая зарубежный опыт, нами установлено, что история введения обязательного медицинского страхования в странах СНГ началась после распада СССР, например в Республике Молдова началась в 1998 году, когда в результате многостороннего анализа именно эта экономическая модель системы была признана наиболее подходящей для местных условий [15, С. 481].

Необходимо отметить, что в настоящее время все существующие системы здравоохранения сводят к трем основным экономическим моделям. Однозначных общепринятых названий у этих моделей нет, но описание их основных параметров дается специалистами, в общем, одинаково. Это: платная медицина, основанная на рыночных принципах, с использованием частного медицинского страхования; государственная медицина с бюджетной системой финансирования и система здравоохранения, основанная на принципах социального страхования и регулирования рынка с многоканальной системой финансирования.

Также выявлено, что Правительство Республики Молдова выбрало модель обязательного медицинского страхования, потому что во главу угла были поставлены принципы равнодоступности медицинских услуг и превалирования социальных приоритетов. Следует отметить, что подобным принципам соответствовала и государственная модель, но для Правительства в тот период был характерен дефицит государственного бюджета, следовательно, рассчитывать на эффективность государственной модели организации системы здравоохранения не приходилось. Поставленных целей можно было достичь лишь в условиях правильного функционирования лечебно-профилактических учреждений, что, в свою очередь, требовало их бесперебойного финансирования. Только социально-страховая модель с ее многоканальной системой формирования фондов (из страховых сборов, отчислений от заработной платы, государственного бюджета и др.) была способна решить эту задачу.

Анализ мирового опыта показывает, что наиболее эффективными и финансово устойчивыми системами считается смешанные модели, которые сочетают как распределительный, так и накопительный принцип функционирования. Смешанные модели позволяют снизить риски, присущие каждой из систем, за счет их диверсификации, а также устранения их недостатков и использования их преимуществ. [1, С. 156]. Поэтому, важным считаем, внедрения многоуровневого механизма в Таджикистане, который состоит из трех уровней. И именно третий уровень должен рассматривать выплаты из добровольного компонента.

На основе проведенного анализа нами предлагается модель системы здравоохранения в Республике Таджикистан, который имеет следующий вид (рис.5):

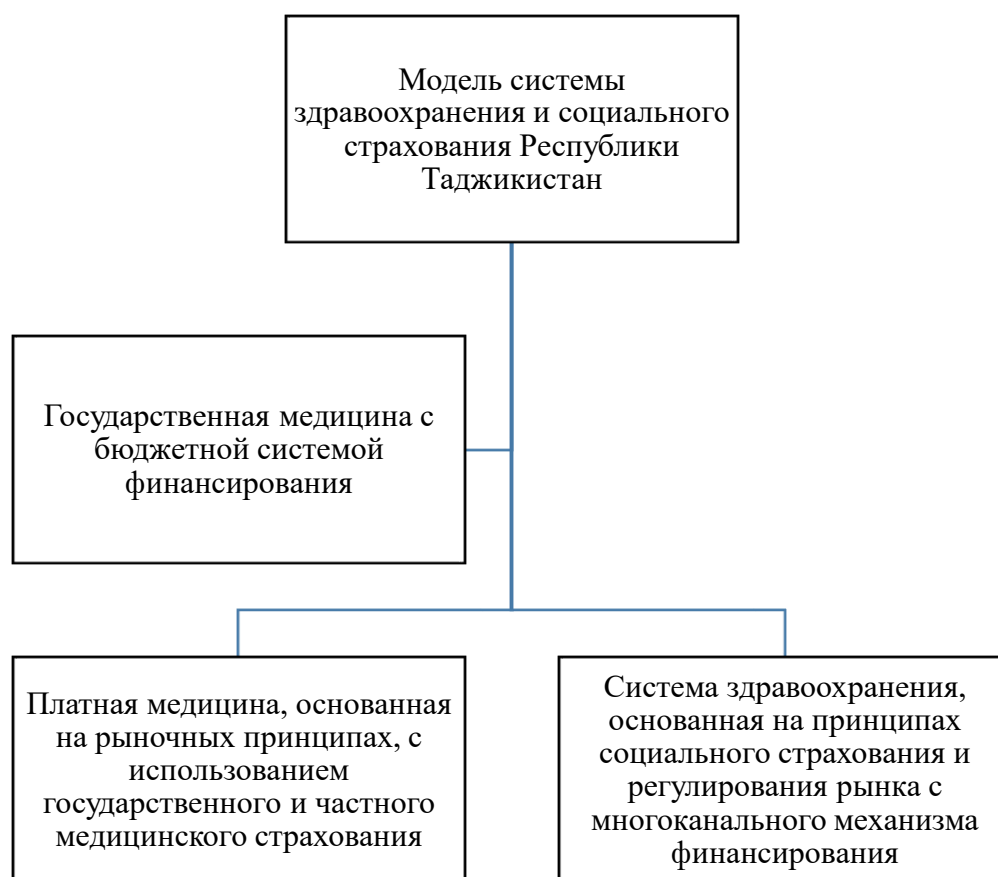

Рисунок 5 – Модель системы здравоохранения и социального страхования Республики Таджикистан (составлено автором)

Для обеспечения динамичного и устойчивого развития системы социального обслуживания необходимо создать условия для многоканального финансирования путем стимулирования привлечения внебюджетных средств, в том числе физических лиц и предпринимателей; рационально использовать финансовые и материальные ресурсы; разработать и внедрить оптимальную модель финансовой децентрализации; стимулировать инновационную деятельность; совершенствовать управление системой социального обслуживания.

Дополнительными критериями выбора модели обязательного медицинского страхования являются:

- данная модель здравоохранения опирается на принципы смешанной экономики, сочетая в себе рынок медицинских услуг с развитой системой государственного регулирования и социальных гарантий;
- государство здесь играет роль гаранта в удовлетворении общественно необходимых потребностей;
- использование принципа солидарной оплаты медицинской помощи;
- данная модель выравнивает всех в получении услуг, предусмотренных в программе гарантий;
- целевой характер финансирования: взносы идут не в общий бюджет, а непосредственно на нужды охраны здоровья, обеспечивая плательщикам гарантию возврата этих средств, в виде медицинских услуг.

Зарубежный опыт, показывает что:

- внедрение обязательного медицинского страхования возможно даже при длительном неприменении Закона об обязательном медицинском страховании;

- обязательное медицинское страхования может быть внедрено в условиях кризиса финансирования здравоохранения вопреки мнениям некоторых экспертов, которые считают, что сначала необходимо добиться развитой экономики и повышения уровня финансирования и лишь после этого внедрять обязательное медицинское страхования;

- подготовительные работы по внедрению ОМС могут быть с успехом осуществлены в короткие сроки (2 года).

Введение обязательного медицинского страхования в Таджикистане началось с принятием закона «О медицинском страховании в Республике Таджикистан» в 2008 году. Закон предусматривал создание правовой, организационной и финансовой основы для ОМС, но его внедрение неоднократно откладывалось [2, С. 2]. Изначально запуск был запланирован на 2014 год, затем переносился на 2017-й, а позднее на 2022-й.

В 2023 году были внесены очередные поправки, касающиеся переноса ввода в действие обязательного медицинского страхования на 2025 год. Затягивание ввода обязательного медицинского страхования негативно отражается на здоровье населения.

Основной причиной переноса реализации закона в стране является неопределенность источника финансирования системы. По предложению Министерства здравоохранения и социальной защиты населения программы должны финансироваться за счет части (6 процентов) ставки социального налога. При этом отвлечение дополнительных 6 процентов приведет к образованию дефицита средств на социальное страхование.

Преимущества расходов на здравоохранение – это обязательные источники финансирования, основанные в нормативно-правовых актах Республики Таджикистан. Всеобщность, дает не ограниченный доступ для всех, на каждого человека, удовлетворяющего четким критериям доступа, автоматически распространяются соответствующие обязательства даже без уплаты налогов.

Упущение: В принятом Законе «О медицинском страховании» (2008 г.), введен налог на здоровье, который уплачивает работодатель за незащищенного сотрудника, который дает бесплатный доступ к медицинским услугам в связи с перечислением данного налога. Так как закон не действует, налог на здоровье населения не реализовано. ВОЗ утверждает, что основная база для финансирования системы зависит от рынка труда и доли, неформально занятости, которые не уплачивают налоги. При реализации данного налога бюджет здравоохранения увеличится на 3,3% ежегодно. В настоящее время выплаты из средств домохозяйств составляет 65%, а доля государства 7%.

Пути решения: необходимо продолжать увеличение финансирования системы, реализовать налог на здоровье населения. Также будет решены пробелы, связанные с выплатами из средств домохозяйств, как приоритетной задачей. Необходимо проанализировать основные услуги и товары, которые привели к увеличению расходов домохозяйств, и приводить причину тайных выплат.

Правительства Республики Таджикистан активно использует международные, фактические, общесистемные данные для исправления и информирования о реализации своей политики.

Преимущества: используя международные методологии правительства, аккумулирует необходимые индикаторы. Например, внедряется Национальный счет здравоохранения (НСЗ). Также для обеспечения мониторинга расходов населения проводится обследования бюджета домохозяйств (ОБДХ).

Упущение: Правительству в условиях модернизации политики мешает обычае, неосведомленность и нехватка практического опыта применения данных при разработке пакета льгот и их содержания. Также формирования бюджета и принятия соответствующих решений. Обычно данные используются в разработке мониторинга сферы здравоохранения. Результаты для сравнения между странами.

Пути решения: При разработке и модернизации национальной политики правительству необходимо оценить бремя болезней, определить экономическую эффективность услуг и улучшить их, т.е. повысит аналитический потенциал.

Для внедрения в Республике Таджикистан обязательного медицинского страхования мы считаем необходимым:

7. Создать Национальный фонд медицинского страхования, являющейся государственной, независимой, некоммерческой организацией. С этой целью необходимо подготовить соответствующее постановление правительства, а также постановление правительства об утверждении устава Национального фонда медицинского страхования, в котором будут отражены права и обязанности фонда, органы управления, структура и штат, организация финансовой деятельности и др. Предпочтительным считаем создание фонда со стороны Правительством Республики Таджикистан.

II. Фонд совместно с Министерством здравоохранения и социальной защиты населения, Министерством юстиции, Министерством экономики, Налоговой службой и другими государственными организациями, а также в консультациях с профсоюзами и работодателями, должен в кратчайшие сроки разработать и предложить к внедрению Закон о размере, порядке и сроках уплаты взносов обязательного медицинского страхования, который должен устанавливать: правовые основы определения размера, порядка и сроков уплаты взносов; категории плательщиков взносов обязательного медицинского страхования; основы расчета и порядок установления взносов; порядок уплаты взносов, учет и контроль; сроки уплаты взносов; ответственность плательщиков взносов и др.

III. Необходимо подготовить законодательный акт, предусматривающий создание Фонда обязательного медицинского страхования.

IV. Разработать и утвердить Программу гарантий обязательного медицинского страхования, которая предусматривала бы перечень заболеваний и состояний, требующих медицинской помощи, а также устанавливала бы объем медицинских услуг, предоставляемых застрахованным лицам медико-санитарными учреждениями.

V. Формировать и утвердить типовой договор о предоставлении медицинской помощи по обязательному медицинскому страхованию.

VI. Оптимизировать структуру поставщиков медицинских услуг.

8. Погасить существующие долги медицинских учреждений.

9. Создать первоначальный фонд для финансовой поддержки внедрения новой системы.

IX. Разработать структуру и схему обращения документов между участниками системы.

X. Разработать и внедрить некоторые информационные системы и цифровые платформы (учет застрахованных лиц, учет выполнения контрактных объемов и др.).

Для успешного внедрения обязательного медицинского страхования также следует провести ряд обучающих семинаров с руководителями, экономистами и бухгалтерами медицинских учреждений для ознакомления их с требованиями страховой системы финансирования здравоохранения.

Решение проблем, связанных с внедрением и расширением системных реформ здравоохранения по различным направлениям, включая реформы финансирования и ресурсного обеспечения, предполагает упорядочение процессов цифровизации, включая регистрацию поставщиков, разработку учебных программ, лицензирование и создание системы непрерывного медицинского образования, что является ключевым фактором преобразования системы здравоохранения и улучшения результатов ее работы.

В целом на развитие здравоохранения в Таджикистане оказывают сдерживающее влияние недостаточность и невысокая эффективность государственных расходов на здравоохранение, неравенство в обеспечении медицинскими услугами и высокий уровень личных расходов граждан. Государственные расходы на здравоохранение недостаточны. За счет частных личных средств финансируется почти три четверти совокупных расходов на здравоохранение, и это усиливает риск, что расходы на лечение могут оказаться непосильным бременем для семей с низким уровнем дохода и ввергнуть их в состояние

бедности. Только рост государственных расходов позволит ограничить высокие личные расходы граждан на лечение.

Важно рационализировать другие составляющие государственного бюджета, что откроет возможности для направления дополнительных расходов на здравоохранение. Правительству Республики Таджикистан, наряду с расширением и углублением реформирования финансов и совершенствованием управления в секторе здравоохранения, рекомендуется более решительно заниматься вопросами рационализации системы государственного здравоохранения.

Значительна доля домашних хозяйств, в которых в силу финансовых причин члены семьи откладывают обращение за медицинской помощью в случае болезни. Домашние хозяйства, относящиеся к квинтилю с самыми низкими доходами, не обращаются за медицинской помощью по финансовым причинам.

Недостатки в стандартизации услуг и организации медико-санитарной помощи и недостаточности численности квалифицированного медицинского персонала на всех уровнях системы медицинского обслуживания затрудняют и сдерживают повышение ее эффективности. Недостаточная координация между врачами первичного звена и узкими специалистами ограничивает поток пациентов в точках перехода пациента с одного уровня первичной медико-санитарной помощи на другой.

Приоритетным является новое строительство, реконструкция и капитальный ремонт объектов первичного сельского здравоохранения, на базе которых будет действовать основная часть врачей семейной медицины. Важно обеспечить гармонизацию институциональных механизмов, функций и обязанностей по предоставлению медицинских услуг на всех уровнях системы здравоохранения. В связи с появлением в системе здравоохранения ряда новых участников и значительных объемов их деятельности важно улучшить взаимодействие между ними и оптимизировать их функции и обязанности для усиления согласованности в действиях. Такая гармонизация является жизненно важной для устранения разрыва между политикой и практикой.

Кроме того, большое значение будут иметь инвестиции в развитие институционального потенциала системы здравоохранения и обеспечения социальной защиты населения, а также внедрения цифровых платформ медицинского страхования в современных условиях ускоренного развития экономики Таджикистана.

Литература

1. Марупова Н.Ш. Социальная защита населения: состояние и направления развития в Таджикистане Монография / Марупова Н.Ш. /- Душанбе: «Ирфон», 2023. – 224 с.;
- 2.Марупова Н.Ш. Теоретические аспекты системы социальной защиты населения Республики Таджикистан и ее современное состояние / XI научно – практическая конференция «Ломоносовские чтения», посвященная 30 – летию Государственной независимости Республике Таджикистан. Филиал Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе 29-30 апреля 2021 г. – С.65-71.
- 3.Национальная программа формирования здорового образа жизни в Республике Таджикистан на период 2011–2020 годов. Утвержденный постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 октября 2010 г. №560. – Душанбе – 2010. – 50 С.;
- 4.Национальная стратегия здоровья населения Республики Таджикистан на период 2010–2020 годов. – Душанбе 2010г.
- 5.Национальная стратегия по противодействию эпидемии ВИЧ/СПИДа в Республике Таджикистан на период 2015-2017 гг., утверждена Решением Национального координационного комитета по профилактике и борьбе со СПИДом, туберкулезом и малярией в Республике Таджикистан, Протокол № 27 от 18 июля 2014 г.
6. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. – Душанбе, 2016.-116с.
7. Оценка системы финансирования здравоохранения, Таджикистан 2023: матрица оценки прогресса в области финансирования здравоохранения Копенгаген: Европейское

региональное бюро ВОЗ; 2024г. Лицензия: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. С. 13.

8. Программа подготовки медицинских кадров на 2010–2020 годы. – Душанбе, 2010. -74С.
9. Программа улучшения обеспечения населения Республики Таджикистан чистой питьевой водой на 2008–2020 годы, от 2 декабря 2006 года № 514 г. Душанбе – 2006, -5 с.
10. Ситуационный анализ. Состояние сферы реабилитации в Республике Таджикистан. Всемирная организация здравоохранения. Женева. 2015. – С. 12.
11. Стратегии о профилактики и контроле неинфекционных заболеваний и травматизма в Республике Таджикистан на период до 2040 года, г. Душанбе, от 30 августа 2024 года № 479. –
12. Стратегия охраны здоровья населения Республики Таджикистан до 2030 года, Душанбе – 2021 г. – 56 с.
13. Стратегия питания и физической активности в Республике Таджикистан на 2015–2024 годы, г. Душанбе, от 31 декабря 2014 года, № 808
14. Указ Президента Республики Таджикистан от 19 ноября 2013 года №12 «О совершенствовании структуры исполнительных органов государственной власти Республики Таджикистан». Душанбе -2013г.
15. Шоназарзода Н.Ш. Пробелы и пути эффективной организации системы социальной защиты и здравоохранения населения Республики Таджикистан в условиях цифровизации // Вестник Таджикского государственного университета коммерции, научный журнал, №2(57)-2025, Душанбе: ТГУК, 2025. – С. 471-482. (0,687п.л.) ISSN 2308-054X
16. Шоназарзода Н.Ш. Система здравоохранения и социальной защиты населения: состояние и направления развития в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского государственного университета коммерции, научный журнал, №3(53)-2024, Душанбе: ТГУК, 2024. – С. 464-481. (1,062 п.л.) ISSN 2308-054X

Шоназарзода Нигора Шоназар
к. э. н., доцент кафедры налоги и
налогообложения
Таджикского государственного
университета коммерции,
Республика Таджикистан,
г. Душанбе, ул. Дехоти ½,
e-mail: Shmarupova@mail.ru

СИСТЕМА СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: ПРОБЕЛЫ И РЕКОМЕНДАЦИИ

Статья посвящена укреплению основных направлений социального страхования государства в условиях модернизации экономики. Установлено, что государственная система социального страхования не гарантирует доступность базовых страховых услуг. Рабочие-мигранты и неформальные работники не охвачены системой страхования. Система социального обеспечения неэффективна. Автор поясняет, что одной из основных целей экономической политики современного государства является полное обеспечение устойчивой системы социального страхования населения, направленной на социальное выравнивание, что указывает на ее важность и своевременность. В ходе анализа основное внимание сосредоточено на оценке существующих социальных проблем, выявлении имеющихся недостатков, выработке предложений и рекомендаций, направленных на совершенствование системы социального страхования в Республике Таджикистан, обеспечение социальной защиты всех нуждающихся и населения в сложные жизненные ситуации. В статье обоснован ряд недостатков и несоответствий принимаемых мер и

реализуемой социальной политики, выявлены существующие препятствия и представлены пути их преодоления.

Ключевые слова: социальное страхование; здравоохранение; пенсия; пособия; социальное и пенсионное страхование; направления развития.

Шоназарзода Нигора Шоназар

НИЗОМИ СУҒУРТАИ ИҶТИМОӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МУШКИЛИҶО ВА ТАВСИЯҶО

Мақола ба таҳкими самтҳои асосии суғуртаи иҷтимоии давлат дар шароити навсозии иқтисодиёт бахшида шудааст. Муайян шудааст, ки низоми давлатии суғуртаи иҷтимоӣ ва дастрасӣ ба хизматрасониҳои асосии тиббиро кафолат намедиҳад. Муҳоҷирони меҳнатӣ ва коргарони ғайрирасмӣ бо низоми суғурта фаро гирифта намешаванд. Низоми идоракунии иҷтимоӣ бесамар аст. Муаллиф тавзеҳ медиҳад, ки яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати иқтисодии давлати муосир ба таври комил таъмин намудани низоми устувори суғуртаи иҷтимоии аҳоли, ки ба баробарсозии иҷтимоӣ нигаронида шудааст, аз аҳамият ва саривактии он шаҳодат медиҳад. Дар рафти таҳлил диққати асосӣ ба арзёбии мушкilotи иҷтимоии мавҷуда, ошкор намудани камбудиҳои мавҷуда, таҳияи пешниҳоду тавсияҳо, ки ба тақмили системаи суғуртаи иҷтимоии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъмини ҳифзи иҷтимоии ҳамаи эҳтиёҷотмандон ва ашхоси дар ҳолати душвори зиндагӣ нигаронида шудаанд, равона карда шудааст. Дар мақола як қатор камбудиҳо ва номувофиқиҳои тадбирҳои андешидашуда ва сиёсати иҷтимоии пешгирифта асоснок карда шуда, монеаҳои мавҷуда ошкор ва роҳҳои бартараф намудани онҳо пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: суғуртаи иҷтимоӣ; тандурустӣ; нафақа; имтиёзҳо; суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақавӣ; самтҳои рушд.

Shonazarzoda Nigora Shonazarovna

SOCIAL INSURANCE SYSTEM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: DISADVANTAGES AND RECOMMENDATIONS

The article is devoted to strengthening the main directions of social insurance of the state in the context of economic modernization. It has been established that the state social insurance system does not guarantee the availability of basic insurance services. Migrant workers and informal workers are not covered by the insurance system. The social security system is ineffective. The author explains that one of the main goals of the economic policy of a modern state is to fully ensure a sustainable social insurance system for the population, aimed at social equalization, which indicates its importance and timeliness. The analysis focuses on assessing existing social problems, identifying existing shortcomings, developing proposals and recommendations aimed at improving the social insurance system in the Republic of Tajikistan, ensuring social protection for all those in need and the population in difficult life situations. The article substantiates a number of shortcomings and inconsistencies of the measures taken and the social policy being implemented, existing obstacles are identified and ways to overcome them are presented.

Key words: social insurance; healthcare; pension; privilege; social and pension insurance; directions of development.

Система социального страхования в Республике Таджикистан формировалась в условиях государственной собственности для определения видов и условий страхования, размеров страховых взносов, распределения финансовых ресурсов между страховщиками, отраслями и территориями.

Государственное социальное страхование – это система гарантированных государством видов обеспечения застрахованных лиц при утрате ими заработка или дохода

вследствие болезни, трудового увечья или профессионального заболевания, инвалидности, беременности, родов, старости, безработицы, потери кормильца, смерти и в других установленных законами Республики Таджикистан случаях за счет обязательных страховых взносов работодателей и граждан.

В современных условиях организация системы социального страхования является необходимым элементом деятельности каждой экономически развитой страны.

В систему социального страхования может входить социальное обеспечение, которое реализуется государством не на принципах страхования, а на основе распределения и потребностей. Примерами являются пособия малоимущим семьям, пособия по безработице и другие. Также вторым является обязательное социальное страхование, которое реализуется на основании закона. Третье – коммерческое, личное страхование, основанное на принципах страхования.

В Республике Таджикистан основным звеном является социальное страхование, которое считается обязательным и имеет целый ряд особенностей. Прежде всего, его особенностью является публично-правовой характер, то есть объем обязательств, другие условия фиксируются в законодательстве, и не могут быть изменены с учетом индивидуальных особенностей носителя риска.

Второй особенностью является всеобщность, то есть обязательное страхование обычно не предполагает индивидуальных ограничений на доступ к получению страховой защиты. На каждого человека, удовлетворяющегося четким критериям доступа, автоматически распространяются соответствующие обязательства.

Еще одной важной особенностью социального страхования является социальная справедливость: социальное страхование обеспечивает не все индивидуальные и общественные потери, а только те потери, которые признаются общественно значимыми.

Конечно же, важной особенностью социального страхования является государственная поддержка. В силу высокой социальной значимости государство может предоставлять, например, налоговые льготы.

Здоровье и жизнь человека имеют как индивидуальную, так и общественную ценность, в этой связи государство и другие общественные институты берут на себя часть ответственности за покрытие таких рисков.

Принцип социального государства закреплен в статье 1 Конституции Республики Таджикистан. Таджикистан – это социальное государство, политика которого направлена на создание условий, обеспечивающих достойную жизнь и свободное развитие человека. В Республике Таджикистан охраняются труд и здоровье людей, устанавливается гарантированная минимальная заработная плата, обеспечивается государственная поддержка семьи, матери и ребенка, инвалидов и пожилых граждан, развивается социальная система, государственные пенсии, пособия и другие социальные гарантии.

Социальное страхование является обязательным в Республике Таджикистан и закреплено в Законе Республики Таджикистан от 1997 года № 517 «О государственном социальном страховании».

Обязательное социальное страхование является частью государственной системы социальной защиты населения, сущностью которой является страхование работающих граждан в соответствии с законодательством республики от возможных изменений материального или социального положения, в том числе вследствие обстоятельств, не зависящих от них.

Риском социального страхования является предполагаемое событие, при его наступлении осуществляется обязательное страхование. К видам социальных рисков относятся:

- во-первых, необходимость получения медицинской помощи;
- во-вторых, утрата застрахованным лицом дохода, выплат, прибыли в пользу застрахованного лица или иных доходов, связанных с наступлением страхового случая;

– в-третьих, дополнительные расходы застрахованного лица и членов его семьи, связанные с наступлением страхового случая.

К страховым случаям по обязательному социальному страхованию относятся: достижение пенсионного возраста, наступление инвалидности, потеря дохода, болезнь, травма, несчастный случай на производстве или профессиональное заболевание, беременность и роды, рождение детей, уход за ребенком до полутора года, а также в других случаях, предусмотренных законодательством об отдельных видах социального страхования.

Помимо социального страхования, существует еще одна форма социальной защиты – это социальная помощь, основанная на иных принципах организации и сферы деятельности.

Если практика страхования базируется на прочной статистической основе, то учет и анализ отдельных видов риска является важнейшей задачей предотвращения и снижения его уровня. Прежде всего, это касается активного и занятого населения, то данные программы социальной помощи носят преимущественно компенсационный характер и направлены на поддержку уязвимых слоев населения и финансируются преимущественно за счет бюджетных средств.

Таким образом, характерной особенностью организации социального страхования является самоуправление, которое осуществляется, с одной стороны, общественностью, а с другой со стороны, частным страхованием, которое может выполнять функции защиты от социальных рисков.

Мировой опыт показывает, что основными видами социального страхования, обеспечивающими приемлемую и высокую социальную защиту, являются:

- а) пенсионное страхование по старости и инвалидности вследствие распространенных заболеваний и несчастных случаев;
- б) страхование от несчастных случаев на производстве;
- в) страхование на случай безработицы;
- г) медицинское страхование (страхование на случай временной утраты трудоспособности вследствие болезни и оказания медицинской помощи).

Что касается пособий малоимущим семьям, инвалидам, помощи семьям в Республике Таджикистан, то эти виды социальной помощи не связаны с трудовой деятельностью и, как правило, предоставляются в максимально возможной степени через систему государственной социальной помощи и других государственных социальных программ. Например, в стране действуют центры для детей-инвалидов и слаборазвитых детей, которые работают за счет государственной социальной помощи. В городах страны по мере возможности созданы центры социальной помощи для отдельных категорий инвалидов и пенсионеров.

Система государственного социального страхования является сложной и запутанной, она состоит из разнообразных социальных пособий, выплат, льгот и компенсаций, предоставляемых различным категориям граждан. Так, в Таджикистане насчитывается более 540 видов социальных гарантий, выплат, льгот и субсидий, предоставляемых за счет бюджетных средств почти 92 категориям граждан (среди которых ветераны, инвалиды, дети, безработные, учащаяся молодежь, малоимущие семьи и др.).

Самыми значимыми направлениями социальной помощи, как с точки зрения финансирования, так и с точки зрения охвата населения, являются социальное пенсионное обеспечение и адресная социальная помощь (АСП).

Социальное обслуживание является комплексом социальных услуг, связанных с деятельностью социальных служб по поддержке граждан, находящихся в трудной жизненной ситуации.

Социальное обслуживание осуществляется службами на дому, в стационарных учреждениях, в учреждениях временного пребывания. Социальные услуги

предоставляются в различном сочетании, при социальном сопровождении, адаптации и реабилитации как комплекс услуг, носящих длительный и повторяющийся характер.

Социальные услуги предоставляются детям, инвалидам, безработным и лицам преклонного возраста, частично или полностью утратившим способность к самообслуживанию. Денежные средства, обеспечивающие функционирование системы социального обслуживания, поступают из средств государственного бюджета.

Влияние рыночных отношений приводит к осознанию большинством работников того, что социальное страхование осуществляется за счет собственных средств, а предоставление льгот одним категориям приводит к снижению уровня социальной защиты других. Это, безусловно, усугубляет проблему не только условий и уровня социального страхования, но и его организации в целом.

Недостатки системы социального страхования в стране:

1. Пособие по временной нетрудоспособности

а) пособия по случаю трудовой травмы и профессионального заболевания выплачиваются за счет средств работодателя. В случае недобросовестности работодателя, это может создать определенные риски, связанные с несвоевременной выплатой пособия, или отказа работодателя выплачивать пособие вовсе.

2. Охрана материнства:

а) государственная система охраны материнства Таджикистана не предусматривает выплаты пособий незарегистрированным безработным женщинам, неформально занятым, а также женщинам, занятым на сезонных работах;

б) незарегистрированные безработные и неработающие женщины уязвимы с точки зрения социальных рисков. Они не охвачены государственными мерами по охране материнства, в частности выплатами пособий по беременности и родам.

3. Семейные и детские пособия:

а) в Таджикистане не предоставляется универсальное детское пособие, которое могло бы способствовать благоприятному развитию детей на всех этапах детства и развитию семьи;

б) Согласно Семейному кодексу Республики Таджикистан, ребенком признается лицо, не достигшее возраста восемнадцати лет (совершеннолетия). Однако только дети до 16 лет, живущие с ВИЧ/СПИДом, имеют право на получение пособия по ВИЧ/СПИДу.

4. Социальная помощь:

а) Размер адресной социальной помощи находится, не на должном уровне, и поэтому не может снизить уровень бедности в Таджикистане.

5. Социальное обслуживание:

а) система оказания социальных услуг уязвимым слоям населения находится лишь на начальном этапе развития. Пока преобладают институциональные услуги, которые не предполагают активности лиц, находящихся в трудной жизненной ситуации, что ведет к формированию зависимого поведения, не способствует адаптации таких лиц в обществе, порождает стигматизацию. Такие услуги дорого обходятся государственному бюджету, если не изменить подходы к сути и пониманию социальной работы, то затраты будут увеличиваться.

Б) низкое качество услуг и недостаточная квалификация работников социальных служб.

Рекомендации по развитию системы государственного социального страхования:

1. Разделить выплаты по случаю трудовой травмы и профессионального заболевания от пособия по временной нетрудоспособности и создать отдельную схему с механизмом социального страхования, выплата которого должна осуществляться государственным учреждением.

2. Предпринять необходимые меры для распространения сферы действия системы охраны материнства, на всех работающих и безработных женщин. В частности работающих

по найму, неформально занятых женщин, работающих на сезонных работах, официально зарегистрированных безработных женщин.

3. Внедрить универсальное детское пособие с постепенным его расширением на всех детей. Размер пособия должен назначаться, в соответствии с предварительной оценкой, на уровне 1,5 или 3 процентов от средней заработной платы на каждого ребенка до достижения им 18-лет. Такая мера является эффективной с точки зрения снижения бедности среди населения, особенно среди детей, и их обеспечения более высоким уровнем жизни.

4. Предлагается ввести хотя бы индексацию пособия, чтобы размер ранее установленного пособия не потерял свою покупательскую ценность с ростом цен на продукты и услуги.

5. Необходимо разработать механизм мониторинга и контроля, а также штрафных санкций за несоответствие оказываемых социальных услуг принятым социальным стандартам. Необходимо провести стандартизацию социальных услуг и сформировать независимую систему мониторинга качества услуг с элементами общественного контроля.

6. Для развития институциональной сферы социального обслуживания необходимо расширить сети социальных служб и повысить уровень квалификации работников социального обслуживания.

Адабиёт:

1. Закон Республики Таджикистан «О государственном социальном страховании» - Душанбе от 13 декабря 1997 года №517. Статья 23.
2. Закон Республики Таджикистан «О содействии занятости населения» - Душанбе от 1 августа 2003 года №44 Статья 27
3. Колков В. В. Социальная безопасность / В. В. Колков. – М., 1998. – Ч. 1. – 27с.
4. Комилов С.Дж. Инновационное развитие сферы услуг и проблемы экономики труда в национальной экономике [Текст]: Коллективная монография. /Под ред. Д.э.н., профессора Р.К. Раджабова. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 284с. (Гл.2.С.58-82).
5. Конвенция 1962 года о равноправии в области социального обеспечения (№118); Конвенция 1964 года о пособиях в случаях производственного травматизма (№121); Конвенция 1967 года о пособиях по инвалидности, по старости и по случаю потери кормильца (№128); Конвенция 1969 года о медицинской помощи и пособиях по болезни (№130); Конвенция 1982 года о сохранении прав в области социального обеспечения (№157); Конвенция 1988 года о содействии занятости и защите от безработицы (№168); Конвенция 2000 года об охране материнства (№183).
6. Конвенция 1952 года о минимальных нормах социального обеспечения (№102).
7. Конституция Республики Таджикистан, 6 ноября 1994 года, (изменения и дополнения 26 сентября 1999, 22 июня 2003 и 22 мая 2016 гг.) статья 35.
8. Концепция социальной защиты населения Республики Таджикистан, утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 29 декабря 2006 года №783 (пункт 7).
9. Марупова Н.Ш. Проблемы оценки системы социальной защиты населения в условиях модернизации национальной экономики // Вестник Российско-Таджикского (Славянского) университета (научный журнал). – Душанбе, 2022 г. - № 3-4 (78). С 86-104.
10. Марупова Н.Ш. Развитие системы социальной защиты населения в условиях рыночной экономики: дис... к-та. Экон. Наук: /08.00.05/ Марупова Нигора Шоназаровна. – Душанбе: - 2021. – 191 с.
11. Марупова Н.Ш. Финансирование социальной сферы Республики Таджикистан: состояние, проблемы, тенденции // Вестник Таджикского государственного университета коммерции (научный журнал). – Душанбе, 2021г. – №4/1 (38). – С. 149-157.
12. Налоговый Кодекс Республики Таджикистан. – Душанбе 2022 г. Статья 332. С. 342
13. Рекомендация 2012 года «О минимальных уровнях социальной защиты» (№202).

14. Социальное обеспечение для всех: стратегия Международной организации труда; создание минимальных уровней социальной защиты и всеобщих систем социального обеспечения. Краткое описание / Международная организация труда; Группа технической поддержки по вопросам достойного труда и Бюро МОТ для стран Восточной Европы и Центральной Азии. – Москва: МБТ, 2013. Стр. 4.
15. Стратегия МОТ по созданию минимальных уровней социальной защиты и всеобщих систем социального обеспечения.
16. Указ Президента Республики Таджикистан «О совершенствовании структуры исполнительных органов государственной власти Республики Таджикистан» - Душанбе от 19 ноября 2013 года №12.

Раҳимов К.Р.

Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи
академик М.С. Осимӣ дар шаҳри Хучанд
karomatillo.rahimov@list.ru

НАҚШИ ПАЁМИ САРВАРИ ДАВЛАТ ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҲУ СИФАТИ ТАЪЛИМ ВА РУШДУ НУМУИ СОҲАИ МАОРИФ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Соҳаи маориф чун рукни муҳими сиёсати давлат буда, ҳолат, рушд, натиҷа ва фаъолияти он аз омилҳои зиёд вобаста мебошад ва пешрафти босуботи давлат ва миллатро таъмин менамояд.

Аз ин рӯ, давлату ҳукумат аз солҳои аввали соҳибистиклолӣ ба пешрафти илму маориф ҳамчун пойдевори рушду тараққиёти тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа диққати махсус зоҳир намуда, ин равандро пайваста идома медиҳад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон 9 сентябри соли 1991 Истиклоли давлатии худро эълон намуд. Соҳибхитёр эълон шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои зиёди иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангиро пеш овард, ки яке аз онҳо азнавсозии соҳаи маориф ба шумор мерафт.

Пешвои миллат дар баробари пешрафти соҳаи маориф ба инкишофи илм низ таваҷҷӯҳ намуда, дар бисёр баромад ва вохӯриҳояшон бо намояндагони илм ва зиёиён ба ин масъала эътибори ҷиддӣ дода, ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ҷудо намудани маблағ барои рушди илм ва тайёр кардани мутахассисони илмӣ дастурҳои мушаххас додаанд. Натиҷаи ҳамин буд, ки муносибат ба илм дар кишвар дар муддати кӯтоҳ тағйир ёфт ва майли ҷавонон боз аз нав ба илм бештар гардид. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таҳкими илму маориф дар ҷумҳурий қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи илм ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника» (1998) ва як қатор созишномаҳо аз қабилӣ “Оид ба ҳамкории илмию техникии ҳайати иштирокчиёни Иттиҳоди давлатҳои мустақил”, “Дар бораи робитаи бевоситаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил оид ба ҳамкории илмию техники”, “Оид ба якҷоя истифодабарии объектҳои илмию техники аз тарафи иштирокчиёни Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил” ва ғайраҳо ба тасвиб расонид.

Қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва созишномаҳои мазкур омилҳои пешрафти соҳаи илм дар кишвар гардид. Солҳои охир фаъолияти аспирантура ва докторантураи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ хеле боло рафт.

Инчунин Сарвари давлатамон рушди соҳаи маорифро кафолати бозътимоди пешрафт ва ояндаи дурахшони миллат ҳисобида, соли 2010-ро Соли маориф ва фарҳанги техники эълон намуданд. Соли маориф ва фарҳанги техники эълон карда шудани соли 2010 боиси рушди соҳаи маориф, пешрафти кори таълиму тарбия ва баланд шудани донишу малакаи хонандагон гардид.

Ҷумҳурии Тоҷикистон як ҷузъи ҷаҳони муосир аст ва Ҳукумати он баҳри бехтару хубтар гардонидани зиндагии мардум солҳои охир ба мактабу маориф ва баланд бардоштани фарҳанги техники диққати ҷиддӣ медиҳад. Соли маориф ва фарҳанги техники нахуст дар

мамлакати мо эълон шуда, сипас дар миқёси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҳамчун соли инноватсия қабул гардид.

Аз натиҷаҳои ислоҳоти дар соҳаи маориф гузаронидашуда бармеояд, ки кормандони соҳаи маориф соҳиби ҷойи хуби корӣ ва шароити муносири фаъолият дар самти таълиму тарбия гаштанд. Ҷойгоҳи мактабу маориф ва мақоми омӯзгор тадриҷан боло рафта, афрӯзандагони илму дониш ва ҷароғи маърифат бо масъулияти бештар рисолати касбии хешро

ичро

менамоянд.

Бояд қайд намуд, ки дар соҳаи маориф муносибатҳои сифатан нав ба вучуд омаданд, ки онҳо дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои амалкунанда ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд. Сарфи назар аз мураккабиҳо ва мушкилоти замони гузариш Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи маорифро ҳамчун соҳаи афзалиятноки кишвар зери назар ва пуштибонии худ қарор дод. Дар ин муддат барои ба танзим даровардани фаъолияти муассисаҳои таълимӣ зиёда аз 400 санади меъёрии ҳуқуқӣ таҷдиди назар, таҳия ва тасдиқ гардиданд. Дар баробари ин, барои ҳамаи зинаҳои таҳсилот қонунҳои алоҳидаи соҳавӣ таҳия гардидаанд.

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон низомномаҳои ҳамаи намудҳои мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва олиро вобаста ба талаботи замони нав таҷдиди назар намуд. Ҳамаи ин ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ заминаи бозътимоди амалӣ сохтани ислоҳоти куллии соҳаи маориф ва таъмини пешрафти соҳа дар давраи гузариш гаштанд ва барои такмили таҳкими соҳаи маориф шароити имконият фароҳам оварданд. Вазъи мактаб дар ҷомеа ба кулӣ тағйир ёфт. Нақши мактаб ҳамчун манбаи мустақили фарҳангу маданияти миллӣ васеъ гардид. Афзоиши маблағгузори муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ низ дар солҳои истиқлолият назаррас буда, қисмати асосии маблағҳои барои соҳа ҷудогардида маҳз ба ин зинаи таҳсилот сарф карда мешавад. Сохтмони мактабҳои замонавӣ афзоиш ёфт. Шумораи мактаб-интернатҳо ҳам зиёд гардид. Тамоми муассисаҳои таълимӣ бо техника ва технологияи нав мучахҳаз гардонид шуданд.

Сарвари давлат дар Паёми имсолаи хеш ибраз намуданд, ки: “Дар шароити кунунӣ баланд бардоштани сатҳи сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот вазифаи аввалиндараҷаи кормандони соҳаи илму маориф мебошад. Ҳарчанд, ки дар ин самт натиҷаҳои муайян ба даст омадаанд, вале онҳо ҳанӯз қонеъкунанда нестанд. Барои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия моро зарур аст, ки дар тамоми зинаҳои таҳсилот, бахусус, дар зинаи таҳсилоти касбӣ, на ба шумора, балки ба сифати он диққати ҷиддӣ дода, мутахассисони ҷавобгӯи талаботи замони муосирро тарбия намоем”.

Набояд фаромӯш кард, ки соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чунин шароити вазнин шурӯъ гардид. Дар ин давра вазъи ноором барои пешравии соҳаи маориф имкон наметод. Зиддиятҳои дохилӣ ва кашмакашиҳо дар баъзе минтақаҳо боиси қатъшавии дарсҳо дар мактабҳо гардид. Аз тараф хонандагон ва омӯзгорон ба мактаб намеомаданд, иштирок ба дарсҳо хеле суст гардид. Дар чунин шароити душвор баъди Иҷлосияи XVI – уми Шӯрои Олӣ дар шаҳри Хучанд моҳи ноябри соли 1992 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нав барқарор гардид ва садҳо проблемаҳои пешорӯи роҳбарияти нави кишвар омаданд, ки яке аз онҳо соҳаи маориф буд.

Дар ҳамин давраи ҳассос ва мураккаб Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон интиҳоб гардиданд, ки барояшон ҳалли ин мушкилиҳо осон набуд. Аммо ҷасорат, матонат, ҳисси баланди масъулияти роҳбарӣ ва эҳтирому садоқат ба Ватан, сарзамин, Эмомалӣ Раҳмонро маҷбур намуд, ки шабонарӯзӣ меҳнат намоянд, дар самтҳои баланди байналмилалӣ баромад кунанд ва Ватани азизашро аз вартаи марг ва гирдобҳои даҳшатбори сиёсӣ озод намоянд. Ин характери шахсияти ватандӯст ва ватанпарварро ифода менамуд ва мушкилоти ҳаррӯза ва сари вақт ҳал намудани онҳо Эмомалӣ Раҳмонро ба як ҷеҳраи тобови сиёсии дохиливу байналмилалӣ табдил дод. Ин боис гардид, ки давра ба давра вазъи душвори ҷумҳурӣ ба эътидол ояд. Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои аввали ба сари қудрат омаданашон дар баробари ҳалли масъалаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ барои тараққиёту азнавсозии соҳаи маориф кӯшишҳои зиёде ба харҷ доданд, то дар ҳамаи муассисаҳои

таълимию тарбиявӣ дарсҳо шурӯъ шаванд. Ин бузургтарин муваффақият ва савобтарин амали хайр барои ҷомеаи Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт.

Маҳз ҳамин талошҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буд, ки солҳои 1993 – 1994 сар карда, вазъи соҳаи маориф рӯ ба беҳбудӣ ниҳод ва ҷалби хонандагону омӯзгорони тарки касбкарда, ба мактаб бештар шуда, сатҳу сифати таълим беҳтар гардид.

Шурӯъ аз соли 1999 таҳти роҳбарии хирадмандонаи Сарвари давлат ба тақмили сохтори соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷӯҳ намуда, масъалаи таъмини хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо китобҳои дарсиро, ки яке аз масъалаҳои душвор ба шумор мерафт, ҳал намуд. Бо назардошти вазъияти баамаломада Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои чопи китобҳои дарсӣ 16,5 млн. Сомонӣ аз ҳисоби маблағҳои инвестиционӣ ҷудо намуд. Ин имкон дод, ки муассисаҳои таълимӣ бо китобҳои нави дарсӣ таъмин гарданд. Барои шароити мусоиди таҳсили хонандагон пайваста чораҳои амалӣ андешида шуда, дар солҳои минбаъда масъалаи сохтмону барқарорсозии иншооти соҳаи маориф яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати давлат ба шумор мерафт ва аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ сол аз сол барои рушди пояи моддию техникии муассисаҳои таълимӣ маблағҳо зиёд мегардид. Бо дастуру ҳидоятҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон на танҳо мазмуни таҳсилот ба кулӣ тағйир ёфт, балки муассисаҳои таълимӣ ба худ шакл ва мазмуни нав пайдо карда, давра ба давра ба талаботи имрӯза мутобиқ гардонид шуданд. Барои ба сатҳи байналмилалӣ мувофиқ намудани таҳсилот омӯзишгоҳҳо ва техникумҳо тадриҷан ба коллеҷҳои мустақил ва сохтори муассисаҳои таҳсилоти олӣ табдил дода шуданд.

Роҷеъ ба ин гуфтаҳо ҳаминро бояд қайд намоям, ки мо ҳамчун насли ҷавони ин кишвар ба қадри ин корҳои наҷиби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бирасем ва кушиш намоем, ки дар рушду нумои кишвар, пешрафти илму техника, омода намудани кадрҳои баландихтисос ва барои боз ҳам ободтару зеботар гардидани кишвари азизамон Тоҷикистон саҳмгузор бошем.

Салимов Н.С., Шамсов Ф.Т. Зайнудинов С.

РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола вазъи кунунӣ ва дурнамои рушди технологияҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шудааст. Дар он тамоюлҳои рақамикунони ҷаҳонӣ, манфиатҳои технологияҳои рақамӣ барои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва дастовардҳо ва мушкilotи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт баррасӣ шудаанд. Таваҷҷӯҳи махсус ба инфрасохтори рақамӣ, дастрасӣ ба интернет, саводнокии рақамӣ ва ҷаҳорҷӯбаи ҳуқуқӣ ва танзимкунанда равона карда шудааст. Мақола, ки бо истифода аз маълумоти охиринаи омӯрӣ ва ҳуҷҷатҳои расмӣ байналмилалӣ таҳия шудааст, самтҳои афзалиятнокро барои рушди минбаъда пешниҳод мекунад.

Калидвожаҳо: технологияҳои рақамӣ, рақамикунони иқтисодиёт, инфрасохтори интернет, саводнокии рақамӣ, ҳукумати электронӣ, тичорати электронӣ, рушди устувор.

Асри 21 ҳамчун асри технологияҳои рақамӣ ва иттилоотӣ маъруф аст. Дар ҷаҳони имрӯза технологияҳои рақамӣ на танҳо ҳаёти ҳаррӯзаи одамон, балки тамоми соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро низ тағйир додаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар ин раванди ҷаҳонӣ иштирок мекунад ва дар истифодаи технологияҳои муосир барои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар талош мекунад. Рақамикунони иқтисодиёт яке аз рукнҳои асосии стратегияи рушди Тоҷикистон аст. Дар моҳи январи соли 2025, Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2025-2030-ро “Солҳои иқтисоди рақамӣ ва рушди инноватсия” эълон кард, ки ин тавачҷӯҳи стратегии давлатро ба ин масъала нишон дод.

Таъмини рушди мунтазами зехни сунъӣ, рақамикунонии иқтисоди миллӣ ва технологияҳои инноватсионӣ самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ мебошад. Дар муддати кӯтоҳ, бо ташаббус ва дастгирии мустақими Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон, пояҳои инфрасохтори иқтисоди рақамӣ ва заминаи ҳуқуқии ин бахш таъсис ва тақвият дода шуданд.

Имрӯз, Тоҷикистон барои таъмини шаффофияти муносибатҳои иқтисодӣ ва молиявӣ қадамҳои бозғатимод дар самти рақамикунонии иқтисоди миллии худ мегузорад. Татбиқи саривақтии ин ташаббус имкон медиҳад, ки ин раванд дар панҷ соли оянда густариш ёбад, заминаи ҳуқуқӣ такмил дода шавад ва ҳуҷҷатҳои дахлдор барои дастгирии гузариш ба иқтисоди рақамӣ қабул ва амалӣ карда шаванд.

Инфрасохтори рақамӣ таҳия шуда истодааст, марказҳои додаҳо таҳия шуда истодаанд, пойгоҳи додаҳои миллии ҳамаҷониба таъсис дода мешаванд ва рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ идома дорад.

Бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо дар соҳаи технологияи иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи кишвар сармояи инсонӣ рушд карда мешавад ва огоҳӣ аз истифодаи технологияҳои рақамӣ баланд бардошта мешавад. Зехни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасонӣ ва системаи бақайдгирии давлатӣ ба таври васеъ татбиқ карда мешавад ва амнияти кибернетикӣ пойгоҳҳои додаҳо таъмин карда мешавад. Соҳибқори рақамӣ ва тичорати электронӣ ҳамзамон рушд мекунад.

Ҳамчун як қисми ин раванд, низоми таълим дар муассисаҳои ҳама сатҳҳои таҳсилоти касбӣ барномасозон ва дигар мутахассисони заруриро барои рушди иқтисоди рақамӣ омода мекунад, дар ҳоле ки кадрҳои баландихтисоси миллӣ тавассути ҳавасмандгардонӣ дар соҳаи технологияи иттилоотӣ ва бозомӯзӣ дар донишгоҳҳои пешбари хориҷӣ низ ҷалб карда мешаванд.

Технологияҳои рақамӣ маҷмӯи абзорҳо ва усулҳои мебошанд, ки барои коркард, нигоҳдорӣ ва интиқоли иттилоот ба таври рақамӣ истифода мешаванд. Ин технологияҳо интернет, смартфонҳо, додаҳои абрӣ, зехни сунъӣ, Интернет-ашё ва дигар навоариҳоро дар бар мегиранд.

Кишварҳои пешрафта аллакай барномаҳои бузургро барои рақамикунонии иқтисодиёт ва идоракунии худ амалӣ мекунад. Кишварҳои ба монанди Эстония, Ҷумҳурии Корея, Сингапур ва дигарон дар рақамикунонӣ пешсафанд ва барои дигар кишварҳо намунаҳои ибрат мебошанд. Дар ин кишварҳо, хизматрасонии давлатӣ, маориф, тандурустӣ ва тичорат бо истифода аз технологияҳои рақамӣ идора карда мешаванд.

Тибқи таҳқиқоти байналмилалӣ, танзими қатъии тичорати рақамӣ метавонад арзиши тичорати молро то 20% ва арзиши хизматрасониҳо то 30% коҳиш диҳад. Барои кишварҳои дурдаст ва кӯҳистонӣ, ба монанди Тоҷикистон, рақамикунонӣ метавонад маҳдудиятҳои ҷуғрофиро бартараф кунад ва хароҷоти тичоратиро зиёдтар аз 13% кам кунад.

Технологияҳои рақамӣ имкониятҳои бузургро дар соҳаҳои гуногун барои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фароҳам меоранд:

1. Дар иқтисодиёт: технологияҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки равандҳои тичорат ва истеҳсолот беҳтар карда шаванд, хароҷот кам карда шавад ва самаранокӣ афзоиш ёбад. Тичорати электронӣ бозорҳои навро кушода, дастрасӣ ба муштариёро осон менамояд.
2. Дар соҳаи маориф: таълими электронӣ ва платформаҳои онлайн ба одамон аз тамоми ҷаҳон имкон медиҳанд, ки маълумоти олӣ гиранд. Синфҳои виртуалӣ ва курсҳои онлайн имкониятҳои таълимиро васеъ мекунанд.
3. Дар соҳаи тиб: тиббӣ дурдаст, нигоҳдории электронӣ сабтҳои тиббӣ ва технологияҳои муносири ташхисӣ сифати хизматрасонии тиббиро беҳтар намудаанд.
4. Дар соҳаи идоракунии давлатӣ: ҳукумати электронӣ шаффофияти ҳукуматро афзоиш медиҳад, коррупсияро коҳиш медиҳад ва дастрасии шаҳрвандонро ба хизматрасонии давлатӣ осон мекунад.

Асосҳои стратегӣ ва ҳукукӣ

Дар соли 2019 Ҷумҳурии Тоҷикистон Консепсияи иқтисоди рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистонро қабул кард [1], ки ҳадафҳои навшудӣ ва рақамикунони кишварро муайян мекунад. Ин ҳуҷҷат табида додани иқтисодиёти деҳот ва кишоварзии Тоҷикистонро ба низоми муосири рақамӣ ва хидматрасонӣ пешбинӣ мекунад.

Дар моҳи декабри соли 2022 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тичорати электронӣ” қабул карда шуд [2], ки заминаи ҳукукии рушди тичорати рақамиро фароҳам овард. Дар соли 2024 Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фаъолияти худ шурӯъ кард. Дар охири соли 2024 Барномаи миллии тичорати электронӣ барои солҳои 2025-2029 қабул карда шуд [9].

Соли 2024 аз ҷиҳати рушди иқтисодӣ барои Тоҷикистон соли хеле муваффақ буд. Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД)-и воқеӣ 8,4% афзоиш ёфт [4], ки ин нишондиҳандаи хеле баланд барои минтақа аст. Омили асосии ин афзоиш воридоти қувваи корӣ буд, ки дар соли 2024 49%-и ММД-ро ташкил меод. Интизор меравад, ки рушди иқтисодӣ дар солҳои оянда идома ёбад: дар соли 2025 7,0% ва дар солҳои 2026-2027 4,5-5,0% [4]. Интизор меравад, ки таваррум (Инфлатсия) дар соли 2025 ба 5,0% ва дар соли 2026 ба 5,8% пешбинӣ карда шудааст.

Дастовардҳои бахши рақамиро дар Тоҷикистон баён мекунем:

1. Инфрасохтори интернет: То охири соли 2023 фарогирии рақамӣ 83,4%-и аҳолиро ташкил меод ва то соли 2026 ба 100% хоҳад расид. Дар соли 2024 дар Тоҷикистон 4,25 миллион корбари интернет буданд, ки 41,6%-и аҳолиро ташкил меод. Аммо, дар соли 2023 танҳо 40,8%-и хонаводаҳо дар хона ба интернет дастрасӣ доштанд, ки ин нишон медиҳад, ки 58,4%-и аҳоли ба интернет боқӣ мондаанд.
2. Дар Тоҷикистон 10,54 миллион обунаи мобилӣ (102,9% аҳоли) мавҷуд аст [5], ки ин нишон медиҳад, ки бисёриҳо телефонҳои мобилӣ доранд, аммо дастрасӣ ба интернет ба баландсуръат маҳдуд аст. То охири соли 2022, фарогирии 4G тақрибан 72% аҳолиро ташкил меод.
3. Хизматрасониҳои пардохти рақамӣ: То нимаи соли 2024, шумораи ҳамёнҳои рақамӣ ба 10,4 миллион расид ва пардохтҳои ғайринақдӣ нисбат ба соли гузашта 16,2% афзоиш ёфтанд. Бо вучуди ин, истифодаи пардохтҳои рақамӣ дар деҳот нодир боқӣ мемонад.
4. Ҳукумати электронӣ: Ҳукумат барои беҳтар кардани хизматрасониҳои рақамии ҳукуматӣ кушиши зиёд карда истодааст. Бо вучуди ин, инфрасохтори рақамии нокифоя монеаи назаррас аст, бахусус барои мақомоти давлатӣ. Тақрибан нисфи нуктаҳои гумрукӣ дастрасии суғат ба интернет доранд ва дар кишвар муайянкунии рақамӣ, тичорати бекоғаз ва ҳифзи маълумот вучуд надорад.
5. Таҳсилоти рақамӣ: Дар моҳи март соли 2024, Ҳукумати Тоҷикистон Барномаи татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ барои солҳои 2024-2028-ро тасдиқ кард. Созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Бонки Ҷаҳонӣ, Барномаи Рушди СММ ва ЮНИСЕФ, барои беҳтар кардани таҳсилоти рақамӣ кор мекунанд [10].
6. Рақамӣ кардани нақлиёт: Дар моҳи октябри соли 2024, Корхонаи воҳиди давлатии “Маркази рақамӣ кардани бахши нақлиёт” дар назди Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кор шурӯъ кард [11]. Системаи пардохти электронӣ барои нақлиёти ҷамъиятӣ дар шаҳрҳои саросари Тоҷикистон ҷорӣ карда мешавад.
7. Бозори технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ: Бахши технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) солона аз 250 то 400 миллион доллар даромад ба даст меорад ва як бахши муҳими иқтисоди Тоҷикистон мебошад. Дар бахши коммуникатсионӣ 181 субъекти тичоратӣ фаъолият мекунанд, ки 275 иҷозатнома доранд. Дар кишвар панҷ оператори мобилӣ, як оператори миллӣ ва ҳафт провайдери интернет фаъолият мекунанд.

Бо вучуди пешрафтҳои бадастомада, Тоҷикистон дар роҳи рақамӣ шудан бо мушкилотҳои назарраси зерин рӯбарӯ аст:

1. Зерсохторҳои заиф: Сатҳи паҳншавии интернетӣ собит дар Тоҷикистон пасттарин дар Осиёи Марказӣ аст – танҳо 3,1% ё тақрибан 6000 пайваستшавӣ дар саросари кишвар (тақрибан 0,07% аҳоли) [5]. Зиёда аз 70% аҳоли дар деҳот зиндагӣ мекунанд, ки дар он ҷо дастрасӣ ба интернет аз сабаби инфрасохтори заиф ва хароҷоти баланд маҳдуд аст.
2. Суръати сусти интернет: Тоҷикистон аз рӯи суръати интернетӣ мобилӣ дар байни 143 кишвари ҷаҳон дар ҷои 139-ум қарор дорад [7]. Аз рӯи суръати интернетӣ собит, кишвар аз байни 154 кишвар дар ҷои 118-ум қарор дорад. Суръати миёнаи зеркашӣ 33.77 Мбит/с буд, ки аз миёнаи ҷаҳонӣ (98.3 Мбит/с) хеле пасттар аст.
3. Нархҳои баланди интернет: Интернет дар Тоҷикистон яке аз гаронтаринҳо дар Осиёи Марказӣ ва ҷаҳон аст. Тибқи рейтинги Global Relocate дар соли 2024, Тоҷикистон бо нархи миёнаи 1.65 доллар барои як гигабайт дар ҷои 142-юм дар байни 238 кишвар қарор дорад [6]. Барои муқоиса, 1 ГБ дар Қирғизистон (ҷои 8-ум дар ҷаҳон) 0.17 доллар, дар Ўзбекистон (ҷои 22-ум) 0.30 доллар ва дар Қазоқистон (ҷои 35-ум) 0.41 доллар арзиш дорад. Ин маънои онро дорад, ки интернет дар Тоҷикистон 9,5 маротиба нисбат ба Қирғизистон, 5,5 маротиба нисбат ба Ўзбекистон ва 4 маротиба нисбат ба Қазоқистон гаронтар аст.
4. Тафавути рақамӣ байни шаҳр ва деҳот: 71,6% аҳоли дар деҳот зиндагӣ мекунанд, аммо дастрасӣ ба интернет асосан ба деҳот маҳдуд аст (28,4%). Бисёре аз деҳоти дурдасти кӯҳистон фарогирии интернетӣ фарохмачро надоранд.
5. Тафавути саводнокии рақамӣ: Қисми назарраси аҳоли, бахусус дар деҳот ва дар байни насли калонсол, малакаҳои кофӣ рақамӣ надоранд. Бисёре аз одамон, бахусус дар деҳот, бо интернет ошно нестанд ва намедонанд, ки чӣ гуна онро самаранок истифода баранд.
6. Тафавути малакаҳо: Кишвар ба мутахассисони технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) ниёз дорад. Омӯзиши муҳаррирон барои рушди бахши рақамӣ муҳим аст.
7. Масъалаҳои танзимкунада: Ҷаҳорҷӯбаи танзимкунадаи Тоҷикистон камбудҳои ҷиддӣ дорад, ки рушди тичорати рақамиро бозмедоранд. Сарфи назар аз мавҷудияти қонунҳои асосӣ дар бораи идоракунии ҳуҷҷатҳои электронӣ, кишвар қоидаҳои ҳамаҷониба дар бораи муайянкунии рақамӣ, тичорати беқоғаз, ҳифзи маълумот, стандартҳои амниятӣ ва ҳифзи истеъмолкунадагонро надорад.

Лоиҳаҳои байналмилалӣ ва дастгирӣ

Барои ҳалли мушкилоти пайдошуда ва пешбурди рақамикунонӣ, Тоҷикистон бо созмонҳои байналмилалӣ ҳамкорӣ мекунад:

10. Лоиҳаи Бонки Ҷаҳонӣ: Дар моҳи декабри соли 2024, Бонки Ҷаҳонӣ Лоиҳаи бунёдҳои рақамиро ба маблағи 39 миллион доллари ИМА тасдиқ кард [3]. Ин лоиҳа, ки барои солҳои 2024-2028 ба нақша гирифта шудааст, барои пайваст кардани ҳадди аққал 100 мактаби деҳот ба интернет ва омӯзонидани 28000 нафар дар малакаҳои рақамӣ равона шудааст. Лоиҳа аз ҷониби Ҳукумати Швейтсария дастгирӣ карда мешавад ва бо шарикҳои БРСММ ва ЮНИСЕФ амалӣ карда мешавад.
11. Лоиҳаи Иттиҳоди Аврупо: Лоиҳаи муштараки Иттиҳоди Аврупо/SES Team Europe ба маблағи 60 миллион евро дар моҳи март соли 2025 оғоз мешавад. Ҳадафи лоиҳа таъмини дастрасии интернетӣ фарохмачро ба тақрибан 1600 деҳа дар Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, бо истифода аз системаи SES O3b mPOWER мебошад, ки то соли 2025-2028 тақрибан 3 миллион нафарро фаро мегирад.
12. Шарикӣ бо Бонки Рушди Осиё (БРО): БРО рушди устувори иқтисодиро дар Тоҷикистон пешгӯӣ мекунад ва рақамикунониро ҳамчун ҳадафи калидии рушди минбаъдаи кишвар таъкид мекунад [4]. БРО бовар дорад, ки Тоҷикистон бояд инфрасохтори рақамии бозътимод ва устуворро барои таъмини дастрасии муассир ва фарогир ба хидматрасониҳои давлатӣ эҷод кунад.

Самтҳои рушди оянда

Барои пешрафти бомуваффақияти рақамикунонӣ дар Тоҷикистон, зарур аст:

1. Рушди инфрасохтор: Дар бахши телекоммуникатсия ислоҳоти асосӣ барои кам кардани хароҷоти интернет ва баланд бардоштани суръат заруранд. Густариши шабакаҳои нахи оптикӣ дар деҳот, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ, ба монанди интернетӣ

- коаксиалӣ (Starlink ва дигарон) ва таъсиси нуктаҳои мубодилаи интернет (IXP) метавонад ба кам кардани хароҷот мусоидат кунад.
2. Бехтар кардани саводнокии рақамӣ: Ташкили курсҳо ва барномаҳои таълимӣ барои омӯзонидани технологияҳои рақамӣ ба аҳоли, бахусус ҷавонон ва пиронсолон. Татбиқи барномаҳои саводнокии рақамӣ дар мактабҳо ва ҷамоатҳои деҳот.
 3. Омӯзиш: Густариши барномаҳои таълимӣ дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии миёна. Таъсиси инкубаторҳо барои дастгирии соҳибкорони ҷавон ва навоарони технологӣ.
 4. Бехтар кардани ҷаҳорҷӯбаи танзимкунанда: Қабули қонунҳо ва қоидаҳои танзимкунандаи рақамикунонӣ ва тичорати электронӣ. Бартараф кардани камбудҳои дар соҳаҳои ҳукуки субъекти маълумот, протоколҳои ризоият, талаботи огоҳкунӣ дар бораи вайронкунии маълумот, стандартҳои амниятӣ ва ҳифзи истеъмолкунандагон.
 5. Таъмини амният: Таҳияи чораҳо барои ҳифзи маълумоти шахсӣ ва таъмини амнати киберӣ. Рушди иқтисодии миллӣ барои муқовимат бо таҳдидҳои киберӣ.
 6. Ислоҳоти бозор: Кам кардани монеаҳо барои вуруд барои операторони хусусӣ, таъсиси мақомоти мустақили танзимкунанда ва ҷалби сармоягузори хусусӣ ба баҳши ТИК. Монополияҳои корхонаҳои давлатӣ бояд маҳдуд карда шаванд.
 7. Рушди ҳукумати электронӣ: баланд бардоштани шаффофият ва бартараф кардани фасод тавассути рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ. Эҷоди системаи ягонаи муайянкунии рақамӣ барои осон кардани дастрасӣ ба хизматрасониҳои электронии давлатӣ.
 8. Ҷалби сармоягузорӣ: ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва дохилӣ ба баҳши технологияҳои рақамӣ тавассути фароҳам овардани шароити имтиёзнок барои сармоягузoron. Татбиқи механизмҳои шарикӣ давлатӣ ва хусусӣ (ШДБ) дар лоиҳаҳои инфрасохтори рақамӣ.
 9. Ҳамкории байналмилалӣ: омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешрафта ва ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ. Иштироки фаъол дар ташаббусҳои рақамикунонии минтақавӣ ва ҷаҳонӣ.
 10. Рушди бозори тичорати электронӣ: дастгирии платформаҳои хариду фурӯши онлайн, таҳияи системаҳои пардохти электронӣ ва таблиғи фарҳанги хариди онлайн дар байни аҳоли.

Хулоса

Дар ҷаҳони муосир технологияҳои рақамӣ яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аҳамияти ин равандро эътироф мекунад ва барои рақамикунонии иқтисодӣ ва ҷомеаи худ қадамҳои назаррас мегузорад.

Эълон шудани солҳои 2025–2030 ҳамчун “Солҳои иқтисоди рақамӣ ва рушди инноватсия”, қабули Барномаи миллии тичорати электронӣ ва таъсиси Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ нишондиҳандаҳои иродаи сиёсии давлат барои рақамикунонии кишвар мебошанд.

Ҳалли ин масъалаҳо дар иқтисодиёте, ки ба қувваи кории воридотӣ (49% ММД дар соли 2024) вобаста аст ва бо таҳдидҳои иқлимӣ (аз ҷумла офати Қароқӯл дар соли 2024) рӯбарӯ аст, як мушкили ҷиддӣ аст. Аммо, бо дастгирии созмонҳои байналмилалӣ (лоиҳаи 39 миллион доллари Бонки Ҷаҳонӣ ва 60 миллион еврои лоиҳаи Иттиҳоди Аврупо) ва татбиқи стратегияи дурнамо, Тоҷикистон метавонад тафовути рақамиро коҳиш диҳад, дастрасиро васеъ кунад ва бозори рақамиро рушд диҳад.

Роҳи рақамикунонӣ тӯлонӣ ва душвор аст, аммо бо талошҳои муштарак ва барномаҳои дурнамо, Тоҷикистон метавонад ба як ҷомеаи муосири иттилоотӣ табдил ёбад ва дар иқтисоди рақамии ҷаҳонӣ мавқеи сазовори худро ишғол кунад.

Адабиёт:

1. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. (2019). Консепсияи иқтисоди рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тичорати электронӣ» (декабри 2022).

3. Бонки Чахонӣ. (2024). Лоихаи «Асосҳои рақамӣ – Тоҷикистон». Манбаъ: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/12/17/world-bank-approves-39-million-to-expand-digital-connectivity-and-skills-in-tajikistan>
4. Бонки Рушди Осиё (ADB). (2024). Дурнамои рушди Осиё – Пешгуии иқтисодии Тоҷикистон. Манбаъ: <https://www.adb.org/countries/177ajikistan/economy>
5. DataReportal. (2024). Технологияҳои рақамӣ 2024: Тоҷикистон – Омори интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ. Манбаъ: <https://datareportal.com/reports/digital-2024-tajikistan>
6. Global Relocate. (2024). Рейтинги нархҳои интернет аз рӯи кишварҳо дар соли 2024. Манбаъ: <https://www.globalrelocate.com>
7. Global Speedtest Index. (2024). Рейтинги суръати интернет дар Тоҷикистон.
8. Иттиҳоди Аврупо ва минтақаи иқтисодии Аврупо. (2025). Ташаббуси дастаи Аврупои ИА/SES оид ба пайваستшавии рақамӣ дар Осиёи Марказӣ. Манбаъ: <https://www.ses.com>
9. Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. (2024). Барномаи миллии рушди тичорати электронӣ барои солҳои 2025–2029.
10. Барномаи рушди СММ дар Тоҷикистон. (2024). Табдили рақамӣ ва рушди ТИК дар Тоҷикистон.
11. Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. (2024). Корхонаи воҳиди давлатии «Маркази рақамикунонии баҳши нақлиёт.»

Джабаров Гани Набиджанович

к.э.н., доцент кафедры «финансы и налоги»

ГОУ «ХГУ имени академика Б.Гафурова»

dzhбаров.1960@mail.ru

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация: в статье рассматриваются цифровые технологии в системе образования и основные проблемы ее внедрения. Отмечено, что используя современные образовательные технологии, технологии электронного и смешанного обучения, цифровые ресурсы позволяют повысить эффективность образовательного процесса.

Ключевые слова: цифровая технология, чат-сообщения, веб-конференции, аудио-фрагменты, слайды.

В настоящее время в цифровом виде содержатся теоретический материал, интерактивные задания для отработки навыков по предмету, автоматизированные системы оценивания образовательных результатов, включающие итоговые контрольные и текущие проверочные работы. Отличием от электронных форм учебника является возможность организации педагогического взаимодействия со всеми участниками образовательного процесса, и оно может быть реализовано как в индивидуальной форме, так и групповой. Есть возможность организации личной переписки, отправки личного сообщения (чат-сообщение) и возможность организации массовой работы (веб-конференции), проведение вебинаров [1,105]. Используя современные образовательные технологии, технологии электронного и смешанного обучения, цифровые ресурсы позволяют повысить эффективность образовательного процесса. Эффективность достигается за счет снижения времени при проверке самостоятельных работ студентов, а также за счет самопроверки и само оценивания. Цифровые дидактические материалы могут быть использованы в разных формах и на разных этапах работы со студентами. Цифровые ресурсы могут быть использованы в качестве иллюстративного материала, например, просмотр картин, прослушивание аудио-фрагментов и слайдов по теме.

Самая основная сложность заключалась в том, что переход на дистанционный формат обучения при отсутствии опыта использования образовательных онлайн-платформ,

вебинаров и онлайн-курсов у преподавателей и у студентов застал и тех и других врасплох. Тревожной выглядит и низкая оценка квалификации преподавателей в области использования цифровых технологий со стороны студентов. Хотя такая оценка и является субъективной и не во всем может соответствовать реальности, тем не менее, она демонстрирует отношение студентов к преподавателям как возможным экспертам или медиаторам в области цифровой активности. А это отношение определяется низким «цифровым» авторитетом преподавателей в глазах студентов. В результате такой тянущийся из «доковидного» прошлого стереотип может мешать, студентам следовать, за своими преподавателями в условиях дистанционного обучения, способствовать недоверию к решениям преподавателя по выбору цифровых инструментов, низкой оценке его цифровой компетентности и обесцениванию содержания его работы из-за отсутствия соответствующей ожиданиям «цифровой упаковки». С другой стороны, студенты могут демонстрировать свою большую включенность в образовательный процесс, когда преподаватель выступает в качестве инноватора в использовании цифровых устройств: работает в новых для студентов цифровых форматах, использует знакомые онлайн-платформы для реализации образовательных задач, применяет широкий репертуар цифровых инструментов [2]. Во-вторых, недостаточная техническая оснащенность в домохозяйстве. Только часть студентов имела ограниченный опыт участия во внедрении таких технологий в образовательный процесс. В сельской местности жители оказались в еще более сложной ситуации, обладая меньшими ресурсами и меньшей технической готовностью к переходу в дистанционный формат.

Вопрос технических ресурсов также важен и для учебы в домашних условиях. Смартфон, как наиболее распространенный среди студентов гаджет, не отвечает всем требованиям эффективного дистанционного обучения, а другие устройства могли стать в сложившейся ситуации предметом конкуренции между членами семьи. В-третьих, низкая психологическая готовность к неожиданным переменам в обучении. Самостоятельная работа студентов с использованием готовых учебных материалов в цифровом виде может выстраиваться не только в индивидуальном режиме, но и в форме групповой работы, проектной и исследовательской деятельности. Неограниченность виртуального (цифрового) пространства сети Интернет позволяет предоставить студенту большой спектр учебных пособий и дидактических материалов, что становится еще одним преимуществом по отношению к печатным изданиям [3,181]. Для использования цифровых ресурсов нужен доступ в интернет и устройство для демонстрации (интерактивная доска, экран, компьютер или планшет). Не нужно на урок приносить несколько учебников или сборников задач разных авторов, чтобы организовать дифференцированное обучение и удовлетворить столь разные потребности современных студентов. Наиболее часто из существующих проблем встречается подмена результатов обучения, которая может проявляться по-разному: недостоверность предоставляемых к контролю учебных продуктов; несоответствие содержанию и тематике задания ответов обучающихся; присвоение чужих учебных продуктов и (или) подмена чужими работами своих; поверхностное знакомство с учебным материалом вместо его глубокого изучения. Неприятным техническим моментом в работе преподавателя является потеря канала коммуникации (разрыв телефонной линии, Интернет-соединения, видеотрансляции и т.п.). Как правило, данная проблема может быть решена только с привлечением технического специалиста и грозит утратой уже выполненных заданий. Это потребует проведения повторных работ и (или) пере зачёта уже выполненных работ. Следующим проблемным моментом становится сдача итогового экзамена. При дистанционном взаимодействии почти невозможно проконтролировать процесс выполнения, и здесь возможна подмена личности обучаемого. Интеграция педагогических и информационных (цифровых) технологий реализуется все более разнообразно и на более глубоком уровне. Список технологий расширяется и становится все более объемным год от года. К педагогическим системам «обучение в сотрудничестве» добавляются новые: «электронное обучение», «смешанное обучение».

Выводы:

Цифровая трансформация как процесс модернизации образования учитывает открывающиеся достоинства виртуального мира и позволяет в полной мере использовать потенциал цифровых технологий. Документы Правительства Республики Таджикистан демонстрируют значимость для государства задач формирования информационного общества, цифровой образовательной информационной среды, цифровой экономики. В результате реализации программ и стратегий развития появляются качественные образовательные ресурсы.

Использование цифровых образовательных ресурсов становится эффективным инструментом не только для обучения, воспитания и развития студентов, но и для подготовки их к жизни в цифровом обществе. Цифровизация образования открывает новые возможности и формирует критичную задачу по осознанию ценности таких понятий, как «цифровой мир», «дополненный мир», «виртуальный мир». Цифровизация образования нацелена на формирование у обучающихся цифровых компетенций принципиально нового типа, дающих возможность реализовывать цифровые проекты, быть востребованным в будущем на рынке труда и социализированным в общество в новых условиях цифрового образования. Современные организации и компании столкнулись с проблемой реструктуризации рабочего процесса, что означает появление распределенных организационных структур, децентрализацию процесса принятия решений, широкий обмен информацией, гибкий рабочий график и сотрудничество внутри команды, работающей над проектом. Возникающая новая кадровая политика требует от работников способности гибко реагировать на сложные проблемы, эффективно использовать коммуникации, обрабатывать информацию, работать в команде, использовать информационные технологии, производить новые знания.

Сегодня новым вызовом для традиционной системы образования становится необходимость закладывать основы цифровой грамотности на всех уровнях образования, а это требует профессионального развития преподавателей. Вопросы формирования цифровой грамотности решаются на основе обзора опыта принятия решений по данной проблеме в разных странах. Социально-психологические характеристики современной молодежи позволяют нам сделать вывод о том, что они наиболее подготовлены к усвоению знаний посредством дистанционных форм обучения. Предложенные рекомендации для обучения позволяют сделать образовательный процесс более эффективным.

Список использованной литературы

1. Зверева Л.Г., Кумратова Ж.Р. Роль мониторинга вузов в принятии управленческих решений // Экономика устойчивого развития. 2015. № 2 (22). С. 103-108.
2. Агеев А.В. Информатизация образования – необходимая составляющая развития информационного общества // Российское образование сегодня: уровневая система, новые стандарты, конкурентоспособность: Материалы межвузовской научно-практической конференции 20 ноября 2012 г. Орел: ООО ПФ «Картуш», 2012.
3. Трудности и перспективы цифровой трансформации образования [Текст] / А. Ю. Уваров, Э. Гейбл, И. В. Дворецкая и др.; под ред. А. Ю. Уварова, И. Д. Фрумина; Нац. Исслед. Ун-т «Высшая школа экономики», Ин-т образования. — М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2019. — 343с

Хукматов Д.Ч.

БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ ДАР КИШОВАРЗӢ: МЕТОДОЛОГИЯ ВА САМТҲОИ РУШД

Аннотатсия. Дар мақола асосҳои методологӣ, тамоюлҳои рушди муосир ва мушкилоти такмили баҳисобгирии идоракунӣ дар баҳши кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мешаванд. Таваҷҷуҳи махсус ба ҷанбаҳои институтсионалӣ, ташкилӣ ва методологии ташаккули иттилооти баҳисобгирию таҳлилӣ, ки ба сифати қарорҳои идоракунӣ таъсир мерасонанд, равона карда шудааст. Воситаҳои муосири рақамикунонӣ, бучетсозӣ, ҳисобкунии арзиши аслӣ ва назорат, инчунин мутобиқсозии беҳтарин таҷрибаҳои байналмилалӣ ба хусусиятҳои миллии баҳши кишоварзӣ таҳлил карда мешаванд. Маҳдудиятҳои асосӣ, ки бо инфрасохтори рақамии нокифоя, тахассуси пасти кормандон ва набудани стандартҳои ягонаи соҳавӣ алоқаманданд, ошкор карда шудаанд. Натиҷаҳои таҳқиқот имкон медиҳанд, ки самтҳои баланд бардоштани самаранокии баҳисобгирии идоракунӣ, ташаккули низоми шаффофи таҳлилӣ ва таъмини рушди устувори корхонаҳои кишоварзӣ муайян карда шаванд. Аҳамияти амалии таҳқиқот дар имконияти истифодаи натиҷаҳои бадастовардашуда дар таҳияи тавсияҳои методӣ, технологияҳои рақамӣ ва барномаҳои омӯзишии мутахассисон ифода меёбад.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии идоракунӣ, кишоварзӣ, рақамикунонӣ, бучетсозӣ, ҳисобкунии арзиши аслӣ, контроллинг, муҳтавои таҳлилӣ, дорониҳои биологӣ, стандартҳои соҳавӣ, самаранокӣ, мутобиқсозӣ.

Хукматов Д.Дж.

УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЕТ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ: МЕТОДОЛОГИЯ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

Аннотация. В статье рассматриваются методологические основы, современные тенденции развития и проблемы совершенствования управленческого учета в аграрном секторе Республики Таджикистан. Особое внимание уделяется институциональным, организационным и методическим аспектам формирования учетно-аналитической информации, влияющей на качество принимаемых управленческих решений. Проанализированы современные инструменты цифровизации, бюджетирования, калькуляции себестоимости и контроля, а также адаптация передового международного опыта к национальным особенностям аграрного сектора. Выявлены ключевые ограничения, связанные с недостаточной цифровой инфраструктурой, низкой квалификацией персонала и отсутствием единых отраслевых стандартов. Результаты исследования позволяют определить направления повышения эффективности управленческого учета, формирования прозрачной системы аналитики и обеспечения устойчивого развития сельскохозяйственных предприятий. Практическая значимость исследования заключается в возможности использования полученных результатов при разработке методических рекомендаций, цифровых технологий и программ обучения специалистов.

Ключевые слова: управленческий учет, сельское хозяйство, цифровизация, бюджетирование, калькулирование себестоимости, контроллинг, аналитика, биологические активы, отраслевые стандарты, эффективность, адаптация.

MANAGEMENT ACCOUNTING IN AGRICULTURE: METHODOLOGY AND DEVELOPMENT DIRECTIONS

Abstract. This article examines the methodological foundations, current development trends, and challenges in improving management accounting in the agricultural sector of the Republic of Tajikistan. Particular attention is paid to the institutional, organizational, and methodological aspects of generating accounting and analytical information that influences the quality of management decisions. Modern tools for digitalization, budgeting, costing, and control are analyzed, as well as the adaptation of international best practices to the national characteristics of the agricultural sector. Key limitations associated with insufficient digital infrastructure, low personnel qualifications, and the lack of uniform industry standards are identified. The results of the study allow us to identify areas for improving the effectiveness of management accounting, developing a transparent analytical system, and ensuring the sustainable development of agricultural enterprises. The practical significance of the study lies in the potential use of the obtained results in the development of methodological recommendations, digital technologies, and specialist training programs.

Key words: management accounting, agriculture, digitalization, budgeting, costing, controlling, analytics, biological assets, industry standards, efficiency, adaptation.

Мубрамии таҳқиқот. Кишоварзӣ яке аз соҳаҳои калидии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, амнияти озуқаворӣ, шугли аҳолии деҳотро таъмин мекунад ва саҳми назаррас дар ММД мегузорад. Дар шароити афзоиши рақобат, хавфҳои иқлимӣ ва зарурати баланд бардоштани самаранокии истифодабарии захираҳо, эҳтиёҷ ба иттилооти босифати идоракунии меафзояд. Усулҳои анъанавии баҳисобгирии муҳосибӣ, ки асосан ба ҳисоботи молиявӣ нигаронида шудаанд, ба корхонаҳои кишоварзӣ имкон намедиханд, ки ба тағйирот дар муҳити берунӣ зуд вокуниш нишон диҳанд. Аз ин рӯ, масъалаи рушди методологияи баҳисобгирии идоракунии барои ташаккули қарорҳои идоракунӣ асоснок ва баланд бардоштани устувории соҳаи кишоварзӣи иқтисодиёти миллӣ мубрам мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Методологияи баҳисобгирии идоракунии дар таҳти таъсири концепсияҳои таҳлили иқтисодӣ, назарияи қарорҳои идоракунии, иқтисодиёти институтсионалӣ ва назарияҳои арзиш ташаккул ёфтааст. Саҳми назаррасро дар рушди равишҳои методологияи баҳисобгирии идоракунии муҳаққиқони хориҷӣ Ч. Хорнгрен [16], Р. Каплан ва Д. Нортон [17] гузоштаанд. Онҳо баҳисобгирии идоракуниро ҳамчун низомии ташаккули иттилооти муносиб барои идоракунӣ амалиётӣ (фаврӣ) ва стратегӣ баррасӣ кардаанд. Рушди соҳавии баҳисобгирии идоракунии дар кишоварзӣ инчунин ба концепсияи рушди устувори кишоварзӣ, равиши ба захира нигаронидашуда ва назарияи вазифаҳои истеҳсолӣ асос ёфтааст.

Таҳлили адабиёти илмӣ. Омӯзиши вазъи муосири баҳисобгирии идоракунии дар соҳаи кишоварзӣ дар асарҳои муаллифони хориҷӣ ва ватанӣ ба таври васеъ инъикос ёфтааст. Таҳқиқоти хориҷӣ – К. Друри [15], М. Гаррисон [18], Р. Купер [14] ба баҳисобгирии хароҷот, бучетсозӣ, назорати хароҷот ва истифодаи технологияҳои рақамӣ дар равандҳои баҳисобгирӣ тамаркуз кардаанд. Дар мамлакатҳои ИДМ масъалаҳои баҳисобгирии идоракунии дар кишоварзӣ дар асарҳои Н.А. Абдулмуминзода [1; 2], Р.А. Алборов [3], Л.И. Хоружий [11], К.Х. Хушвахтзода [12; 13] ва дигарон, ки таъсири хусусиятҳои даври истеҳсолӣ, мавсимият ва дороиҳои биологиро ба баҳисобгирии идоракунии таҳлил мекунанд, баррасӣ шудаанд. Асарҳои олимони тоҷик М.Б. Каримиён [4], Б.Ҳ. Каримов [5; 6; 7; 8], Г.Т. Қодирова [9] ба ҷанбаҳои умумии баҳисобгирии муҳосибӣ тамаркуз мекунанд. Ҳамин тариқ, таҳқиқоти мавҷуда асосан ба баҳисобгирии кишоварзӣ нигаронида шудаанд, аммо дар онҳо ба методологияи баҳисобгирии идоракунии, бахусус дар робита бо татбиқи усулҳои муосири таҳлили маълумот, рақамикунонӣ ва таҳияи амсилаҳои идоракунии,

таваччуҳи кофӣ зоҳир нашудааст. Ин як холигоҳи назарраси илмиро ба вучуд меорад, ки мубрам будани таҳқиқот дар доираи мақолаи мазкурро таъкид мекунад.

Мақсади таҳқиқот таҳияи равишҳои методологӣ ва муайян кардани самтҳои рушди баҳисобгирии идоракунии дар соҳаи кишоварзии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти хусусиятҳои соҳавӣ ва талаботи муосир ба иттилооти идоракунии мебошад.

Фарзияи таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки такмили методологияи баҳисобгирии идоракунии тавассути ҳамгироии хусусиятҳои соҳавӣ, воситаҳои рақамӣ ва усулҳои муосири таҳлилий барои баланд бардоштани самаранокии қарорҳои идоракунии дар корхонаҳои кишоварзӣ имконият фароҳам меорад.

Усулҳои таҳқиқот. Дар таҳқиқот усулҳои таҳлили сохторию вазифавӣ, таҳлили институтсионалӣ, таҳлили муқоисавӣ ва амсиласозии соҳавӣ истифода шудаанд. Таваҷҷуҳи махсус ба равиши муаллифӣ, ки мутобиқ кардани консепсияҳои баҳисобгирии идоракуниро ба хусусиятҳои истеҳсолоти кишоварзӣ – мавсимият, таъсири омилҳои биологӣ ва номуайянии баланд дар назар дорад, равона карда шудааст.

МУҲТАВОИ АСОСӢ

Баҳисобгирии идоракунии – ин низоми ошкор кардан ва мушаххасозӣ, андозагирӣ, таҳлил, оморасозӣ ва тафсири иттилооти зарурӣ барои банақшагирӣ, назорат ва қабули қарорҳои идоракунии мебошад. Дар тафовут аз баҳисобгирии молиявӣ, ки ба истифодабарони берунӣ нигаронида шудааст, «баҳисобгирии идоракунии ба эҳтиёҷоти менечерони худ корхона мутобиқ карда шудааст. Ҳадафи асосии он мадад расонидан ба менечерон дар арзёбии фаъолияти корхона ва қабули қарорҳо дар асоси маълумоти воқеъбинона мебошад [6, с. 22].

Дар соҳаи кишоварзӣ, нақши баҳисобгирии идоракунии бо мавҷудияти як қатор сабабҳо ба таври назаррас афзоиш меёбад. Якум, кишоварзӣ бар асари таъсири омилҳои иқлимӣ ва биологӣ, мавсимияти истеҳсолот, яктанг набудани ҳосили зироатҳо ва ноустувории бозор бо дараҷаи баланди номуайянии тавсиф мешавад. Ин ташаккули иттилооти саривақтии таҳлилиро барои ояндабинии натиҷаҳои фаъолият ва арзёбии хавфҳои истеҳсолӣ талаб мекунад. Дуюм, сохтори арзиши аслии маҳсулоти кишоварзӣ мураккаб буда, дар он ҳиссаи хароҷоти шартан доимӣ ва масрафҳои биологӣ хеле баланд аст. Баҳисобгирии идоракунии тақсмоти дурусти онҳо, муайян кардани хароҷоти истеҳсолӣ ва ошкор кардани иқтидори баланд бардоштани самаранокиро таъмин мекунад. Сеюм, кишоварзии муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тадриҷан ба занҷираҳои бозорӣ ворид мешавад, ки ин афзоиши шаффофияти равандро, қорӣ намудани усулҳои буҷетсозӣ, таҳлили фаврии инҳирофҳо ва арзёбии самаранокии истифодаи захирахоро талаб мекунад. Ҳамин тариқ, баҳисобгирии идоракунии ба як воситаи муҳими баланд бардоштани устувории иқтисодӣ ва рақобатпазирии корхонаҳои кишоварзӣ табдил меёбад.

Методологияи баҳисобгирии идоракунии дар кишоварзӣ бо хусусиятҳои раванди истеҳсолӣ, мавҷудияти дороиҳои биологӣ, ҳосияти бисёрҷабҳаи хоҷагӣ ва таъсири шароити табиӣ иқлимӣ муайян карда мешавад. Дар тафовут аз корхонаҳои саноатӣ, истеҳсоли кишоварзӣ бо даврҳои тӯлонии истеҳсолӣ, вобастагии натиҷаҳо аз омилҳои экологӣ ва имконнопазирии ояндабинии дақиқи ҳаҷми маҳсулоти тайёр тавсиф мешавад. Дар ин маврид, хусусиятҳои методологияи баҳисобгирии идоракунии дар кишоварзӣ инҳоро дар бар мегиранд:

1. Баҳисобгирии дороиҳои биологӣ ва табдили организмҳои зинда. Зироатҳо ва ҳайвоноти кишоварзӣ дар даври зисти худ аз марҳилаҳои афзоиш, рушд ва такрористеҳсол мегузаранд, ки ин равишҳои махсусро барои арзёбии хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслии талаб мекунад, аз қабili усулҳои меёрӣ, нақшабини воқеӣ ва пайвандӣ (омехта).

2. Мавсимӣ ва даврӣ будани истеҳсолот. Методология бояд тақсмоти хароҷотро дар давраҳо, арзёбии истеҳсолоти нотаом ва тасҳеҳи нақшаҳо ва меёрҳоро дар асоси муҳлатҳои агрономӣ ба назар гирад.

3. Бисёрҷабҳа будани ҳисобкунии арзиши аслии. Усулҳои марҳилавӣ, ҷараёнӣ (равандӣ) ва фармоиши баҳисобгирии хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслии, инчунин

усулҳои тақсимкунии хароҷоти умумиистехсоли (барилова) ва хароҷоти биологӣ бо дарназардошти хусусиятҳои маҳсулот – ғалладона, зироатҳои сабзавотӣ, боғдорӣ, тоқпарварӣ, чорводорӣ ва ғайра истифода мешаванд.

4. Ҳамгирии баҳисобгирии идоракунии бо харитаҳои технологӣ. Низомии баҳисобгирии идоракунии бояд амалиёти агротехникӣ ва меъёрҳои харчи меҳнат ва захираҳои моддиро инъикос кунад, ки ин як бартарии методологӣ барои соҳаи кишоварзӣ мебошад.

5. Зарурати мутобиксозии востаҳои рақамӣ. Бо ҷорӣ намудани технологияҳои нави кишоварзӣ (харитасозии GPS, мониторинги ҳосилнокӣ, назорати автоматикунонидашудаи харчи сӯзишворӣ ва ҳӯроки чорво), методологияи баҳисобгирӣ бояд ҷамъоварӣ ва коркарди маълумотро дар вақти воқеӣ таъмин намояд.

Ҳамин тариқ, методологияи баҳисобгирии идоракунии дар соҳаи кишоварзӣ маҷмуи принципҳо, усулҳо ва расмиётеро ифода мекунад, ки равандҳои табиӣ ва биологӣ, мавсимият ва сатҳи баланди номуайяниро ба назар мегиранд.

Раванди ташаккули иттилооти идоракунии дар корхонаҳои кишоварзӣ ҷанбаи махсуси соҳавӣ дорад, ки бо хусусиятҳои истеҳсоли ва талабот ба идоракунии амалиётӣ алоқаманд мебошанд. Қарорҳои идоракунии дар корхонаҳои кишоварзӣ дар асоси маълумот оид ба хароҷот, сохтори захираҳо, хавфҳои истеҳсоли, табилооти биологӣ ва самаранокӣ намудҳои алоҳидаи фаъолият қабул карда мешаванд.

Хусусиятҳои асосии истеҳсолоти кишоварзӣ, ки ба ташкили баҳисобгирии идоракунии таъсир мерасонанд, инҳоянд:

- мавҷудияти табилооти биологӣ, ки ба пӯёи хароҷот ва даромад таъсир мерасонанд (иттилоот бояд тағйироти воқеии вазни зинда, ҳолат ва сифати зироатҳо ё ҳайвоноти парваришшавандаро инъикос кунад);

- ҳиссаи баланди хавфҳои марбут ба шароити табиӣ ва иқлимӣ (баҳисобгирии идоракунии бояд таҳияи амсилаҳои ояндабинӣ, ҳисобкуниҳои сенариявӣ ва арзёбии инҳирофҳои эҳтимолиро таъмин кунад);

- зарурати ба назар гирифтани хусусияти бисёрмаҳсулот будани фаъолият (бисёре аз хоҷагҳои деҳқонӣ якҷанд намуди маҳсулот – шир, гӯшт, ҳӯроки чорво, ғалладона ва дигар намудҳои маҳсулоти растанипарварӣ ва чорводориро истеҳсол мекунанд ва иттилооти идоракунии бояд имкон диҳад, ки даромаднокии ҳар як намуди маҳсулот ва самаранокӣ истифодаи захираҳо арзёбӣ карда шавад);

- мураккабии тақсими хароҷот дар байни намудҳои маҳсулот ва марказҳои масъулият (ташаккули иттилоот бояд робитаи байниҳамдигарии хароҷотро бо равандҳои мушаххаси истеҳсоли, инчунин зарурати ҳисоб кардани нишондиҳандаҳоро аз рӯйи воҳидҳои сохторӣ (дастаҳо, фермаҳо, қитъаҳо) ба назар гирад;

- талабот ба мубрами маълумот (ҳисоботҳои ҳаррӯза, ҳафтаина ва мавсимӣ, ки пӯёи хароҷот, табиқи амалияҳои кишоварзӣ ва истифодаи таҷҳизотро инъикос мекунанд ва барои қабули қарорҳои идоракунии муҳиманд);

- истифодаи манбаъҳои рақамии иттилоот (маълумоте, ки аз техникаи кишоварзӣ, дастгоҳҳо ва низомҳои мониторинг ба даст оварда мешаванд, имкон медиҳанд, ки нишондиҳандаҳои дақиқтари идоракунии ташаккул ёбанд ва сифати қабули қарорҳо беҳтар мекунанд).

Ташаккули иттилооти идоракунии бо ин роҳ на танҳо як расмиёти баҳисобгирӣ, балки як раванди таҳлиلى мебошад, ки ба арзёбии самаранокӣ, ошкор кардани захираҳои имконпазир, идоракунии хавфҳо ва рушди стратегияи корхонаи кишоварзӣ нигаронида шудааст.

Аниқ кардани асосҳои методологияи баҳисобгирии идоракунии дар соҳаи кишоварзӣ имкон медиҳад, ки моҳияти равандҳои баҳисобгирӣ таҳлиلى ва хусусиятҳои соҳавии онҳо дарки ҳамаҷониба дошта бошад. Аммо, дар шароити имрӯза, танҳо як пойгоҳи назариявӣ нокифоя аст: ба корхонаҳои кишоварзӣ талаботи ҷиддитар оид ба самаранокӣ идоракунии, шаффофияти хароҷот, банақшагирии босифат ва ҷавбияти қабули қарорҳо пешниҳод карда

мешавад. Ин чолишҳо бар асари табдили рақамӣ, афзоиши рақобат, ноустувории бозор ва зарурати мутобиқшавӣ ба тағйироти иқлим ва институтсионалӣ ба вучуд меоянд. Аз ин рӯ, рушди баҳисобгирии идоракунии ба татбиқи технологияҳои инноватсионӣ, такмили воситаҳои таҳлилӣ ва бунёди амсилаҳои фасеҳи идоракунии хароҷот нигаронида шудааст. Дар ин робита, баррасии тамоюлҳои муосир дар рушди баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои кишоварзӣ эҳтиёҷ ба таваҷҷуҳи хоса дорад.

Рақамикунонӣ ба самти калидии такмили баҳисобгирии идоракунии дар кишоварзӣ мубаддал гардида, суръати коркарди маълумот, дақиқии иттилоот ва имкониятҳои таҳлили онро муайян мекунад. Истифодаи технологияҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки баҳисобгирии хароҷот, идоракунии равандҳои истеҳсолӣ, мониторинги ҳолати ҳок ва дороиҳои биологӣ, инчунин пайгирии фаврии натиҷаҳои молиявӣ ба таври автоматикунонидашуда роҳандозӣ карда шавад. Ҳамин тариқ, «Татбиқи технологияҳои рақамии инноватсионӣ имкониятҳои навро барои беҳтар кардани равандҳои истеҳсолӣ фароҳам меорад, ки дар натиҷа ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ ва чорво афзоиш меёбад, хароҷоти истеҳсолот кам мешавад ва таъсири экологӣ ба ҳадди ақал расонида мешавад» [10, с. 125]. Ғайр аз ин, он имкон медиҳад, ки қонуниятҳои ниҳонӣ дар пӯёи хароҷот фавран муайян карда шаванд, ҳосилнокии пешгӯӣ карда шавад, даромаднокии зироатҳо ҳисоб карда шавад ва ҳаҷмҳои истеҳсолот ба нақша гирифта шаванд. Ин имкониятҳои технологӣ барои гузариш ба идоракунии пешгирикунанда, ки дар он қарорҳо на дар асоси маълумоти таърихӣ, балки дар асоси амсилаҳои ояндабинӣ қабул карда мешаванд, шароити мусоид фароҳам меоранд.

Барои корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон рақамикунонӣ ҷиҳати баланд бардоштани самаранокӣ, кам кардани талафот, беҳтар кардани сифати иттилоот ва бартараф кардани камбудҳои дар равандҳои идоракунии, ки дар натиҷаи пешбурди дастии баҳисобгирӣ ба вучуд меоянд, роҳ мекушояд.

Баҳисобгирии идоракунии муосир дар кишоварзӣ корбурди фаъоли воситаҳои бучетсозӣ ва назоратро барои таъмини истифодаи ҳадафноки захираҳо ва баланд бардоштани сатҳи устувории молиявии корхонаҳо дар назар дорад. Бучетсозӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ як низоми банақшагирии даромад, хароҷот ва чараёнҳои пулӣ бо назардошти мавсимият, даврҳои биологӣ ва омилҳои берунӣ мебошад.

Унсури асосии низоми бучетсозӣ таҳияи бучетҳои амалиётӣ барои равандҳои асосии технологӣ – омодаسازیи ҳок, кишт, парвариш, ҷамъовариҳои ҳосил, коркард, нигоҳдорӣ ва фурӯши он мебошад. Ин бучетҳо барои ҷамоҳангсозии эҳтиёҷ ба тухмӣ, хӯроки чорво, нуриҳо, сӯзишворӣ ва қувваи корӣ мусоидат мекунанд. Бучетсозии чандир имкон медиҳад, ки нақшаҳо ба ҳаҷмҳои тағйирёбандаи истеҳсолот ва шароити иқлимӣ мутобиқ карда шаванд.

Ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот ҳамчун воситаи калидӣ дар баҳисобгирии идоракунии боқӣ мемонад ва «барои қабул намудани қарорҳои асосноккардашудаи идоракунии маълумоти зарурӣ оид ба арзиши аслии истеҳсолии як воҳиди маҳсулот ҳатмӣ аст ва барои ҳамин чараёни калкулятсионӣ қисми ташкилдихандаи чараёни баҳисобгирӣ дар корхона мебошад. Маҳз аз муайян кардани арзиши аслии маҳсулот самаранокии истеҳсолот вобаста мебошад ва худ нишондихандаи арзиши аслии маҳсулот барои самаранок идоракунии истеҳсолот аҳамияти калон дорад» [1, с. 131]. Дар ин маврид, «баҳисобгирии идоракунии ҳамзамон ба усул ва воситаи асосноккунии қарорҳои идоракунии, инчунин ба яке аз воситаҳои татбиқи бомуваффақияти дигар вазифаҳои идоракунии тавассути равандҳои муошират байни низомҳои идоракунии ва идорашаванда дар ҳама сатҳҳои зинасохтори идоракунии табдил меёбад» [3, с. 45]. Дар шароити муосир ба усулҳои афзалият дода мешавад, ки тақсмоти дақиқтари хароҷоти ғайримустақимро таъмин мекунанд, аз қабилӣ: усули ба раванд асосёфта (чараёнӣ), усули фармоишӣ ва усули ба фаъолият асосёфта (ABC – Activity-Based Costing). Равиши ABC бахусус дар соҳаи кишоварзӣ, ки дар он мустақиман ба ҳисоб гирифтани ҳиссаи назарраси хароҷот ғайриимкон аст, мубрам мебошад.

Яке аз равишҳои муосири дар баҳисобгирии идоракунии истифодашаванда контроллинг мебошад. Он ҳамчун технологияи идоракунии имкон медиҳад, ки идоракунии хароҷот, буҷетсозӣ, таҳлили инҳирофҳо ва банақшагирии самаранокӣ ҳамгиро карда шаванд. Низоми контроллинг мониторинги пайвастаи иҷрои буҷетҳо, ошкор кардани сабабҳои инҳирофҳо ва арзёбии таъсири омилҳои истеҳсоли ва беруниро ба арзиши аслии маҳсулот ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхонаи кишоварзӣ таъмин мекунад.

Татбиқи воситаҳои муосири идоракунии хароҷот ба баланд бардоштани шаффофияти равандҳои тиҷоратӣ, осон кардани раванди қабули қарорҳои идоракунии аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок ва баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои кишоварзӣ мусоидат мекунад.

Баланд бардоштани самаранокии баҳисобгирии хароҷот ва арзёбии самаранокии фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ татбиқи амсилаҳои муосири таҳлили идоракуниро тақозо мекунад. Яке аз чунин амсилаҳо низоми баҳисобгирӣ аз рӯи марказҳои масъулият мебошад. Он имкон медиҳад, ки ҳисобот оид ба фаъолияти воҳидҳои сохтори алоҳидаи корхонаи кишоварзӣ – дастаҳои саҳроӣ, фермаҳои чорводорӣ, гармхонаҳо ва коргоҳҳои коркарди маҳсулоти истеҳсолшуда ташаккул дода шавад. Чунин равиш назорати хароҷотро дар маконҳои фаъолияти кишоварзӣ таъмин мекунад ва роҳбарияти воҳидҳои сохтори дахлдорро барои баланд бардоштани самаранокӣ ҳавасманд мекунад.

Чанбаи дигари муҳим – ин татбиқи усулҳои таҳлили маржиналӣ, аз ҷумла ҳисобкунии даромади маржиналӣ, таҳлили безарарӣ ва арзёбии таъсири тағйирёбии ҳаҷмҳои истеҳсолот ва нархҳо ба натиҷаҳои молиявӣ мебошад. Ин воситаҳо имкон медиҳанд, ки қарорҳои фаврии идоракунии оид ба ассортименти маҳсулот қабул карда шаванд, ҳаҷмҳои ҳадафноки истеҳсоли маҳсулот муайян карда шаванд ва ҳадафнокии иқтисодии амалиёти алоҳида арзёбӣ карда шавад.

Саъю кӯшиш барои баланд бардоштани самаранокии баҳисобгирии идоракунии инчунин бо рушди концепсияи «баҳисобгирии сарфакорона» (Lean Accounting) – равише, ки ба кам кардани партовҳо, беҳсозии равандҳо ва афзоиши арзиш барои истеъмолкунандаи ниҳойӣ нигаронида шудааст, алоқаманд мебошад. Корбурд ин амсила дар корхонаҳои кишоварзӣ ба аз байн бурдани амалиётҳои нолозим, кам кардани хароҷоти истеҳсоли ва баланд бардоштани дақиқии ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот мусоидат мекунад.

Равиши дигари ояндадор – истифодаи амсилаҳои ҳамгирошудаи таҳлили самаранокӣ, ки ба корбурди усулҳои таҳлили рӯпечи маълумот (DEA – Data Envelopment Analysis) ва идоракунии ба арзиш нигаронидашуда асос ёфтаанд, мебошад. Ин равишҳо имкон медиҳанд, ки на танҳо хароҷот, балки арзиши иқтисодии натиҷаҳои бадастомада, инчунин истифодаи самаранокӣ замин, меҳнат ва захираҳои техникӣ арзёбӣ карда шаванд. Муттаҳид кардани ин амсилаҳо дар доираи низоми ягонаи баҳисобгирии идоракунии ба баланд шудани сифати қарорҳои идоракунии, беҳсозии сохтори хароҷот ва ноил шудан ба рушди устувор дар корхонаҳои кишоварзӣ мусоидат мекунад.

Дар шароити имрӯзаи табдили соҳаи кишоварзӣ, ки аз боиси навовариҳои рақамӣ, афзоиши рақобат дар бозори маҳсулот ва зарурати идоракунии самаранокӣ захираҳо ба миён омадааст, баҳисобгирии идоракунии аҳамияти нави стратегӣ пайдо мекунад. Вазифаҳои он аз доираи вазифаҳои баҳисобгирии анъанавии хароҷот фаротар рафта, татбиқи воситаҳои муосири мониторинг, таҳлил ва назоратро, ки барои зуд вокуниш нишон додан ба тағйирот дар муҳити берунӣ ва дохилӣ имкон медиҳад, талаб мекунад. Аз ин рӯ, омӯзиши тамоюлҳои муосири рушди баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои кишоварзӣ, ки самаранокии иқтисодӣ ва устувории истеҳсолотро афзоиш медиҳанд, махсусан муҳим аст.

Рақамикунонӣ ба ҳомили асосии баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои кишоварзӣ табдил ёфта, гузариши босифатро аз усулҳои анъанавии коркарди маълумот ба низомҳои зехнии дастгирии идоракунии таъмин мекунад. Ҷорӣ намудани платформаҳои иттилоотии махсусгардонидашуда, ки бо низомҳои истеҳсоли, логистикӣ ва молиявии корхонаи кишоварзӣ ҳамгиро карда шудаанд, имкон медиҳад, ки иттилооти нисбатан дақиқ,

саривактӣ ва мубрам барои қабули қарорҳои идоракунии ба даст оварда шавад. Истифодаи технологияҳои мониторинги фосилавӣ, дастгоҳҳои Интернети ашъ (IoT – Internet of Things), ҷамъовариҳои автоматикунонидашудаи маълумот дар бораи равандҳои истеҳсоли ва модулиҳои таҳлилий, ки ба технологияҳои зеҳни сунъӣ асос ёфтаанд, самаранокии баҳисобгирӣ ва амалиёти таҳлилиро ба таври назаррас баланд мебардорад. Технологияҳои рақамӣ назорати хароҷот, банақшагирии ҳосилнокӣ, идоракунии захираҳо ва арзёбии самаранокии равандҳои кишоварзиро беҳсозӣ мекунад ва заминаро барои гузариш ба амсилаи «тиҷорати ҳушманди кишоварзӣ» фароҳам меорад. Низомҳои назорат ва ҳисоботи идоракунии мониторинги иҷроӣ нишондиҳандаҳои банақшагирифташуда ва саривакт ошкор кардани инҳирофҳоро таъмин мекунад. Ин воситаҳо дар якҷоягӣ як низоми самараноки танзими идоракуниро ташкил медиҳанд, ки устувории равандҳои тиҷоратино ба баланд мебардорад.

Амсилаҳои муосири баланд бардоштани самаранокии баҳисобгирии хароҷот ва натиҷаҳои фаъолият дар корхонаҳои кишоварзӣ ба бунёди як низоми идоракунии шаффоф, мутобикшаванда ва аз ҷиҳати муҳтавои таҳлилий ғаний нигаронида шудаанд. Аз ҷумлаи равишҳои маъмултарин инҳо мебошанд: низоми баҳисобгирии хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслий дар асоси фаъолият (ABC-costing), ки истеъмоли воқеии захираҳоро ба назар мегирад; амсилаҳои таҳлили меъёрӣ ва стандартӣ хароҷотӣ, ки ҳамчун асос барои арзёбии инҳирофҳо ва баланд бардоштани ҳосилнокӣ хизмат мекунад; равишҳо барои баҳисобгирии дороиҳои биологӣ, ки арзёбии дақиқи тағйирот дар арзиши аслии маҳсулотро таъмин мекунад. Ҳамчунин усулҳои таҳлили маржиналий ва идоракунии ғоида дар асоси таҳлили «хароҷот-ҳаҷм-ғоида» (таҳлили CVP – Cost-Volume-Profit), ки барои ояндабинии паёмаҳои амалҳои идоракунии имкон медиҳанд, аҳамияти махсус доранд. Истифодаи ин амсилаҳо ба корхонаҳои кишоварзӣ имкон медиҳад, ки стратегияи рушди аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснокро таҳия кунанд, номуайяниро коҳиш диҳанд ва самаранокии истеҳсолотро баланд бардоранд.

Бо навсозии соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва гузариши тадриҷан ба амсилаҳои рушди сифатӣ, зарурати такмил додани баҳисобгирии идоракунии ҳамчун воситаи асосии баланд бардоштани самаранокии тиҷорат афзоиш меёбад. Сарфи назар аз ислоҳоти идомаёбанда ва рақамикунонӣ, ин соҳа бо маҳдудиятҳои назарраси институтсионалӣ, ташкилӣ ва методологӣ, ки монеи татбиқи пурраи технологияҳои муосири баҳисобгирию таҳлилий мешаванд, рӯ ба рӯ аст. Бар асари хусусияти хоси соҳа – вобастагии зиёд аз шароити табиӣ иқлимӣ, ғуногунрангии андоза ва шаклҳои ташкилию ҳукукии хоҷагӣҳо ва захираҳои маҳдуди молиявӣ инсонӣ – навсозии баҳисобгирии идоракунии равиши ҳамаҷониба ва муназзамро талаб мекунад. Аз ин рӯ, мушкилот ва дурнамои асосии рушди баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян кардан зарур аст.

Тақмили баҳисобгирии идоракунии дар соҳаи кишоварзии мамлакат асосан аз вазъи муҳити институтсионалӣ ва шароити ташкилии корхонаҳо вобаста аст. Мушкилоти асосӣ инҳоянд:

1. Пойгоҳи нокифояи меъёрию ҳукуқӣ ва методологӣ. Дар айни замон, стандартҳои ягонаи баҳисобгирии идоракунии дар соҳа, ки ба хусусиятҳои истеҳсоли зироат ва парвариши чорво мутобик карда шуда бошанд, вуҷуд надоранд. Ин боиси парокандагии методологияҳо, коҳишёбии қиёсазирии маълумот байни хоҷагӣҳо гардида, имконияти ташаккули муҳтавои таҳлилии соҳавиро маҳдуд мекунад.

2. Дастрасии маҳдуд ба технологияҳои муосири рақамӣ. Хоҷагӣҳои деҳқонии хурд ва миёна аксар вақт захираҳои молиявиро барои татбиқи низомҳои ERP (Enterprise Resource Planning – банақшагирии захираҳои корхона), барномаҳои махсусро барои баҳисобгирии дороиҳои биологӣ, воситаҳои буҷетсозӣ ва мониторинг надоранд.

3. Норасоии кормандон. Норасоии назарраси мутахассисоне, ки дар самти корбурди усулҳои муосири баҳисобгирии идоракунии, воситаҳои таҳлили маълумоти рақамӣ, амсиласозӣ ва буҷетсозӣ тахассус доранд, ба назар мерасад. Низоми таҳсилоти касбии

пайваста ҳанӯз ин холиги ро бартараф накардааст. Воқеан, нақши тахассуси кормандон дар баҳисобгирӣ хеле муҳим аст, «зеро муҳосибон ва мутахассисони молиявӣ бояд на танҳо стандартҳои навро дарк кунанд, балки онҳоро бо маҳорат ба шароити корхонаи мушаххас мутобик кунанд» [5, с. 263].

4. Инерсияи ташкилии корхонаҳо. Бисёре аз корхонаҳои кишоварзӣ ба усулҳои анъанавии содакардашудаи баҳисобгирӣ одат карда, онҳоро нигоҳ медоранд ва баҳисобгирии идоракуниро ҳамчун вазифаи дуҷумдараҷа мешуморанд. Ин ангеҷаҳои навоарӣ ва рушди фарҳанги таҳлилиро коҳиш медиҳад.

Ҳамин тариқ, омилҳои институтсионалӣ ва ташкилӣ имконияти навосии баҳисобгирии идоракуниро ба таври назаррас маҳдуд мекунанд ва дастгирии ҳамаҷонибаи давлатӣ ва соҳавиро талаб мекунанд.

Рушди бобарори баҳисобгирии идоракунӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо бо фароҳам овардани шароит барои навоариҳои методологӣ имконпазир аст. Самтҳои асосии тақмили баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ инҳоянд:

1. Таҳияи дастурҳои соҳавӣ оид ба ташкили баҳисобгирии идоракунӣ. Таҳия намудани равишҳои ягонакардашудаи ҳисоб кардани арзиши асли, баҳисобгирии дороиҳои биологӣ, банақшагирии даври истеҳсолӣ, бамеъёрдарории истифодаи захираҳо ва арзёбии самаранокӣ зарур аст. Чунин дастур ва тавсияҳо бояд миқёси хоҷагӣ, сатҳи механикӣ ва хусусиятҳои даврҳои истеҳсолиро ба назар гиранд.

2. Ҳамгироии воситаҳои рақамӣ ба методологияи баҳисобгирӣ. Методология бояд ба ҷамъовариҳои автоматикунонидашудаи маълумот, мониторинги равандҳои парвариши зироат ва чорводорӣ, ҳисобкунии арзиши асли дар вақти воқеӣ, ояндабинии ҳосилнокӣ ва маҳсулдиҳии подаи чорво асос ёбад.

3. Мутобиксозии методологияҳои байналмилалӣ. Усулҳои нисбатан ояндадори баҳисобгирии хароҷот ва ҳисобкунии арзиши асли – ABC – костинг, стандарт-костинг, низомҳои баҳисобгирии масъулият ва усулҳои баҳисобгирии сарфакорона мебошанд. Мутобиксозии онҳо бояд мавсимият, хавфҳои обу ҳаво ва даврҳои биологиро ба назар гирад.

4. Рушди низоми ҳисоботи идоракунӣ. Таҳияи шаклҳои ҳисобот, ки нишондиҳандаҳои асосии арзиши асли, ҳосилнокӣ, маҳсулдеҳӣ ва самаранокии истифодаи захираҳо дар бар мегиранд, имкон медиҳад, ки сифати қарорҳои идоракунӣ дар сатҳи хоҷагӣ баланд бардошта шавад.

Омӯзиши амалии байналмилалии баҳисобгирии идоракунӣ дар соҳаи кишоварзӣ нишон медиҳад, ки татбиқи равишҳои инноватсионӣ ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва кам кардани хароҷот мусоидат мекунад. Технологияҳои кишоварзии дақиқ, аз ҷумла истифодаи мониторинги моҳвораӣ, харитасозии GPS ва дастгоҳҳо барои пайгирии шароити хок, ҳосилнокии зироатҳо ва захираҳои техникӣ, барои соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон махсусан муҳим мебошанд. Истифодаи низомҳои автоматикунонидашудаи назорати ҳосилнокии ҳайвонот ва вояи ҳӯрок дақиқии баҳисобгирии дороиҳои биологиро беҳтар мекунад ва талафотро дар чорводорӣ коҳиш медиҳад. Усулҳои муосири бучетсозӣ ва ҳисоботи идоракунӣ, бахусус банақшагирии сценариявӣ ва фасеҳ, мониторинги пӯёни бучет ва мутобиксозии нишондиҳандаҳои калидии самаранокӣ (KPI – key performance indicators) ба хусусиятҳои соҳа, хеле самаранок мебошанд. Ҳамчунин қорӣ намудани платформаҳои дастраси абрӣ, ки ба хоҷагӣҳои деҳқонии хурд ва миёна барои пешбурди баҳисобгирӣ, таҳлили нишондиҳандаҳои самаранокӣ ва банақшагирии захираҳо бидуни сармоягузориҳои назаррас имкон медиҳанд, низ муҳим мебошад. Мутобиксозии таҷрибаи байналмилалӣ бояд бо назардошти хусусиятҳои миллӣ, аз қабилӣ захираҳои маҳдуди молиявӣ ва техникӣ, ҳиссаи баланди хоҷагӣҳои хурд, тафовут дар саводнокии рақамӣ ва хусусиятҳои даврҳои биологӣ истеҳсолоти кишоварзӣ сурат гирад. Чунин равиш имкон медиҳад, ки низоми мукамал ва ҳамаҷонибаи баҳисобгирии идоракунӣ бунёд карда шавад, ки ҳамзамон таҷрибаҳои

беҳтарини байналмилалӣ ва амалияи воқеии фаъолияти корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба назар мегирад.

Муҳокимаи натиҷаҳо. Таҳлили асосҳои методологӣ, тамоюлҳои рушди муосир ва мушкilotи баҳисобгирии идоракунии дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки омилҳои асосии самаранокӣ – дастгирии институтсионалӣ, пойгоҳи методологӣ, рақамикунонии равандро ва истифодаи воситаҳои таҳлилиро дар бар мегиранд. Натиҷаҳои таҳқиқот тасдиқ мекунанд, ки қорӣ намудани усулҳои муосири ҳисобкунии арзиши асли, буҷетсозӣ ва назорати хароҷот, инчунин мутобиксозии таҷрибаҳои байналмилалӣ беҳтарин ба баланд бардоштани дақиқии баҳисобгирӣ, самаранокии идоракунии ва сифати қарорҳои идоракунӣ қабулшаванда мусоидат мекунанд. Ҳамзамон, маҳдудиятҳои марбут ба нокифоягии инфрасохтори рақамӣ, таҳассуси пасти қарордон ва набудани стандартҳои ягонаи соҳавӣ ошкор карда шуданд. Муқоиса бо амалияи байналмилалӣ иқтисодии назарраси рушдро дар самти мутобиксозии технологияҳои кишоварзии дақиқ, мониторинги автоматикунонидашудаи дороҳои биологӣ ва платформаҳои абрӣ барои хоҷагиҳои хурд ва миёна ошкор кард. Ҳамин тариқ, натиҷаҳои таҳқиқот имкон медиҳанд, ки самтҳои мушаххаси тақмили баҳисобгирии идоракунии ва афзоиши аҳамияти стратегияи он барои корхонаҳои соҳаи кишоварзии мамлакат таҳия карда шаванд.

Маҳдудияти таҳқиқот. Таҳқиқот якҷанд маҳдудиятҳо дорад, ки ҳангоми тафсири натиҷаҳо бояд ба назар гирифта шаванд. Якум, маҳдудияти маълумоти оморӣ ва ҳисоботи расмӣ корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон пуррагии таҳлилро маҳдуд мекунанд. Дуюм, таҳқиқот асосан ба равишҳои методологӣ ва адабиёти дастрас таъяс мекунанд, санҷиши амалии таҷбиқи воситаҳои рақамӣ ва амсилаҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонии хурд маҳдуд боқӣ мемонад. Сеюм, бо дарназардошти хусусияти ҳоси соҳаи кишоварзӣ, натиҷаҳои бадастовардашуда метавонанд асосан дар хоҷагиҳои дорои сатҳи муайяни сохтори ташкилӣ ва муҷаҳҳазии технологӣ таҷбиқ карда шаванд ва вазъи хоҷагиҳои хурдро пурра инъикос накунанд. Ин маҳдудиятҳо зарурати таҳқиқоти минбаъдаи амалӣ оид ба таҷбиқи низомҳои муосири баҳисобгирии идоракунии ва арзёбии самаранокии онҳо дар шароити воқеиро таъкид мекунанд.

Хулоса. Дар мақола асосҳои методологӣ, тамоюлҳои муосири рушд ва мушкilotи тақмили баҳисобгирии идоракунии дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мешаванд. Ошкор карда шудааст, ки омилҳои асосии баланд бардоштани самаранокии баҳисобгирӣ рақамикунонии равандро, таҷбиқи воситаҳои буҷетсозӣ ва ҳисобкунии хароҷот, истифодаи амсилаҳои таҳлилӣ ва мутобиксозии таҷрибаҳои байналмилалӣ беҳтарин ба шароити миллӣ мебошанд. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки рушди низоми муосири баҳисобгирии идоракунии ба шаффофияти равандро тижоратӣ, беҳсозии хароҷот, баланд бардоштани асоснокӣ қарорҳои идоракунии ва рушди устувори корхонаҳои кишоварзӣ мусоидат мекунанд. Ҳамчунин, маҳдудиятҳои институтсионалӣ, ташкилӣ ва методологӣ низ ошкор карда шудаанд, ки барои бартараф кардани онҳо равиши ҳамаҷониба ва дастгирии давлатӣ зарур аст. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд дар раванди таҳияи дастурҳои соҳавӣ, барномаҳои рақамикунонӣ ва рушди касбии қарордон, инчунин барои таҳқиқоти минбаъда оид ба баланд бардоштани самаранокӣ баҳисобгирии идоракунии дар соҳаи кишоварзии иқтисодиёти миллӣ истифода шаванд.

АДАБИЁТ

1. Абдулмуминзода, Н.А. Баҳисобгирӣ ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулоти парандапарварӣ / Н.А. Абдулмуминзода, Н.Р. Манучехри // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2022. – № 1(77). – С. 130-148
2. Абдулмуминзода, Н.А. Важные аспекты управленческого учета основных средств / Н.А. Абдулмуминзода, М.Б. Каримийн // Вопросы управления и экономики: современное состояние актуальных проблем: сборник статей по материалам ХС международной научно-

- практической конференции, Москва, 10 декабря 2024 года. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью «Интернаука», 2024. – С. 9-15
3. Алборов, Р.А. Предпосылки и моделирование развития управленческого учета в сельском хозяйстве / Р.А. Алборов, С.М. Концевая, С.В. Козменкова // Международный бухгалтерский учет. – 2015. – № 15 (357). – С. 37-51
 4. Каримиён, М.Б. Тартиби баҳодиҳӣ ва азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ дар шароити муосир / М.Б. Каримиён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 3. – С. 108-115
 5. Каримов, Б.Х. Механизм разработки и внедрения учетной политики экономических субъектов в условиях МСФО / Б.Х. Каримов // Светоч науки. – 2025. – № 1. – С. 257-264
 6. Каримов, Б.Х. Современное состояние бухгалтерского учета в Республике Таджикистан / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён. – Душанбе: ИПС, 2019. – 390 с.
 7. Каримов, Б.Х. Составление плана счетов бухгалтерского учета в соответствии с МСФО / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 7. – С. 76-83
 8. Каримов, Б.Х. Таҳлили раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3(42). – С. 23-34
 9. Кодирова, Г.Т. Вопросы развития практики бухгалтерского учета в Республике Таджикистан / Г.Т. Кодирова // Государственное управление. – 2023. – № 3(62). – С. 27-33
 10. Сибиряев, А.С. Возможности использования цифровых платформ в сельском хозяйстве. Методический подход к процессу их внедрения / А.С. Сибиряев // Вестник НГИЭИ. – 2024. – № 7(158). – С. 123-133
 11. Хоружий, Л.И. Проблемы теории, методики и организации управленческого учета в сельском хозяйстве / Л.И. Хоружий. – М. Финансы и статистика, 2004. – 496 с.
 12. Хушвахтзода, Қ.Х., Ойев Н.А. Анализ современного инструментария стратегического управленческого учета на сельскохозяйственных предприятиях // Научно-аналитический журнал. Финансовая экономика. – № 8, 2020. – С. 350-354
 13. Хушвахтзода, Қ.Х. Заминаҳои бунёдгардӣ ва рушди назорати дохилӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Д.Ҷ. Хукматов, Н.Ҷ. Ҳасанова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 2. – С. 5-11
 14. Cooper, R., Kaplan, R.S. Measure Costs Right: Make the Right Decisions // *Harvard Business Review*. – 1988. – Sept–Oct. – P. 96–103
 15. Drury, C. *Management and Cost Accounting* / C. Drury. – 10th ed. – London: Cengage, 2018. – 816 p.
 16. Horngren, C.T. *Cost Accounting: A Managerial Emphasis* / C.T. Horngren, S.M. Datar, M.V. Rajan. – 15th ed. – Upper Saddle River: Pearson Education, 2015. – 896 p.
 17. Kaplan, R.S., Norton, D.P. *The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action* / R.S. Kaplan, D.P. Norton. – Boston, MA: Harvard Business School Press, 1996. – 322 p.
 18. Garrison, R.H., Noreen, E.W., Brewer, P.C. *Managerial Accounting* / R.H. Garrison, E.W.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хукматов Давлатҷон Ҷамшедович – Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, н.и.и., муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ. **Суроға:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64/14. E-mail: sohibkortvt@mail.ru. Телефон: +992919-11-11-64

Ёқубова Наргис Тавакаловна магистранти курси 2-юми
ихтисоси 250107, донишгоҳи давлатии тиҷорати тоҷикистон

ХУСУСИЯТИ ТАШКИЛӢИ САРМОЯИ КОРХОНАӢОИ ХУРД

Дар мақола гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ боиси ташкили корхонаҳои дорои шаклҳои гуногуни моликият, намудҳои гуногуни фаъолият дарҷ гардидааст. Корхонаҳои хурд бо равандҳои оддии истеҳсолот, хизматҳо, ки дорои амволанд, инчунин корхонаҳои хурди ғайриистеҳсолӣ, ки миқдори на он қадар зиёди амалиёти хоҷагиро анҷом медиҳанд ва дар моликияти худ ҳеҷ амволе надоранд, ба вучуд омадаанд.

Калидвожаҳо: фонд, воситаҳои асоси, ҳисоб, ҳисобгири, захираҳо, даромад, сарчашмаҳо, моликият, воситаҳо, сармоя, дивиденд, дебет, кредит, пасив, қарз...

Фондҳо, захираҳо ва даромад сарчашмаҳои воситаҳои хоҷагидорӣ мебошад, фаъолиятнокии ҳамагуна субъектҳои хоҷагидориро таъмин менамояд. Дар вақтҳои охир нисбат ба ғайриистеҳсолӣ моликияти давлати ва моликияти шахси саҳт тағйир ёфтааст. Бисёрии субъектҳои ташкилшаванда – шахсони юридикӣ – моликияти оммавиро ташкил медиҳанд. Инҳо муассисони ҷамъиятҳои акционерӣ, рафиқӣ ва корхонаҳои хурд, ташкилотҳои ҳуқуқӣ мебошанд.

Дар вақти ба қайдгирии корхонаҳои хурд дар низомномаи онҳо миқдори сармояи тахкурсӣ ҷамъи пулҳои, ки муассисаҳо, акционерҳо, дороиҳои ғайримоддӣ, воситаҳои асосии масолеҳҳои қимматнок нишон дода мешавад.

Мавҷудият ва гардиши сармояи оинномавӣ дар ҳисоби 33000 ба қайд гирифта мешавад.

Ҳисоби 33000 Пасив мебошад, бақияи гирифташуда маблағи сармояи оинномавии ба қайд гирифташударо нишон медиҳад. Камшавии онҳо дар дебет, зиёдшавӣ дар кредит инъикос меёбад.

Сармояи оинномавӣ аз ҳисоби даромад, зиёд шуда метавонад, дар вақте, ки ин дар ҳуҷҷатҳои муассисавӣ ба ҳисоб гирифта шудааст, ё ин ки аз ҳисоби гузаронидани дивидендҳои напардохта бо қарори муассисон. Камшавии сармояи оинномавӣ дар ҳолати баромадани яке аз муассисон аз ҳисоб ба амал меояд, ба шарте, ки қисмати ин муассисро накарданд..

Ҳисоби 33000 «Сармояи оинномавӣ».

Д-т	К-т
	С – сармояи оинномавии ба қайдгирифташуда
Камшави аз ҳисоби баромади муассис. Истифодабари барои рӯйпӯш кардани зарар	Соҳтан дар ҳолати ба қайдгирӣ. Зиёдшави аз ҳисоби ғоида

Дар ҳолати ба қайдгирии сабти муҳосибӣ мегузаронанд.

Дебети ҳисоби 10600 «Қарздорӣ муассисон ба сармояи оиннома»

Кредити ҳисоби 33000 «Сармояи оинномавӣ».

Бо мурури дохил шудани воситаҳои навиштаҷоти зерин ташкил карда мешавад:

Дебети ҳисоби 10100,10200,10300,10700,11000

Кредити ҳисоби 10600 «Қарздорӣ муассисон ба сармояи оиннома»

Ҳисоби 10600 дороӣ мебошад. Дар ҳолати мавқеи дорои вай барои ҳисоб баробаркунӣ бо муассисон аз рӯи ҳисса дар сармояи оинномавӣ истифода бурда мешавад. Бақияи дебети қарзи муассисонро аз рӯи ҳисса муайян мекунанд.

Гардиши аз рӯи дебети пайдошавии қарздоршавии навро нишон медиҳад. Гардиш аз рӯи кредит супоридани қарзҳоро аз рӯи ҳисса муайян мекунанд. Дар вақти мавқеи пасив бақияи кредити қарзҳои корхонаро ба муассисон аз рӯи дивидендҳои зерин:

Гардиш аз рӯи дебет – пардохтани қарзҳо; гардиш аз рӯи кредит; гузаронидани дивидендҳо, дар давраи ҳисоботи нишон медиҳад.

Ҳисоби 10600 «Қарздории муассисон ба сармояи оиннома»

Д-т	К-т
С- қарзи муассисон аз рӯи ҳисса дар сармояи уставӣ	С- қарзҳои корхона аз рӯи дивидентҳо
Пардохти дивидендҳо. Қарзҳои муассисони нав.	Пардохти қарзи муассисон бо воситаи пул. Фондҳои асосӣ ва активҳои ғайримоддӣ. Масолиҳҳои қимматнок Қоғазҳои қимматнок Гузаронидани дивидендҳо

Дар қарорҳои Ҳукумат оварда шудааст, ки самараи прогрессии илмию техники нафақат ба афзудани истеҳсоли техникаи наватарин, балки ба беҳтар истифода бурдани маҳсулоти ҳар воҳиди таҳқиқот, ҳар мураббаъ метри майдони истеҳсоли ҳама вобастааст. Тамоюли ҷойдоштаи камшавии боздихии фондро бартараф карда ва дар оянда ба афзудани он муваффақ шудан лозим аст.

Барои иҷрои муваффақиятнокӣ вазифаи дар ин қарорҳо муайяншуда ҳисобирии дурусти эҳтиёт қардану истифода бурдани воситаҳои асоси ташкили аниқи тартиб додани ҳуҷжатҳои дохилшавӣ, ҷайивазкунӣ ва аз ҳисоб баровардани воситаҳои асосӣ, истифодаи меблағҳои фонди амортизатсиянашуда ва аз ҳисоб баровардани онҳо лозим аст.

Ҳисобирии фуруши амалиёти истифодаи воситаҳои асосии нодаркор ва зиёдатӣ: ташкили аниқи ҳисобирии таъмири воситаҳои асосӣ ва ғайра роли калон мебозад.

Ҳамаи ин дар қараёни тақрири истеҳсоли васеи саноатӣ, беҳтар намудани нишондиҳандаҳои кори корхонаҳои хурди саноатӣ ва зиёд намудани самараи техникаю иқтисодии он, моҳияти иқтисодию воситаҳои асосӣ, пешаки муайян карда мешавад.

Адабиёт

1. Паёми Пешвои миллат – Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” аз 25 март с. 2011, № 702.
3. Нақшаи ҳисобҳои ҳисобирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ ҳоҷагии корхонаву муассисаҳо ва дастурамал оиди истифодабарии он.// Фармони Вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи 2011с. № 41
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии соҳибкории хурд» № 1107 аз 26/07/2014с.
5. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе 2011 (бо тағйиру иловаҳо аз 21.02.2018с.)
6. Ахмедова Н.Р. Конкурентоспособность предпринимательских структур в условиях переходной экономики // Российское предпринимательство. 2013. № 18(24). С. 13—19.
7. Бухгалтерская отчетность: составление и анализ / Под редакцией В.Д. Новодворского. В 3-х частях. Ч.3- М.: Бухгалтерский учет, 1994.
8. Бухгалтерский учет / Е. П. Козлова, Н. В. Парашутин, Т. Н. Бабченко и др. М.: Финансы и статистика, 1997.
9. Ендовицкий Д.А. Бухгалтерский и налоговый учет на малом предприятии / Д.А. Ендовицкий, Р.Р. Рахматуллина; под ред. Д.А. Ендовицкого. М.: КНОРУС, 2006. 264 с.
10. Ибадова Л.Т. Финансирование и кредитование малого бизнеса в Российской Федерации: правовые аспекты. М.: Волтерс Клувер, 2006. 272 с.

11. Исоков А. Направления развития финансовой поддержки малого и среднего предпринимательства // РИСК: Ресурсы, информация, снабжение, конкуренция. 2013. № 4. С. 96—99.
12. Шеремет А.Д. Аудиторская деятельность и анализ эффективности бизнеса // Аудиторские ведомости. 2007.

Қурбонов Далер., Дустов Абдусалом., Махмадалиев Носир.
Магистрони бахши 2-юми ихтисоси 960101, ДДТТ

ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ НАЗОРАТИ ГУМУРҲӢ

Аннотатсия: дар мақолаи мазкур муаллифон барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукиро дар навбати худ, мақомоти ваколатдор оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ, стратегияи назорати гумрукиро бо ба ҳисоб гирифтани системаи чораҳои баҳодихии хатарҳои муайян намудаанд.

Калидвожаҳо: назорат; барасмиятдарории гумрукӣ; сифат; таҳлил; система; усулҳо; хатарҳо; сарҳад; гардиши мол;

Қурбонов Далер., Дустов Абдусалом., Махмадалиев Носир.
Магистрант 2-го курса спец. 960101, ТГУК.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ

Аннотация: В данной статье авторы дали определение таможенному оформлению и таможенному контролю, в свою очередь, определили уполномоченные органы по таможенным вопросам, стратегию таможенного контроля с учетом системы мер оценки рисков.

Ключевые слова: контроль; таможенное оформление; качество; анализ; система; методы; риски; граница; товарооборот;

Таҳти сиёсати гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд системаи чорабиниҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ ва дигар чорабиниҳо дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ фаҳмида шавад, ки ба ҳифзи манфиатҳои дохилию хориҷии иқтисодии давлат, ташкилоту корхонаҳо ва шахрвандон равона гардидаанд. Яке аз вазифаҳои асосии мақомоти гумрук, ин ба таври зарурӣ танзим намудани молу воситаҳои интиқолшаванда ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон то оғози барасмиятдарории гумрукӣ мебошад.

Дар натиҷаи таҳлили адабиёти илмӣ ва таълимӣ маълум намудан мумкин аст, ки принцип дар амалинамоии назорати гумрукӣ нақши басо муҳим дорад, зеро он мундариҷаи назорати гумрукиро ташкил менамояд.

Ба принципҳои асосии назорати гумрукӣ инҳоро дохил намудан мумкин аст:

- 1) Умумияти барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукӣ;
- 2) Қонунӣ будани барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукӣ;
- 3) Принципи зарурияти сатҳан пасти назорати гумрукӣ, манъ нисбати истифода намудани барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукӣ ба сифати чораҳои ғайритарифии маъмурии танзим;
- 4) Интихобият ва кофияти назорати гумрукӣ;
- 5) Истифодаи системаи идоракунии хатар ҳангоми интихоби шакли назорати гумрукӣ;
- 6) Имконияти озоднамоӣ аз тадбиқи шаклҳои алоҳидаи назорати гумрукӣ;
- 7) Истифодаи усулҳои таҳлили хатарҳо барои муайянкунӣ ва дараҷаи санҷиш;
- 8) Коркарди стратегияи назорати гумрукӣ аз ҷониби мақомо и гумрукии ҷумҳурӣ;
- 9) Ҳамкорӣ бо мақомоти гумрукии мамлакатҳои хориҷа;

10) Байниҳамтаъсиркунии мақомоти гумрукӣ бо иштирокчиёни ФИХ ва ташкилотҳое, ки фаъолияти онҳо бо амалинамоии савдои хориҷии молҳо алоқаманд аст, инчунин мутахиддаи касбии онҳо;

11) Ташкили шаротие, ки барои тезонидани гардиши молӣ ба воситаи сарҳадии гумрукӣ мусоидат менамояд;

12) Роҳ надодан ба расонидани зарари ғайриқонунӣ ҳангоми гузаронидани назорати гумрукӣ;

13) Бехатарии тадбиқи воситаҳои техникии назорати гумрукӣ.³

Ҳамин тавр, ҳангоми гузаронидани назорати гумрукӣ мақомоти гумрукӣ ба принципи интиҳобӣ таъя намуда, танҳо бо он шаклҳои назорати гумрукӣ худро маҳдуд менамоянд, ки онҳо барои таъмини риояи қонунгузории гумрукии мамлакат кофӣ мебошанд. Дар навбати худ, принципи интиҳобӣ онро мефаҳмонад, ки барои ба таври пурра гузаронидани назорати гумрукӣ зарурият нест, яъне санчиши ҳамаи молҳо.⁴ Аммо интиҳоби шакли назорати гумрукӣ ҳуқуқи истиноии мақомоти гумрукӣ мебошад.

Аз таҷрибаҳои хориҷӣ маълум мегардад, ки принципи мазкур ба таҷрибаи хориҷӣ, ки ба муқарраротҳои Конвенсияи байналхалқӣ оид ба соддакунӣ ва ҳамоҳангкунии расмӣҳои гумрукии СУГ асос кардашуда, мувофиқат мекунад. Ҳангоми интиҳоби шакли назорати гумрукӣ системаи идоракунии хатар истифода мешавад, инчунин усули таҳлили хатарҳо барои муайянкунии молҳо ва шахсони тахти санчии қароргиранда низ тадбиқ карда мешавад.⁵

Ногуфта намонад, ки назорати гумрукӣ ба таври истисноӣ аз ҷониби мақомоти гумрукӣ мувофиқи КГҚТ гузаронида мешавад. Дар навбати худ, мақомоти ваколатдор оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ стратегияи назорати гумрукиро бо ба ҳисоб гирифтани системаи чораҳои баҳодихии хатарҳо муайян менамояд.

Бо мақсади ташаккулдиҳии назрати гумрукӣ мақоми ваколатдор оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ бо мақомотҳои гумрукии мамлакатҳои хориҷа ба таври зич ҳамкорӣ менамояд ва инчунин бо онҳо қарордод оид ба кӯмаки байниҳамдишгарӣ мебандад.

Мақомоти гумрукӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии назорати гумрукӣ бо иштирокчиёни ФИХ, боркашонҳо ва дигар ташкилотҳо, ки фаъолияти онҳо бо амалинамоии савдои хориҷии молҳо алоқамандӣ дорад ва асоссиатсияҳои онҳо байниҳамтаъсиркуниро амалӣ менамояд.

Ҳамин тавр, ҳангоми гузаронидани назорати гумрукӣ мақомоти гумрукӣ ба принципи интиҳобӣ таъя намуда, танҳо бо он шаклҳои назорати гумрукӣ худро маҳдуд менамоянд, ки онҳо барои таъмини риояи қонунгузории гумрукии мамлакат кофӣ мебошанд. Дар навбати худ, принципи интиҳобӣ онро мефаҳмонад, ки барои ба таври пурра гузаронидани назорати гумрукӣ зарурият нест, яъне санчиши ҳамаи молҳо.

Қайд намудан мумкин аст, ки амалинамоии принципи интиҳобӣ яке аз самтҳои асосии мукамалгардонии назорати гумрукӣ ба шумор меравад. Минбаъд дар дурнамои рушди назорати гумрукӣ тартиб додан ва дар амал ҷорикунӣ реестрҳои, ки барои фаъолиятро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ назорат намудан имконият фароҳам меоранд, мавқеи аввалинро мегиранд. Инчунин ташаккул ва истифодаи Реестри марказии субъектони ФИХ ҳангоми амалинамоии назорати гумрукӣ ба шахсони мансабдори мақомоти гумрукӣ имконият фароҳам меорад, ки ба таври асоснок принципи интиҳобиро амалӣ намоянд.

³ Афонин П.Н. Проблемы управления рисками при таможенном контроле товаров, перемещаемых через границу Таможенного союза: Учебник / П.Н. Афонин. – СПб.: Троицкий мост, 2012. – С. 120.

⁴ Афонин П.Н. Проблемы управления рисками при таможенном контроле товаров, перемещаемых через границу Таможенного союза: Учебник / П.Н. Афонин. – СПб.: Троицкий мост, 2012. – С. 120-121.

⁵ Бойко А.П. Анализ практики применения системы управления рисками в странах-членах Всемирной таможенной организации (на примере Великобритании, Италии, США) // Ученые записки Санкт-Петербургского филиала РТА. – 2008. – №1 (30). – С. 36.

Мақомоти гумрук ҳимояи манфиятҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва дигар манфиятҳои миллиро дар асоси самаранок татбиқ намудани амалиётҳои гумрукии молу воситаи нақлиёт амалӣ менамояд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – 24 с.
2. Афонин П.Н. Проблемы управления рисками при таможенном контроле товаров, перемещаемых через границу Таможенного союза: Учебник / П.Н. Афонин. – СПб.: Троицкий мост, 2012. – С. 120.
3. Афонин П.Н. Проблемы управления рисками при таможенном контроле товаров, перемещаемых через границу Таможенного союза: Учебник / П.Н. Афонин. – СПб.: Троицкий мост, 2012. – С. 120-121.
4. Бойко А.П. Анализ практики применения системы управления рисками в странах-членах Всемирной таможенной организации (на примере Великобритании, Италии, США) // Ученые записки Санкт-Петербургского филиала РТА. – 2008. – №1 (30). – С. 36.
5. Яковлев Д.И., Тышов А.А. Система управления рисками в таможенной службе США. // Таможенное дело. – 2012. – №4. – С. 22-26.

Шарифов Зариф Раҳмонович,
профессор. Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон
ба номи Шириншох Шоҳтемур.
Мирзоева Меҳринисо Хуршедовна, саромӯзор.
Коллеҷи махсусгардонидашудаи шаҳри Бохтар.
Email: azammirzo.1989@mail.ru

НАҚШИ МАҚОМОТИ ГУМРУК ДАР РУШДИ ҶАҶОЛИЯТИ СОҶИБКОРИИ СОҶАИ САЙЁҶИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Аннотатсия: Дар мақола масъалаи соҳаи сайёғии байналмилалӣ ҳамчун самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди миллӣ, омилҳои таъсирбахши рушди ҷаҷолияти соҳибкорӣ, соддагардонии расмиёти гумрукӣ, нақши мақомоти гумрук дар рушди ҷаҷолияти соҳибкорӣ, арзиши ниҳоеи хизматрасониҳои сайёғӣ, масъалаҳои рушди сайёғӣ таҳлил мешавад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки соҳаи сайёғии байналмилалӣ ҳамчун манбаи муҳими даромад ба бучети давлатӣ на танҳо аз захираҳои табиӣ ва фарҳангӣ, балки аз сифати муҳити институтсионалӣ вобастагии мустақим дорад. Дар таҳлил имкониятҳои рушди соҳибкорӣ дар сайёғии байналмилалӣ, нақши мақомоти гумрук дар рушди ҷаҷолияти соҳибкории соҳаи сайёғии байналмилалӣ, ҷалби сайёғони хориҷӣ, соддагардонии расмиёти гумрукӣ, баландбардоштани сатҳи хизматрасониҳои гумрукӣ, асосҳои назариявии рушди сайёғии байналмилалӣ ва соҳибкорӣ, муайян намудани моҳият ва вазифаҳои мақомоти гумрук дар соҳаи сайёғӣ, арзёбии таҷрибаи байналмилалӣ ва миллии танзими гумрукӣ дар соҳаи сайёғӣ, пешниҳоди роҳҳои тақмили ҷаҷолияти мақомоти гумрук дар рушди сайёғии байналмилалӣ пешниҳод мешаванд.

Калидвожаҳо: Гумрук, соҳибкорӣ, сайёғӣ, байналмилалӣ, рушд, иқтисоди миллӣ, омилҳо, расмиёт, нақш, арзиш, хизматрасониҳо, таҳлил, даромад, бучет, давлат, фарҳанг, ҷалби сайёғон, хориҷӣ, соддагардонӣ, расмиёт, вазифаҳо, таҷриба, танзим.

РОЛЬ ТАМОЖНИ В РАЗВИТИИ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИСТИЧЕСКОГО БИЗНЕСА

Аннотация: В статье анализируется вопрос международного туризма как приоритетного направления развития национальной экономики, факторы, влияющие на развитие предпринимательства, упрощение таможенных процедур, роль таможни в развитии предпринимательства, конечная стоимость туристических услуг и вопросы развития туризма. Исследование показывает, что международный туризм, как важный источник дохода для государственного бюджета, напрямую зависит не только от природных и культурных ресурсов, но и от качества институциональной среды. В анализе представлены возможности развития предпринимательства в международном туризме, роль таможни в развитии предпринимательства в секторе международного туризма, привлечение иностранных туристов, упрощение таможенных процедур, повышение уровня таможенного обслуживания, теоретические основы развития международного туризма и предпринимательства, определение сущности и задач таможни в туристическом секторе, оценка международного и национального опыта таможенного регулирования в туристическом секторе, а также предложены пути совершенствования деятельности таможни в развитии международного туризма.

Ключевые слова: Таможня, предпринимательство, туризм, международный, развитие, национальная экономика, факторы, процедуры, роль, ценность, услуги, анализ, доход, бюджет, государство, культура, привлечение туристов, иностранные, упрощение, процедуры, задачи, опыт, регулирование.

Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисод ва афзоиши ҳамгироии кишварҳо ба низоми иқтисоди ҷаҳонӣ, соҳаи сайёҳии байналмилалӣ ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди миллӣ баромад менамояд. Сайёҳӣ на танҳо манбаи муҳими даромад ба буҷети давлат маҳсуб меёбад, балки омили таъсирбахши рушди фаъолияти соҳибкорӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, беҳтар гардидани инфрасохтор ва баланд бардоштани имиджи байналмилалӣ кишвар низ мебошад.

Дар ин раванд, мақомоти гумрук ҳамчун яке аз ниҳодҳои калидии танзими иқтисоди хориҷӣ ва ҳаракати молу воситаҳои нақлиёт, нақши муҳим мебозанд. Фаъолияти самараноки мақомоти гумрук метавонад ба рушди соҳибкории сайёҳӣ, ҷалби сайёҳони хориҷӣ, соддагардонии расмиёти гумрукӣ ва баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ мусоидат намояд.

Бо дарназардошти аҳамияти масъала, таҳқиқи нақши мақомоти гумрук дар рушди фаъолияти соҳибкории соҳаи сайёҳии байналмилалӣ дорои аҳамияти назариявӣ ва амалӣ буда, ба талаботи таҳқиқоти муосири иқтисодӣ мутобик мебошад.

Масъалаҳои рушди сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва танзими гумрукӣ дар қорҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла И.Ансофф, М.Портер, Ф.Котлер, инчунин муҳаққиқони тоҷик С.Шарифов, А.Қурбонзода, М.Мирзоева ва дигарон мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Бо вучуди ин, масъалаи нақши мақомоти гумрук дар рушди соҳибкории сайёҳии байналмилалӣ ҳамчун самти мустақили таҳқиқот то ҳол ба таври комплексӣ омӯхта нашудааст, ки зарурати таҳқиқоти мазкурро тақозо менамояд.

Мақсади асосии мақола муайян намудани нақш ва ҷойгоҳи мақомоти гумрук дар рушди фаъолияти соҳибкории соҳаи сайёҳии байналмилалӣ ва таҳияи пешниҳодҳо оид ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти онҳо мебошад.

Барои ноил шудан ба ин мақсад вазифаҳои зерин гузошта шудаанд:

- таҳлили асосҳои назариявии рушди сайёҳии байналмилалӣ ва соҳибкорӣ;
- муайян намудани моҳият ва вазифаҳои мақомоти гумрук дар соҳаи сайёҳӣ;
- таҳлили таъсири расмиёти гумрукӣ ба рушди соҳибкории сайёҳӣ;
- арзёбии таҷрибаи байналмилалӣ ва миллии танзими гумрукӣ дар соҳаи сайёҳӣ;

-пешниҳоди роҳҳои такмили фаъолияти мақомоти гумрук дар рушди сайёҳии байналмилалӣ.

Сайёҳии байналмилалӣ яке аз соҳаҳои босуръат рушдбандаи иқтисоди ҷаҳонӣ ба ҳисоб рафта, ҳиссаи назаррасро дар ММД ва шугли аҳолии бисёр кишварҳо ташкил медиҳад. Мувофиқи маълумоти Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ, шумораи сайёҳони байналмилалӣ сол то сол меафзояд, ки ин аз афзоиши рақобат байни кишварҳо дар ҷалби сайёҳон шаҳодат медиҳад.

Рушди фаъолияти соҳибкории сайёҳии байналмилалӣ на танҳо аз захираҳои табиӣ ва фарҳангӣ, балки аз сифати муҳити институтсионалӣ вобастагии мустақим дорад. Муҳити институтсионалӣ маҷмӯи қоидаҳо, меъёрҳо, институтҳо ва механизмҳои танзимкунандаро дар бар мегирад, ки фаъолияти субъектҳои иқтисодиро ба танзим медарорад.

Дар байни институтҳои калидӣ мақомоти гумрук мақоми махсус доранд, зеро онҳо бевосита ҳаракати сайёҳон, молу хизматрасониҳои марбут ба сайёҳиро танзим менамоянд. Сатҳи соддагардонӣ ё мураккабии расмиёти гумрукӣ метавонад ҳамчун омили ҳавасмандкунанда ё маҳдудкунанда барои рушди соҳибкории сайёҳӣ баромад намояд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки кишварҳое, ки сиёсати фаъоли соддагардонии гумрукиро пеш мебаранд, сатҳи ҷалби сайёҳони хориҷӣ ва рушди инфрасохтори сайёҳиро ба маротиб баланд намудаанд.

Фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ маҷмӯи фаъолиятҳои иқтисодиро дар бар мегирад, ки ба ташкили хизматрасониҳои сайёҳӣ, нақлиёт, меҳмонхонаҳо, хӯрокворӣ, савдо ва дигар хизматрасониҳо равона гардидааст. Рушди соҳибкории сайёҳӣ мустақиман ба муҳити институтсионалӣ, аз ҷумла сиёсати гумрукӣ вобастагӣ дорад.

Таъсири мақомоти гумрук ба рушди соҳибкории сайёҳӣ тавассути якчанд самтҳои асосӣ амалӣ мегардад:

- танзими ҳаракати шахсон ва воситаҳои нақлиёт;
- таъмини шаффофият ва амнияти иқтисодӣ;
- мусоидат ба воридоту содироти молҳои сайёҳӣ;
- ҷамъовариҳои пардохтҳои гумрукӣ ва таъсири онҳо ба арзиши хизматрасониҳои сайёҳӣ;

татбиқи технологияҳои муосири гумрукӣ.

Ҳар яке аз ин самтҳо дар маҷмӯъ ба ташаккули муҳити мусоиди соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ мусоидат менамоянд.

Расмиёти гумрукӣ метавонанд ба арзиши ниҳии хизматрасониҳои сайёҳӣ таъсири мустақим расонанд. Масалан, андозу пардохтҳои гумрукӣ ҳангоми воридоти таҷҳизот барои меҳмонхонаҳо, нақлиёти сайёҳӣ ва инфрасохтори хизматрасонӣ хароҷоти соҳибкоронро зиёд менамоянд. Дар сурати мавҷуд набудани имтиёзҳои гумрукӣ, соҳибкорон маҷбур мешаванд хароҷоти иловагиро ба нархи хизматрасонӣ дохил намоянд, ки ин қобилияти рақобатпазирии соҳаи сайёҳиро коҳиш медиҳад. Аз ин лиҳоз, сиёсати имтиёзноки гумрукӣ метавонад омили муҳими рушди соҳибкории сайёҳӣ гардад.

Мақоми мақомоти гумрук дар низоми танзими иқтисоди хориҷӣ. Мақомоти гумрук ҳамчун ниҳоди давлатӣ иҷрои сиёсати гумрукӣ, таъмини амнияти иқтисодӣ, ҷамъовариҳои пардохтҳои гумрукӣ ва мусоидат ба савдои қонунӣ ва ҳаракати озодаи шахсонро таъмин менамоянд.

Дар шароити муосир, мақомоти гумрук на танҳо ҳамчун ниҳоди назоратӣ, балки ҳамчун шароки рушди соҳибкорӣ баромад менамоянд. Ин равиш дар кишварҳои пешрафта васеъ истифода шуда, ба принципҳои «гумруки хизматрасон» асос меёбад.

Дар доираи ин равиш, мақомоти гумрук:

- машваратҳои роӣгон пешниҳод менамоянд;
- хизматрасониҳои электрониро рушд медиҳанд;
- равобити мустақим бо соҳибкорони сайёҳӣ барқарор мекунанд.

Соддагардонии расмиёти гумрукӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, «равзанаи ягона» ва коҳиш додани вақти барасмиятдарории гумрукӣ омили муҳим дар ҷалби сайёҳони

хориҷӣ ба ҳисоб меравад. Хизматрасониҳои гумрукӣ ҳамчун омили рушди соҳибкорӣ Баланд бардоштани сатҳи хизматрасонии гумрукӣ, шаффофият ва пешгирии монеаҳои маъмурӣ ба рушди соҳибкории сайёҳӣ мусоидат менамояд.

Дар кишварҳои пешрафта, аз ҷумла Иттиҳоди Аврупо, Ҷопон ва Кореяи Ҷанубӣ, мақомоти гумрук дар ҳамкорӣ бо сохторҳои сайёҳӣ фаъолият намуда, шароити мусоиди воридшавии сайёҳонро фароҳам меоранд.

Дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо низоми ягонаи гумрукӣ амал мекунад, ки ҳаракати озодаи сайёҳон ва хизматрасониҳоро таъмин менамояд. Содагардонии расмиёти сарҳадӣ, истифодаи шиносномаҳои биометрӣ ва эълонҳои электронии гумрукӣ ба рушди босуръати сайёҳӣ мусоидат намудаанд. Кишварҳои Осиё, аз ҷумла Сингапур, Туркия ва Аморотӣ Муттаҳиди Араб, сиёсати фаъоли гумрукиро дар рушди сайёҳӣ амалӣ намудаанд.

Дар ин кишварҳо:

- расмиёти гумрукӣ дар фурудгоҳҳо то ҳадди ақал содда карда шудаанд;
- инфрасохтори гумрукӣ мутобик ба талаботи сайёҳон рушд ёфтааст;
- ҳамкории мақомоти гумрук бо ниҳодҳои сайёҳӣ тақвият ёфтааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти гумрук бо татбиқи ислоҳоти институтсионалӣ, рақамикунонии расмиёт ва беҳтарсозии инфрасохтор метавонанд дар рушди соҳибкории сайёҳӣ нақши муассир бозанд. Таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки нақши мақомоти гумрук дар рушди сайёҳӣ аз сатҳи ҳамоҳангии сиёсати гумрукӣ бо стратегияҳои миллии рушди сайёҳӣ вобастагии калон дорад.

Тақмили қонунгузории гумрукӣ бо дарназардошти манфиатҳои сайёҳӣ.

- ҷорӣ намудани расмиёти соддакардашуда барои сайёҳон;
- рушди инфрасохтори гумрукӣ дар гузаргоҳҳои сарҳадӣ;
- тақвияти ҳамкории мақомоти гумрук бо сохторҳои сайёҳӣ ва соҳибкорон;
- истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ.

Хусусиятҳои рушди сайёҳии байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дорони иқтисодии бузурги сайёҳӣ буда, кӯҳнавардӣ, экотуризм, сайёҳии таърихӣ фарҳангӣ ва табобатӣ метавонад ҳамчун самтҳои афзалиятнок рушд ёбанд. Аммо рушди ин соҳа ба сатҳи хизматрасонии гумрукӣ низ вобастагии зич дорад.

Ба мушкilotи асосӣ метавон дохил кард:

- нокифоя будани инфрасохтори гузаргоҳҳои сарҳадӣ;
- сатҳи маҳдуди рақамикунонии расмиёти гумрукӣ;
- камбудии кадрҳои тахассусӣ дар самти хизматрасонии сайёҳӣ;
- мавҷудияти баъзе монеаҳои маъмурӣ.

Бо мақсади рушди соҳибкории сайёҳии байналмилалӣ, зарур аст:

- тақмили сиёсати имтиёзноки гумрукӣ;
- ҷорӣ намудани хизматрасониҳои «гумруки сабз» барои сайёҳон;
- рушди инфрасохтори логистикӣ ва гумрукӣ;
- таҳкими ҳамкории байниидоравӣ.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки мақомоти гумрук дар рушди фаъолияти соҳибкории соҳаи сайёҳии байналмилалӣ нақши системавӣ ва бисёрҷанба доранд. Сиёсати самараноки гумрукӣ метавонад ба ҷалби сайёҳони хориҷӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии хизматрасониҳои сайёҳӣ ва рушди устувори иқтисоди миллии мусоидат намояд.

Мақомоти гумрук дар рушди фаъолияти соҳибкории соҳаи сайёҳии байналмилалӣ нақши калидӣ доранд. Самаранокии фаъолияти онҳо метавонад ба афзоиши ҷараёни сайёҳон, рушди соҳибкорӣ, беҳтар шудани муҳити сармоягузорӣ ва рушди устувори иқтисоди миллии мусоидат намояд. Тақмили сиёсати гумрукӣ дар ин самт яке аз шартҳои асосии рушди сайёҳии байналмилалӣ мебошад.

АДАБИЁТҲО:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти гумрукӣ». – Душанбе.
2. Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
3. Котлер Ф. Маркетинг услуг. – М.: Экономика, 2019.
4. Porter M. Competitive Advantage. – New York, 2018.
5. World Tourism Organization. Tourism Highlights. – Madrid, 2023.
6. Ансофф И. Стратегическое управление. – М., 2020.
7. Шарифов С. Иқтисоди сайёҳӣ. – Душанбе, 2021.
8. Қурбонзода А.Д. Танзими гумрукӣ ва рушди иқтисодӣ. – Душанбе, 2022.
9. Мирзоева М.Х. Инфрасохтори гумрукӣ. – Душанбе, 2023.
10. OECD. Trade Facilitation and Tourism. – Paris, 2022.
11. UNCTAD. Customs and Tourism Development. – Geneva, 2023.
12. Мирзозода А.Ш. Дастури таълимӣ. Системаи ғайритарифии танзими давлатии фаъолияти иқтисодӣ хориҷӣ. Бохтар, 2025.

Мирзозода А. Ш., Мирзоева М.Х., Мирзоев М.А.

МАВҶЕИ РАСМИЁТ ВА ПАРДОХТҲОИ ГУМРУКӢ ДАР РУШДИ МАРКЕТИНГӢ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ ВА ДИВЕРСИФИКАТСИЯИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Мирзозода Аъзам Шариф, номзади илмҳои иқтисодӣ. Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Email: azammirzo.1989@mail.ru. Тел: 201819100.

Мирзоева Меҳринисо Хуршедовна, саромӯзор. Коллеҷи махсусгардонидашудаи шаҳри Бохтар.

Мирзоев Мирзо Акрамович, устоди Коллеҷи махсусгардонидашудаи шаҳри Бохтар.

Аннотатсия: Дар мақола масъалаи нақши низоми гумрукӣ ҳамчун механизми барои беҳтар намудани маркетингӣ хоҷагии қишлоқ дар шароити диверсификатсияи иқтисоди миллӣ таҳлил мешавад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки гумрук ҳамчун институти давлатӣ дар буриши иқтисоди миллӣ ва бозори ҷаҳонӣ инчунин рушди инфрасохторҳои хоҷагии халқ ва истифодаи хизматрасониҳои гумрукии наватарин метавонанд ба самаранокии иқтисодӣ хоҷагии қишлоқ ва дастрасии аҳоли ба захираҳои молиявӣ мусоидат кунанд. Дар таҳлил имкониятҳои беҳбудии расмиёти гумрукӣ дар самтҳои маркетингӣ хоҷагии халқ ва диверсификатсияи иқтисоди миллӣ пешниҳод гардида, тавсияҳои амалӣ барои тақмили рамиёти гумрукӣ ва пардохтҳои гумрукӣ инчунин дастгирии соҳаи кишоварзӣ ва рушди маркетингӣ ин соҳа пешниҳод мешаванд.

Калидвожаҳо: Расмиёт, пардохтҳои гумрукӣ, маркетинг, хоҷагии қишлоқ, иверсификатсия, иқтисоди миллӣ, инфрасохтор, хизматрасониҳо, расмиёти гумрукӣ, соддагардонӣ, низомҳои электронӣ, имтиёзҳои гумрукӣ, логистика, аграрӣ, стратегия.

РОЛЬ ТАМОЖЕННЫХ ПРОЦЕДУР И ПЛАТЕЖЕЙ В РАЗВИТИИ МАРКЕТИНГА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И ДИВЕРСИФИКАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация: В статье анализируется роль таможенной системы как механизма повышения эффективности сбыта сельскохозяйственной продукции в контексте диверсификации национальной экономики. Исследование показывает, что таможня как государственный институт на стыке национальной экономики и мирового рынка, а также развитие инфраструктуры национальной экономики и использование современных таможенных услуг могут способствовать повышению эффективности агроэкономики и доступности финансовых ресурсов для населения. Анализ представляет возможности совершенствования таможенных процедур в сфере сбыта и диверсификации национальной экономики, а также даёт практические рекомендации по улучшению таможенных процедур и таможенных платежей, а также по поддержке аграрного сектора и развитию его сбыта.

Ключевые слова: Процедуры, таможенные платежи, сбыт, сельское хозяйство, диверсификация, национальная экономика, инфраструктура, услуги, таможенные процедуры, упрощение, электронные системы, таможенные льготы, логистика, аграрная стратегия.

Дар мархилаи кунунии рушди иқтисоди ҷаҳонӣ, равандҳои ҷаҳонишавӣ, ҳамгироии иқтисодӣ ва рақобати афзоянда миёни кишварҳо зарурати такмили сиёсати давлатии иқтисодиро ба миён овардаанд.

Дар ин замина, соҳаи хоҷагии қишлоқ ҳамчун яке аз бахшҳои калидии иқтисоди миллӣ, ки ҳамзамон таъмини амнияти озуқаворӣ, шугли аҳоли ва рушди минтақаҳои таъмин менамояд, мавқеи махсус дорад. Барои кишварҳои рӯ ба рушд, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, рушди маркетинги хоҷагии қишлоқ ва ворид намудани он ба бозорҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ яке аз шартҳои асосии диверсификасияи иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад.

Расмиёти гумрукӣ ва пардохтҳо дар рушди маркетинги кишоварзӣ ва гуногунрангии иқтисодӣ нақши асосӣ доранд. Онҳо воридот ва содироти маҳсулоти кишоварзиро танзим мекунад (таваҷҷути бочҳо ва ҳавасмандгардонӣ барои дастгирии содирот), ҳавасмандгардонии истеҳсолоти маҳаллӣ, ҳифзи бозори дохилӣ, пур кардани буҷа ва содда кардани логистика тавассути расмиёти самаранок (содирот, воридот ва содироти муваққатӣ). Аммо, самаранокӣ онҳо аз навсозии равандҳо, бартараф кардани коррупсия ва эҷоди инфрасохтори мувофиқ барои кам кардани хароҷот ва баланд бардоштани рақобатпазирии бахши кишоварзӣ вобаста аст.

Нақши расмиёти гумрукӣ:

-Пешбурди содирот. Тартиби содироти такрорӣ ва воридоту содироти муваққатӣ ба коҳиш додани хароҷоти тиҷорати байналмилалӣ мусоидат мекунад ва таълиғи маҳсулоти ватаниро дар бозорҳои хориҷӣ ҳавасманд мекунад;

-Ҳифзи бозори дохилӣ. Бочҳои гумрукӣ ва монеаҳо, ба монанди "барои истеъмоли дохилӣ" (воридот), истеҳсолкунандагони маҳаллии кишоварзиро аз рақобати аз ҷад зиёд муҳофизат мекунад;

-Дастгирии навсозӣ. Тартиби воридоти муваққатӣ барои таҷҳизот ва ҷузъҳо барои коркарди ашёи хоми кишоварзӣ (масалан, коркард дар қаламрави гумрукӣ) ба рушди саноати кишоварзӣ мусоидат мекунад;

-Беҳсозии логистика. Тартиби анбор ва транзити гумрукӣ ҳаракати молҳоро суръат мебахшад ва хароҷоти нигоҳдорӣ ва интиқолро кам мекунад;

-Нақши бочҳои гумрукӣ. Вазифаи молиявӣ: Бочҳо ва пардохтҳо қисми назарраси даромадҳои буҷетро ташкил медиҳанд, ки метавонанд барои дастгирии бахши кишоварзӣ истифода шаванд;

-Вазифаи танзимкунӣ. Меъёрҳои бочҳои гуногун (воридот/содирот) ва ҳавасмандгардонӣ (масалан, барои содирот) ба нархгузорӣ ва рақобатпазирӣ таъсир мерасонанд.

-Вазифаи иқтисодӣ. Бочҳои гумрукӣ манфиатҳои воридкунандагон ва содиркунандагонро мувозинат мекунад ва ба тавозуни тичорат ва рушди соҳавӣ таъсир мерасонанд;

-Коҳиши монеаҳо. Содда ва суръат бахшидан ба расмиёти гумрукӣ хароҷоти муомилотро кам мекунад ва маҳсулоти ватаниро ҳам дар бозорҳои дохилӣ ва ҳам дар бозорҳои хориҷӣ ҷолибтар мегардонад ва бо ин васила рушди маркетинги кишоварзиро осон мекунад;

-Пешбурди сармоягузорӣ. Қоидаҳои гумрукии пешгӯишаванда ва одилона, инчунин набудани коррупсия, ҷалби сармоягузорӣ ба коркард ва маркетингро ба вучуд меорад ва боиси гуногунрангии иқтисодиёти кишоварзӣ мегардад;

-Ҳамгирӣ ба бозорҳои ҷаҳонӣ. Хизматрасониҳои муассири гумрукӣ, ки ба стандартҳои байналмилалӣ риоя мекунад, воридшавии маҳсулоти кишоварзиро ба занҷирҳои таъминоти ҷаҳонӣ осон мекунад, ки калиди гуногунрангӣ аст.

Барои ба ҳадди аксар расонидани самаранокӣ, навсозии минбаъдаи мақомоти гумрук, рақамикунони равандҳо, такмили қонунгузорӣ ва мубориза бо иқтисоди сояфкан барои фароҳам овардани муҳити мусоид барои агробизнес заруранд.

Аммо, самаранокии ин раванд бевосита аз механизми танзими фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, аз ҷумла расмиёт ва пардохтҳои гумрукӣ вобаста мебошад.

Расмиёти гумрукӣ ва сиёсати пардохтҳои гумрукӣ метавонанд ҳамчун омили маҳдудкунанда ё баръакс, ҳамчун омили ҳавасмандкунандаи рушди маркетинги маҳсулоти кишоварзӣ баромад намоянд. Аз ин рӯ, омӯзиши амиқи мавқеи онҳо дар низоми иқтисодӣ ва маркетингӣ аҳамияти илмӣ ва амалӣ дорад.

Аз нуқтаи назарияи иқтисодӣ, гумрук ҳамчун институти давлатӣ дар буриши иқтисоди миллӣ ва бозори ҷаҳонӣ қарор дорад. Назарияҳои протекционизм, либерализатсияи савдо ва иқтисоди институтсионалӣ таъсири сиёсати гумрукиро ба рушди бозорҳо ба таври гуногун шарҳ медиҳанд.

Дар доираи назарияи маркетинг, муҳити макромаркетингӣ аз омилҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ иборат буда, гумрук ҳамчун унсури калидии он баромад мекунад. Пардохтҳои гумрукӣ ба сохтори нарх, сиёсати тақсимот ва стратегияҳои воридшавӣ ба бозор таъсири мустақим мерасонанд. Иқтисодиёти муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он бар як қатор бахшҳо асос ёфтааст, ки дар байни онҳо кишоварзӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Он аҳолии кишварро бо маҳсулоти муҳими ғизоӣ ва бахшҳои гуногуни саноати миллиро бо ашёи хом таъмин мекунад.

Баъзе маҳсулоти кишоварзӣ содир карда мешаванд ва имкони афзоиши он вучуд дорад. Имрӯз иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди ҷаҳонӣ зич муттаҳид шудааст. Дар ҷунин шароит, омилҳои муайянкунандаи самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ омилҳои беруна мебошанд, ки аз назорати истеҳсолкунандагони алоҳидаи кишоварзӣ берунанд. Аз ин рӯ, ёфтани роҳҳои рушди кишоварзии миллӣ дар муҳити бозори ҷаҳонии доимо тағйирёбанда хеле душвор аст. Аммо, ҳамеша захираҳои дохилӣ мавҷуданд, ки бояд барои ноил шудан ба ҳадафҳои мувофиқ муайян ва истифода шаванд.

Умуман, рушди бахши кишоварзӣ барои Тоҷикистон бо сабаби нақши муҳими он ҳоло ва дар оянда ниҳоят муҳим аст. Аз ин рӯ, яке аз ҳадафҳои афзалиятноки ислоҳоти аграрӣ, ки дар ҷумҳурӣ гузаронида мешавад, баланд бардоштани самаранокӣ ва рақобатпазирӣ истеҳсолоти кишоварзии миллӣ мебошад.

Барои хоҷагии қишлоқ, ки хусусияти мавсимӣ ва зудвайроншавии маҳсулотро дорад, аҳамияти суръат ва шаффофияти расмиёти гумрукӣ дучанд мегардад. Таъхир дар расмиёти гумрукӣ метавонад ба коҳиши сифати маҳсулот, болоравии хароҷоти логистикӣ ва аз даст рафтани бозорҳо оварда расонад. Занҷираи арзиши маркетинги маҳсулоти

кишоварзӣ аз истеҳсол, нигоҳдорӣ, коркард, интиқол ва фурӯш иборат мебошад. Дар ҳар як зинаи ин занҷира, расмиёти гумрукӣ нақши муайян доранд.

Соддагардонии расмиёти гумрукӣ ва мутобиксозии онҳо ба стандартҳои байналмилалӣ имкон медиҳад, ки:

- муҳлати интиқоли маҳсулот коҳиш ёбад;
- талафоти маҳсулоти зудвайроншаванда кам гардад;
- сатҳи эътимоди шарикони хориҷӣ ба истеҳсолкунандагони миллий афзоиш ёбад.

Истифодаи низомҳои электронии гумрукӣ, аз ҷумла декларатсияи пешакӣ ва идоракунии хавфҳо, ба рушди маркетинги рақамӣ ва тижорати электронӣ дар соҳаи хоҷагии қишлоқ замина мегузорад.

Пардохтҳои гумрукӣ бевосита ба арзиши аслии маҳсулоти воридотӣ ва содиротӣ таъсир мерасонанд. Аз ин рӯ, онҳо ҳамчун унсури муҳими сиёсати нархгузорӣ дар маркетинг баромад мекунад.

Баланд будани бочҳои воридотӣ метавонад истеҳсолкунандагони ватаниро аз рақобати нобаробар ҳифз намояд, аммо ҳамзамон метавонад ба болоравии нархи воситаҳои истеҳсолӣ (техника, нуриҳо, тухмиҳо) оварда расонад. Аз ин лиҳоз, сиёсати гумрукӣ бояд мутавозин ва мақсаднок бошад.

Имтиёзҳои гумрукӣ барои воридоти технологияҳои муосир ва ашёи хоми коркардшаванда метавонанд рушди коркарди амиқи маҳсулоти кишоварзиро таъмин намуда, арзиши иловашударо зиёд намоянд.

Диверсификатсияи иқтисоди миллий ҳамчун стратегияи рушди дарозмуддат ба ташаккули соҳаҳои нави истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ равона гардидааст. Дар ин раванд, сиёсати гумрукӣ яке аз муқаррароти асосии танзими сохтори иқтисод мебошад.

Бо истифодаи механизмҳои тарифӣ ва ғайритарифӣ давлат метавонад рушди бахшҳои афзалиятнок, аз ҷумла коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, логистика ва саноати аграриро ҳавасманд намояд. Ин раванд ба ташаккули кластерҳои агросаноатӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллий мусоидат мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳоти сиёсати гумрукӣ дар заминаи ҳадафҳои стратегияи рушди миллий, аз ҷумла Барномаи рушди миёнамуҳлат ва Стратегияи миллии рушд, амалӣ мегарданд.

Таъмини шаффофият, коҳиши монеаҳои маъмурӣ ва мутобиксозӣ ба стандартҳои байналмилалӣ барои рушди содироти маҳсулоти кишоварзӣ аҳамияти калидӣ доранд.

Ҳамзамон, истифодаи имтиёзҳои гумрукӣ барои рушди минтақаҳои деҳот ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ метавонад ба коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ мусоидат намояд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки расмиёт ва пардохтҳои гумрукӣ ҳамчун унсурҳои муҳими сиёсати иқтисодӣ дар рушди маркетинги хоҷагии қишлоқ ва диверсификатсияи иқтисоди миллий нақши калидӣ мебозанд.

Соддагардонии расмиёти гумрукӣ, сиёсати мутавозини тарифӣ ва истифодаи имтиёзҳои мақсаднок метавонанд рушди истеҳсолоти рақобатпазир, афзоиши содирот ва устувории иқтисоди миллиро таъмин намоянд.

Адабиёт:

1. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими фаъолияти иқтисодии хориҷӣ». – Душанбе, 2019.
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030. – Душанбе, 2016.
4. World Customs Organization. Customs in the 21st Century. – Brussels, 2021.
5. WTO. World Trade Report. – Geneva, 2022.
6. FAO. The State of Agricultural Commodity Markets. – Rome, 2021.
7. Котлер Ф. Асосҳои маркетинг. – Москва, 2018.
8. Мирзозода А.Ш. Сиёсати гумрукӣ ва рушди иқтисоди миллий. – Душанбе, 2020.
9. Балабанов И.Т. Маркетинг в аграрной сфере. – Москва, 2019.

10. Krugman P. International Economics: Theory and Policy. – Pearson, 2018.
 11. Мирзозода А.Ш. Дастури таълимӣ. Системаи ғайритарифии танзими давлатии ғаёлияти иқтисодӣ хориҷӣ. Бохтар, 2025.

Баротова Таҳмина Ҳайтҷоновна
 омӯзгори кафедраи ғаёлияти
 гумрукӣ ДДБ ба номи Носири Хусрав
 Тел: (+992) 911 00 11 70.

МЕХАНИЗМИ МУАЙЯН КАРДАНИ АРЗИШИ ГУМРУКИИ МОЛИ ВОРИДОТӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ИҚТИСОД

Аннотатсия. Арзиши воқеан пардохтшуда ё пардохтшаванда маблағи пурраи пардохт барои молҳои воридотӣ мебошад, ки аз тарафи харидор ба фурӯшанда ё ба манфиати фурӯшанда ба амал бароварда шудааст ё ба амал бароварда мешавад. Шарт нест, ки пардохт танҳо дар шакли гузаронидани маблағ ифода ёбад, он метавонад ба воситаи аккредитив ё ҳуҷҷатҳои гардишӣ гузаронида шавад. Пардохт метавонад мустақим ё ғайримустақим амалӣ карда шавад. Арзиши гумрукии моли ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшаванда нархест, ки воқеан пардохт шудааст ё бояд ҳангоми фурӯши он барои содирот ба Ҷумҳурии Тоҷикистон пардохта шавад.

Калидвожаҳо: арзиши гумрукии мол, воридоту содирот, нарх, пардохтҳои гумрукӣ, манфиати фурӯшанда, назорати гумрукӣ, ҳароҷоти расонидани мол, хизматрасонии гумрукӣ.

МЕХАНИЗМ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ТАМОЖЕННОЙ СТОИМОСТИ ИМПОРТИРУЕМЫХ ТОВАРОВ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Аннотатсия. Фактически уплаченная или подлежащая уплате стоимость - это полная сумма платежа за импортируемые товары, произведенного или подлежащего уплате покупателем продавцу или в пользу продавца. Платеж не обязательно должен быть выражен исключительно в форме денежного перевода; он может быть произведен аккредитивом или оборотными документами. Платеж может быть произведен прямым или косвенным. Таможенная стоимость товаров, импортируемых на таможенную территорию Республики Таджикистан, - это цена, фактически уплаченная или подлежащая уплате при их продаже на экспорт в Республику Таджикистан.

Ключевые слова: таможенная стоимость товаров, импорт и экспорт, цена, таможенные платежи, интересы продавца, таможенный контроль, стоимость доставки товаров, таможенные услуги.

Арзиши гумрукии моле, ки ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда мешавад, бо истифодаи усулҳои зерин муайян карда мешавад:

- 1) тибқи нархи муомилоти моли воридшаванда;
- 2) тибқи нархи муомилоти моли шабех;
- 3) тибқи нархи муомилоти моли ҳамчунин;
- 4) тарҳи арзиш;
- 5) чамъ кардани арзиш;
- 6) усули эҳтиётӣ.

Усули асосии муайян кардани арзиши гумрукии мол усулест, ки ба нархи муомилоти моли воридотӣ асос ёфтааст.

Дар сурати имконнопазирии истифодаи усули асосӣ паёпай усулҳои номбаршуда ба кор бурда мешаванд. Зимнан кадом усули минбаъда баъди он истифода мешавад, ки арзиши гумрукии молро бо истифода аз усули қаблӣ муайян кардан имконнопазир бошад. Дар асоси аризаи декларант усулҳои тарҳ ва чамъ кардани арзиш бо тартиби баръакс анҷом дода мешавад.

Маълумот барои муайян кардани арзиши гумрукии мол бо яке аз усулҳои дар қисми 1 ҳамин модда пешбинигардида бояд мутобики принципҳои ҳисоби муҳосибавии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шавад. Арзиши воқеан пардохтшуда ё пардохтшаванда маблағи пурраи пардохт барои молҳои воридотӣ мебошад, ки аз тарафи харидор ба фурӯшанда ё ба манфиати фурӯшанда ба амал бароварда шудааст ё ба амал бароварда мешавад. Шарт нест, ки пардохт танҳо дар шакли гузаронидани маблағ ифода ёбад, он метавонад ба воситаи аккредитив ё ҳуҷҷатҳои гардишӣ гузаронида шавад. Пардохт метавонад мустақим ё ғайримустақим амалӣ карда шавад. Арзиши гумрукии моли ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшаванда нархест, ки воқеан пардохт шудааст ё бояд ҳангоми фурӯши он барои содирот ба Ҷумҳурии Тоҷикистон пардохта шавад. **(ҚЧТ аз 03.07.2012с., №845)**

Ҳангоми муайян кардани арзиши гумрукии мол хароҷоти зерин ба нархи муомила илова карда мешавад, ба шарте агар он қаблан дохил карда нашуда бошад:

1) хароҷоти расонидани мол ба фурӯдгоҳ, бандар ё маҳали дигари ворид кардани мол ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон:

- арзиши интиқол;
- хароҷоти борбардорӣ, борфарорӣ, аз нав бор кардан ва аз ҷое ба ҷое кашондани мол;

2) арзиши суғурта;

3) хароҷоти харидор;

- музди комиссияӣ ва брокерӣ, ба истиснои музди комиссиянии хариди мол;

- арзиши контейнер ё зарфҳои дигари серистифода, ба шарте агар мутобики Номгуи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ он ҳамчун воҳиди тому ягона бо моли арзёбишаванда баррасӣ гардад;

- арзиши бастабанд, аз ҷумла арзиши масолеҳи бастабандӣ ва корҳои вобаста ба бастабандӣ;

4) қисми дахлдори арзиши зерини моле (қору хизматрасоние), ки мустақиман ё ғайримустақим аз тарафи харидор ба фурӯшанда ройгон ё бо нархи арзон барои истифода вобаста ба истеҳсол ё фурӯши моли арзёбишавандаи содиротӣ пешниҳод шуда буд:

- ашёи хом, қисмҳо, моли нимтайёр ва маҳсулоти дигари такмилӣ, ки қисми таркибии моли арзёбишаванда ба шумор меравад;

- асбобу анҷом, штампу қолабҳо ва ашёи шабеҳи дигаре, ки ҳангоми истеҳсоли моли арзёбишаванда ба кор бурда шудаанд;

- масолеҳе, ки дар истеҳсоли моли арзёбишаванда харҷ шудааст (равғанҳои молиданӣ, сӯзишворӣ ва ғайра);

- тадқиқоти муҳандисӣ, корҳои конструкторию таҷрибавӣ, дизайн, ороиши бадеӣ, нигораву нақшаҳое, ки берун аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро шуда, бевосита барои истеҳсоли моли арзёбишаванда заруранд;

5) роялти ва хироч барои додани иҷозатнома ба моли арзёбишавандае, ки бояд харидор мустақиман ё ғайримустақим ҳамчун шартӣ фурӯши моли арзёбишаванда супорад, ба шарте агар чунин роялти ва хироч ба нархе, ки воқеан супурда шудааст ё бояд супорида шавад, дохил нашуда бошад;

6) ҳаҷми қисми даромади мустақим ё ғайримустақими фурӯшанда аз ҳама гуна фурӯши минбаъда, супурдан ё истифодаи моли арзёбишаванда.

3. Дар сурати расондани як партия моли номгуи гуногун хароҷоте, ки бояд ба арзиши гумрукии ҳар яке аз моли воридотӣ дохил карда, барои тамоми партияи мол таъин гардидааст, мутаносибан тибқи ҳаҷме, ки бо таносуби арзиши ҳар мол нисбати арзиши партияи мол муайян мегардад, муқаррар карда мешавад.

Маълумот барои муайян кардани арзиши гумрукии мол бо яке аз усулҳои пешбинигардида бояд мутобики принципҳои ҳисоби муҳосибавии ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шавад.

Усули муайян кардани арзиши гумрукӣ тибқи нархи муомилотии моли воридотӣ

Арзиши гумрукии моли ба қаламрави гумрукии ҷумҳурии Тоҷикистон воридшаванда нархест, ки воқеан пардохт шудааст ё бояд ҳангоми фуруши он барои содирот ба ҷумҳурии Тоҷикистон пардохта шавад.

ҳангоми муайян кардани арзиши гумрукии мол хароҷоти зерин ба нархи муомила илова карда мешавад, ба шарте агар он қаблан дохил карда нашуда бошад:

1) хароҷоти расонидани мол ба фурудгоҳ, бандар ё маҳали дигари ворид кардани мол ба қаламрави гумрукии ҷумҳурии Тоҷикистон:

— арзиши интиқол;

— хароҷоти борбардорӣ, борфарорӣ, аз нав бор кардан ва аз ҷое ба ҷое кашондани мол;

2) арзиши суғурта;

3) хароҷоти харидор;

— музди комисионӣ ва брокерӣ, ба истиснои музди комисионии хариди мол;

— арзиши контейнер ё зарфҳои дигари серистифода, ба шарте агар мутобики Номгуи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ он ҳамчун воҳиди тому ягона бо моли арзёбишаванда баррасӣ гардад;

— арзиши бастабанд, аз ҷумла арзиши масолеҳи бастабандӣ ва корҳои вобаста ба бастабандӣ;

4) қисми дахлдори арзиши зерини моле (қору хизматрасоние), ки мустақиман ё ғайримустақим аз тарафи харидор ба фурушанда ройгон ё бо нархи арзон барои истифода вобаста ба истеҳсол ё фуруши моли арзёбишавандаи содиротӣ пешниҳод шуда буд:

— ашёи хом, қисмҳо, моли нимтайёр ва маҳсулоти дигари такмилӣ, ки қисми таркибии моли арзёбишаванда ба шумор меравад;

— асбобу анҷом, штампу қолабҳо ва ашёи шабеҳи дигаре, ки ҳангоми истеҳсоли моли арзёбишаванда ба кор бурда шудаанд;

— масолеҳе, ки дар истеҳсоли моли арзёбишаванда харҷ шудааст (равғанҳои молиданӣ, сӯзишворӣ ва ғайра);

— тадқиқоти муҳандисӣ, корҳои конструкторию таҷрибавӣ, дизайн, ороиши бадеӣ, нигораву нақшаҳое, ки берун аз қаламрави ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро шуда, бевосита барои истеҳсоли моли арзёбишаванда заруранд;

5) роялти ва хироч барои додани иҷозатнома ба моли арзёбишавандае, ки бояд харидор мустақиман ё ғайримустақим ҳамчун шартӣ фуруши моли арзёбишаванда супорад, ба шарте агар чунин роялти ва хироч ба нархе, ки воқеан супурда шудааст ё бояд супорида шавад, дохил нашуда бошад;

6) ҳаҷми қисми даромади мустақим ё ғайримустақими фурушанда аз ҳама гуна фуруши минбаъда, супурдан ё истифодаи моли арзёбишаванда.

Бояд қайд намоем, ки дар сурати расондани як партия моли номгуи гуногун хароҷоте, ки бояд ба арзиши гумрукии ҳар яке аз моли воридотӣ дохил карда, барои тамоми партияи мол таъин гардидааст, мутаносибан тибқи ҳаҷме, ки бо таносуби арзиши ҳар мол нисбати арзиши партияи мол муайян мегардад, муқаррар карда мешавад.

Инчунин ҳангоми муайян кардани арзиши гумрукии мол пардохтҳо ва хароҷот бо шарте дохил карда намешаванд, ки онҳо аз нархи барои моли воридотӣ воқеан пардохтшуда ё пардохтшаванда тарҳ карда шуда бошанд:

1) хароҷоти насб, васл, танзими таҷҳизот ё расонидани ёрии техникӣ баъди ворид кардани чунин таҷҳизот ба қаламрави гумрукии ҷумҳурии Тоҷикистон;

2) хароҷоти расонидан баъди ворид шудани мол ба қаламрави гумрукии ҷумҳурии Тоҷикистон;

3) боҷҳои гумрукӣ ва андозе, ки дар давлати воридоти мол супурда мешаванд.

Дар Тоҷикистон усули вобаста ба нархи муомилоти моли воридотӣ барои муайян кардани арзиши гумрукии мол истифода бурда намешавад, агар:

1) нисбати ҳуқуқ барои ихтиёрдорӣ ё истифода мавҷуд будани маҳдудият аз ҷониби харидори моли арзёбишаванда, ба истиснои:

— маҳдудиятҳое, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардаанд;

- маҳдудиятҳои минтақаи ҷуғрофӣ, ки дар он мумкин аст мол бозфурӯшӣ шавад;
- маҳдудиятҳое, ки ба арзиши мол таъсири ҷиддӣ намерасонанд;

2) ба ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи муомилоте, ки нишонаҳои хариду фурӯш надорад, мол чунин ворид карда шудааст:

- ройгон;
- бо шарт консигнатсия, ки молрасониро барои фурӯш дар ҷумҳурии Тоҷикистон бе гузаштани ҳуқуқи моликият ба воридкунанда пешбинӣ менамояд;
- ба унвони филиалҳои (намояндагиҳои) худ, ки дар қаламрави ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доранд, аз тарафи шахси ҳуқуқии хориҷӣ;
- мувофиқи қарордоди иҷораи молиявии молу мулк (лизинг);
- бо мақсади ниғаҳдошти муваққатӣ;
- ҳамчун партови истеҳсолот бо мақсади истифодабарии ғайритиҷорӣ он;
- бо мақсади ивази қардани моли (маснуоти такмилӣ) дорои сифати номатлубе, ки барояш мӯҳлати кафолат муқаррар шудааст;
- тибқи дигар муомилот;

3) фурӯш ё нархи муомилот ба риояи шартҳои вобастагӣ дорад, ки баҳисобгирии таъсири онҳо имконнопазир аст ва аз ин сабаб арзиши муомилот барои муайян қардани арзиши гумрукӣ қобили қабул намебошад:

- шартномаи мубодила (мена);
- шартномаҳои пешбиникунандаи амалиёти толлингӣ;
- шартномаҳои контрактатсия;
- дигар намудҳои шартномаҳо;

4) маълумоте, ки декларант ҳангоми арзи арзиши гумрукӣ истифода бурдааст, бо санадҳо тасдиқ нашудааст ва ё микдоран муайяншаванда ва эътимодбахш намебошанд;

5) иштирокчиёни муомила шахсони ба яқдигар вобастаанд ва арзиши муомила барои муайян қардани арзиши гумрукӣ мутобиқи талаботи ҳамин модда ҳамчун асос қобили қабул намебошад. Зимнан мафҳуми шахсони ба яқдигар вобаста ба маънои шахсонест, ки яке аз нишонаҳои зеринро қонеъ мекунад:

- яке аз иштирокчиёни муомила ё шахси мансабдори яке аз иштирокчиёни муомила ҳамзамон шахси мансабдори иштирокчии дигари муомила мебошад;
- ширкаткунандагони муомила соҳиби муштараки корхона ҳисоб мешаванд;
- иштирокчиёни муомила бо муносибатҳои меҳнатӣ алоқаманданд;
- яке аз шахсон мустақиман ва ё ғайримустақим панҷ ва ё бештар аз панҷ фоизи саҳмияҳои овоздиҳандаи дар муомилаи ҳар яке аз иштирокчиёни муомила буда ё аъзоҳои дар сармояи оинномавии ҳар кадоми иштирокчиёни муомиларо молик аст ё назорат менамояд;

— иштирокчиёни муомила таҳти назорати мустақим ва ё ғайримустақими шахси сеюм қарор доранд;

— иштирокчиёни муомила муштарақан шахси сеюмро ба таври мустақим ва ё ғайримустақим назорат менамоянд;

— яке аз иштирокчиёни муомила таҳти назорати мустақим ва ё ғайримустақими иштирокчии муомила қарор дорад;

- иштирокчиёни муомила ё шахсони мансабдори онҳо ҳешовандони наздиканд.

Бояд қайд намоем, ки вобастагии мутақобилаи иштирокчиёни муомила барои ғайри қобили қабул ҳисоб қардани нархи муомила асоси кофӣ буда наметавонад. Дар ин ҳолат мақоми гумрук бояд ҳолатҳои иловагии муомиларо омӯзад ва нархи онро, агар вобастагии мутақобила ба нарх таъсир накарда бошад, мумкин аст барои муайян қардани арзиши гумрукии мол истифода барад.

Муайян карда шудааст, ки агар мақоми гумрук далел ва асосе дошта бошад, ки вобастагии мутақобилаи иштирокчиёни муомила ба нархи мол таъсир кардааст, ба

декларант (бо хоҳиши декларант ба шакли хаттӣ) дар хусуси имконияти пешниҳоди маълумоти иловагӣ тавсия медиҳад, ки ба нархи мол таъсир нарасондани вобастагии мутақобиларо тасдиқ менамояд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни ҚТ «Оид ба тарифи гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»
2. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ. – Душанбе, 2006
3. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. КВД «Матбаа»-и ВДПД ҚТ, Душанбе, 1998 - 325 саҳ.
4. Ғуломов М.Ғ. ва диг. Муборизаи зидди нашъамандӣ ва захрмандӣ. Душанбе – Ирфон, 1989.-128 саҳ.
5. Ҳасанов К.Ҳ., Мираков Қ.М. Мақомоти гумрук – гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир дар асри XXI. Душанбе, КВД «Саданвора», 2008.-286 саҳ.
6. Ҳасанов К.Ҳ. Роҳкушои кори гумрук. (Луғати мухтасари тафсирии истилоҳоти русию байналмилалии гумрукӣ ба тоҷикӣ). Душанбе-Ирфон, 2001.-190саҳ.
7. Насриддинов Ф.Б., Мираков К.М. Маълумотнома оид ба фаъолияти гумрук. Душанбе, 2004.-128 саҳ.
8. Оймаҳмадов М. Асосҳои фаъолияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. 1998 (с146-152..)
9. А.Орипов, Н. Блиничкина. Гумрук (васоити таълимӣ-методӣ). Хучанд-2013.
10. Кодекси гумрукӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2018
11. Кодекси гумрукӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2020
12. Ташкили назорати гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт китоби дарсӣ Душанбе с. 2021.
13. Иқтисодӣ фаъолияти гумрукӣ китоби дарсӣ Душанбе соли 2021

Махмадализода Бехруз Махмадали

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ПРОДУКТЫ В ЭКОНОМИКЕ ЗНАНИЙ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОЦЕНКИ И РЫНОЧНОГО ОБРАЩЕНИЯ

В современных условиях ускоренной цифровизации и нарастающей технологической конкуренции рынок интеллектуальных продуктов приобретает стратегическое значение для национальных экономик. Интеллектуальные продукты, представляющие собой результат научного и творческого труда, включают как потенциальные, так и реализованные объекты интеллектуальной собственности. Их создание, правовая защита, коммерциализация и вовлечение в хозяйственный оборот оказываются тесно связанными с комплексом факторов на макро-, мезо- и микроуровнях. В статье раскрывается сущность интеллектуального продукта, его отличия от научного продукта и объекта интеллектуальной собственности, а также особенности формирования стоимости и спроса на высокотехнологичные продукты. Особое внимание уделено анализу современных моделей конкуренции, включая монополистическую конкуренцию с дифференциацией продукта и борьбу за технологическое лидерство, приводящую к формированию мировых технологических стандартов и извлечению технологической ренты. Показано, что интеллектуальные продукты обладают сложной структурой воплощения, множественностью форм и высокой вариативностью правовых режимов, что усложняет процессы их оценки, защиты и коммерциализации. На основе анализа теоретических подходов формируется новая исследовательская модель «многопараметрического качества», позволяющая учитывать комплекс характеристик интеллектуального продукта и его ценность для потребителя. Делается вывод, что рынок

интеллектуальных продуктов является динамичной и противоречивой системой, в которой инновации совмещаются с высокой неопределённостью, асимметрией информации и специфическими барьерами. Системное изучение этих процессов имеет важное значение для разработки эффективных механизмов государственной поддержки, управления инновациями и формирования конкурентных преимуществ.

Ключевые слова: интеллектуальный продукт, научный продукт, интеллектуальная собственность, инновации, технологическая рента, монополистическая конкуренция, дифференциация продукта, модель качества, коммерциализация, знания, рынок технологий, стандартизация.

Махмадализода Бехруз Махмадали

МАҲСУЛИ ЗЕҲНӢ ДАР ДОНИШҲОИ ИҚТИСОДӢ: АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛ, АРЗӢӢ ВА МУОМИЛОТИ БОЗОРИ

Дар шароити рақамисозии босуръат ва рақобати технологӣ дар ҳоли афзоиш, бозори маҳсули зеҳнӣ аҳамияти стратегӣ барои иқтисодиёти миллий пайдо кардааст. Маҳсули зеҳнӣ, ки натиҷаи фаъолияти илмӣ ва эҷодӣ мебошанд, ҳам объекти эҳтимоли ва ҳам объекти воқеии моликияти зеҳнӣ мебошанд. Эҷод, химояи ҳуқуқӣ, тижоратӣ гардонидан ва ворид кардани онҳо ба гардиши иқтисодӣ бо маҷмӯи омилҳо дар сатҳҳои макро-, мезо- ва микро саҳт алоқаманданд. Дар мақола моҳияти маҳсулотҳои зеҳнӣ, фарқиятҳои он нисбат ба маҳсулотҳои илмӣ ва объекти моликияти зеҳнӣ, инчунин хусусиятҳои ташаккул ва талабот ба маҳсулотҳои баландтехнологӣ таҳлил карда мешавад. Эътибори маҳсус ба таҳлили моделҳои муосири рақобат дода шудааст, аз ҷумла рақобати монополистӣ бо дифференсиатсияи маҳсулот ва мубориза барои роҳбарии технологӣ, ки ба ташаккули стандартҳои технологияи ҷаҳонӣ ва ба даст овардани ренти технологӣ оварда мерасонад. Нишон дода шудааст, ки маҳсулотҳои зеҳнӣ сохтори мураккаби таҷассум, шаклҳои гуногун ва тағйирёбии баланди режимҳои ҳуқуқиро доранд, ки баҳогузори, химоя ва тижоратӣ гардонидани онҳоро мураккаб мегардонад. Бар асоси таҳлили роҳҳои назариявӣ, модели нави таҳқиқоти «сифати чандпараметрӣ» пешниҳод карда мешавад, ки имкон медиҳад маҷмӯи хусусиятҳои маҳсулотҳои зеҳнӣ ва арзиши он барои истеъмолкунанда арзёбӣ карда шавад. Маводи таҳқиқот нишон медиҳад, ки бозори маҳсулотҳои зеҳнӣ як низоми динамикӣ ва муҳолифатӣ буда, ки дар он навоариҳо бо номуайяни, асимметрияи иттилоотӣ ва монеаҳои маҳсус ҷамоҳанганд. Омӯзиши систематикӣ ин равандро барои таҳияи механизмҳои муассири дастгирии давлатӣ, идоракунии навоариҳо ва ташаккули афзалиятҳои рақобатӣ аҳамияти калидӣ дорад.

Калидвожаҳо: маҳсулотҳои зеҳнӣ, маҳсулотҳои илмӣ, моликияти зеҳнӣ, навоарӣ, ренти технологӣ, рақобати монополистӣ, дифференсиатсияи маҳсулот, модели сифат, тижоратӣ гардонидан, дониш, бозори технология, стандартгузорӣ.

Mahmadalizoda Behruz Mahmadali

INTELLECTUAL PRODUCTS IN THE KNOWLEDGE ECONOMY: THEORETICAL FOUNDATIONS OF FORMATION, EVALUATION, AND MARKET CIRCULATION

In the current context of accelerated digitalization and growing technological competition, the market for intellectual products has acquired strategic significance for national economies. Intellectual products, representing the results of scientific and creative labor, include both potential and realized objects of intellectual property. Their creation, legal protection, commercialization, and integration into economic circulation are closely linked to a complex set of factors at the macro-, meso-, and micro-levels. This article examines the essence of intellectual products, their distinctions from scientific products and objects of intellectual property, as well as the specifics of

pricing and demand for high-tech products. Special attention is paid to the analysis of modern competition models, including monopolistic competition with product differentiation and the struggle for technological leadership, which leads to the formation of global technological standards and the extraction of technological rent. It is shown that intellectual products have a complex structure of embodiment, multiple forms, and high variability of legal regimes, which complicates their evaluation, protection, and commercialization. Based on the analysis of theoretical approaches, a new research model of “multi-parameter quality” is proposed, allowing for the assessment of a set of characteristics of intellectual products and their value to the consumer. The study concludes that the market for intellectual products is a dynamic and contradictory system, where innovations coexist with high uncertainty, information asymmetry, and specific barriers. Systematic study of these processes is important for developing effective mechanisms for state support, innovation management, and the formation of competitive advantages.

Keywords: intellectual product, scientific product, intellectual property, innovation, technological rent, monopolistic competition, product differentiation, quality model, commercialization, knowledge, technology market, standardization.

В условиях формирования экономики знаний интеллектуальные продукты становятся ключевым ресурсом развития, определяющим конкурентоспособность национальных экономик и отдельных предприятий. Они выступают основой инновационных процессов, формированием новых технологических укладов и развитием высокотехнологичных рынков.

Понятие «научно-технологическая сфера» трактуется как совокупность ряда сфер занятости исследователей, включая научно-исследовательские, проектно-конструкторские организации, научные подразделения на промышленных предприятиях и в вузах [1, 3], малые наукоемкие предприятия и др.

Интеллектуальные продукты объединяют результаты научной, проектно-конструкторской и творческой деятельности, включая как потенциальные, так и реализованные объекты интеллектуальной собственности. Их рыночное обращение, оценка и защита требуют комплексного анализа, поскольку данные продукты обладают нематериальной природой, высокой неопределённостью исходного результата, множественностью правовых режимов и значительной зависимостью от институциональной среды.

Современная научно-технологическая сфера характеризуется растущей ролью знаний как стратегического фактора производства, усиливающимся влиянием междисциплинарных исследований, ускорением технологических циклов и усложнением инновационных процессов. В таких условиях возрастает необходимость уточнения теоретических основ анализа рынка интеллектуальных продуктов, поскольку традиционные модели совершенной конкуренции оказываются недостаточными для объяснения процессов, происходящих на рынках знаний, технологий и высокотехнологичной продукции. Существенную роль играют такие явления, как асимметрия информации, технологическая рента, стандартизация, неоднородность потребительских предпочтений и высокая вариативность качественных характеристик продукта.

Следует отметить несомненную актуальность исследования данных вопросов и большую работу ученых по изучению отдельных аспектов функционирования инновационно-предпринимательского сектора. В то же время недостаточно изученными остаются его специфические особенности на региональном уровне, а также вопросы, связанные с выявлением направлений его развития, идентификацией проблем, касающихся субъектов рассматриваемого типа предпринимательства, и поиском путей их решения [3].

Особое внимание в современных исследованиях уделяется взаимодействию научного продукта, интеллектуального продукта и объекта интеллектуальной

собственности как трех взаимосвязанных категорий, определяющих различные этапы жизненного цикла результата научного труда. Осмысление сущностных различий между ними позволяет глубже понять механизм коммерциализации и специфику рыночного функционирования интеллектуальных продуктов. Такой подход обеспечивает основу для разработки эффективных методов управления инновационной деятельностью и формирования устойчивых конкурентных преимуществ в условиях стремительно меняющейся технологической среды.

Методологическую основу исследования составил комплекс общенаучных и специальных методов, обеспечивающих всесторонний анализ сущности интеллектуальных продуктов и особенностей их рыночного обращения. Применён системный подход, позволивший рассмотреть интеллектуальный продукт как элемент более широкой структуры научно-технологической сферы и экономики знаний. Для уточнения категориального аппарата использовались методы логического и сравнительного анализа, направленные на выявление отличий между научным продуктом, интеллектуальным продуктом и объектом интеллектуальной собственности.

В работе также применён структурно-функциональный анализ, обеспечивший возможность выявления роли различных институтов в создании, защите и коммерциализации интеллектуальных продуктов. Для оценки современных тенденций развития рынка интеллектуальных продуктов использованы методы экономического моделирования, включая анализ моделей монополистической конкуренции и «многопараметрической модели качества». Кроме того, применён институциональный анализ, позволивший исследовать влияние правовых, организационных и информационных факторов на эффективность обращения интеллектуальных продуктов. Комплексное сочетание данных методов обеспечило всесторонность и научную обоснованность полученных результатов.

Рынок интеллектуальных продуктов представляет собой сложную, многослойную и высоковариативную систему [5], функционирование которой значительно отличается от рынков традиционных товаров и услуг. Главная проблема состоит в том, что интеллектуальные продукты обладают нематериальной природой, что вызывает трудности в их оценке, защите и коммерциализации. В отличие от материальных благ, интеллектуальный продукт может быть многократно использован без утраты свойств, что усиливает риск недобросовестного копирования и требует эффективного правового регулирования. Однако в реальной практике правовые механизмы не всегда успевают за технологическим развитием, что приводит к институциональным разрывам.

Так, усовершенствования аппаратных платформ и рост производительности персональных компьютеров нередко превышают уровень требований со стороны массовых софтверных приложений, позволяя пользователям покупать более дешёвые модели все более низкого класса из линеек поставщиков. Для потребителя, на первый взгляд, ситуация благоприятная, так как образуется дополнительный потребительский излишек (рис. 1) [1].

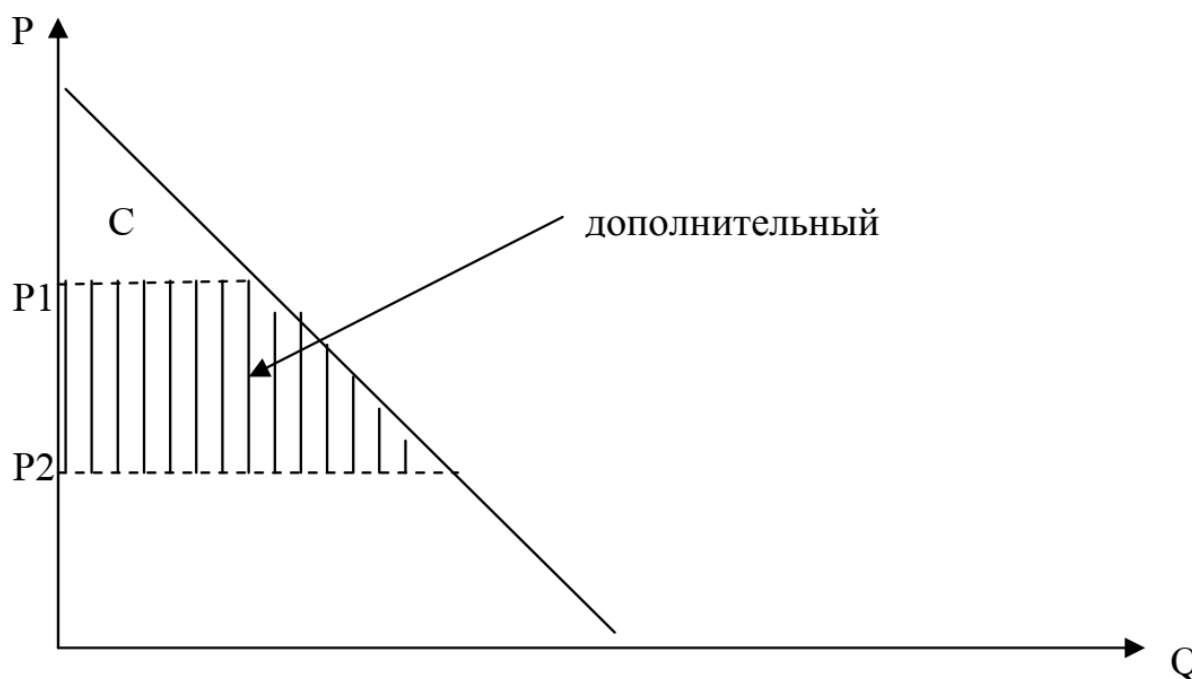

Рисунок 1. Дополнительный потребительский излишек.

Важным аспектом является высокая степень асимметрии информации между субъектами рынка. Создатели интеллектуальных продуктов обладают уникальным знанием о характеристиках результата своей деятельности, тогда как потребители вынуждены принимать решения в условиях неполной или несовершенной информации. Это осложняет формирование рыночной цены и увеличивает вероятность оппортунистического поведения [4].

Кроме того, интеллектуальные продукты характеризуются сложной «конфигурацией воплощений». Один и тот же результат научного труда может одновременно существовать в форме отчёта, технологии, программного обеспечения, патента или технической документации. Такая многовариантность порождает проблемы в определении границ правовых объектов и выборе оптимальной модели защиты.

Существенную роль играет и конкурентная специфика данного рынка. В условиях монополистической конкуренции производители стремятся дифференцировать свои продукты не только на основе цены, но и за счёт качества, новизны, научной значимости или технологической уникальности. Одновременно усиливается борьба за формирование технологических стандартов, позволяющих компаниям-лидерам извлекать технологическую ренту и закреплять доминирующее положение.

Наконец, проблемой остаётся недостаточная развитость инфраструктуры коммерциализации: дефицит специализированных консультантов, низкий уровень цифровых платформ передачи технологий и ограниченный доступ малых наукоёмких предприятий к инвестиционным ресурсам. Всё это препятствует эффективному вовлечению интеллектуальных продуктов в хозяйственный оборот и снижает инновационную активность экономики.

Комплекс указанных проблем свидетельствует о необходимости разработки новых теоретических подходов и институциональных механизмов, обеспечивающих устойчивое и прозрачное развитие рынка интеллектуальных продуктов.

Для повышения эффективности функционирования рынка интеллектуальных продуктов и преодоления выявленных проблем необходимо внедрение комплекса институциональных, организационных и экономических мер, направленных на усиление защиты, повышение качества коммерциализации и снижение рисков участников рынка.

Во-первых, требуется совершенствование правового регулирования интеллектуальной собственности. Это включает актуализацию патентного законодательства, ускорение процедур регистрации прав, развитие механизмов защиты цифровых объектов, а также создание специализированных арбитражных структур по разрешению споров в сфере ИС. Важную роль играет гармонизация национальных стандартов с международными нормами, что упрощает выход интеллектуальных продуктов на глобальные рынки.

Во-вторых, необходимо развивать инфраструктуру коммерциализации, включая центры трансфера технологий, бизнес-инкубаторы, акселераторы, экспертные бюро и маркетинговые лаборатории. Эти структуры обеспечивают сопровождение всей цепочки создания стоимости — от разработки до внедрения и продвижения инноваций. Особое значение имеет формирование цифровых платформ для обмена технологиями и лицензирования.

В-третьих, ключевым направлением является снижение асимметрии информации. Это возможно через внедрение прозрачных методик оценки интеллектуальных продуктов, создание открытых баз данных патентов, отчетов НИОКР и технологических предложений. Использование рейтингов, техноаудита и независимой экспертизы повышает доверие участников рынка.

В-четвёртых, важным механизмом является стимулирование инновационной активности. Государственная поддержка в форме грантов, субсидий, налоговых льгот и венчурного финансирования позволяет снизить риски для научных организаций и малых наукоемких предприятий. Дополнительным инструментом является развитие кластерных инициатив, объединяющих университеты, бизнес и государственные структуры.

Наконец, следует поддерживать развитие кадрового потенциала, формируя компетенции в области управления интеллектуальной собственностью, коммерциализации технологий, патентного анализа и маркетинга высокотехнологичных продуктов. Совокупность этих мер создаёт необходимую основу для устойчивого развития рынка интеллектуальных продуктов и повышения его эффективности в долгосрочной перспективе.

Анализ рынка интеллектуальных продуктов показывает, что эти объекты обладают сложной структурой, нематериальной природой и множественными формами воплощения. Интеллектуальные продукты являются результатом научной, проектно-конструкторской и творческой деятельности и представляют собой источник инноваций, технологической ренты и конкурентных преимуществ. Их рыночное обращение осложняется высокой неопределённостью, асимметрией информации между создателями и потребителями, трудностями правовой защиты и оценки стоимости.

Эффективное использование интеллектуальных продуктов требует комплексного подхода, включающего научные, технологические и правовые аспекты. Современные модели монополистической конкуренции и дифференциации продукта показывают, что взаимосвязь цены, качества и спроса на интеллектуальные продукты имеет ключевое значение для их коммерциализации. На практике ограничения создают недостаточно развитая инфраструктура трансфера технологий, слабая интеграция науки и бизнеса и несовершенство механизмов защиты интеллектуальной собственности.

Для повышения эффективности рынка необходимо совершенствовать законодательство, развивать инфраструктуру коммерциализации, создавать прозрачные методики оценки продуктов, стимулировать инновационную активность через государственную поддержку и формировать квалифицированные кадры в области управления интеллектуальной собственностью и технологий. Реализация этих мер позволит укрепить конкурентные позиции участников рынка, повысить уровень инновационной активности и обеспечить устойчивое развитие экономики знаний на национальном и международном уровнях.

Литература

1. Волкова Т.И. Рынок интеллектуальных продуктов: теоретические основы анализа // Финансы и бизнес. Москва: 2007. – С. 12-43.
2. Иванов С.Л. Развитие инновационного предпринимательства в российских регионах: специфика, проблемы, основные направления // Автореф. Дисс. на соискание уч. ст. к.э.н. Вологда: 2024. -24 с.
3. Иванов С.Л., Метляхин А.И. Разработка методики оценки влияния инновационного предпринимательства на развитие экономики региона // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. Т.15. №4. -С. 136–154. DOI: 10.15838/esc.2022.4.82.9.
4. Полунин Л.В. (2012). Влияние деятельности инновационных предприятий на региональную экономику // Социально-экономические явления и процессы. №7-8 (41-42). - С. 133–139.
5. Челнокова О.Ю., Сумарокова Е.С. Влияние университетских малых инновационных предприятий на региональное развитие // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Экономика. Управление. Право. Т. 14. № 2-2. С. 368–373.

ЯСАКИЕВА САБРИНА АЗИЗОВНА

муаллими калони кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиети меҳнат
Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон
734055, ш.Душанбе, к.Деҳотӣ ½
E-Mail: sabrinayasakieva@gmail.com

РАҚАМИКУНОНИИ ҲАМКОРИҲОИ НАЗДИСАРҲАДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ДУРНАМО ВА РУШД (ДАР МИСОЛИ ВМКБ)

Рушди технологияи муосир на ин ки ба иқтисодиет, балки ба ҳаёти ҷамъияти қисми зиёди давлатҳо, ки раванди ҷаҳонишавии рақамиро ҷорӣ намуданд таъсири мусбӣ расонд. Вобаста ба ин нақши самаранок идора намудани маълумот, ки омили асосии рақобатпазирӣ ва беҳатарии миллий ба ҳисоб меравад, баланд бардошта шуд. Солҳои охир ба паҳн гардидани вируси короно масъалаи рақамикунонӣ яке аз маҳакҳои алтернативии дастгирии ҳамкориҳои байнисарҳадӣ ба ҳисоб меравад. Дар мақола муҳимияти рақамикунонии ҳамкориҳои миёнамарзии минтақаҳои наздисарҳадии дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шуда, хусусияти ин раванд муайян карда гардидааст.

Калидвожаҳо: тичорати наздисарҳадӣ, ҳамкориҳои наздисарҳадӣ, рақамикунонӣ, технологияи рақамӣ, минтақаҳои наздисарҳадӣ, ҷаҳонишавии рақамӣ, беҳатарии миллий.

ЯСАКИЕВА САБРИНА АЗИЗОВНА

старший преподаватель кафедры менеджмента, маркетинга и экономики труда
Таджикского государственного университета коммерции
734055, г.Душанбе, ул.Деҳотӣ ½
E-Mail: sabrinayasakieva@gmail.com

ЦИФРОВИЗАЦИИ ТРАНСГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВО В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ПОТЕНЦИАЛ И ПЕРСПЕКТИВЫ (НА ПРИМЕРЕ ГБАО)

Развитие информационных технологий оказало существенное влияние на экономику страны и общество многих стран, запустив процесс цифровой глобализации. Возросла роль эффективного управления потоками данных как важнейший фактор конкурентоспособности и национальной безопасности. С распространением коронавируса цифровизация стала альтернативным инструментом поддержания международных связей . В статье также обосновывается важность цифровой трансформации приграничного

сотрудничество приграничных регионов Республики Таджикистан в новых условиях, а также определяется специфика данного процесса.

Ключевые слова: приграничная торговля, приграничное сотрудничество, цифровизация, цифровые технологии, приграничный регион, цифровая глобализация, национальная безопасность.

В системе национальной безопасности каждого суверенного государства необходимость укрепления экономической безопасности с учетом улучшения глобализационных процессов приобретает особое значение. Активное внедрение новых технологий на сегодняшний день вызвали глобальную трансформацию мировой экономической системы.

Проблема цифровизации вошла в актуальную повестку многих стран и регионов: почти все национальные и не только стратегии развития разрабатываются на основе цифрового развития, которые включают не только формирование информационной инфраструктуры, но и цифровую трансформацию системы государственного управления экономики в целом.

Приграничный регион представляет собой территориальную единицу с « историческими, социально-культурными общностями в сочетании с хотя бы частично сформировавшейся региональной индивидуальностью и автономными институтами». [1,с.35].

Специфика приграничных регионов это их экономико-географическое положение требует от органов местных властей особых управленческих подходов, направленных на поиск баланса между открытостью и барьерностью границы. Наиболее распространённым инструментом развития приграничных регионов –приграничное сотрудничество сопредельных государств.

Следует отметить, что приграничные территории играют значимую роль в развитии и эволюции экономического пространства Республики Таджикистан, протяженность границы которого составляет 3 651 км в целом- на западе и на севере с Узбекистаном - 1161 километров, Кыргызстаном – 870 километров, на юге с Афганистаном -1206 километров, на востоке с Китаем - 414 километров. Значительная часть территории Таджикистана является приграничным и по формальному совпадению регионы, граница которых совпадает с границей зарубежного государства, должны присвоить данный статус[5, с.177].

В условиях добрососедских отношений приграничное сотрудничество принято рассматривать как инструмент развития приграничных регионов Республики Таджикистан в рамках двухсторонних соглашений. Однако в 2020 году по мере распространения коронавирусной инфекции границы стали барьером, нежели контактной зоной. И только летом 2023 года почти через 4 года Правительством Республики Таджикистан и Исламской Республикой Афганистан была организована торговля на пунктах приграничной торговли.

В связи с этим особую актуальность проблемы цифровой трансформации приобретает приграничное сотрудничество с поиском новых форм его реализации. В современных условиях такое сотрудничество требует более инновационного алгоритма организации и разработка цифровых стратегий в аспектах развития приграничного сотрудничества, преодоления цифрового неравенства между населением приграничных регионов, обеспечение безопасности оборота, хранения и использования всех типов информации, гармонизация национального законодательства в условиях цифровизации, снижение тарифных и нетарифных трансграничных ограничений в цифровой торговле, оптимизация деятельности участников приграничной торговли.

Проблематика приграничного сотрудничества на территории ГБАО содержит в себе многие противоречия препятствующие развитию приграничного сотрудничества в целом, и в приграничной торговле в частности.

- режим работы приграничных рынков;
- ограничительные предельные объемы ввоза и вывоза товаров и услуг, освобождаемые от уплаты налогов и таможенных платежей;
- не совершенная нормативно-правовая база по регулированию приграничной торговли ;

- отсутствие полного контроля и координации в режиме времени ;
- необоснованное удержание товаров на неопределенное время, из-за проверки документов;
- отсутствие метода введения статистики по товарообороту на пунктах приграничной торговли;

Важнейшим результатом цифровизации приграничного сотрудничества должно стать формирование нового « цифрового региона», основные признаки которого схожие с традиционными трансграничными регионами, но при этом имеют свои особенности. В первую очередь это наличие единого цифрового пространства. Во-вторых учреждения органов совместного управления приграничных территорий. В-третьих наличие сформированной общности пользователей цифровых технологий по обе стороны границы со сходным уровнем цифровой грамотности и культуры.

В заключение можно отметить, что внедрения новых технологий в аспектах по развитию приграничного сотрудничества приведет к новым формам взаимодействия между приграничными регионами Республики Таджикистан, потому что каждый из этих регионов является своеобразное звено геополитической, социально-культурной, экономической и ресурсной достаточности и безопасности страны в целом. Управление приграничных регионов должно быть гораздо гибким, чем в обычных регионах страны, учитывая также ситуацию в соседнем государстве. Сотрудничество с регионами соседнего государства следует развивать не только в формальной форме, но и неформальной, что будет способствовать раскрытию конкретного потенциала региона.

Литература

1. Вардомский Л.Б. Государственные границы и региональное развитие: полит-географический аспект/ Л.Б. Вардомский, И.И. Галицина, Е.Н. Самбурава // Политическая география: современное состояние и пути развития-М.: [Б.и], 1989,- С 35-37.
2. Михайлова А.А. К вопросам о цифровой трансформации трансграничного сотрудничества приграничных регионов / А.А. Михайлова// [Электронный ресурс] // Вестник балтийского федерального университета имени И.Канта -Естественные и медицинские науки. 2022 №4 С. 90-108
3. Межевич, Н. М., Ткачев, С. А. 2021, К вопросу о специфике инновационных процессов в приграничных пространствах, Вестник Коми республиканской академии государствен- ной службы и управления. Теория и практика управления, № 11 (31), С. 83—87
4. Ясакиева С.А. Направление развития приграничной торговли: таможенные аспекты/ материалы .межд.науч. практ. Конф.на тему « Институтциональное развитие таможенной деятельности в современных условиях» - Душанбе, ТГУК, 2025г. С.160-164
5. Ясакиева С.А. Приграничная торговля в условиях цифровизации в Республики Таджикистан (на примере ГБАО)/ материалы .межд.науч. практ. Конф.на тему «Цифровизация и инновации: проблемы и перспективы развития» - Душанбе, ТГУК, 2025г. С.177-180.

НАҚШИ МАТЕМАТИКА ДАР ОМОДАСОЗИИ ОМУЌЗГОРОНИ ФАНҲОИ РАҚАМӢ

Одинабеков Хусрав Вафабекович, муаллими калони кафедраи математикаи олий ва фанҳои табиатшиносӣ. Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Email: Khusrav1982@yandex.com. Тел: 93 303 22 33.

Файзмамадова Лолазор Гадомамадовна, номзоди илмҳои физика - математика. Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Email: Lolafayzmamadova@inbox.ru. Тел: 93 930 12 13

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур нақши математика дар оморасозии омузгорони фанҳои рақамӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Зикр мегардад, ки математика ҳамчун заминаи асосии тафаккури мантиқӣ, таҳлили ва алгоритмӣ дар ташаққули салоҳиятҳои касбии омузгорон аҳамияти калидӣ дорад. Муаллиф нишон медиҳад, ки дониши

мустаҳками математикӣ ба омӯзгорон имкон медиҳад, то технологияҳои рақамиро самаранок истифода бурда, равандҳои таълимиро бо усулҳои муосир ба роҳ монанд. Ҳамзамон, масъалаҳои ҳамгироии математика бо фанҳои рақамӣ, рушди тафаккури ҳисоббарорӣ ва баланд бардоштани сатҳи рақамигардонии таълим таҳлил карда мешаванд. Натиҷаҳои таҳқиқот аҳамияти тақвияти омодагии математикӣ дар низоми тайёркунии омӯзгорони фанҳои рақамиро асоснок менамоянд

Калидвожаҳо: математика, фанҳои рақамӣ, тафаккури мантиқӣ, технологияҳои рақамӣ, таълим.

РОЛЬ МАТЕМАТИКИ В ПОДГОТОВКЕ УЧИТЕЛЕЙ ЦИФРОВЫХ ПРЕДМЕТОВ

Аннотация: В данной статье рассматривается роль математики в подготовке учителей цифровых предметов. Отмечается, что математика, как основная основа логического, аналитического и алгоритмического мышления, имеет ключевое значение в формировании профессиональных компетенций учителей. Автор показывает, что прочные математические знания позволяют учителям эффективно использовать цифровые технологии и реализовывать образовательные процессы с использованием современных методов. При этом анализируются вопросы интеграции математики с цифровыми предметами, развития вычислительного мышления и повышения уровня цифровизации образования. Результаты исследования обосновывают важность усиления математической подготовки в системе подготовки учителей цифровых предметов.

Ключевые слова: математика, цифровые предметы, логическое мышление, цифровые технологии, образование.

Дар шароити рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ва воридшавии онҳо ба низоми маориф, масъалаи омодакунии омӯзгорони фанҳои рақамӣ аҳамияти махсус пайдо кардааст. Омӯзгорони муосир бояд на танҳо дониши технологӣ, балки заминаи мустаҳками илмӣ ва таҳлилий дошта бошанд. Дар ин раванд математика ҳамчун пояи назариявии фанҳои рақамӣ нақши калидӣ мебозад. Бидуни донишҳои математикӣ фаҳмиши амиқи барномасозӣ, таҳлили маълумот ва технологияҳои иттилоотӣ ғайриимкон мебошад.

Фанҳои рақамӣ, аз қабилӣ барномасозӣ, технологияҳои иттилоотӣ, зехни сунъӣ ва коркарди маълумот, бевосита ба мафҳумҳои математикӣ таъсир мекунад. Мантиқ, алгоритмҳо, тафаккури абстрактӣ ва таҳлили микдорӣ аз унсурҳои асосии математика буда, дар омӯзиши фанҳои рақамӣ васеъ истифода мешаванд. Аз ин рӯ, омӯзгори фанҳои рақамӣ бояд на танҳо истифодаи технологияҳоро донанд, балки асосҳои математикӣ ва мантикии онҳоро низ фаҳмад.

Яке аз вазифаҳои асосии омӯзгор ташаккули тафаккури мантиқӣ ва таҳлилий дар ҳонандагон мебошад. Математика дар ин раванд нақши ҳалкунанда дорад, зеро он фарҳанги фикрронӣ, дақиқӣ ва пайдарпайиро инкишоф медиҳад. Омӯзгоре, ки дорои тафаккури математикӣ аст, метавонад равандҳои рақамиро ба таври возеҳ шарҳ диҳад, масъалаҳоро таҳлил намояд ва роҳҳои самаранокӣ ҳалли онҳоро пешниҳод кунад.

Дар раванди омодакунии касбии омӯзгорони фанҳои рақамӣ, фанҳои математикӣ бояд мавқеи устувор дошта бошанд. Донишҳои математикӣ ба омӯзгор имкон медиҳанд, ки мазмуни фанро амиқ дарк намояд ва онро бо усулҳои муосири таълимӣ пешниҳод кунад. Илова бар ин, математика ба омӯзгор кӯмак мекунад, ки технологияҳои навро зуд аз худ намуда, онҳоро ба раванди таълим мутобик созад.

Барномасозӣ яке аз самтҳои асосии фанҳои рақамӣ мебошад, ки бидуни математика тасаввурнопазир аст. Алгоритмҳо, сохторҳои додаҳо ва коркарди иттилоот ба донишҳои математикӣ таъсир мекунад. Омӯзгори фанҳои рақамӣ бо дониши хуби математика метавонад на танҳо тарзи истифодаи барномаҳоро омӯзонад, балки мантики дохилии онҳоро низ шарҳ диҳад. Ин равиш сатҳи фаҳмиши ҳонандагонро баланд мебардорад.

Математика дар рушди малакаҳои рақамии омӯзгорон низ нақши муҳим мебозад. Он ба омӯзгор имконият медиҳад, ки равандҳои рақамиро таҳлил намуда, самаранокӣ воситаҳои таълимиро арзёбӣ кунад. Омӯзгорони дорои дониши математикӣ метавонанд

технологияҳои рақамиро ба таври огоҳона ва мақсаднок истифода баранд, на танҳо ҳамчун воситаи техникӣ, балки ҳамчун воситаи рушди зеҳнӣ.

Бо вучуди аҳамияти баланди математика, дар раванди оморасозии омӯзгорони фанҳои рақамӣ баъзе мушкилот вучуд доранд. Аз ҷумла, коҳиш ёфтани таваҷҷуҳ ба фанҳои математикӣ ва ҷудо омӯхтани математика аз фанҳои рақамӣ. Дар оянда зарур аст, ки барномаҳои таълимӣ бо роҳи ҳамгироии математика ва технологияҳои рақамӣ такмил дода шаванд.

Математика дар оморасозии омӯзгорони фанҳои рақамӣ нақши асосӣ ва ҳалкунанда дорад. Он ҳамчун пояи назариявӣ барои фаҳмиши амиқи технологияҳои рақамӣ хизмат мекунад, тафаккури мантиқӣ ва таҳлилиро ташаккул медиҳад ва сатҳи касбии омӯзгоронро баланд мебардорад. Дар шароити рақамсозии маориф, тақвияти мавқеи математика дар оморасозии омӯзгорон омили муҳими рушди таълими босифат ба ҳисоб меравад.

Адабиёт

1. Андреев А.А. Педагогика в информационном обществе. — М.: Академия, 2019.
2. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. — М.: Педагогика, 2018.
3. Босова Л.Л. Методика преподавания информатики. — М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2020.

Алибеков Ф., Болтабоев А. Ш., Маҳмадов У. Р., Умаров У.С.

- магистранты 2-го курса спец.250104, ТГУК.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ БАНКОВСКИМИ РИСКАМИ

В настоящее время из-за повышения экономической нестабильности традиционные банковские риски, как правило, усугубляются и меняются, поэтому на данном этапе необходимо скорректировать ранее установленные методы управления рисками. В статье рассматриваются теоретические основы управления банковскими рисками направленные на повышение эффективности и минимизация риска.

Ключевые слова: управление рыночным риском, биржевые инструменты управления рисками, система управления рисками, процентный риск, рыночный риск.

Дар айни замон бо сабаби афзудани ноустувории иқтисодӣ хавфи анъанавии бонкӣ тамоюл пайдо мекунад ва тағйир меёбад, бинобарин, дар ин марҳила зарур аст, ки усулҳои пешакии идоракунии хавфро танзим кунанд. Дар мақола фишангҳои идоракунии хавфҳои бонкӣ, ки ба баланд бардоштани самараноки ва кам кардани хавф нигаронида шудааст, баррасӣ карда шуданд.

Вожаҳои калидӣ: идоракунии хавфҳои бозорӣ, фишангҳои идоракунии хавфҳо; низоми идоракунии хавфҳо; хавфи фоиз; хавфи бозорӣ.

Currently, due to increased economic instability, traditional banking risks tend to be exacerbated and change, so at this stage it is necessary to adjust the previously established risk management methods. The article discusses banking risk management tools aimed at improving efficiency and minimizing risks.

Keywords: market risk management, exchange risk management tools; risk management system; interest risk; market risk.

В нынешних условиях экономике управление банковскими рисками является наиболее важным вопросом для каждой деятельности хозяйствующего субъекта, особенно банковской отрасли, поскольку платежеспособность, надежность и прибыльность зависят от эффективности его решений. Учитывая постепенную интеграцию Республики Таджикистан в глобальное экономическое пространство и тесное взаимодействие с развитыми европейскими странами, можно с уверенностью сказать, что задачи управления

рисками являются неотъемлемой частью управления банком. В последние годы, когда внутренняя банковская система разрушена глобальным экономическим кризисом, вопрос управления банковскими рисками стал особенно актуальным. В этой связи необходимо найти новые способы снижения финансовых рисков.

В настоящее время финансовая глобализация охватывает большинство мировых финансовых рынков. Проведение традиционных банковских операций, (кредитные, депозитные, расчетно-кассовых, валютные и другие) сопряжено с появлением широкого спектра рисков[3].

Инструменты управления банковским риском можно разделить на три основные зоны:

1. Риск как опасность. Эта зона управления рисками связана с мерами по минимизации угрозы и последствий негативных событий, таких как финансовые потери, пожары и перевороты.

2. Риск как возможность. Это методологии для выбора того, что выбрать: чем ниже риск, тем меньше потенциальных доходов, тем больше риск и чем больше потенциальных доходов.

3. Риск как неопределенность. Это вероятностное распределение возможных результатов, минимизирующее вероятность нежелательного события.

Организационная структура системы управления рисками в банке должна формироваться с учетом требований отсутствия конфликта интересов и независимости подразделений, которые проводят анализ, оценку и контроль рисков, от подразделений, которые выполняют операции, подверженные рискам. Компетентность и функциональные обязанности участников организационной структуры системы управления рисками определяются уставом банка, положениями коллегиальных органов и структурных подразделений банка. Комитеты, действующие в банке прямо или косвенно, участвуют в системе управления рисками [2, с. 122]. Эффективность управления рисками во многом зависит от способности полностью использовать все методы и инструменты.

Об основных инструментах управления индивидуальными банковскими рисками, каждый банк определяет для себя основные виды рисков, присущих его деятельности, и разрабатывает систему оптимального использования своих инструментов регулирования. Итак, рассмотрим основные инструменты для управления некоторыми рисками в банковской сфере.

Для управления процентным риском используются следующие инструменты:

- выдача кредитов с плавающей процентной ставкой;
- сверка активов и обязательств по срокам их возврата;
- срочные соглашения;
- процентные свопы;
- процентные фьючерсные контракты

Основным лимитом процентного риска является ограничение финансовых инструментов, для которого он рассчитан. В рамках ограничения риска процентных ставок проводится постоянный мониторинг максимальной процентной ставки кредитных организаций, а также мониторинг и анализ эффективных процентных ставок по вкладам физических лиц. Эта информация учитывается при утверждении условий новых видов вкладов, изменении условий для существующих депозитов физических лиц, а также при оценке банковских рисков.

Для управления валютным риском используются следующие инструменты:

- выдача кредитов в одной валюте с условием ее погашения в другой, с учетом форвардной ставки, установленной в кредитном договоре;
- форвардные валютные контракты;
- валютные фьючерсные контракты;
- валютные свопы;
- ускорение или отсрочка платежей.

Управление валютным риском осуществляется путем обеспечения максимально возможного соответствия между валютой своих активов и валютой своих обязательств по виду валюты в установленных пределах. Основным ограничением валютного риска является размер открытой валютной позиции, при этом ежедневный соблюдение за пределами валютной позиции контролируется.

Чтобы минимизировать риск, можно использовать следующие основные процедуры и методы:

- рискованные виды финансовых операций подчиняются процедуре обязательного ограничения;
- определение процентной политики на основе обеспечения доходности, на основе мониторинга соотношения между процентными ставками различных банковских инструментов с разным уровнем доходности с использованием возможности изменения процентной ставки в контрактах в зависимости от ситуации на рынке банковских услуг;
- определение перечня иностранных валют, используемых в операциях, на основе их свободной конвертируемости, а также на основе потребностей клиентов;
- формирование резерва для покрытия убытков, позволяющего покрыть внезапный риск за счет собственных средств;
- утверждение показывающих процентных ставок привлечения и размещения и их периодического обзора;
- определение ограничений на стандартные операции и операции на финансовых рынках;
- определение полномочий и подотчетности, а также в случаях перекрытия функций и в случаях совершения сделок с высоким рыночным риском использование коллективного механизма принятия решений;
- оценка возможных потерь под влиянием критических ситуаций.

Управление рыночным риском является устройством ограничения размеры вероятных потерь на открытых позициях, которые могут быть понесены банком в течение заданного периода времени с заданной возможностью, с помощью установления системы соответствующих лимитов для каждого вида операций и способов контроля соблюдение принятой системы лимитов[4, с. 214]. Вероятные убытки могут возникать из-за неблагоприятного движения иностранной валюты и драгоценных металлов, котировок ценных бумаг, процентных ставок.

Рыночный риск - риск возникновения убытков, связанных с неблагоприятными изменениями рыночных параметров [1].

Каждый из рисков, включенных в рынок, имеет свои особенности, конкретные обстоятельства и методы оценки, поэтому управление в коммерческом банке должно основываться на использовании индуктивного метода, то есть управление рисками должно проводиться на каждом рабочем месте, в каждом подразделении, а затем - во всем банке. Такая система управления рисками позволит более точно определить области деятельности банка, которые наиболее подвержены риску и требуют повышенного внимания, позволит провести факторный анализ рыночного риска.

Введение систем управления рыночным риском разрешает финансовым учреждениям:

- использовать соответствующие процедуры оценки рыночного риска;
- количественно оценивать рыночный риск в форме, которая позволяет легко сравнивать ее с другими видами рисков, что позволит определить прибыльность бизнес единиц с учетом риска и принять обоснованные решения о стратегическом развитии этих подразделений;
- разработать пути снижения рыночного риска;

- принимать аргументированные решения на основе достоверной информации по управлению портфелем, диверсификации финансовых инструментов и хеджирования рыночных рисков;

- продемонстрировать высокий уровень управления рисками для международных рейтинговых агентств;

- укрепить позитивный имидж между имеющихся и потенциальных клиентов, контрагентов и акционеров банка.[3].

Результативность управления рыночным риском в коммерческом банке определяется, прежде всего, теми методами и моделями, на основе которых проводится оценка и анализ рисков.

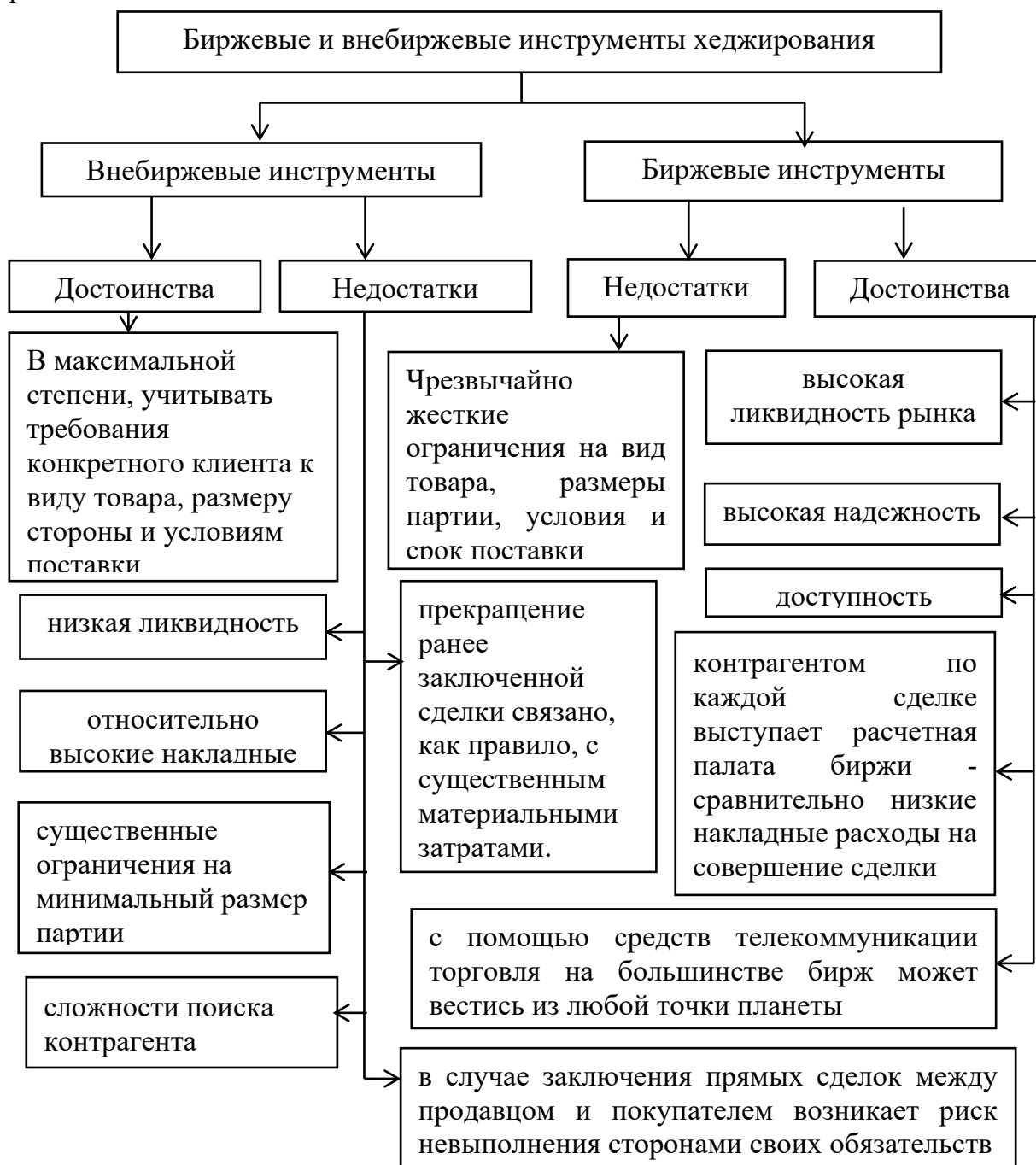

Рисунок 1. Биржевые и внебиржевые инструменты управления рисками.

Источник – собственная разработка. Рисунок составлен на основе изучения экономической литературы.

В зависимости от формы организации торговли рынки финансовых инструментов подразделяются на биржевые инструменты управления рисками и внебиржевые.

Биржевые инструменты управления рисками включают фьючерсы и опционы. Ключевым моментом при этом является то, что одной из сторон в каждой сделке купли-продажи является обменный клиринговый центр, который гарантирует, что продавец и покупатель выполняют свои обязательства. Фьючерсы и опционы - это высоколиквидные контракты.

Предпосылкой для биржевой торговли является стандартизация характеристик торгового инструмента: сумма базовых активов, процедуры выполнения срок поставки, размера залога и т. д. Внебиржевой рынок предлагает множество инструментов управления рисками, которые являются более гибкими, чем традиционные производные инструменты.[4.с 14].

Сделки этих видов заключаются непосредственно между контрагентами или посредничеством дилера. Практически любой параметр внебиржевой сделки может быть предметом обсуждения, и его условия могут быть адаптированы к конкретным потребностям сторон. Однако такие контракты менее ликвидны, чем биржевые инструменты управления риском. Но есть и исключения: например, мировой межбанковский валютный рынок никоим образом не уступает по ликвидности валютным фьючерсам. Биржевые и внебиржевые инструменты хеджирования имеют достоинства и недостатки (рис.1).

В принципе, никакие лимиты на предмет производного инструмента не существует. Однако наиболее распространенными типами объектов производных инструментов являются:

- процентные инструменты;
- валюта;
- акции;
- различные индексы;
- товары (которые, котируются и торгуются на товарных биржах);
- другие производные инструменты.

Таким образом, существует множество методов и инструментов для снижения банковских рисков и управления ими. Однако до сих пор не все методы были полностью использованы, что сделало бы банков менее защищенными от внешних и внутренних рисков. Банк должен иметь систему управления основными банковскими рисками, включая текущий мониторинг операций с клиентами для противодействия легализации доходов, полученных незаконным путем и финансированию террористической деятельности. При управлении рисками, такими как валютными, процентными и инвестиционными, применяется метод хеджирования.

Хеджирование является наиболее распространенным и результативным способом снижения рыночного риска. Хеджирование (от англ. hedge – означает защита, страхование) в управлении финансами используется в широком и узком смысле практики. В широком толковании термин «хеджирование» описывает процесс применения каких-либо механизмов внутреннего и внешнего снижения риска. В узких приложениях хеджирование описывает методы внутреннего снижения риска.

Литература

1. Инструкция № 181 «О требованиях к системе управления рисками и внутреннего контроля в кредитных организациях» Республики Таджикистан от 12 05 2017г. [Электронный ресурс] / Версия - Режим доступа: www.nbt.tj.

2. Лаврушин О.И. Банковское дело: современная система кредитования: Учебное пособие / О.И. Лаврушин, О.Н. Афанасьева. – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2013. – 360 с.

3. Терминологический словарь банковских и финансовых терминов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru>. Дата доступа: 05.11.2018

4. Тэпман Л.Н. Риски в экономике: Учебное пособие для вузов / Л.Н. Тэпман, под ред. В.А. Швандара. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 380 с

Дустматов Б.М.-к.э.н., доцент кафедры финансов

Таджикского государственного университета коммерции

Кабылов М. М., Алибеков Ф, Хомитов Д.М. – магистранты 2-го курса спец.250104, ТГУК

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ - КАТАЛИЗАТОР ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация: данная статья посвящена особенностям развития цифровизации национальной экономики и ее влиянию на экономические процессы, определяющие экономический рост и благосостояния общества. Цифровая трансформация представляет создание инновационных продуктов и услуг на базе комплекса передовых технологий, а также рассмотрены проблемы развития цифровой экономики в нашей стране и опыт принимаемые в разных странах.

Ключевые слова: инновация, цифровая экономика, экономический рост, цифровизация, общественное благосостояние, интернет-сервисы, облачные технологии, электронная коммерция, производительность труда.

РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЕТ - КАТАЛИЗАТОРИ РУШДИ ИННОВАТСИОНӢ

Аннотатсия: ин мақола ба хусусиятҳои рушди рақамисозии иқтисоди миллӣ ва таъсири он ба равандҳои иқтисодӣ, ки рушди иқтисодӣ ва некӯаҳволии ҷомеаро муайян мекунад, баҳшида шудааст. Трансформатсияи рақамӣ таъсиси маҳсулот ва хидматҳои инноватсиониро дар асоси маҷмӯи технологияҳои пешрафта, инчунин мушкилоти рушди иқтисоди рақамӣ дар кишвари мо ва таҷрибаи дар кишварҳои гуногун қабулшударо баррасӣ мекунад.

Вожаҳои калидӣ: инноватсия, иқтисоди рақамӣ, рушди иқтисодӣ, рақамисозӣ, некӯаҳволии ҷамъиятӣ, хидматҳои интернетӣ, технологияҳои абрӣ, тичорати электронӣ, ҳосилнокии меҳнат.

DIGITALIZATION OF THE ECONOMY - A CATALYST FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT

Abstract: This article focuses on the development of digitalization in the national economy and its impact on economic processes that determine economic growth and social welfare. Digital transformation involves the creation of innovative products and services based on a range of advanced technologies, and the article explores the challenges of developing a digital economy in our country and the experiences of other countries. .

Keywords: innovation, digital economy, economic growth, digitalization, public welfare, Internet services, cloud technologies, e-commerce, labor productivity.

Модернизация традиционных производственных отраслей и отраслей услуг, смежных финансовых и логистических операций, изменение структуры потребления на

фоне сквозного проникновения информационных технологий и цифровизации экономических процессов создает основу для формирования новых рынков и новых условий функционирования рынка. Формируемые в результате модернизации экономики «большие данные», наряду с технологиями их анализа, становятся одним из ведущих активов государства, бизнеса и общества. При этом отсутствие физических границ в цифровом пространстве открывает доступ к существенному массиву таких данных многочисленным участникам глобального экономического пространства. Разработка национальных программ развития экономики нового поколения, включающая вопросы развития и внедрения технологий, анализа «больших данных» и прогнозирования, внедрения новых способов управления, становится задачей стратегической важности не только в контексте социально-экономического благополучия государств, но и как условие сохранения суверенитета на фоне глобализации и реализации программ цифрового развития другими участниками мирового рынка.

Цифровизация экономики, многократно увеличивая информационное пространство и создавая информационные продукты, снижает информационные издержки. Это существенно ускоряет и упрощает поиск информации, ее сравнительный анализ и взаимообмен ею и способствует усилению сплоченности и сотрудничества компаний, что, соответственно, влияет на методы операционной деятельности субъектов хозяйствования, поиск людьми благоприятных условий для жизнедеятельности, а также на взаимопонимание и взаимодействие между населением страны и ее правительством. Базовым условием расширения цифрового сегмента экономики является рост транзакционного сектора, к которому относят государственное управление, консалтинг и информационное обслуживание, финансы, оптовую и розничную торговлю, а также предоставление различных коммунальных, персональных и социальных услуг и который в развитых странах составляет свыше 70% национального ВВП.

Цифровизация экономики занимает ключевую позицию в современных процессах трансформации мирового хозяйства. В условиях глобализации и стремительного развития информационных технологий страны сталкиваются с необходимостью пересмотра традиционных подходов к управлению экономикой, предоставлению услуг и взаимодействию между государством, бизнесом и гражданами. В этом контексте Республика Таджикистан также делает уверенные шаги к созданию цифровой экономики, основываясь на национальных особенностях и международном опыте.

Экономика Республики Таджикистан продолжает демонстрировать стабильный рост и направленность на модернизацию, цифровизацию и повышение конкурентоспособности. Президент страны уважаемый Эмомали Рахмон в своем Послании Парламенту подчеркнул ключевые стратегические направления, включая развитие цифровой экономики, индустриализацию и энергетическую независимость. Особое внимание уделяется социальному устойчивому развитию и улучшению качества жизни населения, что подтверждается значительными макроэкономическими достижениями за последние 10 лет, такими как увеличение ВВП и снижение уровня бедности. «Как отметил, Президент Республики Таджикистан: «Цифровизация и внедрение инновационных технологий являются неотъемлемой частью национальной стратегии, направленной на повышение конкурентоспособности нашей экономики». Это высказывание подчеркивает важность цифровой трансформации и демонстрирует стремление Таджикистана стать лидером в области высоких технологий на региональном и мировом уровнях. Важным шагом на этом пути стало предложение Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона объявить 2025–2030 годы периодом развития цифровой экономики и инноваций. Провозглашение 2025-2030 годов «Годами развития цифровой экономики и инноваций» символизирует решимость страны двигаться в сторону инновационного будущего. Инновации и цифровизация — это путь к устойчивому развитию, который обеспечит не только экономический рост, но и повышение

качества жизни населения. Эта инициатива отражает стратегическую важность внедрения цифровых технологий во все аспекты социально-экономической жизни страны.

За последние 10 лет Таджикистан добился значительных макроэкономических успехов. Объём валового внутреннего продукта увеличился в 3,4 раза, а среднегодовые темпы роста экономики составили 7,6 %. Эти показатели особенно значимы на фоне глобальной нестабильности, геополитических рисков и последствий климатических изменений. Рост ВВП сопровождался увеличением доходов населения: денежные доходы выросли в 6 раз, а уровень бедности снизился до 19 %. Существенно улучшились демографические показатели — продолжительность жизни увеличилась до 77 лет, а население страны достигло 10,7 млн человек. Эти данные свидетельствуют о том, что экономическая политика государства ориентирована на долгосрочное развитие и социальную устойчивость. Одним из ключевых направлений экономической стратегии является цифровизация и необходимость перехода к цифровой экономике, внедрения искусственного интеллекта и развития телекоммуникационной инфраструктуры. Пример внедрения биллинговой системы в энергетике демонстрирует, как цифровые технологии позволяют снизить потери, повысить прозрачность и эффективность управления. Переход к безналичным платежам, создание единого портала государственных услуг, развитие кадрового потенциала в сфере IT — всё это формирует основу для новой модели экономического роста, основанной на знаниях и инновациях.

Современный уровень цифровизации экономики позволяет организовать механизмы сбора, обработки и доставки к месту использования базовой и результативной информации с минимальным использованием трудовых, материальных и финансовых ресурсов для выполнения этих функций. Обладание релевантной информацией является уникальным конкурентным преимуществом субъектов хозяйствования, позволяющим повышать точность прогнозирования своей деятельности и таким образом обеспечивать финансовую устойчивость.

Цифровизация экономики способствует росту монополизации компьютерного или сетевого бизнеса в период глобализации, что требует либо реформирования существующих, либо создания принципиально новых национальных и глобальных институтов для регулирования экономического развития в современных условиях.

Анализ проблем и особенностей развития цифровизации экономики позволяет сделать вывод о необходимости разработки новых экономических теорий, которые отразят современные реалии, позволят провести обоснование новых показателей или характеристик деятельности сетевого бизнеса в условиях шеринговой экономики и оценки их полезных результатов, а также обеспечат совершенствование методов управления экономическими объектами в развивающейся цифровизации экономики.

Таким образом, цифровизация обеспечит значительный вклад в устойчивый экономический рост, повышение конкурентоспособности базовых отраслей и инновационных секторов экономики, качество жизни населения, а также позволит достичь высоких позиций нашей страны в мировых рейтингах.

Литература

1. Ковалев, М. Цифровая трансформация банков / М. Ковалев, Г. Головенчик // Банкаўскі веснік. – 2018. – № 11. – С. 50–60.
2. Бабкин, А.В. Цифровая экономика и развитие инновационно-активных промышленных кластеров [Электронный ресурс] / Инновационные кластеры цифровой экономики: драйверы развития: труды научн.-практ. конф. с междунар. участием; под ред. д-ра экон. наук, проф. А.В. Бапкина. – СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2018. – 535 с. – Режим доступа: <http://inecprom.spbstu.ru/files/inprom-2018/inprom-2018.pdf>. – Дата доступа: 20.11.2018.
3. «Народная газета» - печатный орган Правительства Республики Таджикистан

4. Ефимушкин, В.А. Инфокоммуникационное технологическое пространство цифровой экономики [Электронный ресурс] / Цифровая трансформация бизнеса на основе технологий связи следующего поколения, круглый стол, 28 марта 2017 г., НИУ ВШЭ. – 2017.
5. Рихтер, К.К. Цифровая экономика как инновация XXI века: вызовы и шансы для устойчивого развития / К.К. Рихтер, Н.В. Пахомова // Проблемы современной экономики. – № 2. – 2018. – С. 22–23.
6. Ковалев, М.М. Цифровая экономика – шанс для Беларуси: моногр. / М.М. Ковалев, Г.Г. Головенчик. – Минск: Изд. центр БГУ, 2018. – 327 с.
7. Цифровизация и инновации: проблемы и перспективы развития. Сборник материалов межд. науч. практ. конф.: под общей редакцией д.т.н., профессора Назарзода Х.Х., д.э.н., профессора Мирзоалиева А.А., к.э.н. доцент Хакимзода А., Машокиров Дж.Н., Султонов З.С. (г. Душанбе, 24-25 октября 2025г.) – Душанбе: ТГУК, 2025. – 322 с.
8. Институциональное развитие таможенной деятельности в современных условиях. Сборник материалов межд. науч. практ. конф.: под общей редакцией д.т.н., профессора Назарзода Х.Х., д.э.н., профессора Раджабова Р.К. (г. Душанбе, 18 января 2025г.) – Душанбе: ТГУК, 2025. – 247 с.

Шамсов Ф.Т., к.т.н., ТГУК, Мубораккадамова З.-магистрантка 1-го курса ТГУК.

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Аннотация. В статье исследуются ключевые аспекты процессов цифровой трансформации, развертывающихся в Республике Таджикистан. Отмечается, что общая технологическая отсталость страны создает серьезные преграды на пути цифровизации экономики и увеличивает риски нарастания технологической зависимости. Формулируются предложения по ускорению процессов цифровизации. Подчеркивается, что обеспечить ускоренное и эффективное развитие цифровой экономики возможно лишь при условии внедрения и использования цифровых технологий во взаимосвязи с развитием реальной экономики и переходом к инновационной модели развития.

Ключевые слова: цифровая экономика, программа, национальный проект, цифровые технологии, конкурентоспособность, экономическая безопасность.

Annotation. The article explores key aspects of digital transformation processes unfolding in the Republic of Tajikistan. It is noted that the country's general technological backwardness creates serious obstacles to the digitalization of the economy and increases the risks of increasing technological dependence. Formulated proposals to accelerate the digitalization process. It is emphasized that the accelerated and effective development of the digital economy is possible only if digital technologies are introduced and used in conjunction with the development of the real economy and the transition to an innovative development model.

Key words: digital economy, program, national project, digital technologies, competitiveness, economic security.

Начиная со второй половины XX в., информационные технологии приобретают все более значимую роль в экономическом развитии многих стран мира. Единое информационное экономическое пространство, формирование которого стало возможным благодаря научно-техническому прогрессу, способствует экономическому росту и повышению производительности труда, созданию инновационных рабочих мест и цифровых активов, расширению возможностей и прав граждан, улучшению доступа к

глобальным рынкам и повышению конкурентоспособности предприятий, повышению качества государственных услуг и др. [2].

Принято считать, что понятие «цифровая экономика», применительно к использованию современных информационных технологий (цифровых) в хозяйственных процессах и управлении ими, ввел Н. Негропonte в 1995 г. Достоинствами цифровой экономики, на взгляд Н. Негропonte, являются: отсутствие физического веса продукции, который заменяется информационным объемом, более низкие затраты ресурсов на производство электронных товаров, намного меньшая площадь, занимаемая продукцией, а также практически мгновенное перемещение товаров через сеть интернет (речь в данном случае, безусловно, идет о специфических цифровых товарах).

Цифровая экономика формируется на основе повсеместного внедрения цифровых/информационных технологий в производственные, управленческие, государственные и иные процессы с целью обеспечения национальных интересов, в том числе повышения качества жизни граждан.

Известно, что при активном внедрении современных ИКТ создается широкая возможность реализации цифровой технологии в современной экономической деятельности предприятий. Это повышает экономическую эффективность, содействует ускорению трансформации экономической структуры, что в конечном итоге способствует росту производства продукции, объема услуг. Развитие ИКТ и их активное проникновение во все сферы деятельности открывает перед населением новые возможности.

Информационная инфраструктура, как правило, концентрируется в крупных городах и сфере телекоммуникационных систем сотовых компаний. Из-за этого разрыв между регионами республики только углубляется, несмотря на то, что основным преимуществом информационных технологий является свобода доступа. Власти в регионах, не в полной мере осознают тот факт, что развитость ИКТ — главенствующий фактор конкурентоспособности в современных условиях, и поэтому не уделяют их развитию достаточного внимания.

Надо честно, признать, что уровень компьютерной грамотности населения, руководящих работников остается низким, несмотря на то, что национальная экономика обеспечена достаточным количеством специалистов. Руководители высшего ранга предпочитают пользоваться традиционными средствами, слабо представляя себе возможности новых технологий. К тому же информатизация ведет к увеличению прозрачности как процессов принятия решений в государственных структурах, так и бизнеса, что в наших условиях не может не встречать сопротивления. Следовательно, помимо затрат на компьютеризацию, приобретение и разработку программного обеспечения, развитие коммуникаций необходимо вкладывать средства в обучение, подготовку и переподготовку работников всех уровней, наращивать компьютерную грамотность населения.

Задача управленческого персонала — научиться работать с информацией на принципиально другом уровне, в отличие от действующего классической технологии, когда информация записывалась на бумаге в виде чертежей и т. д.

Действующие системы статистической отчетности ИКТ не дают полную информацию об объективном состоянии информационно-коммуникационной технологичности — цифровой информации всей экономики республики.

Эксперты международных консалтинговых компании считают, на базе имеющихся статистических данных страны доля цифровой экономики составляет 0,96% ВВП Республики Таджикистан 2017 года [7].

Известно, что под цифровой экономикой понимается широкий спектр экономической деятельности, который включает в себя использование:

- 1) цифровой информации и знаний в качестве ключевого фактора производства;
- 2) современных информационных сетей в качестве важного пространства деятельности;

3) а также эффективного использования информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в качестве фактора роста производительности и экономической структурной оптимизации.

Все крупнейшие технологические достижения одновременно открывают новые возможности. Развитие цифровой экономики — это прекрасная перспектива для Республики Таджикистан. Молодое государство с высоким уровнем образования населения, которое борется за благосостояние всех слоев народа, может извлечь из цифровой экономики серьезную выгоду. В Республике Таджикистан проводится работа в этом направлении: свободные и активные люди не ждут каких-то внешних импульсов, а просто начинают использовать то, что находится под рукой. Электронные средства массовой информации, информационные системы, социальные сети, доступ к которым осуществляется с использованием сети «Интернет», стали частью повседневной жизни жителей Республики Таджикистан.

Следует отметить, что в Республике Таджикистан информационные и коммуникационные технологии медленными темпами становятся органической частью современных управленческих систем во всех отраслях экономики, сферах государственного управления, обороны страны, безопасности государства и обеспечения правопорядка.

Я считаю, что переход экономики Таджикистана к цифровой экономике неизбежен. Это произойдет независимо от действий отдельных лиц. Но если представители государственной власти готовы принять и поддержать это движение, они смогут создать среду, которая будет более благоприятной для развития цифровой экономики на местах. И терять время здесь не стоит.

Для организации перехода экономики на цифровую необходимо разработать Государственную программу «Цифровая экономика Республики Таджикистан». Эта программа должна носить стратегический характер, определять направления развития цифровой экономики и основные подходы к её реализации, а также являться основой при разработке соответствующих документов отраслевого стратегического планирования [6].

Ключевая роль государства — установить четкие, прозрачные и равные для всех правила и контролировать их соблюдение. Государственные органы должны предотвращать любого рода коррупционные сделки, защищать права потребителей, интеллектуальную собственность и персональные данные, а также заботиться о должном уровне образования и грамотности граждан.

Цифровая экономика — это переход к новому укладу жизни, к новой модели ведения бизнеса и к новой модели построения производственных процессов. Новой экономике нужны технологии, чтобы быть эффективными в различных региональных условиях экономических процессах Республики Таджикистан.

Особенность современной экономики, основывающейся на информации и информационных технологиях, в том, что смещается центр формирования добавленной стоимости. В действующей современной экономике на принципах классической — пост социалистических принципах экономике центром было производство. В основе современной экономики — инжиниринг, которая это определяет всю концепцию цифровой экономики.

Оцифровка существующей базы современной экономики — это огромнейшая задача организации управления предприятиями Республики Таджикистан в условиях цифровой экономики.

Цифровая экономика — это новый вид экономических отношений, который присутствует уже во всех отраслях мирового рынка и активно развивается. Цифровая экономика уже в скором времени может стать ведущим сегментом, драйвером роста и развития экономической системы в целом. Это связано с тем, что цифровая экономика имеет некоторые преимущества перед материальными товарноденежными обменами, такие как быстрота доставки товара или практически мгновенное оказание услуг. Еще одним

преимуществом цифровой экономики является более низкая цена производства и выполнения транзакций. Одним из ключевых преимуществ цифровой экономики перед традиционной является то, что электронные товары являются практически неисчерпаемыми и существуют в виртуальном виде, материальные же практически всегда ограничены в количестве и получить доступ к ним значительно сложнее.

На сегодняшний день электронная экономика уже выходит за рамки сугубо хозяйственных процессов. Цифровизация внедряется в социальные процессы, от нее во все большей степени зависит успешная жизнедеятельность людей, кроме того, происходит широкомасштабное внедрение цифровых технологий в работу правительственных организаций и структур. Усилия по цифровизации России базируются на Стратегии развития информационного общества и положениях государственной программы «Цифровая экономика». В этих документах осуществлено целеполагание и заданы основные механизмы осуществления цифровой трансформации российской экономики, а также определены источники и объемы финансирования планируемых к осуществлению мероприятий.

Если рассматривать ситуацию в целом, то по уровню развития цифровой экономики Россия не занимает лидирующих позиций, но уверенно держится в группе стран, следующих за лидерами, год от года улучшая свои позиции. В то же время, конкуренция в рассматриваемой области остается очень жесткой, следовательно, нельзя останавливаться на достигнутом, необходима совместная работа государства и бизнеса по дальнейшему развитию цифровой экономики. В этой деятельности необходимо учитывать ряд выделенных в статье проблем, рисков и угроз с тем, чтобы сосредоточить ресурсы и усилия на их нейтрализации.

Литература

1. Асаул В. В., Михайлова А. О. Обеспечение информационной безопасности в условиях формирования цифровой экономики // Теория и практика сервиса: экономика, социальная сфера, технологии. 2018. № 4 (38). С. 5–9.
2. Бодрунов С. Д., Демиденко Д. С., Плотников В. А. Реиндустриализация и становление «цифровой экономики»: гармонизация тенденций через процесс инновационного развития // Управленческое консультирование. 2018. № 2 (110). С. 43–54.
3. Вертакова Ю. В., Толстых Т. О., Шкарупета Е. В., Дмитриева В. В. Трансформация управленческих систем под воздействием цифровизации экономики: монография. Курск : Изд-во ЮЗГУ, 2017.
4. Кулик А. М., Коряков Д. П. Цифровая экономика: особенности и тенденции развития // Прорывные экономические реформы в условиях риска и неопределенности: Сборник статей по итогам Международной научно-практической конференции. Тюмень, 2018. С. 189–192.
5. Равшан Меликшоев. Оцифровка существующей базы современной экономики. <https://gazeta.tj/2017/10/otsifrovka-sushhestvuyushhej-bazy-sovremennoj-ekonomiki/>
6. <http://www.worldbank.org/ru/news/press-release/2017/06/13/investment-in-skillsand-business-environment-can-boost-tajikistans-digital-transformation>.

Маводҳои конференсияи III-юми байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Рушди технологияи рақамӣ дар шароити муосир”, бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф”. 27 декабри соли 2025 / Зери таҳрири доктори илмҳои техникӣ, профессор Х.Х. Назарзода, н.и.и., дотсент Машокиров Ҷ.Н. н.и.и., дотсент Султонов З.С., н.и.и., Амонов С.С. ва н.и.и., Шамсов Ф.Т.- Душанбе: «ДДТТ», 2025. – 228 с.

Материалы III-й Международной научно-практической конференции на тему “Развитие цифровых технологий в современных условиях”, посвященной “Двадцатилетию изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования”. 27 декабря 2025 / под редакцией доктора технических наук, профессора Х.Х. Назарзода, к.э.н., доцента Дж.Н. Машокирова, к.э.н., доцента З.С. Султонова, к.э.н., С.С. Амонова и к.э.н., Шамсова Ф.Т.,- Душанбе: "ДДТТ", 2025. – 228 С.

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон
734061, ш. Душанбе к. Деҳотӣ 1/2

